

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Маршалок Тарас Ярославович

**ФІСКАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ
ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ**

Монографія

Тернопіль - 2019

Рецензенти:

Коваленко Юлія Михайлівна – доктор економічних наук, професор, професор Кафедри фінансових ринків Національного університету державної фіскальної служби України;

Баранова Вікторія Глібівна – доктор економічних наук, професор, завідувач Кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету;

Єрмошкіна Олена Вячеславівна – доктор економічних наук, професор, завідувач Кафедри економічного аналізу та фінансів Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ ТА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	12
1.1. Діалектика економічних циклів та фінансової політики держави	12
1.2. Логос державного антициклічного регулювання економіки	34
1.3 Архітектоніка фінансової політики в умовах економічних циклів	55
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ДОСЯГЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ	70
2.1 Причини виникнення економічних циклів та методи управління ними.....	70
2.2. Детермінанти державної політики в сфері антициклічного регулювання економіки України.....	88
2.3. Технології використання інструментів фінансової політики на різних стадіях економічного циклу.....	107
2.4. Політична турбулентність та її вплив на економічний розвиток України	125
РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ ЕКОНОМІКИ	146
3.1. Діагностика фінансових заходів антициклічного регулювання економіки в країнах світу	146
3.2. Хронологія соціально-економічних та фінансових індикаторів в Україні.....	171
3.3. Ефективність вітчизняної фінансової політики в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку.....	195
3.4. Вплив фінансової консолідації та фінансової децентралізації на забезпечення економічної рівноваги	218

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ.....	248
4.1. Способи та інструменти досягнення фінансової стійкості в країні.....	248
4.2. Перспективи імплементації фінансових правил у вітчизняну практику антициклічного регулювання економіки.....	271
4.3. Пріоритети поведінки державних фінансових інституцій при управлінні економічними циклами	294
4.4. Перспективи розвитку державних фінансових інститутів у контексті забезпечення економічної рівноваги в Україні	308
ПІСЛЯМОВА.....	326
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	330
ДОДАТКИ.....	363

ПЕРЕДМОВА

Ключем до всякої науки є знак питання.

Оноре де Бальзак

Рівень соціально-економічного розвитку країни є індикатором, який визначає її привабливість та конкурентність у глобальному просторі. Саме тому, чим вищими є соціальні та економічні стандарти, тим привабливішою та ефективнішою є держава. Проте у мінливому глобальному середовищі існує велика кількість ризиків екзогенного та ендогенного характеру, які здатні призвести до зниження позитивних ефектів соціального та економічного характеру в кожній окремій країні. Не винятком є й Україна. Наша країна надзвичайно латентна до таких загроз. Серед найбільш значущих зовнішніх ризиків варто виділити періодичні економічні флуктуації та дисбаланси, які виникають у розвинутих країнах світу, нездатність передбачити настання фінансово-економічних криз, торговельні війни, які час від часу розгоряються у глобальному та локальному просторах, військові конфлікти, міграція населення, рівень цін на ресурси та інші; до внутрішніх загроз в Україні слід віднести недорозвинутість інститутів державного управління, високий рівень корупції, трудову міграцію, яка виникає на фоні низьких стандартів життя громадян, неефективну державну політику в соціальній та економічній сферах, низький рівень легкості ведення бізнесу, бюрократичні перепони та інші. Саме ці зовнішні та внутрішні чинники породжують найбільші проблеми, зокрема призводять до зниження рівня життя громадян, економічних дисбалансів, зниження інвестиційної привабливості України.

Тому попередження виникнення та боротьба з такими ризиками та загрозами, побудова ефективної моделі соціально-економічного розвитку, формування стійкого економічного середовища та досягнення економічної рівноваги є чи не найголовнішими

завданнями, які стоять перед державою. В арсеналі держави є достатня кількість інструментів, за допомогою яких можна вирішити визначені завдання економічного та соціального характеру. Серед таких варто виділити державну фінансову політику, яку розділяють на дві складових – монетарну та фіскальну політики держави. Досягнення економічної рівноваги, забезпечення економічного розвитку, подолання економічних криз саме через призму фіскальної політики є надзвичайно важливим питанням, що досить гостро дискутувалося та дискутується в науковому просторі та на рівні урядів країн світу. Економічна наука знає велику кількість різноманітних теорій, представники яких приділили свою увагу саме участі держави і місця фіскальної політики зокрема у забезпеченні економічного розвитку та управління економічними флуктуаціями. Представники класичної економічної теорії стверджували, що розвиток економіки можливий лише за умови саморегулювання і самозабезпечення, держава відіграє тільки опосередковану роль і не повинна втручатися в діяльність ринку, продовженням таких постулатів стали висновки представників неокласичної та посткласичної теорій економічної науки.

На початку ХХ ст. в світовому науковому середовищі виникає економічна теорія кейнсіанства, представники якої, опираючись на економічну ситуацію, що склалася на той час у певних країнах, доводили, що саме через високий рівень участі уряду в економічному житті країни можна забезпечити економічний розвиток та високий рівень соціальних стандартів, подолати економічні дисбаланси та знизити ризики виникнення економічних криз. Представники цієї течії основним інструментом економічного розвитку в руках уряду визначали фіскальну політику, яка проявляється через податкову, видаткову та боргову політики держави. Ефективність використання інструментів фіскальної політики в частині подолання економічних криз та досягнення економічної рівноваги доведено на прикладах боротьби з економічними кризами, які виникали в світовому просторі протягом останніх ста років, зокрема такими прикладами можуть бути управління кризами в Сполучених Штатах Америки під час

«Великої депресії» 1929–33 років, «нафтової кризи» – 1973–75 років, у Росії – під час кризи 1998 року, в США, країнах Європи – під час наймасштабнішої після «Великої депресії» світової економічної кризи 2008 року.

Саме завдяки використанню ефективних конструкцій фіскальної політики, обґрунтованих дій урядів країн вдалося подолати економічні кризи, згладити економічні коливання, забезпечити економічну рівновагу та досягти економічного розвитку.

Найбільший внесок у дослідження проблеми циклічності економіки зробили такі вчені, як: М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, К. Жугляр, Дж. Кітчен, Й. Шумпетер, П. Дуглас, Ч. Плесер, Е. Прескот, П. Самуельсон, Р. Солоу, У. Свен, Ф. Кідленд, Г. Торнтон, Е. Лодерделя, Д. Рікардо, Т. Атвуда, Ж. Сісмонді, У. Гершел, Т. Мальтус, Дж. Вейд, С. Ракет, К. Хайд, В.-С. Джевонс, Дж. Вейда, Т. Тук, У. Н'юмар, С. Дж. Лойд, Г. Мур, К. Маркс, Р. Галяутдинов, У. Митчелл, А. Маршалл, П. Сорокін, Д. Рікардо.

Дослідженнями проблеми антициклічного регулювання економіки, досягнення економічної рівноваги за допомогою інструментів фінансової політики держави і фіскальної зокрема займалися такі провідні зарубіжні вчені як: К. Кумар, Д. Робертсон, К. Віксель, К. Кассель, Р. Хоутрі, А.Сміт, М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер, Ф. Енгельс, Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон, В. Нордхаус, Р. Харрод, Е. Хансен, Дж. Хікс, Ф. Перру, М. Алле, Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг, Дж. Робінсон, Н. Калдор, П. Сраффа, Дж. Чемберлін, Дж. Тобін, Х. Мінські, У. Годлі, Ф. Кріппс, К. Куттс, М. Фезерстон, Дж. Стігліц, М. Спенс, П. Дуглас, Р. Солоу, У. Свен, М. Фрідман, М. Еспіноза-Вега, Дж. Гуо, С. Чатеррі, Дж. Хікс, Ф. Блок, А. Пігу.

Проблемами вітчизняної фіскальної політики та антициклічного регулювання економіки займалися і продовжують займатися такі провідні вчені, як: В. Зимовець, В. Федосов, П. Юхименко, Ю. Кравчук, П. Круш, Т. Богдан, І. Богдан, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук, В. Сацик, О. Лактіонова, О. Єфімова, В. Суторміна, В. Андрущенко, А. Крисоватий, О. Бадрок,

Г. Дмитренко, В. Демянишин, О. Десятнюк, А. Гальчинський, С. Онишко.

Проте досі залишаються дискусійними питання щодо того, якою повинна бути архітектура фіскальної політики, її основні параметри, які б були здатні забезпечити не лише ефективне подолання економічних загроз, а й сприяли економічному розвитку на довгострокову перспективу, щоби під впливом фіскальної політики соціально-економічне середовище було менш піддатливим до негативної економічної кон'юнктури, зовнішніх та внутрішніх загроз.

Саме тому дослідження фіскальних імперативів та їх впливу на формування стійкого економічного середовища, досягнення економічної рівноваги, а також необхідність формування новітньої моделі фіскальної політики економічного розвитку є надзвичайно актуальними проблемами, що потребують нагального вирішення.

У першому розділі монографії **«ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ ТА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ»** ґрунтовно розглянуто сутність економічних циклів, їх види, природу походження, фактори, які впливають на тривалість таких флуктуацій. Виокремлено п'ять можливих варіантів економічного тренду в країні. Розглянуто сутність фінансової політики держави, окремо охарактеризовано фіскальну політику та її складові як засоби впливу на економічну кон'юнктуру в країні. Значну увагу в розділі присвячено проблемі антициклічного регулювання економіки та виокремлено державні фінансові інструменти такого регулювання. У першому розділі охарактеризовано моделі, види та типи фіскальної політики, а також виокремлено фіскальні імперативи, базуючись на яких, можна досягти економічної рівноваги в країні.

У другому розділі **«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ДОСЯГЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ»** розглянуто методологічні особливості управління економічними флуктуаціями через призму фінансових інструментів держави.

Розглянуто основні чинники, які впливають на перебіг економічного тренду в країні; доведено, що кожен наступний економічний цикл відрізняється від попереднього причинами виникнення, тривалістю і наслідками. Вказано, що досі в науковій та експертній площині не розроблено жодних методологічних обґрунтувань, які б дозволили передбачити настання економічних криз, що є значною прогалиною в науці і це потребує виправлення.

Доведено, що фінансова політика держави є визначальним інструментом уряду за допомогою якого він здатен ефективно управляти економічними коливаннями, долати економічні кризи, забезпечити економічну рівновагу. Доведено, що саме інструменти фіскальної політики більш ефективні в процесі подолання економічних дисбалансів, ніж монетарні, які лише відіграють роль допоміжного інструменту забезпечення економічної рівноваги.

Встановлено, що від типу фіскальної політики залежить ефективність антициклічного регулювання економіки, зокрема найбільш ефективною виявилася ациклічна соціально орієнтована фіскальна політика, тоді як проциклічна фіскальна політика створювала ще більше загроз для економіки країни. Країни з ліберальними фіскальними засадами в період економічних криз були змушені вдаватися до зміни моделі на більш жорсткішу, яка виявилася ефективнішою при подоланні економічних потрясінь.

Доведено, що політична складова відіграла визначальну роль у становленні економічної ситуації в Україні. Політичні ризики, часті зміни політичних еліт, урядові трансформації, Помаранчева революція та Революція Гідності мали чи не визначальний вплив на економічний розвиток нашої країни, тим самим створивши нестійке середовище, яке вплинуло на формування високих стандартів соціально-економічного розвитку загалом.

З прагматичної точки зору, яка досліджувалася у третьому розділі монографії **«ПРАГМАТИЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ ЕКОНОМІКИ»**, розглянуто основні тенденції економічної кон'юнктури у провідних країнах світу та Україні зокрема. Ґрунтовно проаналізовано тенденції

які відбувалися в сфері фіскальної політики України, окремо розглянуто кожен її складову – податкову, видаткову та боргову політики зокрема та їх вплив на економічну ситуацію країни загалом. Визначено пріоритетні напрямки діяльності держави в частині використання фіскальних інструментів для забезпечення формування стійкого економічного середовища та досягнення економічного розвитку для України.

Окрему увагу приділено проблемі фіскальної консолідації та децентралізації, на основі проведеного аналізу доведено, що через призму таких процесів можна виробити та сформувані ефективну модель економічної рівноваги, з високим рівнем соціального розвитку та економічної конкурентоздатності.

Четвертий розділ монографії **«ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ»** присвячений проблемі інституційного та перспективного напрямків формування економічної рівноваги через якісне застосування ефективних фіскальних інструментів. Нам вдалося отримати такі важливі результати. Зокрема, встановлено, що фіскальна стійкість є тим показником, який визначає економічну спроможність країни, здатність протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам та ризикам; спроможність своєчасно та в повному обсязі реагувати на зобов'язання, які були взяті державою перед громадянами та іншими суб'єктами економічних відносин.

Вказано на необхідність імплементації фіскальних правил у вітчизняну фіскальну практику як необхідних інструментів, використання яких дасть змогу забезпечити досягнення економічної рівноваги. Фіскальні правила як інструменти здатні зменшити ризики настання економічних дисбалансів, дисциплінувати і підвищити рівень здійснюваної урядом державної економічної політики.

Розглянуто основні вектори реалізації фіскальної політики в Україні, виокремлено ту її модель, яка, на наш погляд, буде мати найкращий позитивний ефект у частині побудови країни з високими соціально-економічними стандартами життя.

Наголошено, що на сьогоднішній день державні інститути в сфері фіскальної політики є недосконалими, зараженими корупцією і не здатні забезпечити ефективні та якісні перетворення в сфері економіки. Тому задля економічної безпеки країни доцільно здійснити швидкі трансформації, перезавантаження цих державних інститутів з обов'язковим моніторингом їх діяльності громадськістю та зовнішніми авторитетними інститутами (організаціями). Лише в цьому випадку можливі позитивні соціально-економічні зрушення в Україні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ ТА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Діалектика економічних циклів та фінансової політики держави

Кожен громадянин країни бажає їй процвітання, розвитку та економічного зростання. Пориви покращити добробут людей на рідній землі виникають не лише тому, що індивід у такий спосіб проявляє патріотичні почуття до краю, в якому проживає, а й тому, що опікується ним, як батьки дітьми, бо знає: громадяни процвітаючих країн, де панують високий рівень соціально-економічного розвитку, високі стандарти життя і доходів громадян, привабливе економічне середовище, отримують більший рівень інтелектуального, гуманітарного, соціального, економічного, фінансового задоволення, ніж громадяни бідних, політично та економічно кволих країн, де спостерігається низький рівень розвитку соціальних стандартів, відсутня довіра до влади, немає принципів верховенства права.

Основну роль у забезпеченні високого рівня життя громадян, економічного розвитку краю займає держава, на яку покладається певний перелік функцій та обов'язків щодо ефективного функціонування країни. Досягнути якісних змін і забезпечити ефективний соціально-економічний розвиток держава здатна за допомогою власної фінансової політики.

У наукових працях поки що відсутня комплексна характеристика державної фінансової політики.

Зокрема, у праці В. В. Зимовця зазначено, що системних досліджень цієї проблеми у вітчизняному науковому просторі досить мало. Вчений стверджує: «Термін «державна фінансова політика» як

предмет наукового дослідження у сучасній економічній науці зустрічається доволі нечасто. Актуальність теми зумовлюється невеликою кількістю у вітчизняній економічній науці робіт, де державна фінансова політика досліджується системно, тобто на основі взаємозв'язку її складових – фіскальної та монетарної політик та із визначеною ціллю та завданнями. Традиційно (як у зарубіжній, так і в українській економічній літературі) зазначені складові державної фінансової політики розглядаються як предметно відокремлені сфери¹. З даного висновку можна констатувати, що фінансова політика держави повинна розглядатися як компіляція двох складових – монетарної та фіскальної політик, які повинні досліджуватися комплексно, і виявлення впливу однієї на певні процеси країни не можуть відокремлюватися від дослідження впливу іншої.

З поміж інших наведемо таке тлумачення державної фінансової політики: *Державна фінансова політика* – це сукупність заходів держави з організації та використання фінансів для забезпечення економічного й соціального розвитку країни².

Автори зазначають, що головна мета фінансової політики держави полягає у підвищенні рівня суспільного добробуту шляхом оптимального розподілу ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення та окремими територіями.

У цій же науковій праці зазначено, що основними складовими фінансової політики держави є:

- бюджетна;
- податкова;
- грошово-кредитна;
- митна;
- боргова;
- інвестиційна.

¹ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2010. 356 с.: табл., рис.

² Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

Авторами досить слушно зазначено, що будь-яка діяльність державних органів влади повинна мати на меті зростання добробуту громадян і забезпечити ефективний розвиток держави. А уряд здатен втілити якісні перетворення країни через розподільчі та перерозподільчі процеси, які полягають в ефективному управлінні фінансовими ресурсами, уряд здатен забезпечити якісні перетворення в країні.

Що ж стосується складових фінансової політики держави (державної фінансової політики), то автори виділяють таких кілька, проте в них податкова, бюджетна та боргова політики є частинами фіскальної, які саме її і формують.

У зарубіжній науковій літературі вчені наводять таке пояснення: «Державні фінанси (*Public Finance*) можуть бути визначені як частина економічної політики держави, що вивчає доходи та витрати уряду. Вони охоплюють всі сфери фінансової діяльності уряду, оскільки пов'язані з доходами, витратами, функціонуванням боргу та їх впливом на економіку»^{3,4}.

Автор виділяє також такі цілі державної фінансової політики:

- генерування фінансових ресурсів урядом – для можливості фінансувати власну діяльність;
- забезпечення справедливого розподілу багатства всередині суспільства;
- допомагає уряду регулювати економічну діяльність;
- здійснюється для створення робочих місць у країні;
- допомагає уряду стабілізувати темпи зростання;
- забезпечує можливість здійснення належної фіскальної політики;
- допомагає уряду стабілізувати ціни на товари та послуги.

Отож, державна фінансова політика передбачає досягнення цілей соціального та економічного характеру, її поділяють на

³ Karan Kumar. BA Economics, DAV College, Chandigarh (2018)

⁴ **Public Finance** can be defined as an aspect of *Economics* that studies income and expenditures of the government. Public Finance encompasses all financial activities of government as they relate to revenue, expenditure, debt operation and their effect on the economy.

короткострокову і довгострокову, вона включає заходи монетарного та фіскального характеру і спрямована на забезпечення високої якості життя громадян та економічного середовища.

Якісна і збалансована фінансова політика держави, з набором дієвих інструментів здатна забезпечити економічний розвиток, подолати економічні дисбаланси та вирівняти економічну кон'юнктуру. Чільне місце в ній поряд із монетарною, займає фіскальна політика, яка є невід'ємною частиною діяльності держави щодо реалізації завдань економічного та соціального характеру.

У науковій літературі наведено велику кількість тлумачень сутності фіскальної політики. Зокрема у вже згаданій праці, фіскальна політика – це діяльність уряду щодо використання державних надходжень (головним чином податків) та витрат для впливу на економіку. Уряди використовують делеговані суспільством повноваження в сфері витрат та оподаткування для сприяння стабільному та сталому розвитку⁵

Цілями фіскальної політики автор визначив:

- досягнення та підтримку повної зайнятості;
- стабільність цін;
- прискорення темпів економічного зростання.
- адекватний розподіл ресурсів;
- збільшення заощаджень;
- рівномірний розподіл доходів;
- забезпечення економічної стабільності.

Трактуючи наведене в західній економічній літературі визначення фіскальної політики та її основних цілей, можна констатувати, що в процесі її проведення уряд повинен спрямовувати свої зусилля в основному на забезпечення економічного розвитку, досягнення економічної рівноваги та зростання добробуту громадян.

У науковій літературі подаються різні трактування сутності фіскальної політики, проте вони схожі за змістом, суттю і зводяться до однакових цілей та мети її проведення.

⁵ Karan Kumar, B.A Economics, DAV College, Chandigarh (2018)

Фіскальна політика – це регулювання доходів і витрат держави. Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття). Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансфертних виплат і оподаткування⁶.

Фіскальна політика – це політика уряду в галузі оподаткування, державних витрат, державного бюджету, спрямована на забезпечення зайнятості і запобігання інфляційним процесам. Вона буває дискретна і недискретна⁷.

Фіскальна політика являє собою фінансові заходи держави щодо регулювання бюджетних податків і витрат з метою стабілізації економіки⁸.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому⁹.

У таких трактуваннях поняття «фіскальна політика» чітко зазначено, що заходи уряду спрямовуються на згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття, а це в свою чергу приводить до підвищення рівня добробуту та соціального захисту громадян, зміни показників інфляції. Таке трактування ще раз підтверджує, що будь-які дії уряду повинні бути спрямовані на досягнення найвищої мети – соціально-економічного розвитку країни. З огляду на це, варто зазначити, що будь-яка інша мета, не пов'язана з досягненням економічної стабільності та розвитку, із забезпеченням

⁶ Фіскальна політика. Вікіпедія. 2017. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 12.03.2019).

⁷ Кравчук Ю. О. Макроекономіка URL: <https://poznayka.org/s47011t1.html> (дата звернення: 11.05.2019).

⁸ Там само.

⁹ Круш П. В., Клименко О. В. Гроші та кредит. URL: https://pidruchniki.com/17810409/finansii/groshi_ta_kredit (дата звернення: 10.04.2019).

підвищення рівня добробуту громадян, не може позитивно сприйматися суспільством, а дії уряду, які не сприяють досягненню визначених цілей, повинні бути трансформовані і змінені.

Розглядаючи сутність фіскальної політики, в більшості визначень зазначається, що вона полягає реалізацію процесів пов'язаних з доходами та видатками уряду держави, тоді як професор А.І. Крисоватий розширив світогляд сутності фіскальної політики і, окрім податкової політики, політики видатків, державних доходів відмінних від податкових, пропонує до її складових відносити трансфертну та боргову політики країни. Подана і обґрунтована проф. А.І. Крисоватим сутність фіскальної політики є надзвичайно важливою, адже саме таке трактування дає змогу розуміти її суть цілісно і в повному обсязі. Це формує цілісний, єдиний механізм пов'язаних між собою процесів у сфері управління фінансами, метою якого є досягнення економічних і соціальних цілей.

Здійснивши аналіз визначень фіскальної політики, основних ознак, структури та цілей, виокремимо своє власне бачення її змісту. Отже, фіскальна політика полягає у проведенні державними органами влади заходів щодо наповнення бюджетів країни, розподілі отриманого ресурсу для виконання покладених на уряд та місцеві органи влади соціальних та економічних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня добробуту громадян, подолання негативних економічних наслідків, для економічного розвитку, забезпечення дієздатності державних органів управління, захисту цілісності та гарантування безпеки громадян, а також, при потребі, у залученні додаткових ресурсів у вигляді державних позик для подолання дисбалансів у державних фінансах та в разі неплатоспроможності програм уряду.

Тому фіскальна політика, яка передбачає певні дії уряду щодо досягнення найкращих економічних та соціальних показників, повинна бути продуманою, якісною та дієздатною, а органи, яким делеговано її реалізувати, повинні дотримуватися принципів професійності та доброчесності і якісно виконувати свої повноваження. В іншому випадку, незважаючи на якісний

інструментарій, дієву нормативно-правову базу, без волі уряду дотримуватися цих принципів, результати фіскальної політики не будуть ефективними.

У свою чергу, економічний розвиток, зростання добробуту громадян є непостійними, бо пов'язані з великою кількістю процесів економічного характеру, які часто мають змінний характер, вирізняються нестабільністю, тому економічні показники змінюють свої значення від найбільшого до найменшого.

Дослідження соціально-економічних флуктацій, причини виникнення економічних коливань, природа їх походження є основними питаннями, на які потрібно дати відповідь, перш ніж можна було б застосувати ефективні та дієві механізми подолання таких коливань. Періодичні зміни економічних показників описані багатьма вченими-економістами: М. Туган-Барановським, М. Кондратьєвим, К. Жюгляр, Дж. Кітченом, Й. Шумпетером. Сучасними зарубіжними науковцями, які продовжують досліджувати економічні цикли, передусім антициклічне регулювання, є: П. Дуглас, Ч. Плесер, Е. Прескот, П. Самуельсон, Р. Солоу, У. Свен, Ф. Кідленд; з-поміж вітчизняних варто виділити напрацювання Т. Богдан, Д. Лук'яненка, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацика, О. Лактіонової.

Періодичні зміни в економіці були об'єктом досліджень представників неокласичного, кейнсіанського, неокейнсіанського напрямів економічної теорії. Вчені зосереджували увагу на вивченні того, під впливом чого виникають економічні коливання, що є причиною таких змін, як можна швидко подолати економічні спади, чи причиною виникнення хвиль в економіці є певні природні закономірності, прорахунки державної політики в економічній сфері, а чи, можливо, невігластво уряду країни. Парадоксально, що хвилі виникають у той момент і впродовж того проміжку часу, коли такі кон'юнктурні зміни приносять зиск для окремої купки осіб. Саме тому природа походження, особливості функціонування, шляхи подолання економічних коливань в економіці є основними питаннями, які досі є дискусійні, та потребують вирішення.

Вивчення економічних криз, аналіз причин їх виникнення, повторюваності та пошук шляхів їх подолання, згубних наслідків від них учені започаткували більше двох століть тому. До найбільш фундаментальних праць початку XIX ст. на цю тему можна віднести дослідження Г. Торнтона (1802 р.), Е. Лодерделя (1804 р.), Д. Рікардо (1817 р.), Т. Атвуда (1817 р.), Ж. Сісмонді (1819 р.), які вбачали основною причиною неефективного розвитку економіки саме кризи, які час від часу відбувалися в економіках різних країн. Саме криза є найбільшою дилемою, яка потребує вирішення, адже вона завдає найбільше проблем соціально-економічному розвитку. На початку XIX ст. представники різних наук почали вивчати природу змін в економіці, хтось навіть вбачав у причинах виникнення кризи природні особливості; в цей період появляються праці, в яких значну увагу приділено причинам та наслідкам криз. Найбільш значущі напрацювання стали основою єдиної концепції, в якій виділялися передумови виникнення та шляхи подолання кризи в економіці. До вчених, які внесли значний вклад у дослідження цієї важливої економічної проблеми, потрібно віднести англійців У. Гершела, Т. Мальтуса, Дж. Вейда, С. Ракета, К. Хайда.

Перші пояснення економічних циклів було зроблено в межах неокласичного напряму політичної економіки. Зокрема прояви циклічності виробництва відбулися в першій половині XIX ст. як результат економічної кризи 1825 року. Першу спробу осмислення циклічного характеру «капіталістичного» виробництва зробив англійський економіст В.-С. Джевонс (1835 – 1882 рр.). Відповідно до концепції вченого, промислові і торгові цикли зумовлені циклами сонячної активності, що спричиняє коливання врожайності сільськогосподарської продукції, а це, у свою чергу, впливає на циклічність промислового виробництва¹⁰.

Схожі висновки зробив великий англійський вчений у галузі астрономії У. Гершел, який пов'язав появу економічних криз з активністю сонця, погодою та врожайністю. Саме астроному за фахом

¹⁰ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. Ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

приписують одні з перших обґрунтувань та якісні розробки в сфері економічної циклічності.

Т. Мальтус у праці «Принципи політичної економії» на початку ХІХ ст. вказав на чинники ендогенного (внутрішнього) характеру, що спричинюють виникнення економічних коливань, – передусім на неефективний розподіл суспільного продукту, виробленого в державі, що впливає на загальні попит та пропозицію, на інтенсивність торгівлі. Зважаючи на особливості економіки ХІХ ст., кожен учений тієї епохи, розглядаючи проблему економічних коливань, основну причину їх виникнення вбачав у відносинах, що виникали в сфері торгівлі. Зокрема до таких найбільш відомих трактатів також можна віднести працю Дж. Вейда «Історія середніх та робітничих класів» (1833 р.).

Вже в середині ХІХ ст. появляється найбільш значима думка, яка стала основою всіх наступних досліджень у сфері економічної циклології, відповідно до якої економічні цикли виникають під впливом зміни ділової активності в країні. Виникає поняття «економічні цикли ділової активності», за допомогою яких ученим вдалося виявляти та прогнозувати наступні етапи економічного циклу. У праці Т. Тука й У. Н'юмарч «Історія цін та їх коливань, 1792 – 1856 рр.» (1857 р.) вказано та обґрунтовано, що кожна наступна фаза циклу ділової активності є наслідком попередніх змін, що дало підстави говорити про циклічно-генетичний підхід до аналізу економічних коливань. Вже пізніше відомі вчені Й. Шумпетер та У. Н'юмарч назвали такі наукові дослідження першою ендогенною теорією, що описує економічні цикли¹¹.

Розглядаючи економічні коливання, не можна оминати увагою дослідження С. Дж. Лойда «Щодо причин і наслідків впливу на грошовий ринок» (1857 р.), в якому автор дослідив торговельний цикл як процес із багатьма стадіями. «Умови торгівлі, – стверджував учений, – повертаються зі встановленим циклом: стан спокою, поліпшення, зростаюча довіра, процвітання, збудження, перегрів,

¹¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. С.399

конвульсії, тиск, стагнація, спад, повернення у стан спокою»¹². Вчені XIX ст. створили наукове підґрунтя для аналізу економічних циклів, було обґрунтовано не лише просте та хаотичне чергування періодів зростання та спаду в економіці країн, а й як обумовлений певними чинниками процес змін ділової активності.

Проблему економічної циклічності досліджував Г. Мур, який у праці «Економічні цикли, закони та причини їх виникнення» (1914 р.) пов'язував економічну циклічність із ритмами руху Венери, а швейцарський учений Ж. Сісмонді причину економічних криз – із недоспоживанням населення, невідповідністю між споживанням та виробництвом. Тоді як німець К. Маркс уперше всебічно обґрунтував середні економічні цикли. Основною причиною коливань, на думку вченого, були суперечності між суспільним характером капіталістичного виробництва і приватнокапіталістичним привласненням його результатів, а матеріальною основою циклічності автор «Капіталу» вбачав у масовому оновленні основного капіталу¹³.

Заслуговують на увагу погляди американського вченого Й. Шумпетера, який пов'язував циклічність капіталістичного виробництва із нерівномірним характером науково-технічного прогресу, особливостями розвитку основного капіталу.

Проаналізувавши праці науковців середини XIX – початку XX ст., можна зробити висновки про те, що вченими цього періоду розглядалися причини економічних циклів та економічних криз, особливості виникнення яких, на думку дослідників, були абсолютно різними: від ритмів руху планет, активності сонця до більш актуальних виробничих проблем, капіталістичного устрою.

У другій половині XIX – на початку XX ст. вчені розробили цілі теорії економічних циклів, надавши їм наукового обґрунтування, виділивши основні особливості циклів, причини їх виникнення,

¹² Zarnowitz Victor. What is a Business Cycle? / National Bureau of Economic Research (Cambridge, MA). Working paper No. 3863. 1991. October. 86 p.

¹³ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

тривалість, стадії та поділивши цикли на наддовгі, довгі, середні та короткі. Серед найбільш ґрунтовних, які і стали основою науки про економічні цикли, необхідно виділити дослідження наступних авторів.

Французький учений Клемент Жугляр, який у середині XIX ст. (1862 р.) зробив розрахунки, які в подальшому отримали його назву – «цикли Жугляра»¹⁴, встановив, що найрельєфніше виражаються саме промислові (ділові) середні цикли. Відповідно до теорії Жугляра, коливання спостерігаються не просто у рівні завантаження існуючих виробничих потужностей (і, відповідно, в об'ємі товарних запасів), але й в об'ємі інвестицій в основний капітал. У результаті, до тимчасових запізнювань додаються ще й тимчасові затримки між ухваленням інвестиційних рішень і зведенням відповідних виробничих потужностей (а також між зведенням і запуском відповідних потужностей). Додаткова затримка формується і між спадом попиту і ліквідацією відповідних виробничих потужностей. Проблема виникнення економічних циклів пов'язана із не співпадінням часу протягом якого рішення приймається і коли воно починає давати певні результати¹⁵.

У 1920 році американським економістом Джоном Кітчиним та дослідником В. Крамаром були відкриті та обґрунтовані короткострокові фінансово-економічні цикли¹⁶. Виникнення економічних коливань учені розглядали як наслідок зміни світових запасів золота¹⁷, що сьогодні не може задовольняти, у зв'язку зі інноваціями, що відбулися в світі. Проте сучасна наука пов'язує механізм генерування таких циклів із запізнюваннями за часом

¹⁴ Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France en Angleterre et aux Etats-Unis. Paris, 1862.

¹⁵ Цикли Жюгляра. Вікіпедія. 2017. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%96%D1%8E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 23.01.2019).

¹⁶ Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // Review of Economic Statistics. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10-16; Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper / W. Crum // Review of Economic Statistics. 1923. Vol. V. January.

¹⁷ Галяутдинов Р. Р. Экономический цикл: причины, фазы и виды. Галяутдинов: Сайт преподавателя экономики. 2018. URL: <http://galyautdinov.ru/post/ekonomicheskij-cikl-fazy-i-vidy> (дата звернення: 29.01. 2019).

(часовими лагами) в русі інформації, що впливають на ухвалення рішень комерційними фірмами¹⁸.

У першій половині ХХ ст. вчений Микола Кондратьєв дослідив та довів існування довгострокових циклів кон'юнктури, які сьогодні також називають його іменем – «хвилі Кондратьєва (К-хвилі)»^{19,20}. Він виявив взаємозв'язок статистичного та циклічно-динамічного розвитку економічної системи та його вплив на суспільний розвиток, вказав на незворотність криз у загальній структурі циклів, проаналізував структуру циклів та їх наслідки. Значну роботу вчений зробив, дослідивши довгі цикли кон'юнктури та їх взаємозв'язок із середньостроковими циклами. Але найголовніше досягнення вченого полягає в тому, що він обґрунтував визначальну роль інновацій у зміні великих циклів. Зокрема науково-технічний прогрес є підґрунтям до економічного зростання. Як зазначає М. Кондратьєв: «...науково-технічний прогрес матеріалізується в глибоких змінах техніки виробництва й обміну, а також у значних трансформаціях основних умов господарського життя суспільства. Саме технологічні винаходи і відкриття є запорукою таких якісних та революційних змін»²¹.

Відповідно до наукових результатів Кондратьєва, цикли тривають 50 років і зумовлені процесом якісних змін базисних поколінь і технологій, транспортних засобів, великих споруд та ін. у провідних галузях економіки²².

Не можна залишити поза увагою дослідження українського вченого, Нобелівського лауреата в галузі економіки Саймона Кузнеця

¹⁸ Цикли Кітчина. Вікіпедія. 2015. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 19.02.2019).

¹⁹ Кондратьєв Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. Вопросы конъюнктуры. 1925. Выпуск 1. Т. I. с. 28-79.; 2-е изд.

²⁰ Кондратьєв Н. Д. Избранные сочинения. М.: Экономика, 1993. с. 24-83.

²¹ Кондратьєв Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. Вопросы конъюнктуры. 1925. Выпуск 1. Т. I. с. 28-79.; 2-е изд.

²² Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

(Семена Кузнеця)^{23,24,25}, який проаналізував інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створив теорію про сектор, що лідирує. Він дійшов висновку, що інвестиції у пов'язані між собою галузі промисловості створюють певний кластер який повторюється з 30-річною періодичністю. Під таким сектором, що лідирує, він об'єднав ті галузі, які технологічно та організаційно взаємопов'язані. В проведеному Кузнецем дослідженні виділено два основних сектори, що лідирують: первинний (видобувні галузі, сільське господарство) і вторинний (обробні галузі промисловості). Динаміка економічного зростання, за ідеєю Кузнеця, характеризується зміною періодів, протягом яких співвідношення цін на продукцію цих секторів сприяє підвищенню прибутків у промисловості, періодами, коли це співвідношення більш сприятливе для розвитку первинних секторів. Така дзеркальна цінова динаміка у двох взаємопов'язаних секторах економіки породжує дискретність у величині та напрямі інвестиційних потоків. Саме такі дослідження покладені в основу виділення циклів (ритмів) Кузнеця.

С. Кузнець зробив також важливий висновок, основна думка якого полягає в тому, що інвестиції в промисловий сектор схильні до кластеризації з досить чіткою 30-річною періодичністю, і тим самим пояснив механізм великих циклів кон'юнктури видатного російського економіста Миколи Кондратьєва. Саймону Кузнецю, якого вважають учнем і послідовником видатного американського вченого Вільяма Мітчелла²⁶, належить відкриття й дослідження «будівельних циклів»: учений доводить, що такі хвилі тривають з амплітудою 16 – 25 років, які приблизно в два рази довші за цикли Жугляра і пов'язані з поновленням пасивної частини основних фондів – будівництвом житла.

²³ Kuznets S. S. Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919–1925. New York, 1926.

²⁴ Kuznets S. S. Secular Movement in Production and Prices. Boston, 1930.

²⁵ Kuznets S. S. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. New Heaven, 1966.

²⁶ Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М.; Л.: Госиздат, 1997.

Вивчаючи та аналізуючи економічні цикли та хвилі, не можна оминати увагою дослідження видатного українського вченого Михайла Туган-Барановського²⁷, який у кінці XIX ст. (1884 р.) створив теорію періодичності промислових криз, зумовлених циклічністю інвестиційних процесів, що забезпечують довгостроковий підйом через швидке розширення одного або кількох ключових секторів.

Відповідно до теорії Туган-Барановського, кризи в Англії були зумовлені припливами і відпливами економічного життя, що циклічно повторюються. Як встановив учений, цикл буває довго- або короткотривалим залежно від конкретних економічних умов, що складаються в кожний історичний період. Цикл не представляє собою явища, що управляється математичним законом, оскільки кризи в Англії XIX ст. повторювалися з інтервалом від 7 до 11 років. Учений зазначає, що рух економіки періодичний у тому сенсі, що відбувалася зміна послідовних фаз процвітання і депресії, поява і зникнення яких мають циклічну форму. По суті, промисловий цикл можна представити як закон, притаманний самій природі капіталістичної економіки^{28,29}.

Як вказує М. Туган-Барановський, завдяки наявності грошей і кредиту, усі коливання економіки отримують набагато більший розмах. Але фактори грошового обігу тільки посилюють цикл, оскільки гроші не є основною причиною цих коливань. Промисловий цикл глибоко коріниться в самій природі капіталістичної економіки. Властивості сучасної економіки роблять цикл невідворотним явищем. Але це ще не пояснює, чому фази процвітання і депресії з такою дивною правильністю змінюють одна одну. Відповідь на це питання випливає саме з історії промислових циклів у Великій Британії.

²⁷ Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. 3-е совершенно переработанное издание. СПб., 1914. переиздания: Пг.-М., 1923; М.: РОССПЭН, 1997. 574 с.

²⁸ Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. СПб., 1894.

²⁹ Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е совершенно переработанное издание. СПб., 1900. переиздание: Киев: Наукова думка, 2004. 333 с.

На думку М. Туган-Барановського, характерною особливістю промислових коливань є той факт, що зміни цін на залізо співпадають з фазами циклу. Ціна заліза незмінно висока під час процвітання і незмінно низька при депресії. Ціни інших продуктів коливаються далеко не так закономірно. Це вказує на існування тісного зв'язку між коливаннями попиту на залізо і фазами циклу. Попит на залізо збільшується в період процвітання і скорочується в період депресії. Але залізо є основним матеріалом, що використовується при створенні засобів виробництва. За станом попиту на залізо можна судити й про попит на знаряддя виробництва в цілому. Значить, висхідна фаза циклу характеризується підвищенням попиту на засоби виробництва, низхідна – зниженням цього попиту.

Аналіз наукових напрацювань учених, які досліджували сутність, природу та причини виникнення економічних циклів, дає змогу розрізнити останніх за частотою повторюваності, причинами їх виникнення та тривалістю:

1) аграрні надмалі цикли строком до 1 року – сезонні короткотривалі коливання в сільському господарстві;

2) фінансово-економічні малі цикли строком 3–5 років (у середньому 4 роки) – короткотривалі коливання фінансово-ділової активності;

3) промислові (ділові) середні цикли строком 7–11 років (у середньому 9 років) – середньотривалі коливання, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу в промисловості;

4) будівельні середні цикли строком 16–20 років (у середньому 18 років) – середньотривалі коливання, пов'язані з поновленням пасивної частини основного капіталу, перш за все житла;

5) великі цикли кон'юнктури строком 50–60 років (у середньому 54-55 років) – довготривалі «довгі хвилі» зміни технологічних укладів (ТУ);

6) надвеликі вікові цикли – довготривалі коливання строком 100–120 років (у середньому 108–112 років), наприклад, вікові цикли зміни економічного та політичного лідерства.

Існування таких циклів були доведені в різні історичні періоди різними науковцями та базовані на конкретних аналітичних дослідженнях.

Проаналізувавши наукові праці, які стосуються періодичних коливань економіки, можна стверджувати, що головним чином увага в них зосереджена на доведенні існування економічних циклів, виокремленні причин їх виникнення, їх тривалості, проте недостатньо їй приділено проблемі антициклічного регулювання.

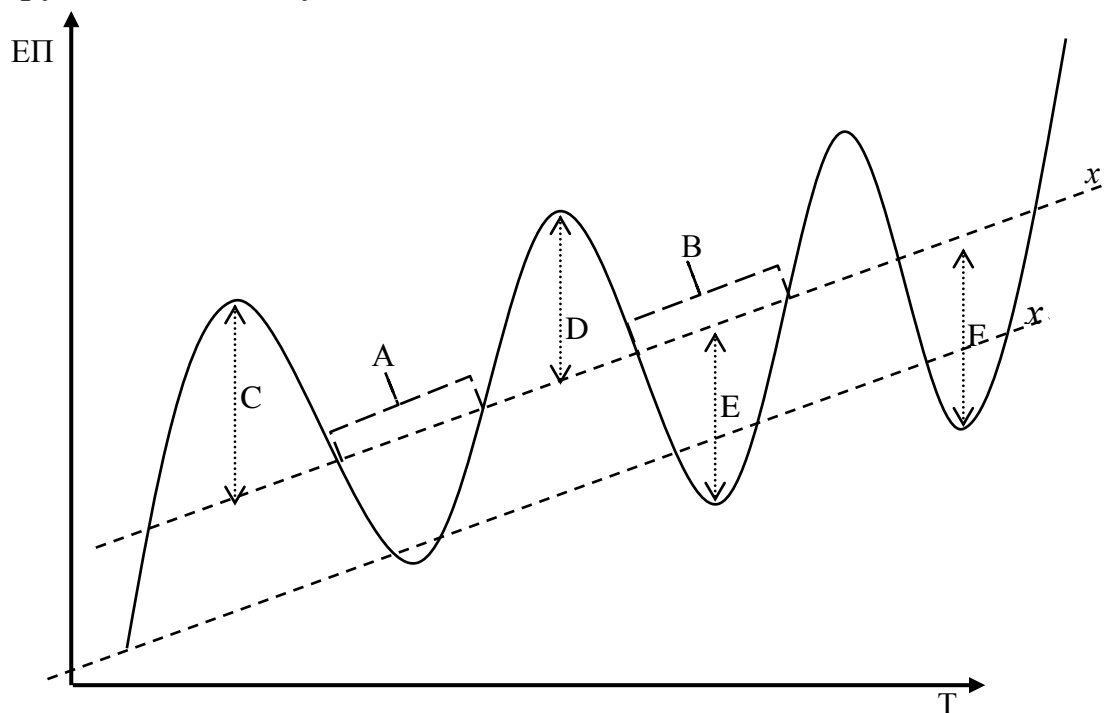
На основі набутих знань, досвіду та похідних факторів можна передбачити та точно визначити тривалість економічного циклу. Проте вона є лише однією зі сторін, які не дають повного уявлення про майбутній розвиток економіки країни. Важливо виявити економічні тренди, завдяки чому виникає можливість подолати негативні економічні наслідки, спрогнозувати майбутні економічні тенденції та обґрунтовано передбачити економічні зміни. Що дозволить запобігти настанню економічної кризи, а також застосувати якісні антициклічні заходи.

Враховуючи розглянуті наукові підходи до трактування сутності економічних циклів, їх видів та особливостей їх проходження, нами було виділено п'ять можливих варіантів (моделей) економічного тренду в державі:

1. Перша модель має явно виражені ознаки економічного розвитку, з однаковими за тривалістю, глибиною та висотою крайніх змінних значеннями стадій економічного циклу (рис. 1.1):

Відповідно до наведеної графічної інтерпретації, можна констатувати, що економіка країни розвивається за висхідною траєкторією, відбувається постійне зростання економічних показників. Незважаючи на те, що в країні відбуваються спади та поживлення, кожні наступні крайні точки (приріст ВВП, доходів громадян, промислового розвитку, інвестицій та ін.) матимуть вищі значення, ніж попередні. Такий економічний тренд більшою мірою притаманний для розвинутих країн та країн, які інтенсивно розвиваються. Сценарій економічної кон'юнктури вказує на ефективні дії з боку уряду, використання якісних макроекономічних

інструментів антициклічного регулювання економіки. Незважаючи на економічні коливання, в країні відбуваються якісні перетворення, що приводять до підвищення соціально-економічних стандартів та зростання якості життя громадян. Такі висновки зроблено на основі рис. 1.1, на якому довжина хвиль у кожному наступному циклі однакова (довжина А та В), економіка показує однаковий приріст макропоказників (довжина відрізків С та D однакова), також найнижчі крайні точки опускаються кожного разу на однакову величину від лінії тренду (довжина відрізків Е та F однакова). Аналіз рисунка дозволяє підтвердити наш попередній висновок про те, що розвиток економіки за такими ознаками свідчить про ефективну, послідовну економічну політику уряду, використовуються ефективні інструменти економічного зростання; коливання, що виникають, є наслідком світової кон'юнктури, сезонних змін, застосування інструментів згладжування економічних коливань.

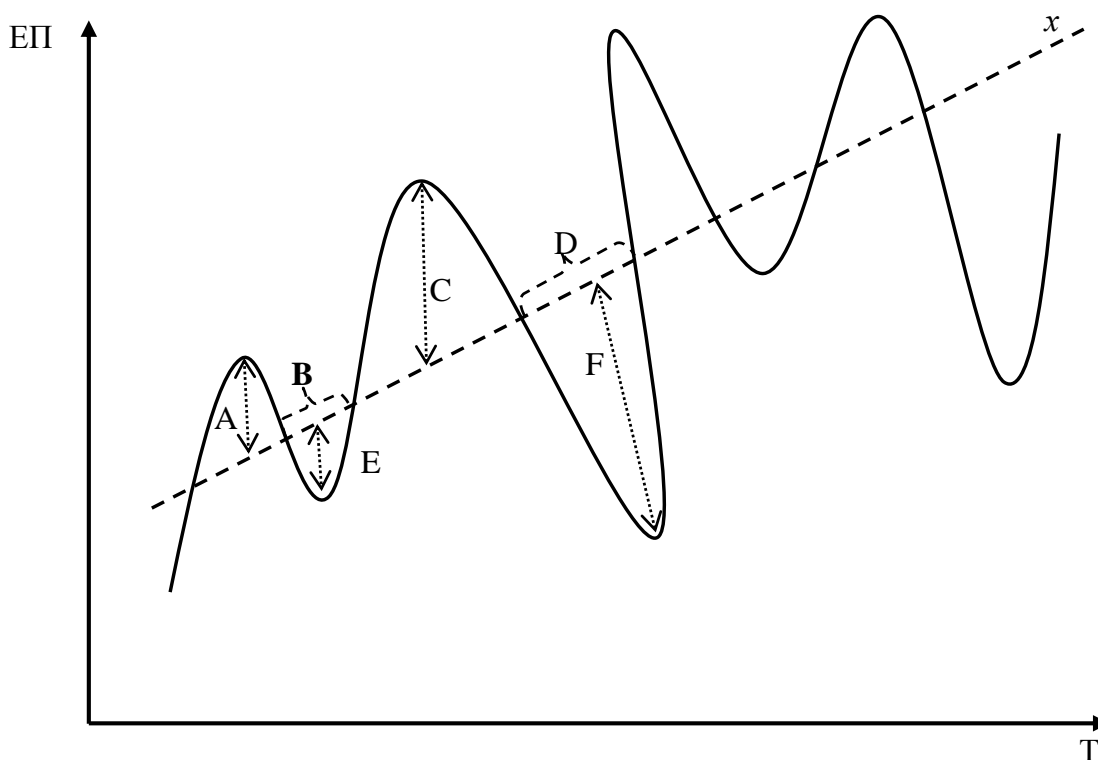
Де: x – лінія економічного тренду

ЕП – економічні показники

Т – час

Рис. 1.1. Економічні цикли з висхідним трендом економічного розвитку (1-й варіант)

Друга модель економічного тренду також вказує на висхідну траєкторію, проте за такого сценарію спостерігається більш неоднорідна динаміка, що проявляється в різних показниках крайніх пікових точок, неоднаковій довжині хвиль (рис. 1.2.):

Де: x – лінія економічного тренду

ЕП – економічні показники

Т – час

Рис. 1.2. Економічні цикли з висхідним трендом економічного розвитку (2-й варіант)

Країна, що прямує за траєкторією вказаного графіка відзначається менш стійкими показниками економічного розвитку, незважаючи на висхідний економічний тренд, часто в ній спостерігаються глибокі економічні кризи та вищі показники економічного зростання відносно попереднього циклу. Це може свідчити про нестійку передусім політичну ситуацію, де зростання економічних індикаторів відбуваються на фоні прийняття тимчасових рішень, які створюють ефект у короткостроковій перспективі, а вже в майбутніх періодах

приводять до зниження макроекономічних показників, до рівня нижчого від попередніх крайніх показників циклу. Причиною строкатості в розвитку економіки можуть бути також необґрунтовані, недієві кроки уряду, прийняття не виважених рішень у сфері антициклічного регулювання. До країн з таким сценарієм економічного розвитку можна віднести ті, які стали на шлях економічних перетворень, в яких недавно відбулися політичні та економічні потрясіння, а тепер формується абсолютно нова модель державотворення, з прогресивними змінами у соціальній, економічній, політичній сферах.

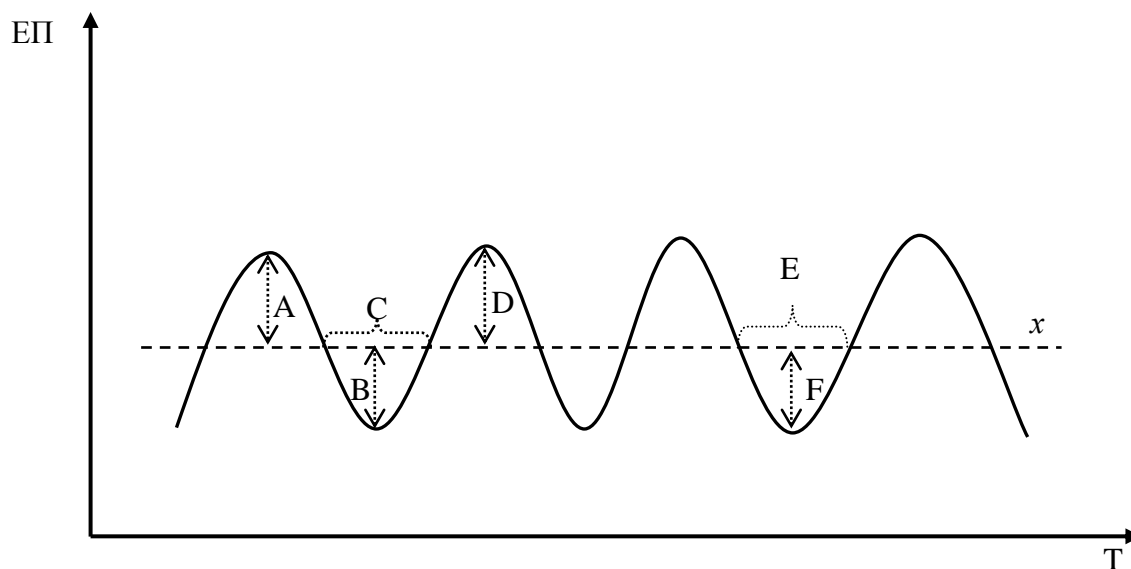
Зокрема цикли піднесення (довжина відрізків А та С) різні за довжиною, що свідчить про диспропорційність крайніх показників при застосуванні інструментів антициклічного регулювання, тоді як кризи відзначені також неоднаковими показниками (відрізок Е значно коротший від відрізка F); наступні спади економічних показників набагато глибші ніж попередні. Тривалість циклу також відрізняється (відрізок В коротший, ніж відрізок D), що свідчить про довший період, протягом якого економіка країни проходить від стадії депресії до стадії піднесення.

Такі висновки ще раз підтверджують те, що в країні з означеним сценарієм приймаються необґрунтовані рішення уряду або ж недискреційні інструменти працюють неправильно.

Третя модель тренду ілюструє ситуацію, в якій не відбувається якихось якісних економічних змін, лише періодичні спади та підйоми, основні макроекономічні показники зростають/знижуються мінімально, кризи повторюють одна одну з певною періодичністю, а тривалість циклів фактично однакова (рис. 1.3).

Для таких економік притаманні однакові за розмірами, висотою та глибиною стадій хвилі, тривалість циклу однакова з попередньою, крайні значення такі ж, як і в інших циклах. Названі параметри свідчать про застій у країні, відсутність економічного зростання та розвитку, бо економіка не відчуває нових поштовхів до якісних зрушень. У країні з певною періодичністю відбуваються незначні зміни в економічних показниках, як позитивні так і негативні.

Охарактеризовані тенденції притаманні для нерозвинутих країн з тоталітарними режимами, де використовуються методи планової економіки, коли попередні плани нічим не відрізняються від наступних.

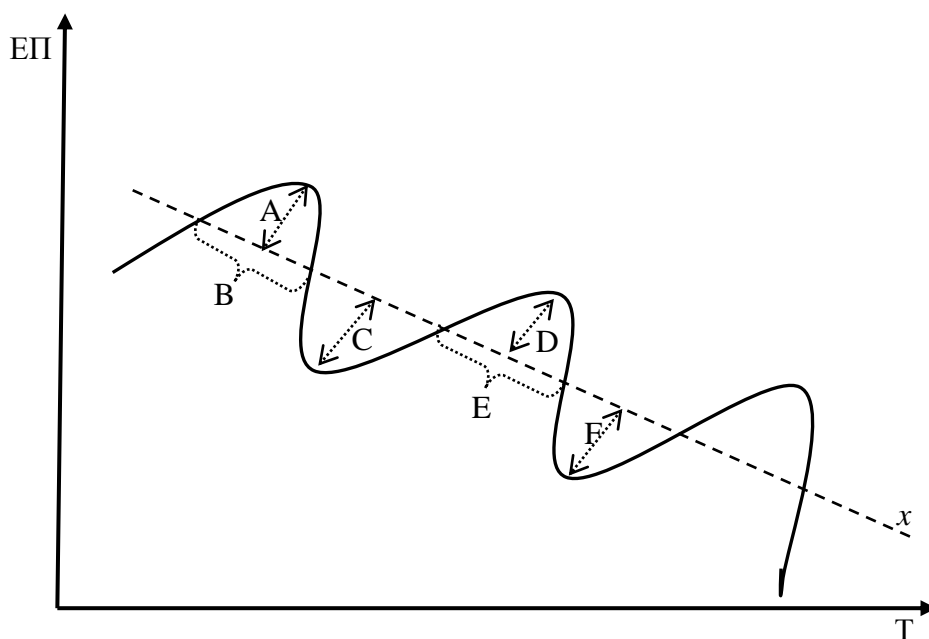
Де: x – лінія економічного тренду
ЕП – економічні показники
Т – час

Рис. 1.3. Економічні цикли з постійним однаковим трендом економічного розвитку (3-й варіант)

Четверта модель тренду відображає ситуацію, в якій країні відбувається економічний спад: рівень ВВП постійно падає, добробут громадян знижується, погіршується інвестиційний клімат у країні, незважаючи на повторювані етапи циклу, часткове пожвавлення економіки та постійно повторювані з однаковою періодичністю стадії рецесії та економічної депресії (рис. 1.4).

Відповідно до наведеної графічної інтерпретації, можна констатувати, що в країні притаманний низхідний економічний тренд, у ній постійно знижуються макроекономічні показники, її економіка знаходиться в постійній рецесії, незважаючи на періодичні циклічні коливання. Кожна нова крайня точка висоти економічного циклу розташована нижче, ніж попередня, що свідчить про зниження макропоказників, депресії в такій економіці стають щоразу все

глибші. Проте тривалість циклу завжди однакова (відрізки В і Е однакові), параметри тимчасового зростання економіки також однакові (відрізки А і D однакові), як однакова і глибина кризи (однакові відрізки С і F). Порівнюючи крайні найвищі та найнижчі точки хвилі в часі, можна стверджувати, що вони постійно знижуються по відношенню до попередньої в напрямку негативної траєкторії лінії економічного тренду. Така ситуація притаманна для країн, де відбуваються постійні політичні та економічні потрясіння, а також тих, які перебувають у стані військового конфлікту. Доктрина зростання добробуту населення не є профілюючою. Можна констатувати, що такій економіці загрожує втрата фінансової та в кінцевому результаті політичної незалежності.

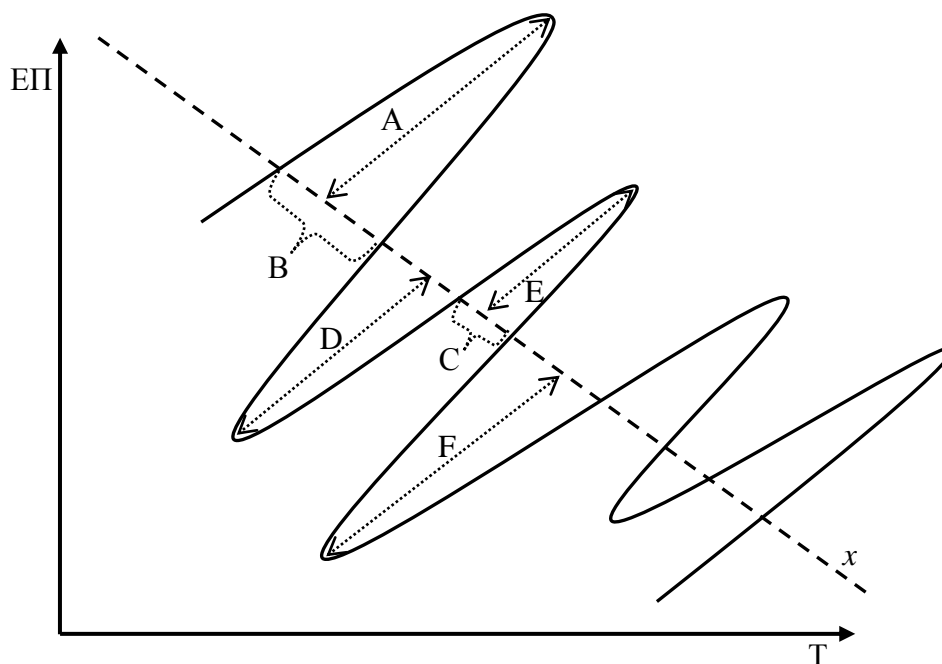
Де: x – лінія економічного тренду

ЕП – економічні показники

Т – час

Рис. 1.4. Економічні цикли з низхідним трендом економічного розвитку (4 - варіант)

Проте варто наголосити на існуванні ще більш небезпечної ситуації, **п'ятої моделі** тренду, коли економіка країни повністю розбалансована, а сам економічний тренд має постійну тенденцію до зниження (рис. 1.5).

Де: x – лінія економічного тренду
ЕП – економічні показники
Т – час

Рис. 1.5. Економічні цикли з низхідним трендом економічного розвитку (5-ий варіант)

У даному випадку лінія тренду прямує вниз, а це свідчить про спадання макроекономічних показників. Динаміка основних економічних індикаторів відображає надзвичайно строкату негативну кон'юнктуру, зокрема різні величини крайніх точок стадій економічного циклу вказують, що зростання економічних показників на кожному наступному етапі триває менше часу (відрізок В довший ніж відрізок С) та приріст завжди менший (відрізок А довший від відрізка Е), проте депресії глибші відносно попереднього показника (відрізок D коротший, ніж відрізок F). Змодельовані тенденції свідчать про наявність значних проблем в економіці держави. Можна стверджувати, що така країна політично, соціально та, головне,

економічна квола. Рішення, прийняті урядом, недосконалі та сумнівні, ведуть державу до ще глибшої депресії, неефективного розподілу національного багатства, зубожіння населення, занепаду інвестиційного середовища країни. Така ситуація надзвичайно небезпечна і повинна бути своєрідним маяком для ефективних дій уряду задля запобігання втрати економічної, політичної та соціальної незалежності держави.

Таким чином, у результаті ґрунтовного дослідження наукових напрацювань провідних учених у сфері економічної циклічності виокремлено п'ять сценаріїв (моделей) економічного розвитку країни. Це дозволило сформувати логічні, обґрунтовані сценарії економічного циклу, використовуючи які, можна сформувати ефективні моделі антициклічного регулювання економіки, що здатні допомогти країні подолати негативні наслідки, пов'язані з циклічністю економіки. На основі здійсненого аналізу сутності фінансової політики держави, цілей та завдань її здійснення, а також обґрунтування сутності фіскальної політики виокремлено її основну місію, яка полягає в забезпеченні підвищення рівня життя громадян, економічного зростання та подолання економічних дисбалансів. З огляду на це, можна припустити, що запорукою ефективного розвитку країни, подолання економічних криз, забезпечення швидких темпів соціально-економічного розвитку є побудова ефективної, дієвої, обґрунтованої, нормативно підкріпленої, базованої на засадах добросовісності державної політики в сфері фінансів.

1.2. Логос державного антициклічного регулювання економіки

Проаналізувавши основні наукові напрацювання в сфері економічних циклів, дослідивши та розглянувши теорії причин їх виникнення, тривалості та наслідків існування, необхідно визначити, систематизувати та виокремити найважливіші інструменти антициклічного регулювання економіки. Враховуючи різні погляди та висновки вчених, виокремлено цілі течії наукових досліджень, в яких

обґрунтовано доцільність використання різних за змістом, призначенням та дією інструментів антициклічного регулювання.

Зважаючи на постійні зміни в економіці, періодичне виникнення та повторюваність економічних циклів, проблема антициклічного регулювання економіки залишається актуальною ще від першої половини ХХ ст. Після виявлення економічних циклів та досліджень у цій царині, перед вченими постала проблема протистояння кризам, подолання наслідків від негативної економічної чи ділової кон'юнктури, потрібно було забезпечити згладжування економічних циклів. Постійні кон'юктурні зміни економіки, науково-технічний прогрес, зміни технологічних укладів, інформаційні революції, депресії роблять антициклічне регулювання однією із найважливіших проблем сучасності та підводять до висновку, що економіка не завжди здатна до саморегулювання.

В Україні протягом усього періоду зародження, формування та функціонування свого власного соціально-економічного середовища відбувалися постійні економічні зміни, з періодичними сплесками, піднесеннями та затуханнями. Тому залишати осторонь дослідження у сфері антициклічного регулювання не можна, а навпаки, потрібно виробити дієвий та ефективний механізм впливу на кон'юктурні соціально-економічні флуктації, які б забезпечили економічний розвиток та соціальне зростання в Україні. В сучасній «Економічній енциклопедії», процес подолання економічних циклів, забезпечення економічної стійкості та рівноваги визначено як антициклічне регулювання економіки, зміст якого необхідно розуміти таким чином: «...це свідомі цілеспрямовані дії держави, корпорацій та наднаціональних органів щодо промислового циклу з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання»³⁰. Відповідно до такого визначення, можна зробити висновок, що для виконання умов антициклічного регулювання уряд країни повинен проводити роботу щодо виявлення та подолання негативних наслідків

³⁰ Економічна енциклопедія: Утрюх томах. Т. 1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000.

економічної рецесії та кризи, після чого необхідно використовувати інструменти такого регулювання.

Проблема антициклічного регулювання економіки не є новою, вона розглядалася з різних сторін та під різними кутами зору багатьма вченими та представниками різних економічних течій. До перших наукових результатів у сфері антициклічного регулювання економіки можна віднести дослідження відомого вченого Д. Робертсона (1890-1963 pp.), який, зазначаючи наступне: «Промислові коливання, з якими ми зустрічаємося, є проблемою, що глибоко ховається у природі капіталістичної індустрії – можливо всієї сучасної індустрії – можливо людини самої. Я не вірю самому собі, що ми в змозі розв’язати цю проблему», все ж одним із перших запропонував набір інструментів антициклічного регулювання економіки, до яких відніс громадські роботи (будівництво залізничних сполучень, доріг та інших об’єктів інфраструктури), накопичення державних запасів сировини, надання податкових знижок тощо³¹.

Іншими, не менш важливими у сфері антициклічного регулювання економіки, є висновки К. Вікселя, який до причин виникнення економічних циклів відніс реальні фактори економіки та процес нагромадження капіталу. Вчений вважав, що для виходу зі стану депресії необхідно споживати накопичений капітал, тоді як економічне зростання можливе лише за умов зростання інвестицій. Збільшення інвестицій приводить до зростання доходів на основний капітал, що, в свою чергу, приводить до зростання вартості такого капіталу, яка перевищує витрати на його відтворення. К. Віксель належав до вчених, які вбачали можливість антициклічного регулювання за допомогою грошово-кредитних інструментів.

Ще один учений, який зробив вагомий внесок у теорію антициклічного регулювання, – К. Г. Кассель – у своїх дослідженнях виокремив норму відсотка як важеля, який здатен впливати на циклічні економічні процеси. У праці «Природа і необхідність капіталу» він зазначив, що низька ставка відсотка підвищує вартість

³¹ Robertson Dennis H. The Trade Cycle: An Academic View // Lloyds Bank Review. 1937. September. P. 167-174.

основного капіталу, висока – знижує таку вартість. К. Г. Кассель доводить, що підвищення чи зниження ставки відсотка є достатньою умовою для перетворення економічного спаду на економічне зростання і навпаки. Однозначно, не можна применшувати важливість наукових напрацювань видатного вченого, проте вважати ставку процента визначальним фактором зміни економічної кон'юнктури недоцільно, адже на неї впливає багато інших чинників, серед яких – застосовувані в країні фіскальні інструменти, структура економіки, сезонні фактори та ін.

Проте, саме вчення К. Вікселя та К. Г. Касселя, які базувалися на засадах відсотка на позичковий капітал та зростання інвестицій в основний капітал, стали основою монетарної теорії антициклічного регулювання економіки. Тож ігнорувати такі дослідження чи відмовлятися від них неможна, – вони доповнюють комплекс заходів у сфері економічної циклічності.

Іншим представником монетарної антициклічної економічної концепції є Р. Хоутрі. У працях «Добра і погана торгівля» та «Капітал та зайнятість» він розглядав економічну діяльність як синтез політики, етики, влади держави, психології людей, а кредитну систему – як важливу складову моделі циклічного взаємозв'язку доходів і витрат споживачів. Відповідно до цієї теорії, пропозиція грошей, яка задовольняє потреби торговців, забезпечує зростання доходів.

Вчені-неокласики вважали процент основним інструментом антициклічного регулювання економіки, за допомогою якого можна змінювати попит і пропозицію, забезпечити зростання прибутку та доходів громадян.

«...стабілізація циклічності ґрунтується на ендогенному механізмі урівноваження сукупного попиту із сукупною пропозицією за посередництвом гнучких цін та заробітної плати. За наявності такої системи саморегулювання ринкової кон'юнктури, цілісного економічного циклу не існує, а короткострокові макроекономічні флуктуації, які виникають у процесі пристосування ринку до цін і в результаті тимчасового дисбалансу між споживанням та інвестиціями,

можна стабілізувати методами грошово-кредитної політики, політики у сфері заробітної плати і через стимулювання довгострокового економічного зростання»³² – зазначали вчені-неокласики.

Вважаємо, що за допомогою лише грошово-кредитних інструментів регулювання економічних коливань неможливе і заперечення повноцінного існування економічних циклів є необґрунтованим. Фінансові кризи 1929–1933 та 2008 рр. дають підстави стверджувати про не надуманість проблеми, а її однозначне існування. Зокрема, і ринкова економіка не здатна бути саморегульованою, для її стимулювання необхідно використовувати інструменти не лише не дискреційного, а й дискреційного характеру, які потрібно використовувати збалансовано. Принцип невидимої руки А. Сміта як механізм саморегулювання не може бути винятковим, повністю дієвим і ефективним.

Висновки неокласиків формувалися в конкурентних економічних умовах, тоді як на початку ХХ ст. формувалося монополістичне, олігополістичне середовище; в цих умовах найбільші гравці ринку встановлювали завищені ціни на продукцію, що породжувало певні дисбаланси в купівельній спроможності покупців, відбувалося штучне коригування попиту. Профспілки, організації, які мали величезний вплив на формування ціни продукції та заробітні, а також лобістські інститути, які активно зароджувалися передусім у США, мали всі можливості чинити тиск на економіку країн, диктувати умови формування ціни, зокрема її зростання, незважаючи на зміни кон'юнктури попиту.

Перехід від мануфактурного виробництва до великих монополій, до значної капіталізації підприємств у світі спричинив ситуацію, за якої прості ринкові інструменти саморегулювання перестали справлятися зі своїми функціями; малі підприємства повністю програли конкуренцію промисловим гігантам, які почали диктувати

³² Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

свої економічні умови. В цей час велика кількість дрібних підприємств збанкрутувала, через що зросла ймовірність настання економічних криз, що і сталося у 1929 році.

У таких умовах виникла потреба у виробленні нових рішень у сфері управління економічними кризами, пошуку більш дієвих інструментів антициклічного економічного регулювання. Держава повинна була стати основним суддею у вирішенні економічних неузгоджень та забезпечити зрівноваження економічної ситуації. Рішення, які себе ефективно проявили в умовах монополістичного ринку, в глобальному розвитку капіталізму були знайдені передусім представниками історичної школи, марксистами, кейнсіанцями та мали продовження в працях представників неокейнсіанської наукової течії. В цей період на перший план підноситься роль держави як головного суб'єкта управління макроекономічною кон'юнктурою. Саме фінансова політика держави починає відігравати вирішальну роль як у подоланні економічних дисбалансів та забезпеченні економічного зростання країни в цілому, так і у забезпеченні зростання добробуту громадян зокрема.

Історична школа, яка зародилася поряд з неокласичною, стала основою для вироблення концепції соціалізму в економіці, якій були притаманне чітко виражене соціальне забарвлення. Представники цієї школи М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер та інші пропагували активне втручання держави в економіку, вважали його єдиною умовою її ефективного функціонування. Деякі з них обстоювали навіть централізоване управління народним господарством, планування, соціальні реформи. Ці ідеї були розвинуті у працях марксистів. Так, К. Маркс зазначав, що ще на ранніх етапах капіталістичного виробництва ті підприємства, які технологічно потребують великих затрат праці і витрат капіталу на тривалий термін, розвиваються за суспільний або державний рахунок. Він також помітив закономірну тенденцію розвитку капіталізму від монополії до одержавлення, такі тенденції розвитку стануть «економічним прогресом, новим кроком на шляху до того, щоб саме суспільство взяло у своє володіння всі продуктивні сили». Ф. Енгельс стверджував, що в разі переростання

меж акціонерної власності, одержавлення приватної власності та капіталів буде неминучим, як і незаперечною стане необхідність державного управління продуктивними силами. Але такі прогнози означали неминучість тотального одержавлення засобів виробництва. Та це науково некоректний висновок, оскільки заперечує плюралізм форм власності, тобто важливу рушійну силу економічного прогресу³³. Проте теорії, які пропагували марксистичні, не мали глобального відображення в країнах, що обрали капіталістичний порядок, проте добре прижилися в соціалістичних країнах. Найяскравішим прикладом послідовного запровадження теорії марксизму можна назвати Радянський Союз, де основну і визначальну роль у формуванні та здійсненні економічної політики країни відводили державі. В ХХ ст. в СРСР відбулося тотальне одержавлення приватної власності, а державна політика здійснювалася на основі планів. Така форма господарювання закріпилася під назвою «планова економіка». Однак, як свідчить історія, така теорія виявилася утопічною і проіснувала лише 70 років, капіталістичні країни перемогли в протистоянні «моделей економічного розвитку», а планова модель економіки зазнала краху. Проте відкидати вчення марксистів не можна, адже класична теорія в умовах зародження монополій вже не могла повністю задовольняти потреби держави. Тому на початку ХХ ст., зокрема в період найбільшої фінансової кризи того часу, зароджується теорія Дж. М. Кейнса, яка виявилася найбільш продуктивною та дієвою. Його послідовники передусім провели глибокий аналіз учення класичної економічної теорії, зокрема впливу держави на основні макроекономічні показники, такі як сукупний попит, сукупна пропозиція, структура економіки, споживання, заощадження та

³³ Концепції державного регулювання економіки та їх еволюція: Економічна теорія. Навчальні матеріали онлайн. 2017. URL: https://pidruchniki.com/ekonomika/kontseptsiyi_derzhavnogo_regulyuvannya_ekonomiki_evolyutsiya (дата звернення: 27.02.2019).

нагромадження капіталу, рівень цін та прибутковості суб'єктів господарювання³⁴.

У зв'язку з економічною депресією, яка охопила Сполучені Штати Америки у 30-тих роках ХХ ст., Дж. М. Кейнс розробив цілу теорію, яка стосувалася національного доходу, циклу, зростання економіки та інших, тим самим вказавши на недієздатність класичної економічної теорії, виокремивши її недоліки. Розробки Кейнса спочатку не сприймали як у науковому, так і в політичному світі, зокрема їх піддав критиці президент США Рузвельт. Проте в подальшому саме вони стали основою так званого «Нового курсу» – плану заходів, які врятували економіку США від депресії та забезпечили економічне зростання та процвітання. Зокрема, Дж. Кейнс вказав на необхідність розширення функцій держави в економічній системі країни. Серед таких функцій, які здатні забезпечити подолання економічних дисбалансів та забезпечити економічний розвиток, він виокремив найголовнішу – стимулювання інвестиційної активності через регулювання норми відсотка з метою розширення національного виробництва, підвищення темпів економічного зростання задля трансформації заощаджень в інвестиційний інструмент, що дасть змогу державі досягти значного економічного прогресу та процвітання. В цей період на перший план виходять саме фінансові інструменти держави. Зокрема, держава, що здатна керувати встановленням відсоткової ставки, впливати на здатність до заощаджень, які трансформуються в інвестиції, через певні фіскальні інструменти, оподаткування доходів та прибутків спроможна забезпечити подолання економічної кризи та дати поштовх до економічного розвитку.

У результаті пропонованої політики Кейнса у США було запроваджено організацію громадських робіт, фінансування державного будівництва важливих господарських об'єктів, курс на

³⁴ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

дефіцитне фінансування тощо; у 1946 році прийнято «Закон про зайнятість», згідно з яким уряд було вповноважено вживати заходів для забезпечення планового розвитку економіки. Саме результати досліджень Дж. Кейнса вплинули на створення таких економічних органів, як Рада економічних консультантів при президентові та Об'єднана економічна комісія Конгресу³⁵.

Макроекономічна модель Дж. Кейнса виявилася найбільш доцільним способом регулювання ефективного попиту на депресивній стадії циклічності. А напрацювання вченого, які стосуються державного регулювання економіки стали основою для майбутніх наукових досліджень послідовників його теорії. Зокрема, П. Самуельсон та В. Нордхауз у працях відзначили, що внесок Кейнса у теорію подолання економічних дисбалансів, антициклічного регулювання є неоціненним. Це стосується питання безпосередньої участі уряду та його здатності впливати на економічні процеси в країні, зокрема щодо антициклічного регулювання економіки, економічного зростання, інфляції, цін та інвестицій³⁶. З чого можна зробити висновок, що саме дискреційні макроекономічні та фінансові інструменти, пропонувані Кейнсом, є дієвими в умовах економічних трансформацій, які відбулися, наприклад, в середині ХХ ст.

Ключовими факторами, що вплинули на подальші дослідження в сфері антициклічного регулювання економіки та загалом у сфері економічного розвитку, були Друга світова війна та економічна слабкість країн у післявоєнний період (найбільше економічний занепад відчули країни Європи, які найбільше постраждали у цій війні). В таких умовах необхідно було шукати інші, більш дієві антициклічні інструменти, які б забезпечили розвиток країн у поствоєнний період, у той час як проблеми повної зайнятості та економічної рівноваги відійшли на другий план. Економічний занепад та слабкість країн цього періоду привели до формування нової гілки

³⁵ Кейнсіанська теорія та економічна політика: Історія економічних вчень. library.if.ua. 1999. URL: <http://library.if.ua/book/87/6152.html> (дата звернення: 14.03.2019).

³⁶ Самуельсон Пол. А. Нордхауз Вільям Д. Макроекономіка : пер. з англ. К.: Основи, 1995. С. 110.

економічної теорії – неокейнсіанства, яка еволюціонувала з кейнсіанства. До найяскравіших представників цієї теорії можна віднести Р. Харрода, Е. Хансена, П. Самуельсона, Дж. Хікса. Характерною ознакою неокейнсіанської концепції антициклічного регулювання, як і в теорії Дж. Кейнса, є те, що найважливіша роль у стабілізації ринкової кон'юнктури відводиться інвестиційним чинникам. Однак регулювання інвестицій, стверджували неокейнсіанці, має відбуватись ендогенно, держава повинна лише створювати сприятливі умови для забезпечення ефективної роботи механізму саморегулювання ринку. Як зазначали неокейнсіанці: «Лише стимулювання попиту та інвестицій приведуть до економічного зростання та розвитку»³⁷. Основний шлях такого стимулювання вони вбачали в бюджетно-податкових інструментах – прогресивній податковій ставці, підвищенні чи зниженні податкового навантаження, політиці державних видатків та теорії дефіциту бюджету. Ці інструменти, як вважали неокейнсіанці, здатні забезпечити ефективний розвиток соціально-економічного середовища країни, привести до економічного розвитку та зростання добробуту громадян, у той час як грошово-кредитна політика країни розглядалася ними як допоміжний інструмент антициклічного регулювання. Саме завдяки використанню інструментів жорсткої дискреційної бюджетно-податкової політики багатьом країнам світу вдалося подолати економічний занепад і перейти на шлях економічного зростання.

Поряд із неокейнсіанською теорією, в Європі розвиваються так звані французька (Ф. Перру, М. Алле) та стокгольмська школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг) антициклічного регулювання економіки. Представниками стокгольмської школи зазначалося, що саме держава за допомогою бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик здатна проводити ефективну антициклічну політику щодо стимулювання сукупного попиту та

³⁷ Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: дис. ... на канд. економ. наук : 08.01.01 Економічна теорія / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2006. 2015 с.

зростання інвестицій. Тоді як представники французької школи антициклічного регулювання, вважали, що можливістю швидкого подолання наслідків економічних циклів є державне програмування економіки та індикативне планування³⁸. Що ще раз засвідчує, що вже в середині ХХ ст. короткострокове та середньострокове бюджетне планування, використання фіскальних інструментів антициклічного регулювання стають основою ефективного розвитку економіки країни, подолання спадів та запобігання депресій в економіці.

Проте глобалізація економіки призвела до формування нових економічних реалій, у яких постає необхідність пошуку нових теорій, нових конструкцій та моделей її регулювання. Інтенсивне стимулювання сукупного попиту призвело до зростання інфляції, дефіциту державного бюджету. На фоні цих проблем були сформовані нові погляди, нові теорії антициклічного регулювання економіки, які прийнято називати посткейнсіанською теорією, яка трансформувалася з неокейнсіанства. Посткейнсіанська школа – це симбіоз трьох наукових напрямів: англійського лівого кейнсіанства, представниками якого були Дж. Робінсон, Н. Калдор, П. Сраффа, Дж. Чемберлін, американської посткейнсіанської школи (Дж. Тобін, Х. Мінскі) та нової кембриджської школи (У. Годлі, Ф. Кріппс, К. Куттс, М. Фезерстон). Представники лівого англійського кейнсіанства першими звернули увагу на необхідність регулювання якісних показників економічного зростання країн, які стосувалися переважно соціальної сфери. Вчені стверджували, що лише в умовах чесної конкуренції з обмеженням впливу монополій на ділову активність можна забезпечити економічне зростання в країні.

Представники американської посткейнсіанської школи в забезпеченні економічного зростання та подоланні негативних економічних наслідків вбачали необхідність та можливість застосування інструментів дефіцитного фінансування державних

³⁸ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

бюджетних видатків. А представники кембриджської школи економіки вважали, що лише використання інструментів середньострокового та довгострокового характеру можуть забезпечити позитивний ефект. З цього приводу короткострокове антициклічне регулювання визнавалося вченими неефективним.

Розвиток кейнсіанського напрямку антициклічного регулювання є актуальним і сьогодні, зокрема представники нового кейнсіанського напрямку економіки Дж. Стігліц, М. Спенс, окрім вже апробованих інструментів антициклічного регулювання (стимулювання інвестицій, стимулювання попиту), зазначають, що важливим фактором економічного зростання та подолання криз в економіці є інформація, а основними повинні бути інструменти збалансування та формування бюджету, капітальні видатки, через які можна забезпечити стимулювання попиту та зростання інвестицій.

Революційні зміни початку та середини ХХ ст., що досі тривають в економічному, суспільному, природному, екологічному середовищах, змусили вчених винаходити новітні підходи, які б забезпечували економічний розвиток, зростання добробуту та соціального захисту громадян.

В умовах глобальних світових трансформацій держава повинна володіти сильними інститутами управління. Нового значення повинні набувати наддержавні організації, місія яких повинна зводитися не лише до суто консультаційних функцій, а й до забезпечення дієвості у використанні впливу на розвиток держав, передусім у соціально-економічному плані. Такі інститути, використовуючи набір ефективних інструментів, здатні корегувати негативні тенденції не лише в економічному, а й у політичному та суспільному житті країни. Сильні державні органи влади, чи то консервативного, чи то ліберального напрямку, повинні мати набір якісних, науково обґрунтованих інструментів, які б були здатні забезпечити ефективний розвиток економіки та зростання добробуту громадян. Теорію ефективного державного регулювання з можливістю використання дієвих дискреційних інструментів антициклічного

регулювання (бюджетно-податкових та грошово-кредитних) якраз і визначали представники та послідовники Дж. М. Кейнса.

Проте, економічний розвиток не може дати остаточної відповіді на питання щодо існування правильної думки щодо антициклічного регулювання економіки. Тенденції та зміни у глобальному економічному середовищі не можуть бути повністю регульовані державою, адже світова економіка виходить набагато далі за рамки внутрішньодержавного середовища. Саме через це держави як незалежні інститути частково втратили контроль та можливість впливати на бізнес. У таких умовах виникла теорія нового лібералізму, представники якої стверджують, що у зв'язку з економічною глобалізацією саме інструменти саморегулювання є основою і запорукою антициклічності, подолання економічних спадів та депресій.

У другій половині ХХ ст. виникає посткласична економічна теорія. Основними висновками вчених цієї течії, які стосуються антициклічного регулювання економіки є заперечення значного втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та розвиток економіки; вчені стверджували, що, незважаючи на зміни в економіці, вона здатна саморегулюватися, а дієвими методами саморегуляції є вмонтовані стабілізатори. До представників посткласичної економічної теорії відносять П. Дугласа, Р. Солоу, У. Свена³⁹. Основну увагу вчені зосередили на можливості емпірично визначити потенційні темпи розвитку економіки, кількісно розрахувати вплив на ділову активність капіталу, праці, інновацій. Запропоновані моделі враховували велику кількість показників, які певною мірою впливають на економічний розвиток, проте фактично нівелювали існування циклічних коливань. Розробки вчених стосувалися більшою мірою не антициклічного регулювання, а були спрямовані на процес забезпечення економічного розвитку, а ніяк не на подолання

³⁹ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

економічних коливань. Проте дослідження неокласиків були доповнені представниками теорії реальних бізнес-циклів та представниками дослідників так званих нових класичних напрямків економіки. До вчених, які виявили та зосередили увагу на дослідженні реальних бізнес-циклів, відносять Е. Прескота, Ф. Кідленда, Ч. Плосера. Ці науковці акцентували увагу на тому, що циклічність реальних бізнес-циклів в основному пов'язана з динамікою інноваційних зрушень та короткостроковими флуктуаціями⁴⁰ продуктивності економіки країни, а показником який враховує циклічність економіки у моделях економічного зростання, є так званий «непояснюваний компонент», більш відомий як Солоу-залишок⁴¹. Аналізуючи поняття «залишок Солоу» як приріст сукупної продуктивності факторів виробництва, який характеризує технологічний прогрес, можна стверджувати, що використовуючи лише його, моделювання циклічності економіки не буде повністю адекватним і не розкриватиме повністю економічних тенденцій в економіці у майбутньому. Саме через цю причину представники теорії реальних бізнес-циклів, аналізуючи коливання, почали використовувати показник – людський капітал. Лише врахування чинника людського капіталу та зрушень інновацій в економіці дало можливість отримати більш адекватні моделі антициклічного регулювання.

Поряд із появою консервативної теорії неокласичного напрямку економіки, представниками пізніх теорій кейнсіанської школи поширюється теорія неолібералізму, яка в основному базується на принципах монетаризму. Її представники здійснювали дослідження в наукових установах Лондона, Фрайбурга, Парижа та Чикаго, а найвидатнішим неолібералом є Нобелівський лауреат М. Фрідман.

⁴⁰ **Флуктуація або флуктуация** — випадкове відхилення значення фізичної величини від середнього в певній ділянці простору чи в певний момент часу.

⁴¹ **Залишок Солоу** – макроекономічний показник, який дорівнює приросту сукупної продуктивності факторів виробництва і характеризує технологічний прогрес. Обчислюють З.С. як різницю між показниками приросту обсягів виробництва у грошовому вираженні й приростом витрат на фактори виробництва: Залишок солоу. Економічний енциклопедичний словник. веб сайт. URL: <http://www.subject.com.ua/economic/slovnik/2382.html> (дата звернення: 09.04. 2019).

Вихідними положеннями монетарної концепції антициклічного регулювання є такі:

– ринкове господарство використовуючи всі наявні ресурси намагається підтримувати стан рівноваги автоматично, що вказує на беззаперечне дієве функціонування вмонтованих стабілізаторів;

– втручання держави повинне бути мінімальним, адже надмірне регулювання спричинює макроекономічну нестабільність;

– найефективнішим інструментом антициклічного регулювання є грошові відносини.

Мілтон Фрідман повністю заперечує теорію Дж. Кейнса, вважаючи її недоречною і неефективною; будучи категоричним прихильником саморегулювання економіки, зазначає: лише виключно грошові та монетарні інструменти чинять вплив на економічні коливання⁴².

Аналіз двох найбільших економічних концепцій – Кейнсіанської та Класичної – в різних їх інтерпретаціях свідчить, що проблема антициклічного регулювання є однією із найважливіших в економіці світу, адже розглядає проблеми подолання кризи та забезпечення економічного зростання. Незважаючи на те що кожна із цих теорій розглядає дану проблему із діаметрально протилежних позицій, жодна з них не заперечує циклічності розвитку економіки: неокласики, які не бачать економічних циклів, все ж не заперечують існування економічних криз і економічного зростання; кейнсіанці ж, навпаки, надають проблемі антициклічності найбільшу вагу, стверджуючи, що лише державні інструменти регулювання здатні забезпечити економічний розвиток і процвітання країни, в той час як автоматичні стабілізатори економіки є допоміжними і здатні лише підтримувати отриманий економічний баланс.

Проте на наше глибоке переконання, лише поєднання і симбіоз поглядів дозволить виробити єдину і правильну концепцію протистояння економічним депресіям і сформувати ефективну модель згладжування економічних циклів та досягнення економічного

⁴² Фрідман М., Фрідман Р. Капіталізм і свобода / Мілтон Фрідман. Пер. з англ. Н. Рогачевська. К.: Наш формат, 2017. 216 с.

процвітання. Не можна відкидати незалежне життя бізнесу від урядів країни, проте і без ефективної державної політики та без такої підтримки бізнес ефективно розвиватися не зможе, а суспільство не досягне найвищого ступеня добробуту. Причиною цьому є вироблені століттями перерозподільчі соціально-економічні відносини.

Всі напрацювання вчених у сфері економічної циклічності, антициклічного регулювання економіки, тією чи іншою мірою пов'язані з державною фінансовою політикою, використання інструментів якої здатне вплинути на соціально-економічний стан країни, забезпечити зростання добробуту населення, підтримати соціально незахищені верстви населення. Доказом таких переконань є розроблені теорії представників усіх наукових шкіл у галузі економіки, розглянуті нами до цього. Тому відкидати потребу державного регулювання та не зважати на використання інструментів фіскального характеру є неприйнятним. Адже бізнес не здатен самостійно забезпечити визначені історією та еволюцією державні функції. Держава повинна сприяти ефективному розвитку економіки за допомогою набору видаткових, доходних, боргових та грошово-кредитних інструментів.

Лише симбіоз автоматичних та дискреційних інструментів в умовах ефективної державної політики в сфері економіки дасть змогу створити платформу для економічного зростання та недопущення економічних криз.

Світ за останні 100 років зазнав надзвичайно великої кількості змін та потрясінь соціального, геополітичного, кліматичного, інноваційного та інформаційного характеру, що, беззаперечно, вплинуло на формування нових поглядів у сфері антициклічного регулювання економіки. Серед них варто виділити економічну теорію мейнстріму, яскравими представниками якої є Х. Мінські, М. Еспіноза-Вега, Дж. Гуо, С. Чатеррі, П. Самуельсон, Дж. Хікс та ін.

Американський учений Хайман Мінські досліджував причини і наслідки економічних циклів, визначив, які фактори найбільше впливають на їх виникнення, і, найголовніше, розробив комплекс заходів регулюючого характеру для подолання негативних наслідків

економічних циклів. Х. Мінські був послідовником Дж. М. Кейнса. Дослідивши його праці, вчений зазначив, що багато постулатів Кейнса були викривлені, а деякі взагалі проігноровані кейнсіанцями.

Безпосередньо до втрачених послідовниками Кейнса його постулатів Мінські відніс прийняття рішень при невизначеності, циклічний характер капіталістичного процесу і фінансові відносини капіталістично розвинутих економік. Зв'язок цих елементів можна описати наступним чином. Капіталістична економіка як система, заснована на використанні у виробництві та обігу активів тривалого користування, існує в історичному часі, в якому «минуле дано і не може бути змінено, а майбутнє невизначено і не може бути відомо»⁴³. Тому в такому часі, на відміну від логічного часу, не можна рухатися з майбутнього в минуле. Для захисту від властивої історичному часу невизначеності майбутнього створюється абсолютно ліквідний і надійний актив – гроші. Але «гроші не можна виробляти за бажанням»⁴⁴. Тому збільшення (скорочення) попиту на них, що відбувається за рахунок скорочення (збільшення) попиту на виробничі активи, що створюють національний дохід і зайнятість, призводить до спаду (пожвавлення) в економіці. Так закладаються основи циклічного характеру динаміки капіталістичної економіки. Ця циклічність посилюється складними фінансовими відносинами, що дозволяють, з одного боку, фінансувати більший обсяг інвестицій у фазі пожвавлення, а з іншого – стають причиною важкого боргового тягаря для інвесторів у фазі спаду. Таким чином, у теорії Кейнса містяться твердження про властивість циклічної нестабільності капіталістичного господарства. Ось ці аспекти і були втрачені в традиційній кейнсіанській макроекономічній теорії, а теорія самого Кейнса виявилася просто особливим випадком неокласичної теорії⁴⁵.

⁴³ Мински, Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмаинского. М.: СПбГУ, 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Бешенов С. В. Розмаинский И. В. Гипотеза финансовой нестабильности Хаймана Мински и долговой кризис в Греции. Экономический Портал URL: <http://institutiones.com/general/2752-gipoteza-finansovoi-nestabilnosti-xaimana-minski.html>. (дата звернення: 10.01. 2019).

Отже, аналізуючи економічні надбання, зазначимо, що проблема економічної циклічності є однією із найважливіших проблем, часто проявлялася в умовах інноваційних та технологічних революцій ХХ ст. і актуальна на сьогодні. Однак теорію подолання депресії та антициклічного регулювання, запропоновану Кейнсом, постійно вдосконалюють і використовують донині. Так, американські дослідники другої половини ХХ ст. зробили важливий внесок у науку про антициклічне регулювання. М. Еспіноза-Вега і Дж. Гуо, опираючись на постулати кейнсіанської економічної теорії, у праці «Бізнес-цикли та антициклічна політика» зазначали, що ті хто вважає, що особливої потреби у використанні антициклічного регулювання не існує, глибоко помиляються і водночас застерігали, що лише нерозуміння істинної проблеми виникнення циклів може наштовхнути на такі висновки⁴⁶.

Вчені, які здійснювали дослідження в умовах глобальних економічних трансформацій кінця ХХ ст., все частіше висловлювали думку, що антициклічне регулювання є необхідною складовою економічного розвитку та процвітання країн, тоді як ігнорування цієї проблеми може завадити економічному та соціальному розвитку країни.

Підтвердженням цього є висновки ще одного американського вченого С. Чатеррі, який зазначив: «...з позицій теорії реальних бізнес-циклів антициклічна політика, яка теоретично має стабілізувати економічні цикли, на практиці може завдавати більше шкоди, ніж приносити користі; необхідність у застосуванні антициклічної політики залежить від природи шоків в економіці. Так, якщо шоки можна ліквідувати, то антициклічна політика має бути орієнтована на забезпечення стійкого макроекономічного середовища. В іншому разі, коли неочікувані макроекономічні коливання не можуть бути еліміновані, зусилля макроекономістів мають бути

⁴⁶ Espinoza-Wega Marko A., Guo Jang-Ting. On Business Cycles and Countercyclical Policies. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*. 2001. Fourth Quarter. P. 11.

спрямовані на адаптацію суспільства до такого роду шоків»⁴⁷. Такі висновки вченого дозволяють говорити про невідворотність використання антициклічних методів управління економіки, які в тій чи іншій мірі пов'язані з використанням інструментів фінансової політики держави.

Незважаючи на скептицизм послідовників класичної школи щодо необхідності антициклічного регулювання, варто зазначити, що висновки кейнсіанців виглядають більш правильними. Адже ринкова економіка та капіталістичний устрій господарювання, хоча і базуються на засадах «свободи», саморегулювання, однак не можуть повністю забезпечити процес розвитку. Історія показала, що в умовах економічних відносин відбуваються періодичні потрясіння, які проявляються у великих депресіях, занепаді економік, зубожінні населення, обвалі фінансових ринків. Саме держава з її інститутами, яка зарекомендувала себе як «вартовий» суспільно-економічного життя, здатна забезпечити і в потрібний момент втрутитися в економічне життя суб'єктів господарювання, щоби не допустити нових потрясінь, а у випадках коли вони вже настали, – використати необхідні інструменти для подолання таких наслідків. Проте повинна бути межа такого втручання, адже надмірна зарегульованість може призвести до надзвичайно негативних економічних наслідків, прикладом може бути «комуністична» доктрина з її плановою економікою.

Лише баланс саморегулювання, ефективна діяльність державних органів управління та здатність безпосередньо впливати на економічні процеси можуть забезпечити соціально-економічне процвітання країни. У випадку глобального розвитку важливо побудувати систему наддержавних інститутів управління, здатних вчасно втрутитися в життя економіки задля подолання негативних наслідків.

Підтвердженням таких висновків є концепція неокласичного синтезу, розроблена П. Самуельсоном, Дж. Хіксом та ін. Відповідно

⁴⁷ Chatterjee Satyajit. From Cycles to Shocks: Progress in Business Cycle Theory // Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review. 2000. March-April. P. 2.

до цього підходу лише поєднання монетарних та фіскальних інструментів дає змогу забезпечити макроекономічні корегування в короткостроковому періоді та забезпечити стійке економічне зростання – в довгостроковому.

Антициклічна політика передбачає в довгостроковому періоді нарощення потенційних обсягів виробництва і тим самим підвищення тренду економічного зростання, у короткостроковій перспективі — стабілізацію макроекономічних коливань⁴⁸. Найважливіше, що зробили представники неокласицизму це те, що ними була удосконалена концепція якісного економічного зростання, ознаками якої є збільшення доходів (ВВП) на душу населення, створення рівних умов для здобуття освіти і працевлаштування, кращого медичного обслуговування та харчування, що, в результаті, відображається на якості самого життя.

Відповідно, розробка антициклічної політики на довготривалу перспективу не може обмежуватися лише стабілізацією макроекономічної кон'юнктури. Для забезпечення високого конкурентного статусу національних економік об'єктами антициклічного регулювання повинні стати інвестиції в людський капітал.

За таких умов саме фінансова політика держави повинна відігравати визначальну роль у формуванні дієвої антициклічної політики. А ефективне поєднання інструментів фіскального та монетарного характеру, де першим відводиться привілейована роль, повинно стати основним при подоланні негативних наслідків економічної кризи, формуванні середовища економічного зростання, підвищенні рівня добробуту громадян та забезпечити здатність розвитку на довгострокову перспективу.

Фіскальні інструменти та вмале їх застосування не лише приводять до подолання економічних криз та спадів в умовах прояву

⁴⁸ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

негативних економічних наслідків, а й є ефективними інструментами для формування економічної політики на середньострокову та довгострокову перспективу. Поряд із фіскальними, важлива роль відводиться інструментам монетарного характеру, використовуючи які держава здатна сформувати якісне підґрунтя для майбутніх позитивних перетворень.

З огляду на здійснений теоретичний аналіз, необхідно зазначити, що антициклічне регулювання – це певний процес, пов'язаний із подоланням кон'юнктурних змін в економіці за допомогою використання здебільшого фінансових інструментів, які в свою чергу поділяються на фіскальні та монетарні.

В українській економічній енциклопедії подається наступне визначення такого процесу: «Антициклічне регулювання економіки – свідомі цілеспрямовані дії держави, корпорацій та наднаціональних органів щодо промислового циклу з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання»⁴⁹.

Американські дослідники М. Еспіноза-Вега і Дж. Гуо пропонують дещо звужене трактування антициклічної політики, під якою розуміють комплекс дій, спрямованих на елімінування економічного циклу або ізолювання учасників ринку від негативних ефектів даного виду коливань⁵⁰.

З огляду на емпіричні дослідження та напрацювання вчених, можна виокремити таке визначення поняття: *Антициклічне регулювання економіки – це процес політичного, соціального та економічного характеру, що проводиться наддержавними, державними та приватними інститутами щодо використання недискреційних (автоматичних стабілізаторів) та дискреційних (боргових, доходних, видаткових та грошово-монетарних) інструментів для подолання економічних криз, забезпечення*

⁴⁹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. Ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

⁵⁰ Espinoza-Wega Marko A., Guo Jang-Ting. On Business Cycles and Countercyclical Policies. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*. 2001. Fourth Quarter. P. 11.

соціально-економічного розвитку та неуможливлення перегріву економіки.

Отже, основною метою антициклічної політики здійснюваної за допомогою фіскальних заходів є досягнення економічного та соціального зростання, подолання негативних соціально-економічних наслідків. Засобами такої політики є інструменти фіскального характеру, до яких відносять: податкову систему, інші джерела доходів уряду, митну політику, видаткову політику, боргову політику та політику збалансування бюджету, використання яких здатне забезпечити необхідні параметри макроекономічних показників: ВВП, інфляції, попиту та пропозиції, рівня доходів громадян та їх розподілу, захисту незахищених верств населення та фінансування їх потреб, стимулювання інвестицій, експортно-імпортного сальдо держави. Дія фіскальних інструментів повинна бути спрямована на досягнення якісних результатів щодо зазначених макроекономічних показників, в іншому випадку антициклічні заходи регулювання економіки не матимуть сенсу, будуть шкідливими і такими, які потрібно трансформувати та переосмислити.

1.3 Архітектоніка фіскальної політики в умовах економічних циклів

Розглянувши сутність та особливості економічних циклів, визначивши основні пріоритети політики антициклічного регулювання економіки, встановлено, що державна фінансова політика держави та фіскальна політика зокрема є невід'ємною частиною антициклічної економічної політики, яка має значний вплив на економічну кон'юнктуру в країні. Встановлено, що фіскальна політика проявляється в комплексі заходів держави щодо забезпечення економічного зростання, підвищення добробуту громадян, подолання негативних економічних процесів за допомогою управління податковими та іншими фінансовими джерелами доходів держави, видатковими та борговими інструментами. У той час як антициклічне регулювання економіки передбачає здійснення певних

заходів щодо впливу на економічні цикли, а якісний симбіоз фіскальних інструментів є першоосновою дієвої політики в сфері антициклічного регулювання. Економічний розвиток, зростання добробуту та рівня соціального захисту громадян, сприятливий інвестиційний та підприємницький клімат у країні є основними завданнями уряду на шляху побудови міцної економічно незалежної держави. В країні повинна бути вироблена чітка стратегія економічного розвитку, в якій обов'язковою умовою є визначеність типу (моделі) економіки, якісно прораховані кроки уряду щодо управління економікою на різних стадіях економічного циклу. Але найголовнішим завданням є здатність уряду передбачати економічні потрясіння та наперед запобігати погіршенню економічної кон'юнктури.

Отож, важливе місце в економічних процесах займає фіскальна політика країни як інструмент безпосереднього впливу держави на економічну кон'юнктуру – економічний розвиток та подолання економічного занепаду. Від здійснюваної фіскальної політики залежить добробут громадян, соціально-економічний стан країни, інвестиційна привабливість держави і в кінцевому результаті, рівень її економічного розвитку. Проте залишається велика кількість невирішених питань, які стосуються проблеми використання фіскальної політики не лише для подолання негативних наслідків в економіці, що настали, а й як можливість знайти та використати необхідні інструменти для недопущення негативних тенденцій в економіці та забезпечити швидкий її розвиток у майбутньому. В цьому і полягає ефективність антициклічного регулювання економіки за допомогою інструментів фіскальної політики.

Саме тому, здійснюючи заходи антициклічного регулювання, важливо не помилитися з застосовуваним типом та видом фіскальної політики та виокремити які із них будуть найбільш ефективними при досягненні стратегічних економічних цілей.

У науковій літературі вирізняють кілька типів та видів фіскальної політики, які відрізняються методами їх проведення, впливом на

соціально-економічну ситуацію, використовуються на різних етапах економічного розвитку країни.

Відповідно до дії інструментів фіскальної політики, розрізняють такі її види:

- дискреційну (часом дискретну);
- недискреційну (недискретну).

Дискреційна фіскальна політика – це цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупками) в результаті зміни законодавства, метою якої є: стабілізація економіки, досягнення рівноваги в економіці, збільшення рівня зайнятості, зниження темпів інфляції⁵¹.

Ще одним трактуванням керованої фіскальної політики є наступне⁵²: дискретна фіскальна політика проводиться за жорсткої участі держави і полягає в маніпулюванні податковим навантаженням і державними витратами на суспільні і квазісуспільні блага, а саме: держконтракт і держзамовлення, державні інвестиції, фінансування державних програм, суспільних робіт.

З огляду на наведені визначення, можна констатувати, що дискреційна фіскальна політика передбачає комплекс дій уряду, які реалізуються через законодавчі зміни, стосуються безпосередньо ручного коректування фіскальних показників. Метою таких заходів є здебільшого подолання негативних наслідків, які вже відбулися або ж дискреційні заходи держави запроваджуються в умовах формування основи для глобальних якісних економічних змін у майбутньому. Ручне управління економічними процесами не завжди є дієвим засобом протидії економічним дисбалансам, що вже настали, адже заходи дискреційного характеру діють з певним запізненням. Законодавчі зміни умов оподаткування, коректування політики видатків, розподілу бюджетних коштів, можуть спричинити супротив та нерозуміння таких дій у суспільстві, а тому очікуваний результат

⁵¹ Круш П. В., Клименко О. В. Гроші та кредит. URL: https://pidruchniki.com/17810409/finansii/groshi_ta_kredit (дата звернення: 10.04.2019).

⁵² Кравчук Ю.Б. Макроекономіка: Підручник. Харків, ХНУВС, 2016. 253 с.

від таких дискреційних заходів може бути не настільки позитивним як передбачалося.

Недискреційною (автоматичною) фіскальною політикою називають політику вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана зі зміною законів.

Недискретна фіскальна політика (чи система вмонтованих стабілізаторів) – це економічний механізм, який автоматично реагує на зміну економічного становища без необхідності прийняття будь-яких кроків з боку уряду. Вмонтовані стабілізатори підтримують економічну стабільність на основі саморегуляції. Це пасивна фіскальна політика.

Аналізуючи зміст недискреційної фіскальної політики, потрібно зазначити, що вона полягає у використанні таких механізмів та інструментів, які, незалежно від уряду, без законодавчих змін, здатні впливати на економічні та соціальні процеси, чим забезпечують можливість досягнення мети – економічного розвитку, зростання добробуту громадян, зниження ризиків настання негативної економічної кон'юнктури здебільшого в короткостроковому періоді.

Недискреційна фіскальна політика – це політика, яка здатна до саморегулювання економічних показників країни через вмонтовані стабілізатори⁵³, які виступають механізмами ринкової економіки, що не залежать від держави і згладжують спади і підйоми в економіці. Їх необхідно розглядати як механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики. Доведено, що дія автоматичних стабілізаторів впливає на зміну обсягу виробництва, рівня цін і ставок відсотка, також вона відображається на розмірі циклічного дефіциту чи профіциту бюджету.

Автоматичні стабілізатори відіграють важливу роль в економічному стимулюванні, погашенні економічних циклів, здатні забезпечити подолання та ненастання економічних дисбалансів. Вони

⁵³ Небава М.І. Теорія Макроекономіки. 2018. URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua/makro_ek/73.htm (дата звернення: 10.02. 2019).

діють як невід’ємна складова фіскальної політики країни і є одними із найважливіших інструментів антициклічного регулювання економіки.

До автоматичних стабілізаторів фіскального характеру відносять⁵⁴:

– *прогресивне оподаткування*. Застосування прогресивного оподаткування впливає на розмір прибутку, а саме збільшення валового прибутку індивіда або підприємства збільшує їхні податкові відрахування. В свою чергу зміна доходів чи прибутків підприємства чи індивіда приводить до зміни сукупного попиту;

– *соціальні виплати*. Дія такого стабілізатора відбувається наступним чином: при зменшенні показників безробіття, державні видатки соціального характеру знижуються, що приводить до зниження навантаження на бюджет країни та зменшує його дефіцит. Тим самим впливає на загальну економічну атмосферу в країні.

Ефективне використання інструментів недискреційної фіскальної політики забезпечує автоматичне регулювання економічних та соціальних процесів у країні, проте досить часто використання лише автоматичних стабілізаторів є недостатньою умовою для забезпечення ефективної політики економічного розвитку, подолання економічних криз. Найбільш дієвими вони є в умовах економічного зростання чи незначного, короткострокового економічного спаду, однак на стадії депресії та в умовах економічного перегріву їх дія є недостатньою і в такій ситуації доцільно залучати та використовувати інструменти дискреційного характеру.

Різні види фіскальної політики (дискреційної та недискреційної) передбачають різну мету їх застосування і повинні використовуватися за різних економічних умов, проте в критичних умовах (під час кризи та за умови перегріву економіки, який також призводить до негативних економічних наслідків), в умовах кардинальних економічних трансформацій використання цих двох видів фіскальної політики є вкрай важливим.

Зокрема, недискреційна фіскальна політика, через дію автоматичних стабілізаторів здатна миттєво реагувати на циклічні

⁵⁴ Там само

коливання економіки та має короткостроковий характер, у той час як дискреційні заходи держави повинні бути орієнтовані на довгострокову перспективу, дискреційні фінансові інструменти включаються пізніше та проявляються через деякий час після їх запровадження.

Проаналізувавши дискреційну та недискреційну фінансову політику, варто зазначити, що, незважаючи на різні особливості їх проведення, різні інструменти таких політик, кожна із них зводиться до досягнення однакової цілі: згладжування негативних наслідків циклічних коливань економіки, забезпечення економічного розвитку та підвищення рівня добробуту громадян, проте якщо аналізувати інструменти тієї чи іншої фінансової політики то одні орієнтовані на короткострокову перспективу і діють постійно, а інші спрямовані на подолання негативних наслідків і спрямовані більшою мірою на майбутні періоди.

Залежно від стадії економічного циклу, використання інструментів фінансової політики можуть мати стимулюючий або стримуючий характер.

Стимулюючу фінансову політику проводять у період депресії. Вона передбачає зниження податків і збільшення державних витрат, що веде до виникнення або збільшення бюджетного дефіциту⁵⁵. В умовах економічної депресії макроекономічні показники характеризуються негативними тенденціями – зменшується обсяг реального валового внутрішнього продукту, знижуються реальні доходи громадян, зростає рівень інфляції, відбувається девальвація національної валюти. За таких умов уряд здатен впливати на ситуацію проводячи різні заходи стабілізаційного характеру, до яких з-поміж інших, відноситься використання стимулюючих інструментів фінансової політики. Знижуючи податкове навантаження, у розпорядженні громадян та суб'єктів бізнесу залишається більше ресурсів, що спонукає до можливості нарощення виробництва, зростання інвестицій та рівня споживання. Такі заходи покликані

⁵⁵ Єфімова О. Г. Економіка для юристів. Видавництво «Флінта». 1999. URL: <http://bibliograph.com.ua/economika-dlya-yuristov/index.htm> (дата звернення: 21.02.2019).

стимулювати попит, який у свою чергу породжує додаткову зайнятість, створення нових робочих місць та забезпечує приріст пропозиції, – як наслідок, економіка починає зростати.

В умовах економічного спаду та кризових явищ різко знижується рівень добробуту громадян, зменшується їх купівельна спроможність, виникають ризики міграції трудового капіталу за кордон, загострюються ризики банкрутства підприємств. За таких умов уряд може наростити рівень соціальних видатків для забезпечення купівельної спроможності громадян, що приводить до стимулювання попиту і може стати чинником подолання негативних економічних процесів. Проте дія охарактеризованих інструментів має як позитивні, так і негативні особливості. Позитивом стимулюючої фіскальної політики є подолання негативних соціально-економічних наслідків, досягнення висхідного економічного тренду, в той час як до негативних особливостей відноситься запізніла дія таких інструментів, те, що часто зниження податкового навантаження та підвищення рівня соціальних випадків не має очікуваного результату, причиною чого є недосконалість державних інститутів та зловживання повноваженнями.

Стримуюча фіскальна політика проводиться в період перегріву економіки, на стадії економічного буму. Основними її заходами є підвищення ставок податків і скорочення урядових витрат в умовах економічного перегріву. Економічний перегрів полягає у перевиробництві, надлишковому створенні продукції – надлишковій пропозиції, яка переростає у неякісний попит; у накопиченні бізнесовими структурами «дешевих» коштів. Це переростає в отримання працівниками надлишкової (інфляційної) заробітної плати, створюється надлишок інфляційних грошей у державі, що в свою чергу породжує зростання інфляції та цін, призводить до знецінення національної валюти, – в основному такі надлишки грошей спрямовуються до галузей, де не створюється додана вартість, або ж заощаджуються, тим самим перестають відігравати функцію економічного стимулювання; реальний ВВП за таких умов знижується, а стадія економічного буму трансформується в стадію

рецесії. Найдієвішим інститутом, що здатен завадити таким економічним тенденціям, є держава, яка повинна застосувати фіскальні інструменти стримуючого характеру. Підвищуючи податкове навантаження, уряд країни вилучає надлишкові (неефективні) грошові ресурси в громадян та підприємств, тим самим забезпечуючи протидію зростанню неефективного попиту, стримуючи виток інфляційних процесів.

Зменшуючи видатки соціального характеру, держава стримує формування неефективного капіталу, який трансформується у неякісні заощадження.

Наслідком проведення стримуючої фіскальної політики є поява бюджетного надлишку, який повинен бути спрямований на погашення та обслуговування державного боргу, зниження дефіциту бюджету, формування стабілізаційного фонду держави, чи вилучається з обігу.

Дія видів фіскальної політики та заходів стимулюючого та стримуючого характеру чітко відображена на рис. 1.7.

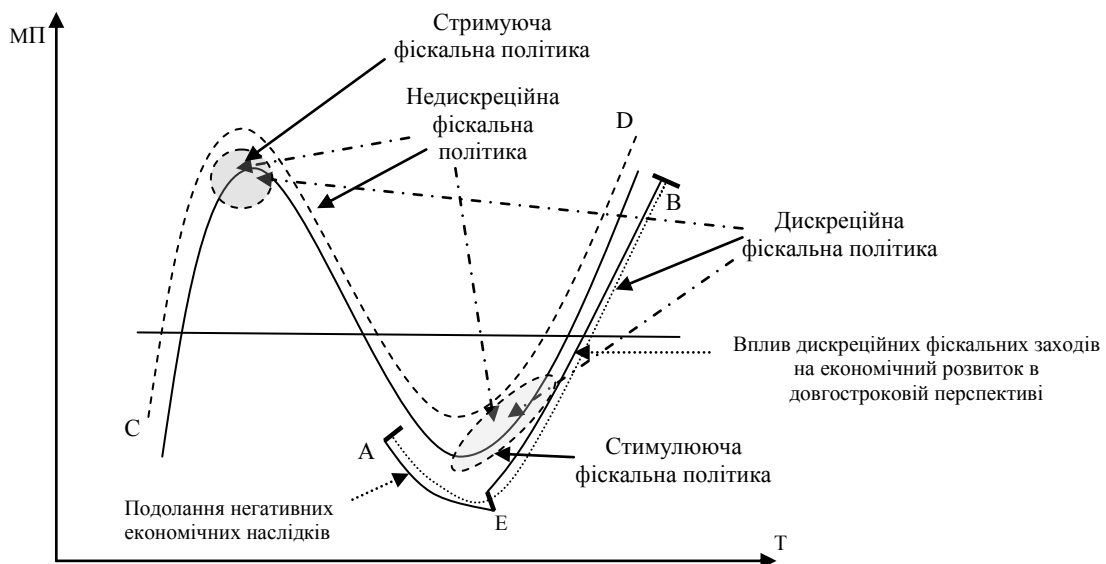

Рис. 1.7. Види та заходи фіскальної політики в системі антициклічного регулювання економіки

Як видно з рис. 1.7, дія дискреційних, недискреційних, стимулюючих та стримуючих фіскальних заходів уряду має різний

вплив на економічний цикл, вони застосовуються при різних обставинах та неоднаково проявляються в часі. Недискреційна фіскальна політика, на наш погляд, діє постійно, вона проявляється на всіх стадіях економічного циклу. Зокрема, такі висновки можна зробити тому, що прогресивна ставка податку напряму впливає на доходи громадян та підприємств збільшуючи їх чи зменшуючи залежно від стадії циклу, в той час як заходи дискреційного характеру спрямовані на подолання негативних економічних наслідків. Загалом вони проявляються через деякий час після їх впровадження і за найбільш несприятливих економічних умов. Проте в подальшому дискреційні інструменти діють позитивно, відіграючи роль так званих «фіскальних стимуляторів розвитку». Проявляються дискреційні заходи через запровадження нових механізмів оподаткування, через зміни законодавчого характеру структури податкової системи, видаткової політики, підходів до проведення державної боргової політики.

Стримуючі та стимулюючі заходи фіскальної політики застосовуються залежно від економічної кон'юнктури в країні. Зокрема, стимулюючі заходи необхідно запроваджувати на стадії депресії або рецесії, та вони повинні діяти до того моменту, коли настає стадія економічного зростання. Загалом, стимулюючі фіскальні інструменти є дискреційними заходами держави, проте вони можуть підсилюватися й інструментами недискреційного характеру.

Стримуючі заходи застосовуються лише на стадії економічного буму для запобігання перегрівам економіки. Вони проявляються через зміни законодавства, або ж є заходами дискреційного характеру, проте, як і під час використання стимулюючих заходів дія дискреційних заходів, підсилюється недискреційними інструментами.

Залежно від рівня економічного розвитку, фінансової стійкості, професійної здатності уряду, в країні може проводитися проциклічна чи антициклічна фіскальна політики.

Українським ученим І. В. Богданом антициклічна та проциклічна фіскальні політики розглядаються наступним чином: «Фіскальна політика може пом'якшувати вплив кризових явищ або стримувати

надмірне пожвавлення економічної активності, тобто бути антициклічною чи перебувати у фарватері макроекономічної динаміки, здійснювати активну фінансову підтримку економіки в періоди наявності високого рівня поточних доходів і зменшувати видатки в періоди рецесії, тобто бути проциклічною. Як правило, антициклічна політика сприяє наближенню поточного тренду економічної динаміки до його потенційного рівня, а проциклічна – віддаленню. Однак, в окремих випадках, наприклад, у періоди економічного відновлення після тривалого та глибокого економічного спаду, коли поточний рівень ВВП є значно нижчим за потенційний, проциклічна політика позитивно впливає на виправлення макроекономічних дисбалансів і сприяє виходу траєкторії зростання на її потенційний тренд»⁵⁶.

Особливостями проциклічної фіскальної політики є те, що держава в умовах економічного піднесення стимулює такий розвиток, збільшуючи видатки уряду чи знижуючи податкове навантаження, за деяких умов може бути одночасне зниження податкового навантаження і підвищення видатків уряду, що ще більше пожвавить економічні процеси в країні. І навпаки, під час зниження економічної активності в країні уряд може підвищити податкове навантаження та зменшити рівень витрат, проте така політика проводиться вкрай рідко, вважається непопулярною і не практикується урядами країн, адже може призвести до ще глибших негативних економічних тенденцій та супроводжуватися спротивом суспільства.

Проциклічна фіскальна політика може бути ефективною лише на стадії економічного зростання, адже зменшення податкового навантаження та підвищення соціальних видатків уряду здатні пожвавити економічні показники, проте в довгостроковій перспективі такі дії можуть призвести до перегріву економіки, тому проциклічна фіскальна політика повинна застосовуватися лише протягом обмеженого проміжку часу і надзвичайно обдуманно.

⁵⁶ Богдан І. В. Проциклічна чи антициклічна фіскальна політика: методи діагностики. *Науковий журнал "Економіка України"*. 2013. №3. С. 45–57.

Рис. 1.8. Види фіскальної політики та їх місце в циклічному економічному середовищі

Антициклічна фіскальна політика – це політика уряду, яка спрямована на подолання негативних економічних наслідків на нижніх точках економічного циклу – депресії (економічної рецесії) та верхніх точках – буму (стану економічного перегріву), в той час як в умовах економічного спаду інструменти антициклічної фіскальної політики повинні чинити протидію таким процесам та забезпечити повернення економіки до висхідного тренду.

Заходи антициклічної фіскальної політики в умовах економічного спаду та рецесії передбачають зменшення податкового навантаження

і підвищення видатків бюджету, що приводить до підвищення рівня добробуту громадян, зменшення тиску на підприємства, зростання попиту і, як наслідок, зростання ймовірності виходу країни з кризи. Антициклічні заходи в умовах кризи призводять до зростання бюджетного дефіциту, зростання боргового навантаження країни.

Використання інструментів антициклічної фіскальної політики в умовах перегріву економіки передбачає збільшення податкового навантаження та зниження видатків бюджету переважно соціального характеру. В результаті таких дій вилучаються надлишкові кошти для зменшення ризику перевиробництва продукції та формування надлишкової пропозиції.

Чіткі параметри фіскальної політики, та можливість їх використання в потрібний момент є ознакою розвитку інститутів держави, професіоналізму уряду та вміння реагувати на кон'юнктурні економічні зміни в країні.

Часто непрофесійні дії уряду, або небажання запроваджувати та втілювати конструктивні реформи призводять до негативних економічних наслідків, що проявляються через провадження квазіфіскальної політики. В нашому розумінні квазі (дуальна) фіскальна політика – це політика, яка здійснюється урядом країни у фіскальній сфері та полягає в неефективному та необґрунтованому, часто популістичному використанні фіскальних інструментів задля створення тимчасової позитивної економічної ситуації. Проявляється така політика в необґрунтованому використанні інструментів фіскальної політики, які суперечать законам економічного розвитку. Наприклад, в умовах економічного спаду чи депресії уряд може застосувати неправильні, невластиві такому стану економіки фіскальні заходи, як-то підвищувати рівень податкового навантаження та/чи зменшувати розмір соціальних видатків як перший варіант, або здійснювати заходи відвернення від теперішніх економічних негараздів, підвищуючи рівень соціальних видатків при одночасному збільшенні податкового навантаження, що є невластивим при реалізації класичних типів фіскальної політики. Через те квазіфіскальними заходами в умовах економічної рецесії слід

вважати підвищення рівня соціальних видатків як способу привернути увагу громадян-виборців, з одночасним підвищенням рівня податкового навантаження, чи адміністративно впливати на платників податків з вимогою сплачувати податкові платежі за майбутні періоди – таким чином створювати атмосферу тимчасової стабілізації економічної ситуації за рахунок фінансування видатків платежами, що мали б бути сплачені в майбутніх періодах.

Такі дії є неприпустимими та небезпечними, адже в майбутньому можуть призвести до нагромадження значного дефіциту бюджету, що загрожуватиме неплатоспроможністю країні. Проте вони є можливими і переважно вчиняються в умовах нерозвиненого інституціонального середовища в країні, за умов відсутності бажання уряду формувати довгострокову ефективну державну політику економічного розвитку.

Рідше квазіфіскальна політика використовується в умовах економічного зростання чи піднесення, за таких умов уряду немає потреби проводити неякісну фіскальну політику.

Неякісна фіскальна політика, з хаотичними рішеннями уряду була притаманною для України. З моменту отримання незалежності в нашій країні відбувалися значні економічні спади, спостерігалися незадовільний рівень добробуту громадян, негативне інвестиційне середовище, низькі рейтинги у відкритості ведення бізнесу. Часто урядами робилися суперечливі, науково необґрунтовані кроки у фіскальній політиці, що і призвело до накопичення тих проблем, які перешкодили швидкому розвитку економіки України і спричинили її відсталість.

У випадку нестабільного економічного середовища, проводити аналіз фіскальної політики та визначати її вплив на подолання економічних циклів є надзвичайно важким завданням, адже дії уряду не піддаються науковому обґрунтуванню, вони є спонтанними і, як наслідок, становлять великі ризики для економіки країни.

Проте основними інструментами, через використання яких можна ідентифікувати вид використовуваної урядом фіскальної політики, є:

– прогресивне оподаткування;

- соціальні видатки держави;
- зміна структури податкової системи;
- зміна податкових ставок;
- зміна структури та розмірів бюджетних видатків;
- бюджетний дефіцит;
- розміри державних запозичень.

Саме аналіз змін наведених інструментів дає можливість визначити тип застосовуваної урядом фіскальної політики, яка, як зазначалося вище, може бути стимулюючою чи стримуючою, проциклічною чи антициклічною.

Однак уряд може здійснювати квазіфіскальні заходи. Застосування квазіфіскальної політики можливе в країнах з недосконалими та нерозвинутими інститутами управління, в умовах економічної депресії, яка настала на фоні невисокого рівня добробуту громадян, низьких соціальних стандартів життя громадян.

Для того, аби втримати країну від краху, уряд змушений приймати непопулярні та нелогічні економічні рішення. Саме в цей період у країні зростає податкове навантаження, знижується державна підтримка громадян, державний борг зростає високими темпами. Уряд, очікуючи позитивних зрушень в економіці, піддається значним економічним ризикам, які в умовах непрофесійності здійснюваних дій, високого рівня корупції, зубожіння народу, трудової міграції можуть мати непереборні наслідки для країни.

Ще одним із факторів, що призводять до необґрунтованих дій уряду у фіскальній сфері в умовах хиткого економічного становища, є нестійка політична ситуація. В країнах, де панує політичний безлад, відбуваються часті зміни уряду, немає зацікавленості у формуванні стійкої стратегії розвитку економіки держави. Часті виборчі процеси (зміна президента, вибори до парламенту) є тими чинниками, які негативно впливають на економічний розвиток країни. В таких умовах рішення, що приймаються в сфері фіскальної політики спрямовані не на згладжування економічних коливань, а проводяться як тимчасові заходи, які мають переважно миттєвий позитивний ефект. Причиною таких дій є бажання «сподобатися» електорату на

майбутніх виборах. Як наслідок, бажання бути привабливим сьогодні може мати негативні наслідки в майбутньому.

Для ефективного функціонування держави, для забезпечення соціально-економічного розвитку, зростання добробуту громадян, збалансованості державних фінансів, досягнення безпечного рівня державного боргу, поряд із заходами щодо подолання негативних наслідків, спричинених кризовими явищами, потрібно, щоби уряд спрямовував свої зусилля на передбачення виникнення негативних економічних процесів. Такі заходи дадуть змогу нівелювати кризові явища та знизити ризики перегріву економіки. Саме на цьому і базується якість фіскальної політики, яка орієнтована на стратегічні, а не тактичні кроки.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ДОСЯГЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

2.1 Причини виникнення економічних циклів та методи управління ними

Економічний розвиток та добробут громадян є основною ціллю будь-якої держави. Зміст державної фінансової політики, особливості фіскальної політики свідчать, що основною метою їх реалізації є досягнення саме таких цілей – соціально-економічного розвитку. Проте використання інструментарію щодо різних процесів потребує ґрунтовного вивчення та дослідження причин настання своєрідних подій, у нашому випадку – виявлення та вивчення причин виникнення економічних коливань (економічних циклів).

Настання відповідної фази економічного циклу завжди супроводжуються настанням певних обставин, які провокують їх виникнення. Незважаючи на величезну кількість наукових праць, їх авторам, на нашу думку, не вдалося пояснити істинного походження кризи, того, в результаті чого настає фаза економічного спаду, а тим більше не вдалося дати відповідь на питання, коли настане наступна криза. Саме тому виникнення криз економічного характеру, тривалість економічного циклу – це ті питання, на які ніхто не має достовірної відповіді. У своїх дослідженнях учені зосереджували увагу в основному на вивченні економічних хвиль та циклів, що вже настали або відбулися, аналізували причини їх виникнення та наслідки їх настання. Однак жодна наукова праця не стосувалася передбачення настання економічних дисбалансів та економічних криз. Не надано жодних рекомендацій урядам, як запрограмувати економіку на постійне зростання, проте були рекомендації як подолати кризи які вже настали. Прикладом таких праць є розглянуті нами вище наукові розробки Кейнса. Однак і вони присвячені лише

проблемі подолання наслідків, а не передбачення настання криз. І причина тут не стільки в недостатній обізнаності чи недоосвідченості вчених, скільки у постійних природних, суспільних, релігійних, інноваційних, політичних, а можливо, і психологічних змінах у поведінці людей, у їх потребах, революційному розвитку технологій, інформатизації. А саме ці зміни надзвичайно швидкими темпами відбуваються на планеті.

Опубліковані до цього часу дослідження розкривають проблему антициклічного регулювання фрагментарно, лише аналізуючи причини і наслідки того періоду, в якому ці цикли відбувалися. Досі немає конкретної моделі антициклічного регулювання, яка б була дієвою для всіх країн. Для подолання негативних економічних наслідків, згладжування економічних циклів, вирівнювання економічної кон'юнктури використовується переважно набір інструментів, методів та способів, часто різних за змістом, формою та впливом, які не можуть повністю створити позитивного ефекту в довгостроковій перспективі і, тим більше, не здатні подолати ці наслідки в майбутньому через невміння передбачити настання наступного економічного потрясіння. Як зазначав Й. Шумпетер, антикризові заходи завжди виявляються не лише запізнілими, а й односторонніми. Причиною цьому є відсутність конкретних ознак кризи⁵⁷, початок кризи ніхто не може передбачити і точно сказати, що це саме криза.

Відтак доцільно виокремити ті інструменти антициклічного регулювання і запропонувати методи та способи їх застосування, які б дозволили наблизитися до вирішення проблеми настання економічної кризи.

На думку А. С. Гальчинського, проблемами циклічності економіки та настання тих чи інших фаз є, з одного боку, спільність з природою та суспільством, а з іншого – взаємозв'язана з нею єдність базових методологічних канонів природничих та суспільних наук⁵⁸.

⁵⁷ Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. С.399

⁵⁸ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

Тому проблему циклів в економіці потрібно шукати не лише в площині самої економіки, а й у інших площинах, не завжди пов'язаних з нею.

Варто зазначити, що проблему циклів потрібно розглядати не лише у «фазі кризи» та «фазі економічної рівноваги», як це трактується у працях деяких учених^{59,60,61}, а й в інших фазах економічного циклу, будь то економічне піднесення, спад чи депресія. Адже кожна з них породжує наступну ситуацію неповернення та переходу до іншого стану і вирізняється певними особливостями виникнення. Пошук причин і методів управління різними економічними процесами є основою і запорукою якісного керування циклами, а воно – єдине ціле явище суспільно-економічного життя регіону, держави та світу загалом.

Зазначимо, що кожен наступний цикл є іншим, жодне нове коливання не є повторенням попереднього. Кожному з них притаманні свої особливості. Виникає цикл переважно за різних умов і через різні причини. В іншому випадку, економісти, підприємці та державні керівники давно б навчилися управляти такими циклами і в світі ніколи б не було економічних та фінансових потрясінь.

Попередні та наступні економічні цикли все ж наділені подібними особливостями, до яких можна віднести причини виникнення економічних циклів – зокрема глобальні, структурні інституціональні зміни, особливості капіталу, технологічні, інноваційні трансформації, перетворення у фінансовому секторі. Одні здатні змінюватися за довший період часу, інші – занадто швидко – залежно від різних за тривалістю коливань, виокремлених та досліджених ученими.

За цим критерієм виділяють здебільшого три види економічних циклів – довгострокові (хвилі Кондратєва), середньострокові (цикли Жугляра) та короткострокові (цикли Кітчина). Вони відрізняються не лише за тривалістю перебігу, а й за причинами виникнення.

⁵⁹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 1982. С.399

⁶⁰ Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. М., 2000. С. 218

⁶¹ Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. М., 1988. С. 152

З огляду на проблематику дослідження, велику увагу складають довгі, так звані цикли Кондратева, які ще називають інституційними циклами. Основною причиною їх існування є глобальні історичні зміни укладів – перехід від мануфактурного виробництва до фабричного, від вільної торгівлі до домінування монополій, а відтак до державно – регульованого ринкового механізму, а від нього – до інтернаціонально – регульованого. Тому для своєчасного реагування на можливі економічні зміни більш тривалого характеру та для розробки ефективного методологічного апарату управління такими процесами необхідно вивчити історію та дослідити функціонування довгих економічних хвиль, щоби бути готовим до нових викликів.

Довгі хвилі Кондратева, тривалість яких становить приблизно 48 – 55 років, виникають лише за умов настання найвищого ступеня розвитку, винаходів у різних сферах суспільного та економічного життя: винайдення колеса, парової машини, ткацького верстата, двигуна внутрішнього згоряння, електроенергії, комп'ютера, інтернету, – саме ці фактори спричинили у свій час промислові революції, які і вплинули на подальший хід історії, розвиток суспільства та економічні трансформації.

Скажімо, підвищення цін на нафту на світовому ринку в середині ХХ ст. привело до пошуку країнами Заходу енергозберігальних технологій, що дало поштовх до розвитку технологій у сфері альтернативної енергії і появи сонячних батарей, вітро- і припливних електростанцій тощо. А вже на початку ХХІ ст. необґрунтовано високі ціни на нафту і природний газ, направленість політичних еліт провідних країн на екологічне оздоровлення планети привели до революції в машинобудуванні – в останні роки спостерігаємо інтенсивний розвиток і трансформації в автомобілебудуванні – автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння замінюють електродвигунами, ця тенденція продовжуватиметься і в майбутньому. Такі події приводять до економічних коливань і трансформацій, адже занепад і старіння одних технологій неодмінно провокують економічні дисбаланси, зростання безробіття, зниження ділової активності й добробуту окремих категорій громадян, у той час

як розвиток нових технологій потребує великої кількості фінансових ресурсів, які в таких умовах стають надзвичайно дорогими і можуть також призвести до економічних дисбалансів. Тому держава не може стояти осторонь таких трансформацій, вона неодмінно повинна реагувати на еволюційні та революційні зміни. За умов глобальних трансформацій держава повинна розробляти і використовувати функції, які дадуть їй змогу ефективно функціонувати. До таких, зокрема, належить забезпечення добробуту та соціального захисту громадян, розвиток нових галузей економіки та безболісний занепад галузей, які відмирають. Забезпечити виконання таких заходів держава здатна, використовуючи фіскальні та інші фінансові інструменти, до яких відносять податкову політику, політику видатків, боргову та монетарну політику держави.

Середньострокові цикли Жугляра (промислові цикли), тривалість яких становить 10 – 12 років, на відміну від довгих хвиль, виникають у результаті змін, які відбуваються в «основному капіталі» підприємств та господарюючих суб'єктів. На їх виникнення впливають промислові трансформації, оновлення основного капіталу, незначні технологічні зміни.

За своїм змістом середньострокові цикли – це економічні цикли відтворювального процесу промислового виробництва⁶². Причинами виникнення їх були заміна мануфактурного виробництва промисловим і залишаються промислові трансформації, розвиток нових галузей промисловості, запровадження нових технологій у виробництво. Проте не лише виробничі зміни породжують такі цикли. Причину виникнення середніх (промислових) циклів варто пов'язувати з різними факторами – сферами обміну, розподілу та споживання, які, поряд із виробництвом, створюють замкнене коло, середовище економічного життя певного періоду світової економічної історії.

Тому середньостроковий економічний цикл є багатовекторним явищем, залежним від багатьох факторів, кожен з яких призводить до

⁶² Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

певних окремих результатів. Через що дослідження такого циклу лише через динаміку окремо взятого макроекономічного показника є недоцільним, адже воно буде неповним і не матиме якісного наукового результату. Багато вчених вважає, що для дослідження економічного циклу достатньо проаналізувати динаміку ВВП, виявити фазу циклу, проте цього недостатньо для виявлення причин, які призвели до такої динаміки. Ще на початку ХХ ст. провідними вченими-економістами було наголошено на тому, що для якісного вивчення причин економічних коливань необхідно вивчати тенденції не лише у змінах виробництва (у змінах ВВП), а й важливо дослідити інвестиційну динаміку, стан ринку інвестиційних товарів, процеси відтворення основного капіталу, його нагромадження.

Необхідність використання такого масиву даних для дослідження економічних циклів обґрунтували М. Туган-Барановський та Дж. Кейнс^{63,64}. Проте інструментарій дослідження середніх циклів необхідно доповнити динамікою зайнятості в країні, показниками прибутковості підприємств, рівня доходів громадян і, що найважливіше, коли йдеться про промислові цикли, – динамікою оновлення основних технологій – так званих засобів виробництва, які і забезпечують промисловий процес. Використовуючи для аналізу ці показники, можна визначити економічні тенденції та спрогнозувати економічний тренд у майбутньому. Однак при дослідженні тенденцій в економіці, обов'язково потрібно зважати на фактори неформального характеру (політичну, демографічну складові, рівень освіченості населення, медичного захисту).

Український учений А. Гальчинський стверджує, що вивчення середньострокових циклів у сучасних умовах є важливим лише в наступних двох випадках: з позиції логічної залежності індустріалізму, який у більшості країн світу з розвинутою економікою вже закінчився, і постіндустріалізму, який є наступним етапом

⁶³ Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. 3-е совершенно переработанное издание. СПб., 1914. переиздания: Пг.-М., 1923; М.: РОССПЭН, 1997. 574 с.

⁶⁴ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.

структурних інституційних трансформацій у світі, через що середні хвилі ще можуть мати відлуння в нових умовах господарювання, та з позиції лише тих країн, які стали на шлях індустріалізації, тобто країн, що розвиваються, або ж у країнах з перехідною економікою⁶⁵. Проте позиція вченого не є надто сильною, адже економіка окремої країни в наш час не становить такого інтересу, як місце такої економіки в світовому глобальному просторі. Навіть ті країни, в яких розпочалися позитивні економічні перетворення, значною мірою залежать від глобальних змін світової економічної кон'юнктури. Розвиток світової торгівлі, економічні міждержавні зв'язки, економічна взаємозалежність країн між собою дають підстави стверджувати, що методологічний базис для подолання економічних дисбалансів в окремій країні значною мірою залежить від зовнішніх (екзогенних) факторів. Проте не можна відкидати дію інших, притаманних лише окремим країнам особливостей, до яких відносять не лише формальні чинники; часто на економічні коливання впливають характерні особливості неформального характеру, серед яких виділяють релігійні, ментальні, культурні, кліматичні, освітні особливості. З огляду на це, не можна стверджувати, що інструменти та методи подолання економічної кризи, наприклад у Греції неодмінно матимуть позитивний результат в Україні, хоча можуть стати базисом для пошуку ефективних інструментів подолання економічної рецесії в нашій країні.

Зважаючи на економічні тенденції та зміни в історичному вимірі, коли індустріалізація економіки змінюється на постіндустріальне середовище, в умовах швидкого розвитку технологій так звані промислові цикли затухають і стають абсолютно невиразними. Зміна технологій, інформаційна революція, глобалізація світової економіки приводять до необхідності формування зовсім інших методологічних прийомів (знань, інструментів, методів та способів), які найбільш яскраво проявляються в умовах постіндустріальної епохи. Проте ігнорувати попередні дослідження середніх циклів економіки не

⁶⁵ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

можна, адже вони беззаперечно корисні для дослідження причин та наслідків виникнення циклів нового порядку.

Зважаючи на економічні та суспільні трансформації, нової актуальності набувають так звані короткі економічні цикли, які отримали назву на честь англійського вченого Джона Кітчина. В працях Й. Шумпетера, короткі цикли названі «бізнес-циклами» або ж «торговими циклами»^{66,67,68}. Вони є відгомонам саме середніх коливань. Як зазначають учені, короткі існують поряд із середніми економічними циклами. Адже в умовах технологічних змін, в умовах промислового розвитку, підприємці потребують додаткових фінансових ресурсів для купівлі нових технологій, оновлення виробничого процесу. В цій ситуації нового значення набувають інституції, які володіють фінансовим ресурсом, так потрібний підприємцям. Попит на фінансовий капітал зростає, що призводить до підвищення його ціни та відсоткової ставки на кредитні ресурси, створюється нездорова конкуренція на гроші. Число тих, хто накопичив борги і не може їх погасити, зростає, відбувається хвиля банкрутств, яка запускає маховик фінансової кризи. Варто наголосити, що короткі фінансові цикли необхідно розділити на два види: ті, які функціонують у межах середніх коливань (так звані загальні кризи), які безпосередньо пов'язані із ситуацією, що описана вище; та специфічні, пов'язані саме з проблемою грошового обігу, які розвиваються або ж існують в умовах суперечностей грошової системи і функціонують поза межами середніх економічних циклів⁶⁹. Другий вид коротких хвиль не надто цікавий для нашого дослідження, адже є прерогативою саме монетарних інститутів і аж ніяк не фіскальних. Хоча заперечити необхідність і можливість

⁶⁶ Цикли Кітчина. Вікіпедія. 2015. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 19.02.2019).

⁶⁷ Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // Review of Economic Statistics. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10-16; Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper / W. Crum // Review of Economic Statistics. 1923. Vol. V. January.

⁶⁸ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. С.399

⁶⁹ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

впливати на специфічні короткі цикли за допомогою фіскальних інструментів ми не можемо і не будемо цього робити.

Враховуючи загальну специфіку коротких фінансових циклів, варто зазначити, що вони за змістом входять як до сфери грошового обігу, так і до сфери кредиту. Нинішні гроші функціонують переважно лише як засіб обігу та борговий інструмент (кредитний ресурс). Існує органічна залежність грошей, їх функціонування з функціонуванням фондового ринку, на якому відбувається безпосередня торгівля грошима, активами і боргами.

Функціонування коротких фінансових циклів більшою мірою пов'язують не з фазами піднесення чи економічного спаду, а з кризами як завершальним етапом циклу. Найчастіше про такий цикл починають говорити тоді, коли виникає криза на фінансових ринках, у випадках знецінення грошового капіталу через інфляційні процеси платіжних інструментів обігу, через зростання вартості позичкового капіталу, знецінення фондових цінностей.

До опосередкованих індикаторів настання та перебігу фінансових криз відносять динаміку грошових агрегатів, розбалансованість бюджету країни, платіжного балансу, банкрутства підприємств та фінансових установ, біржову паніку. Названі фактори є наслідками негативних фаз фінансових циклів, проте ніхто досі не надавав вагомого значення саме причинам настання таких наслідків. На наш погляд, саме в цьому полягає проблема сучасної економічної науки. Жодна міжнародна, державна чи будь-яка інша фінансово-аналітична чи урядова організація не надає великого значення фазам фінансових циклів, ніхто не вивчає причини існування фаз їх зростання, піднесення та спаду, а паніка розпочинається лише тоді, коли показники досягають критичних значень. Тому не можна нехтувати дослідженнями на всіх стадіях економічних циклів, щоби негативні економічні наслідки не застали економіку зненацька. Виявлення причин настання фаз фінансових циклів, вміння управляти ними – ось запорука уникнення настання фінансових криз. Відсутність фундаментальних досліджень та структурних перетворень в сфері фінансового обігу, кредитній та фіскальній політиці є основною

перешкодою ефективного управління фінансовими кризами в останні десятиліття.

До таких потрясінь можна віднести світову боргову кризу 1982 – 1983 рр., обвал фондових ринків США 1987 р., азійську фінансову кризу 1990 р., мексиканську кризу 1994 – 1998 рр., падіння і девальвацію національних валют Великої Британії та США у 2002 р., а апогеєм стала наймасштабніша після Великої депресії 1929 – 1933 рр. фінансова криза 2008 – 2009 років. Після останньої кризи, провідні уряди світу, найкращі науковці в один голос заявили, що світовому фінансовому ринку життєво необхідні глобальні структурні зміни, що необхідно виробити нові парадигми антициклічного та антикризового регулювання економіки, основою якої, а по суті, кровоносною системою є саме фінансова політика.

Так, в одному з провідних економічних видань світу «The Economist» йдеться: «На зміну діловим циклам прийшли цикли фінансових бульбашок». Фінансова криза – момент, коли фінансова бульбашка лопає, а на зміну їй починає формуватися наступна». Проте, чому ж тоді коли всі знають, що формується нова небезпечна «бульбашка», ніхто на неї не реагує? Проблема полягає в тому, що жоден із суб'єктів економічних відносин не погоджується добровільно втратити свій прибуток, держава намагається стояти осторонь процесів, які відбуваються на фінансових ринках. А це, на наш погляд, і є найбільшою проблемою і загрозою для майбутнього. Тому, незважаючи на економічну саморегульованість, здатність ринку до самозаспокоєння, як це на перший погляд всім видається, допоки держава чи інші наддержавні інститути не перестануть бути лише спостерігачами і проводити заходи лише реабілітаційного характеру, доти суспільство буде переживати все нові і нові «фінансові бульбашки», які для більшості громадян означатимуть зниження їх добробуту, зубожіння і бідність. Тому, щоб суспільство не поринуло у фінансово-економічний хаос, поряд із функцією спостерігача, функцією підтримування, держава повинна виконувати і функцію «регулювальника» економічних процесів.

Отже, проаналізувавши причини виникнення промислових (середніх) економічних циклів та коротких (фінансових) циклів, приходимо до таких висновків.

Якщо середні хвилі виникали під впливом технологічних змін, причинами їх існування були винаходи нових технологій, гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, то короткі хвилі виникали через бажання заробити на продажу дорогих кредитів. Саме гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, бажання наростити продаж продукції, часто необґрунтовані високі рівні заробітної плати і призвела до породження «фінансових бульбашок» – грошових процесів, які нічим не були підтверджені, в той час як держава нічого не робила для того, щоби контролювати часто сумнівні і непідтверджені реальною товарною масою операції.

Необхідно зазначити, що промислові кризи є стартом до чогось нового, до перезавантаження економіки, але вже з новими, революційно іншими технологіями. Тому, промислові цикли в сьогоденних умовах стають все менш помітними, світ перейшов у стадію нових технологій, економіки нового укладу. Визначальну роль у наш час відіграють інформація, новітні цифрові технології, в умовах сучасності більшість грошей заробляють у цифровій інтернет-індустрії. Тому можна передбачити, що світова економіка увійшла в нову фазу – інформаційних економічних циклів. Та проблема в тому, що на даний час поки що немає уявлення, як така економіка поводитиметься, які виклики ставитиме перед людством. Однак, незнання того, як все відбуватиметься не настільки страшне, адже впевнено можна сказати, що економіка світу й окремих країн розвиватиметься за циклічним принципом. Тому важливо вивчати такі цикли і виробити таку методологічну базу антициклічного регулювання, яка була б дієвою як в умовах сьогодення, так і в далекій перспективі.

Незважаючи на те, які цикли змінюють одні одних, фінансові цикли будуть існувати доти, доки гроші залишатимуться інструментом забезпечення нових технологій, інструментом кредиту і позики, доти в нас породжуватимуться нові «фінансові бульбашки»,

які призводитимуть до нових фінансових потрясінь. І в той час, як промислові чи постпромислові кризи відіграли вирішальну роль у формуванні чогось нового, сприяли пошуку удосконалення, то фінансові кризи призводили лише до зубожіння суспільства, зниження рівня його добробуту, а у деяких випадках і до краху цілих країн.

Саме тому, для недопущення фінансових криз, необхідно більш детально вивчати цикли, які породжують такі кризи, і у момент перших проявів негативних ефектів держава повинна використовувати весь свій наявний потенціал для їх недопущення.

Разом з тим, економічні цикли як і економіку загалом, не можна розглядати в площині, окремій від площини соціальної. Рівень задоволеності послугами, які надаються державою, рівень освіченості та здоров'я населення, довіра і задоволеність політичними елітами, рівень доходів громадян, можливість задовольнити свої матеріальні, культурні та духовні потреби, свобода поведінки – визначальні фактори добробуту громадян, і у свою чергу є запорукою економічного зростання країни.

Тому, вивчаючи причини та наслідки економічних циклів, не можна нехтувати чинниками соціального характеру, які напряду впливають на економічне середовище країни.

Відповідно до вчення А. Маршалла⁷⁰, фундаментом економічної діяльності, її матеріальною основою є відносини між людьми, основу яких утворюють: поділ праці, обмін предметами та результатами праці, конкуренція.

За походженням економічні відносини між людьми зумовлюються спільною взаємодією з природою та утвердженням на цьому підґрунті матеріальних основ добробуту і багатства особи та суспільства.

Відповідні відносини, з одного боку, пов'язані із власністю, а з іншого – зумовлені спонукою до матеріальних і нематеріальних потреб, які гнучкі за своєю природою, можливі для розрахунків і

⁷⁰ Маршалл А. Принципы политической экономии: В 3 т. М., 1984. Т. 3. С. 211

безпосередньо впливають на поведінку особи в господарській сфері її діяльності.

Це підтверджує, що чи не найважливішими чинниками економічних флуктуацій є соціальні, які можна поставити в один ряд з економічними чинниками.

Зокрема підтвердженням таких думок є запропоновані та досліджені американським ученим-соціологом П. Сорокіним⁷¹ соціальні флуктуації. У цьому контексті він сказав: «Системоутворюючою соціальною ланкою суспільних зрушень є рівень добробуту громадян та розшарування їх доходів. Немає жодного суспільства, де б усі були рівними, суспільство без розшарувань, із справжньою рівністю його членів є міфом, який так і не став реальністю»⁷².

Соціальні флуктуації (коливання) кореспондують з економічними циклами, проте існують незалежно від них. Але автономність соціальних та економічних циклів не може свідчити про їх незалежність одні від одних. Окрім неекономічних детермінант, які стосуються політичного, правового і соціального статусу індивіда окремо і суспільства загалом, їх прав і привілеїв, відповідальності та зобов'язань, влади і впливу, важливою є економічна складова розшарування суспільства за диференціацією їх доходів та рівня життя.

В останні 100 років світове соціально-економічне середовище зазнало суттєвих змін, які з однієї сторони стосується періодичної повторюваності економічних коливань, а з іншої – знаменується збільшенням диференціації доходів громадян у країнах з низьким рівнем економічного розвитку та тих, які стали на шлях економічних

⁷¹ **Питирим (Пітирим) Олександрович Сорокін** (*Pitirim Alexandrovich Sorokin*) — американський соціолог і культуролог уродженець Росії. Відомий розробками теорій соціокультурної динаміки та теорії революції. Один з основоположників теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності. Суттєвими є зусилля Сорокіна на посаді декана факультету соціології Гарвардського університету щодо інституціоналізації соціології не лише як науки, а і як предмета викладання у вищих навчальних закладах США. Його наукові погляди мали серйозний вплив на розвиток світової соціології ХХ ст.

⁷² Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 2002. С. 298

ринкових трансформацій. Така диференціація неодмінно є чинником економічних дисбалансів, криз та занепадів економік окремих країн світу, а також наслідком хиткого соціально-економічного становища слаборозвинутих країн.

Статистика свідчить про значне скорочення диспропорції в доходах громадян розвинутих країн світу: якщо в кінці XIX ст. різниця в доходах 20% найбагатшого та 20% найбіднішого населення була 18 – 20-кратна, то в наші дні вона становить від 3,5-7,0 разів у європейських країнах, до 9,0 разів у США. Можна констатувати, що соціальне становище громадян капіталістичних економік з високим рівнем розвитку вдалося дещо вирівняти, забезпечивши тим самим для більшості громадян високий рівень добробуту, а також знизити рівень бідності та незахищеності.

Діаметральною є ситуація в економічно нерозвинутих країнах, де рівень диференціації в теперішній час становить 30:1. Це надзвичайно загрозлива ситуація ще й тому, що 20% багатіїв найрозвинутіших країн світу володіють 86% всесвітнього ВВП, тоді як 20% бідняків, що проживають у найбідніших країнах, володіють лише 1% світового ВВП. За прогнозами ООН, до 2025 року ситуація може стати ще більш загрозливою, адже 90% усього населення може опинитися за межею бідності. Рівень диференціації доходів громадян в Україні становить 12–14:1, що є також значно вищим показником, ніж у країнах Європи.

Зазначені показники свідчать про те, що світ стає монополярним, великі капіталісти можуть управляти або, як мінімум, впливати на економіки держав; світовий капітал, що сконцентрувався в руках невеликої групи власників, з кожним разом стає все менш контрольованим урядами країн, що свідчить, про високу ймовірність настання економічних та соціальних катаклізмів. Загрози високого рівня диференціації та нерівномірності розподілу доходів громадян можуть призвести до значних дисбалансів, зубожіння більшої частини населення світу, що створює загрозу занепаду багатьох країн, неконтрольованої міграції, перенаселення розвинутих країн, а це у

свою чергу породить підґрунтя для економічних криз глобального руйнівного характеру.

Таким чином, держава, яка наділена широкими повноваженнями та можливостями, повинна використовувати ефективний методологічний, соціально-економічний інструментарій для досягнення найвищої мети – забезпечення якісного життя населення, досягнення найвищого рівня добробуту громадян, економічного розвитку та забезпечення рівномірного розподілу доходів у країні. В протилежному випадку, в умовах бездіяльності держави та залишаючись осторонь наростання соціально-економічних дисбалансів, така поведінка беззаперечно призведе до загрози настання глибоких економічних потрясінь, зубожіння населення та до зниження їх соціального статусу загалом.

Варто зазначити, що приватний капітал, який зосереджений в одних руках, досяг загрозливих розмірів, через що держава перестав відігравати роль основної інституції, яка покликана забезпечувати ефективний соціально-економічний розвиток країни. В цих умовах потрібно зробити все, щоби державні органи влади перебрали на себе основну функцію соціально-економічного регулятора, які повинні використовувати інструменти передбачення, супроводу економічних циклів та неуможливлення настання економічних криз.

З огляду на проаналізовані причини виникнення економічних циклів та інструментів їх згладжування, ми прийшли до наступної методологічної моделі, яка полягає у виокремленні основних причин виникнення довгих, середніх та коротких економічних циклів, інструментів згладжування таких коливань (досягнення економічної рівноваги) та недопущення настання економічних та соціальних криз (рис. 2.1).

Відповідно до цієї моделі, різні за тривалістю та причинами виникнення економічні цикли є взаємозалежними, накладаються одні на одних, протікають частково незалежно, або ж можуть тривати в межах двох довших циклів. Причини виникнення коротших циклів є наслідком кризових явищ у довших циклах, у той час як фаза рецесії коротшого циклу майже завжди є стартовою точкою фази зростання для довшого циклу. Зокрема, кризи довших «хвиль Кондратьєва» при-

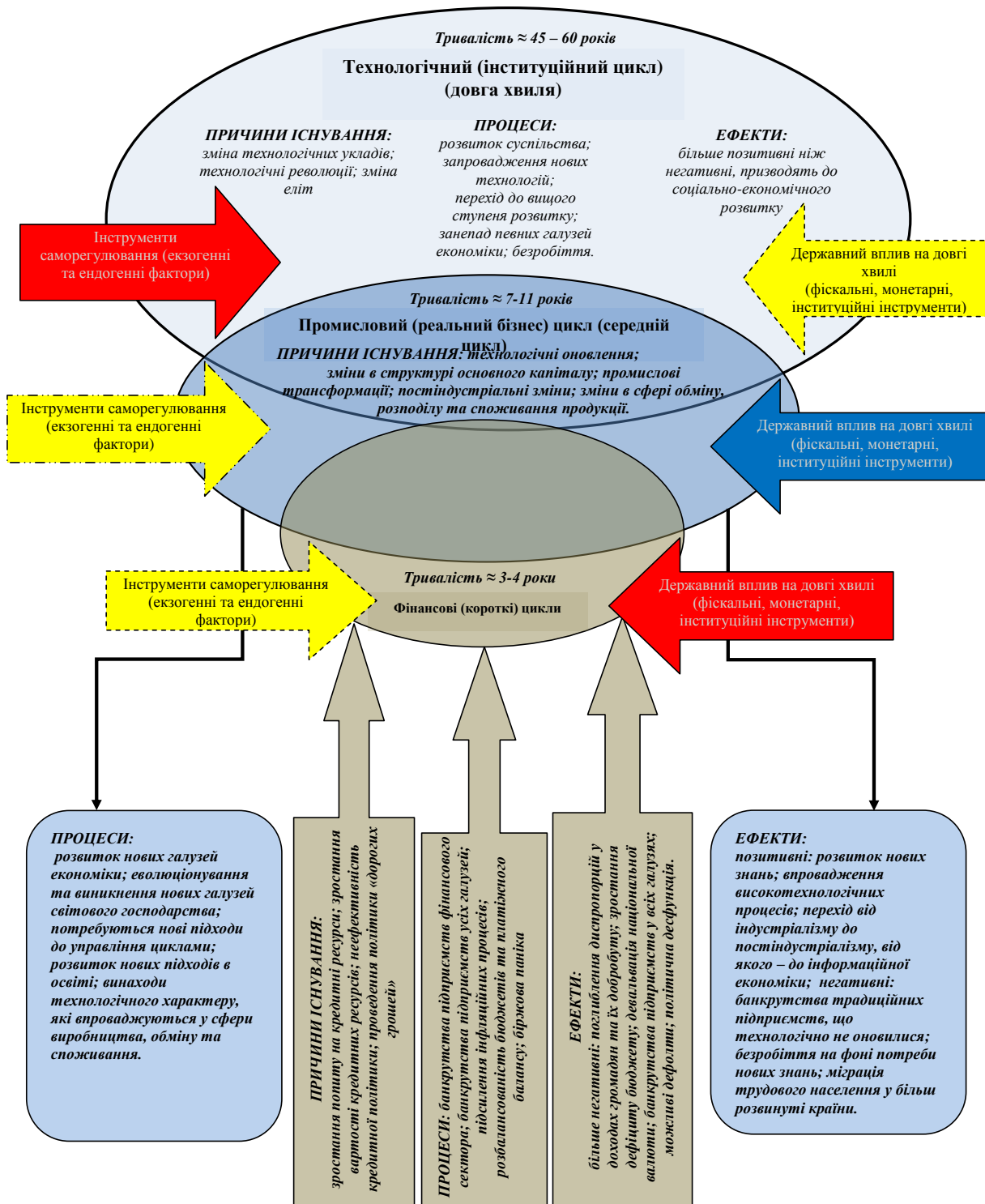

Рис. 2.1. Методологічна модель: причини, наслідки, ефекти економічних циклів та інструменти впливу на них.

зводили до занепаду промислових середніх «циклів Жугляра», які в свою чергу породжували фінансові короткі «цикли Кітчина». Проте саме фінансові кризи завжди спонукали до пошуку дієвих інструментів антициклічного та антикризового регулювання, що давало поштовх до технологічних оновлень, промислових винаходів, появи нових технологій у сфері промислового виробництва, торгівлі, обміну, забезпечення добробуту громадян та ін. Саме в переломні етапи виникли нові економічні теорії, які передусім зосереджувалися на подоланні економічних та соціальних криз.

Проте ми змушені знову ж наголосити на тому, що в більшості наукових праць економічні цикли вчені розглядають як передумову виникнення кризи, а інструменти, які запропоновані тими чи іншими економічними теоріями, спрямовані в основному на її подолання, в той час як інші фази циклу (піднесення, економічного буму та фаза рецесії (спаду)) залишаються недостатньо дослідженими. Це ще раз підтверджує правильність висновків про те, що антициклічне регулювання в основному спрямоване на подолання наслідків, а не на довгострокове передбачення та моделювання економічних тенденцій, які б забезпечили економічну рівновагу і знизили ризики настання криз.

Методологічну основу антициклічного регулювання економіки складають інструменти саморегулювання, які найбільше підходять і позитивно впливають на управління довгими хвилями, основною причиною виникнення яких є інституційні зміни, технологічні революції, глобальні і масштабні технологічні та наукові зміни. А держава не може суттєво вплинути на революційні трансформації, адже вони відбуваються самі по собі. Проте підсилити позитивну дію таких змін вона все ж здатна – за допомогою законодавчих ініціатив, зниження податкового навантаження на інновації, надаючи більше економічних свобод новим видам економічної діяльності, проводячи ефективну соціальну політику, що, в цілому, приведе до швидкого економічного розвитку, зростання макроекономічних показників і зростання добробуту громадян.

Середні ж економічні цикли потребують більшої концентрації дій держави під час їх протікання, адже вони відбуваються під впливом безпосередніх промислових трансформацій, оновлення капіталу, впровадження нових технологій, що потребує підтримки держави – дешевих кредитів, зростання капітальних видатків бюджету, державної підтримки галузей економіки, що розвиваються. Проте саморегулюванням у цьому випадку також не можна нехтувати, адже накопичений фінансовий ресурс самих суб'єктів господарювання дає змогу їм частково самооновлюватися.

А короткі фінансові цикли є коливаннями, які нездатні до саморегулювання, адже наслідком таких циклів, як показує досвід, завжди є фінансові кризи, які негативно найбільше впливають на економіки країн, призводять до занепаду цілих галузей, глибокої девальвації національних валют, зубожіння населення та значного зниження добробуту громадян. Лише держава, використовуючи інструменти антициклічного регулювання фіскального та монетарного характеру, здатна забезпечити подолання фінансової кризи, забезпечити економічне зростання, підвищити добробут громадян та привести до зародження стадій піднесення нового середньострокового економічного циклу (фактично до його початку).

Зважаючи на потрясіння та трансформації в монетарній та грошовій сферах (Золотий стандарт, Бреттон-Вудська валютна система, Ямайська грошова модель), вони не викликають високого рівня довіри як якісні інструменти антициклічного регулювання економіки. Адже сама грошова політика зазнавала постійних коливань з чітко вираженими кризами. В той час як ефективність фіскальних інструментів антициклічного регулювання не піддаються сумніву. Саме тому фіскальні інструменти здатні стати базовими не лише при подоланні економічних та соціальних криз, у згладжуванні економічних циклів, але й бути засобами протидії негативним економічним явищам, стати своєрідними запобіжниками в майбутньому.

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові:

інструменти саморегулювання та державні інструменти антициклічного регулювання, які, в свою чергу, можна розділити на монетарні та фіскальні. Кожні з них по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі.

Відтак, залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряму пов'язане із негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, в той час як причини виникнення середніх економічних циклів є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль.

Найнебезпечнішими для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами – заниженими кредитними ставками, незабезпеченими кредитами, необґрунтованою емісією грошей, вкладанням коштів у галузі з низьким виробництвом доданої вартості. Такі неякісні процеси в певний момент спричинюють економічну кризу, що проявляється через зниження рівня добробуту громадян, соціального захисту, погіршення інвестиційного клімату, зростання інфляції, девальвацію національної валюти, сповільнення росту ВВП. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричинюють негативні наслідки, які пов'язані з потребою переналаштування економіки. Проте прийнято вважати, що в майбутньому середні та довгі економічні цикли приводять до позитивних соціально-економічних процесів у країні.

2.2. Детермінанти державної політики в сфері антициклічного регулювання економіки України

У зв'язку з необхідністю управління економічними циклами, які виникають під впливом різних соціальних, економічних, політичних

чинників, варто виділити найбільш дієві та ефективні інструменти антициклічного регулювання економіки. Як уже зазначалося, такі цикли здатні до саморегулювання, проте надієвішими заходами такого регулювання є ті, що здійснює держава. Державними інструментами управління економічними флуктуаціями є фінансові інструменти, які поділяють на монетарні та фіскальні, а їх, у свою чергу, – на дискреційні та недискреційні і регламентовані законодавчими актами та нормативними документами, відповідно до яких і здійснюється використання останніх.

Проте монетарна політика менш стійка до економічних трансформацій, ніж фіскальна. За останнє століття під впливом першої відбулося багато фінансово-економічних потрясінь, світ побачив як мінімум три грошово-валютні системи, які кожного разу зазнавали занепаду. Тому вважати монетарну політику достатньо ефективною при здійсненні антициклічного регулювання не варто, адже сама грошова сфера неодноразово була причиною потрясінь світового характеру.

Перша грошово-валютна система – Золотого стандарту, – яку можна назвати найбільш тривалою і стійкою, все ж зазнала краху через економічні трансформації, які відбулися в світовій економіці. Вона базувалася на функціонуванні золота як світової валюти, національні валюти мали зафіксований вміст золота, будь-яку офіційну національну валюту можна було обміняти на золото за певним чітко визначеним еквівалентом, через що курс валюти був фіксованим. У той час фактично не було різниці між національними грошовими знаками та валютою. Система передбачала вільну міграцію золота, що забезпечило процес збалансування торговельних балансів країн в яких діяв Золотий стандарт. Як зазначає А. Гальчинський: «Система Золотого стандарту – це система ринкового (автоматичного) збалансування платіжних балансів окремих країн учасниць світового ринку»⁷³.

⁷³ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

Перевагою Золотого стандарту були забезпеченість повної конвертації валют країн-учасників цієї системи, урівноваження платіжних балансів, стійкість купівельної спроможності. Проте, поряд зі всіма позитивними аспектами, ця система мала ряд недоліків, які і призвели до необхідності її зміни. Зокрема, вона була надто жорсткою, залежала від видобутку монетарного еквівалента – золота, додаткова емісія паперових грошей призводила до їх неодмінної девальвації та відтоку золота із країни. Остаточного краху система зазнала в період Великої депресії 1933 року. Саме особливості Золотого стандарту можна назвати однією із причин виникнення цієї великої кризи, поряд зі структурними змінами економіки, які найбільше вплинули на економіки розвинутих країн і США в першу чергу.

Проте Велика депресія 1928–1933 рр. лише підгріла необхідність зміни грошово-валютних відносин, які себе вичерпали, та довела неспроможність само регуляторів. На перше місце економічного регулювання, регулювання торгівлі, промислового виробництва та в умовах монополізації економік світу виходить так званий новий економічний курс, розроблений Дж. Кейнсом як програма, що передбачала активне втручання держави в економічні процеси за допомогою монетарних та фіскальних інструментів. Однак крах світової економіки та економік країн світу в післявоєнний період призвів до необхідності вироблення дієвої грошово-кредитної системи, яка б забезпечила якісні торгові відносини, здатність ефективної міграції капіталу, промислового розвитку і підвищення добробуту громадян.

У 1944 році в м. Бреттон-Вудс (США) зібралася міжнародна валютно-фінансова конференція, метою якої було створення нової валютної системи, методологічної бази, що мала б забезпечити подолання валютної та грошової кризи і забезпечити розвиток економік світу⁷⁴.

⁷⁴ Бреттон-Вудська фінансова конференція 1944. Вікіпедія. 2019. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%82%D0%BE%D0%BD->

Основною особливістю цієї валютної системи було збереження за золотом загального еквівалента, платіжного засобу та розрахункової одиниці в міжнародному обігу. Проте, після занепаду «Золотого стандарту», золотий еквівалент для валют фактично ігнорувався, лише долар США мав золотий еквівалент, який брався банками країн для обміну, конвертації. Наступною особливістю Бреттон-Вудсу було дотримання принципу фіксованого курсу. Він виражався через чітку фіксацію курсу залежно до вмісту золота, що фактично означало прив'язку до долара. Зміна курсу національної валюти не могла відхилятися в обидва боки більше ніж на 1%. В іншому випадку таке відхилення повинне було б відбуватися лише за умови погодження МВФ⁷⁵.

Проте були параметри системи, які в майбутньому і погубили її, привівши до краху, зокрема заборона вільної купівлі-продажу золота як простого товару, базування за схемою: «золото – долар – національна валюта».

Заборони – це завжди додаткові спокуси, які породжують спекулятивний, «чорний ринок». У період, коли формувалася Бреттон-Вудська валютна система, економіка США була найпотужнішою у світі з найбільшими запасами золота; країни Європи та Азії через Другу світову війну втратили більше половини свого економічного потенціалу, тоді як Сполучені Штати Америки за час війни, навпаки, вдалося його наростити. Так, у перші повоєнні часи запаси золота, в США становили 70% усіх світових запасів, а вартість золота розміщеного в Американській резервній системі, оцінювалася еквівалентом у 24,6 млрд дол., що було в 3,15 раза більше, ніж усіх доларів на світовому ринку⁷⁶.

%D0%92%D1%83%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_1944 (дата звернення: 14.03. 2019).

⁷⁵ Міжнародний валютний фонд – клуб країн-лідерів, які і створили основні засади нової системи

⁷⁶ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. – К.: «АДЕФ-Україна». 2009. – 392 с.

У світовій торгівлі США були також лідерами, зокрема ВВП цієї країни у післявоєнні роки, був удвічі більшим ніж ВВП країн Західної Європи, і в 5 разів більшим, ніж ВВП Японії⁷⁷. Це надавало ще більшої переваги долару як еквівалентній валюті світу. Проте, оскільки економічне середовище надзвичайно мінливе, воно часто змінюється не відповідно до заданої траєкторії, часто спонтанно і незалежно. Зокрема, до 1970-х років світова економіка зазнала значних змін, США перестали бути беззаперечним світовим лідером, на ринок потужно виходять економіки Японії та об'єднаної Європи, які у післявоєнні роки відновили промисловий потенціал, структурно суттєво видозмінилися. Зокрема, у країнах Західної Європи прискореними темпами розвиваються високотехнологічні галузі (машинобудування, металургійна, автомобілебудування), в той час як економіка Японії найшвидше стала на шлях інноваційного розвитку, впроваджуючи новітні технології в сфері електроніки, кораблебудування, ядерної енергетики. Саме через потужний розвиток цих країн, США потроху втратили лідерство на світовому ринку, В Сполучених штатах Америки перманентно виникали бюджетні дефіцити, зростав зовнішній борг, спостерігався негативний платіжний баланс – ці фактори й порушили гегемонію США, поставивши їх в один ряд із країнами-лідерами Європи та Азії. Золоті резерви потроху виснажувалися, долар втрачав свою ціну, розпочалася спекулятивна хвиля торгівлі дорогоцінним металом і, як наслідок, світовим лідерам довелося відмовитися від Бреттон-Вудської валютної системи.

Криза Бреттон-Вудської системи призвела до необхідності пошуку нової, більш дієвої та ефективної валютної системи. У 1976 році в м. Кінгстон (Ямайка) відбулася нарада представників країн-членів МВФ, за результатами якої підписано так звану Кінгстонську

⁷⁷ Сполучені Штати Америки. Вікіпедія. 2019. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%A8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8 (дата звернення: 20.04.2019).

угоду, яка і стала основою для створення Ямайської валютної системи⁷⁸.

Вона побудована на засадах повної демонетизації золота, відмови від нього як грошової одиниці; з її визнанням відмінено фіксовані ціни на золото та відкрито ринок цього дорогоцінного металу. Представники МВФ поставили собі за мету створити світову резервну валюту (Special Drawing Rights – СДР), тобто таким їхнім кроком було відмінено модель «золото – долар – національна валюта», яка функціонувала при Бреттон-Вудській валютній системі, і мав відбутися перехід до моделі «СДР – національна валюта». Величина СДР сьогодні розраховується відповідно до «кошика валют», тих країн у яких вони мають найбільшу цінність, серед яких США (долар), країни Європейського Союзу (євро), Японія (єна), Велика Британія (фунт стерлінгів). Відповідно до Ямайської системи, запроваджувався плаваючий курс валют, тобто національні банки країн відпускали національні грошові одиниці у вільне плавання, що означало формування їх ціни на засадах попиту і пропозиції.

Лібералізація валютного ринку зіграла позитивну роль в економічних процесах на світовому ринку. Зокрема, зросли експортні квоти, відносини між країнами стали набагато простішими, валютні перепони майже стерлися. Ямайська система привела до лібералізації та відкритості світової торгівлі, до зростання мобільності капіталу. Відбувається інтернаціоналізація бізнесу – національні корпорації стрімко перетворюються на транснаціональні (світові). Проте лібералізація валютного ринку з дотриманням принципів класичної економічної теорії не вберегли світ від потрясіння 2008–2009 років – кризи, яка стала найбільшою за 80 років і багатьма вченими-аналітиками прирівнюється до Великої депресії 1928–1933 років.

Проблеми в монетарній сфері, значна лібералізація кредитного ринку, надування «фінансових бульбашок», відсутність дієвої

⁷⁸ Ямайська валютна система. Вікіпедія. 2019. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 (дата звернення: 10.10.2018).

системи моніторингу з боку держави і призвели до нового витка потрясінь в економіках країн світу, що і стало базовою причиною фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Її наслідки – банкрутства банківських установ, занепад підприємств, зростання безробіття, девальвація валют світу, економічний занепад у цілому. Ця криза не оминула економіку та соціальну сферу й України.

У зв'язку з тим, що причинами останніх економічних криз були саме структурні проблеми в монетарній сфері, єдиним дієвим механізмом, здатним забезпечити подолання цих криз, економічний розвиток та зростання добробуту громадян, залишається фіскальна політика.

У зв'язку із неможливістю повноцінного виконання покладених на Ямайську валютну систему функцій, все частіше виникає думка щодо повернення до системи «Золотого стандарту», або хоча б до Бреттон-Вудської системи, основним методологічним параметром яких був фіксований курс валют. А це ще раз підтверджує недієвість класичних основ антициклічного регулювання економіки і перевагу політики державного регулювання над процесами саморегулювання. А з огляду на необхідність регулювання самої валютної системи, вважаємо, що методологія фіскального регулювання економічних циклів має перевагу над монетарною. Фіскальна політика в періоди економічних криз і останньої фінансово-економічної кризи 2008–2009 років зокрема відіграла важливу роль у подоланні негативних економічних наслідків, стабілізації економічної кон'юнктури в більшості розвинутих країнах світу. Зокрема, США витратили значні кошти на підтримку та недопущення банкрутств великих банків, фондів та страхових компаній, бо в іншому випадку це призвело б до краху фінансової системи світу загалом. У період фінансово-економічної кризи діяльність урядів країн світу саме в сфері фіскальної політики забезпечила стабілізацію соціально-економічного становища країн – зростання добробуту громадян, розвитку соціальної сфери, захисту прав і свобод громадян.

Виважена фіскальна політика, за твердженням Х. Мінскі, здатна найшвидше забезпечити припинення економічного спаду, подолання

безробіття, впливати на інфляцію і, як наслідок, пришвидшити зростання валового національного продукту (ВНП)⁷⁹.

Інструменти фіскальної політики стали рятівними під час економічних криз 1928–1933, 1975 та 2008–2009 років. Проте вони неоднаково діють в економіках, різних як за ступенем розвитку, так і за соціально-економічним державним устроєм. Фіскальна політика різна у країнах розвинутої демократії та тоталітарних (диктаторських), ліберальних та консервативних економіках, державах правого, центристського та лівого векторів політичного розвитку, в економіках відкритого та закритого типу, унітарних та федеративних державних устроях. Для застосування тих чи інших інструментів фіскальної політики варто зважати на рівень соціально-економічного розвитку країни – чи в державі економіка розвинута, чи така, що розвивається (транзитивна), чи з низьким рівнем розвитку.

Рівень розвитку економіки впливає на вибір методологічних конструкцій у процесі застосування інструментів фіскальної політики. Зокрема, вони не є однаковими, наприклад, у США, Швеції, Франції, Японії, а також Польщі і Україні, які мають різні особливості соціального, ментального, культурного характеру.

Проте дія та вплив фіскальних інструментів на соціально-економічні процеси завжди однакові, догматичні і не можуть по-різному впливати на соціально-економічні процеси. Відмінними є лише можливості їх використання, набори фіскальних інструментів, механізми їх реалізації та масштаби їх дії. Наприклад, податком на доходи фізичних осіб завжди оподатковуються доходи громадян, корпоративним податком – прибуток підприємств, тоді як видатки на освіту та медицину завжди спрямовуються на освітні та медичні потреби в будь-якій країні. Незалежно від того, в якій країні уряд залучає кредити, вони завжди походять від двох джерел – зовнішніх та внутрішніх кредиторів; дефіцит бюджету – це завжди перевищення видатків над його доходами. Проте масштаби, рівень та механізми

⁷⁹ Мински, Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмайнского. М.: СПбГУ, 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

використання фіскальних інструментів якраз і відрізняються залежно від унікальних особливостей країни.

В економічній науці вирізняють дві моделі фіскальної політики, які залежать від політичного, економічного та соціального устрою країни: ліберальну і соціально-спрямовану (патерналістську). Вони вирізняються видами та масштабами фінансованих урядом держави видатків. Останні, на наше глибоке переконання, залежать від стадії економічного циклу, проте види видатків майже завжди встановлені відповідно до державної моделі, незалежно від якої держава змушена забезпечити підтримку тих сфер, де приватний капітал не здатний або не повинен їх підтримати. Відповідно до теорії «публічних благ» частина необхідних для суспільства продуктів і послуг не можуть вироблятися у сфері приватної економіки і тому забезпечуються державою⁸⁰. До таких відносяться оборона країни, підтримка незахищених верств населення, забезпечення верховенства права, свободи слова, незаангажованість публічного управління.

Залежно від моделі фіскальної політики видатки «широкого» уряду можуть бути різними. До таких відносять змішані суспільні блага (освіту, охорону здоров'я, житло), які можуть фінансуватися державою або ж приватним капіталом. Необхідність фінансування державою певних видів видатків обґрунтовується нерівномірністю розподілу доходу, через що такі блага недоступні для значної частини населення, а приватне їх споживання утримується на рівні, нижчому за оптимальний⁸¹. Неможливість приватно забезпечити певні суспільні блага і є основною причиною їх фінансування державою.

Фіскальна політика зводиться не лише до фінансування соціальних видатків чи трансфертів на підтримання муніципальних чи місцевих органів влади, її важливою складовою є фінансування економічних видатків. Варто зауважити, що соціальні видатки є постійними, тоді як капітальні видатки (видатки на розвиток

⁸⁰ Brennan G. and Buchanan J.M. Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*. 1977. December. №8. P. 255–73.

⁸¹ Блок Ф. Роли государства в хозяйстве // Экономическая социология. Т. 5. №5. 2004. С. 37–49.

економіки) залежать від ситуації економічного характеру та від стадії економічного циклу. За потреби підтримки галузей економіки, необхідності забезпечення економічного росту держава може вдаватися до такого фінансування частіше і в більших масштабах, ніж у період стагнації, рецесії та економічної кризи.

Незважаючи на спільні методологічні ознаки фіскальної політики, все ж є певні особливості, які дають змогу розрізнити ліберальну та соціально-орієнтовану її моделі. Як вже зазначалося, модель фіскальної політики залежить від загальної економічної стратегії і від того, в яких політичних умовах вона застосовується⁸². До того ж вважаємо, що модель фіскальної політики залежить від стадії економічного циклу, а найкращим результатом такої політики є якісне виконання державою покладених на неї функцій. Відповідно до ліберальної моделі фіскальної політики, державі делегується набагато менше функцій, ніж у соціально-орієнтованій (патерналістській) моделі. В умовах економічної депресії держава може різко змінити основні параметри фіскальної політики. Для економічної стабілізації може виникати необхідність додаткового фінансування більшої кількості видатків. За умов економічної кризи зростає рівень безробіття, знижується добробут та купівельна спроможність громадян, що також впливає на рівень попиту. За таких умов урядом країни може бути прийняте рішення про розширення видів видатків з державного бюджету.

Додаткові видатки не завжди впливають на зміну податкового навантаження, додатковий дефіцит бюджету може покриватися за рахунок державних позик. Відповідно до такого сценарію, держава в певний момент використовує змішану модель фіскальної політики, яка часто стає загальноприйнятою практикою, з високим рівнем державного боргу. За умов використання змішаної ліберально-патерналістської моделі, в ній чітко об'єднані принципи класичних та кейнсіанських підходів економічного розвитку.

⁸² Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2010. 356 с.: табл., рис.

Підтвердженням логіки нашого дослідження є висновки українського вченого В. Зимовця, який зазначив: «...за низької ефективності державного управління державні витрати можуть зростати без збільшення кількості функцій, які нею виконуються. Тобто рівень державного перерозподілу ВВП під час проведення ліберальної економічної політики може перевищувати такий рівень у разі проведення соціально орієнтованої економічної політики»⁸³.

Однак, кожна із моделей фінансової політики відповідає певним умовам, особливостям та наборам інструментів, через які вона реалізується. На наше глибоке переконання, модель фінансової політики часто відіграє вирішальну роль у формуванні підґрунтя до ефективного розвитку. Країни з відкритими, менш економічно контрольованими державою «недискреційними» умовами господарювання більш піддатливі до економічних криз, ніж країни з чітко вираженою дискреційною моделлю державного устрою. Доказом цьому є кризи кінця ХХ початку ХХІ ст., зокрема описані нами вище. Всі економічні кризи, які негативно вплинули на добробут громадян та розвиток бізнесу в багатьох країнах світу, зароджувалися і виникали в США – ліберальній державі, де уряду делеговано покривати лише базові потреби суспільства. Соціально-економічна політика США досі базується на класичних засадах економічних відносин, де урівноважуючими інструментами економічних процесів є так звані вмонтовані стабілізатори, а основним шляхом подолання економічних дисбалансів є саморегулювання ринку. У більш консервативних країнах з чітко вираженими соціалістичними устроями господарювання світові економічні кризи завдавали набагато менше шкоди. Наприклад Німеччина і Швеція, завдяки соціально-орієнтованій політиці, де державі делеговано більше функцій у сфері державних видатків, фактично не відчули негативного впливу світових фінансово-економічних потрясінь.

Рівень впливу держави на суспільно-економічні процеси, на наш погляд, є основою стійкості країни до потрясінь. В умовах

⁸³ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2010. 356 с.: табл., рис.

глобального економічного розвитку держава повинна відігравати роль «головного контролера» економічних процесів. Перерозподіл та фінансування більшої кількості видатків, які, окрім базових, повинні включати витрати уряду на підтримку бізнесу, фінансування освіти та медицини, дають таким країнам шансів для досягнення соціально-економічної рівноваги більше, ніж країнам, де уряд здатен фінансувати лише базові видатки. Також стверджуємо, що відповідно до видаткової політики, формуються основні засади податкової, трансфертної політики та боргової політики країни, які в свою чергу визначають основні параметри дефіциту бюджету.

При меншій кількості делегованих уряду функцій щодо фінансування видатків, податкове навантаження є нижчим (ліберальна модель фіскальної політики) ніж в країнах з високим рівнем делегованих функцій (соціально-орієнтована модель фіскальної політики). В умовах економічного спаду податкове навантаження може зростати в країнах з обома моделями фіскальної політики. Пошук додаткових джерел фінансування видатків змушує уряд запроваджувати нові податкові інструменти або переорієнтовуватися на боргові інструменти фінансування видатків бюджету. Залучення зовнішніх та внутрішніх запозичень приводить до зменшення розміру дефіциту бюджету і в короткостроковому періоді до подолання негативних економічних наслідків, проте в довгостроковій перспективі обслуговування і погашення податкового боргу стає додатковою статтею видатків бюджету, які можна компенсувати за допомогою підвищення податкового навантаження або через нарощування країною нових боргів. У таких умовах ліберальна модель поступово набирає обрисів соціально-орієнтованої (патерналістської), а поєднання інструментів обох моделей можна назвати ліберально-патерналістською моделлю фіскальної політики (Рис. 2.2).

Проте для якісного трактування та ефективного розпізнавання моделей фіскальної політики, а також уміння управляти економічними процесами, необхідно ідентифікувати такі моделі відповідно до притаманних їм характеристик та методологічної структури.

Ліберальна модель фінансової політики	Соціально-орієнтована (патерналістська) модель фінансової політики	Ліберально-патерналістська модель фінансової політики
Ліберальний державний устрій	Соціалістичний державний устрій	Ліберальний державний устрій, з чітко вираженими кризовими явищами
На стадії економічного піднесення, при незначних економічних спадах, в умовах неглибоких рецесій	На всіх стадіях економічного циклу	Використовується в умовах економічного спаду, або ж в умовах економічної кризи
<p>Основні ознаки: На всіх стадіях економічного циклу економіка країни є саморегульована і процеси, які в ній відбуваються, базуються на фінансових інструментах недискреційного характеру</p>	<p>Основні ознаки: На всіх стадіях економічного циклу держава за принципом широкого уряду приймає участь у забезпеченні економічної політики країни використовуючи фінансові дискреційні інструменти впливу</p>	<p>Основні ознаки: В умовах економічного піднесення участь держави в економічних процесах є незначною, в умовах економічного спаду та рецесії – держава застосовує дискреційні інструменти фінансової політики</p>

Рис. 2.2. Особливості та ознаки моделей фінансової політики та їх дія в умовах економічних циклів

Особливістю ліберальної моделі фінансової політики є незначний обсяг делегованих державі видатків. В умовах такої політики державою фінансуються в основному лише базові видатки, роль економічного стабілізатора відіграє монетарна система з уповноваженими державними органами.

Зокрема, ліберальна модель фіскальної політики передбачає незначну участь уряду у фінансуванні видатків бюджету, якому делегується небагато функцій, які він повинен виконувати. Відповідно до ліберальної концепції держави як виробника публічного продукту (public goods state), країна повинна забезпечувати виробництво лише тих суспільних благ, які інші сектори не можуть виробити самостійно. Йдеться про витрати на управління державою та забезпечення її основних функцій.

Основним положенням лібералізму є те, що, чим більша частина ВВП перерозподіляється через бюджет широкого уряду, тим менша його частина залишається як винагорода факторам виробництва – праці і капіталу, найманим працівникам і підприємствам, що зменшує економічні стимули і негативно впливає на економічну активність. Лібералізм базується на принципі пріоритету суспільства над державою, розглядає останню як технічний інструмент реалізації інтересів суспільства. Д. Рікардо визначив загальне правило ліберальної державної фінансової політики. Воно полягає у тому, «щоб заохочувати прагнення до нагромадження»⁸⁴.

Це означає, що в умовах лібералізму держава повинна якомога менше втручатися в діяльність підприємств, що в свою чергу дасть змогу останнім забезпечити високий рівень зайнятості, зростання добробуту громадян, отримання вищого доходу. І, як результат, дозволить у країні стимулювати попит, зростання споживання і заощадження. А це, за словами представників ліберальної течії економіки, приведе до стійкого та тривалого економічного розвитку. А незначне втручання держави є основною умовою економічного розвитку.

Однак політика невтручання держави в перерозподіл національного продукту через бюджет, засади вільного ринку зазнали краху двічі за останні сто років. Підтвердженням цьому є дві фінансові кризи, які потрясли світ у 1928–33 та 2008 – 2009 роках, коли урядами країн було переглянуто пріоритети щодо реалізації

⁸⁴ Рікардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Сочинения. Т.1. М.: Госполитиздат. 1955.

державної фінансової політики – з класичної (ліберальної) моделі на соціально-орієнтовану модель фіскальної політики.

Засади соціально-орієнтованої фіскальної моделі передбачають високий рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет країни. Відповідно до цієї моделі, декларуються високий рівень делегованих державі функцій, значні перерозподільчі процеси. За допомогою податкових інструментів, прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб значна частина валового національного продукту акумулюється до цільових фондів країни і в основному витрачається на фінансування найважливіших суспільних потреб з домінуванням тих, які мають соціальне спрямування. Відповідно до вчення Дж. Кейнса, основоположника концепції «дискреційної фіскальної політики», яка, в результаті, й отримала назву соціально-орієнтованої фіскальної моделі, завдання податкової політики полягають у максимізації податкового навантаження з метою вилучення надлишкових заощаджень, які не трансформуються в інвестиції⁸⁵.

Методологічну основу соціально-орієнтованої (патерналістської) фіскальної моделі становлять засади надлишкового вилучення заощаджень зі всіх джерел соціально-економічного середовища, які після такого вилучення здатні бути перерозподілені в ефективне русло – переважно на підтримку соціальної сфери країни, для державних закупівель – тобто для створення нових робочих місць. За допомогою державних програм підтримки галузей економіки, фінансування громадських робіт держава в умовах високого рівня перерозподілу національного багатства має змогу фінансувати потреби малозабезпеченим верствам населення, тим самим стимулюючи споживацький попит. А це в кінцевому результаті стимулює економічний розвиток та забезпечує економічне зростання.

Відтак вважаємо, що в умовах економічної нестабільності, невисокого рівня економічного розвитку, низьких показників створення валового національного продукту високий рівень

⁸⁵ Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава–податки–бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання економіки). К.: Либідь. 1992. 328 с.

податкового навантаження на багатих є обґрунтованим кроком на шляху подолання економічних дисбалансів. Адже додаткове грошове вилучення фінансових ресурсів у вигляді податків дає змогу фінансувати необхідні для вирівнювання доходів громадян видатки. На думку українського вченого В. Зимовця, сучасні підходи до визначення ролі держави в перерозподілі ВВП поєднують у собі принципи максимізації доходу Д. Рікардо і принципи максимізації добробуту А. Пігу, які полягають у тому, що добробут тим більший, чим вищим є національний дохід, і чим рівномірніше він розподіляється⁸⁶. Вчений вважає, що така позиція є найбільш виваженою, оскільки прив'язує роль держави в перерозподілі доходів до обсягів реального ВВП: чим вищі доходи, тим більша їхня частина може перерозподілятися через бюджет для підтримки соціально незахищених верств населення (на відміну від державних інвестицій у Дж. М. Кейнса)⁸⁷.

Однак ми не можемо погодитися з думкою В. Зимовця і не повністю поділяємо позицію великих учених Д. Рікардо та А. Пігу, оскільки, на нашу думку, саме видатки повинні формувати доходи бюджету, вищі видатки повинні забезпечуватися більшими доходами держави, лише за умови необхідності фінансування більших видатків доцільно підвищити податкове навантаження. Лише за умови ефективного перерозподілу доходів у країні, при зростанні добробуту громадян, підвищенні їх доходів, здатності всіх категорій громадян користуватися суспільними благами, виникає можливість додаткового підвищення податкового навантаження для формування стабілізаційних фондів, які покликані підготувати підґрунтя економічного розвитку, що в умовах економічного спаду та економічної кризи можуть забезпечити безборгове фінансування додаткових «кризових» видатків.

Одним із інструментів фіскальної політики, який ефективно застосовується країнами світу, є державний борг. Його використання

⁸⁶ Жамс Э. История экономической мысли XX века. М.: Изд-во ин. лит-ры, 1959. 572 с.

⁸⁷ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2010. 356 с.: табл., рис.

здатне як позитивно впливати на економічний розвиток, так і створювати загрози для такого розвитку. Державний борг – це інструмент, використовуючи який держава здатна забезпечити фінансування додаткових, нагальних видатків державного бюджету, тим самим стабілізуючи економічні коливання, забезпечуючи економічну рівновагу. За допомогою залучення кредитних ресурсів держава покриває дефіцит бюджету.

До позитивних макроекономічних ефектів державного боргу відносять⁸⁸:

- прискорення темпів зростання національного доходу країни за рахунок додаткових інвестицій, незабезпечених внутрішніми заощадженнями;

- стабілізацію рівня споживання у кризовий період унаслідок здійснення більших сукупних витрат, ніж вироблений національний дохід;

- активізацію внутрішнього попиту за рахунок державних видатків, фінансованих позиками;

- забезпечення справедливого розподілу ресурсів між поколіннями та фінансових витрат у часі при створенні суспільних благ довготривалого користування.

Проте, попри позитивні ефекти, державний борг – це фінансовий ресурс, який залучається державою на умовах поворотності та платності, що зумовлює додаткові витрати держави на його обслуговування та потреби погашення в майбутніх періодах. У цьому й полягає відмінність боргу від податкових платежів, які держава отримує на безоплатній та безповоротній основі.

Однак ефективне управління у сфері державних запозичень є запорукою економічного розвитку, подолання економічних криз та переходу країни до економічного зростання.

Під час різних стадій економічного циклу (стадій піднесення, спаду, депресії) держава застосовує різні боргові стратегії. Під час кризи для ліберальної та соціально-орієнтованої фіскальних політик

⁸⁸ Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. Вісник НБУ, жовтень, 2013 р. С. 20-27.

боргова стратегія може бути однаковою і майже завжди є різною в умовах економічної рівноваги. Зокрема, країни з ліберальною фіскальною політикою не потребують значних державних запозичень в умовах стабільного розвитку економіки, адже уряди таких країн фінансують переважно базові видатки, проблема такого фінансування виникає лише за умов економічного занепаду, коли різко зменшуються податкові надходження через зниження рівня виробництва та споживання в країні. В країнах соціально-орієнтованого спрямування в умовах кризи відбуваються ефекти, подібні до тих, які відбуваються в ліберально спрямованих економіках. У час економічного занепаду в будь-якій країні знижується рівень виробництва продукції, зростає рівень безробіття, а це знижує доходи та купівельну спроможність громадян. За таких умов держава змушена використовувати додаткові ресурси для стабілізації економічної ситуації. Під час кризи основним інструментом залучення додаткових ресурсів є залучені державою кредити, за допомогою яких вона здатна профінансувати додаткові видатки. З іншого боку, в період економічної рівноваги, в соціально-орієнтованих країнах боргові інструменти можуть спрямовуватися до стабілізаційних фондів, які в умовах кризи і за додаткової потреби дають змогу уряду фінансувати додаткові непередбачені видатки. Кошти стабілізаційного фонду можуть бути також дієвою альтернативою, на противагу залучення платних кредитів у вигляді державних позик. З огляду на це країни, які використовують соціально-орієнтовану модель фіскальної політики, більш стресостійкі до економічних коливань, ніж країни з ліберальними моделями господарювання.

Таким чином, дія кожної моделі фіскальної політики відрізняється залежно від економічного устрою та економічного стану країни. Економічний розвиток та місце країни в глобальному просторі є тими ознаками, за якими можна визначити ефективність інструментів фіскальної політики. Відтак, базовим і єдино правильним твердженням є те, що кожна окрема країна – це унікальний, неповторний механізм, який завжди вирізняється

національним складом, ментальністю населення, релігійними ознаками, природними, кліматичними, політичними особливостями та економічним потенціалом. Це може свідчити лише про те, що політика держави, зокрема і в сфері фіскальних відносин, для кожної країни унікальна. Не можна просто скопіювати кращий досвід інших країн, адже немає гарантій, що він запрацює в умовах інших, ніж у країні, де він був використаний. Саме тому, кожна країна повинна обрати свою фіскальну парадигму, відповідно до якої повинні бути сформовані свої, унікальні методологічні особливості фіскальної політики, які сприятимуть економічному розвитку та не уможливають глибокі кризи в соціальній та економічній сферах, однак зневажати кращим науковим досвідом та результатами дії фіскальних інструментів у різних країнах не можна.

Отож, у результаті аналізу фіскальних доктрин, моделей фіскальної політики можна констатувати, що фіскальна політика – важливий засіб управління економічними процесами. Вона здатна в періоди криз стати засобом їх подолання, в період економічного зростання може підсилити якісні економічні процеси, в умовах перегріву – забезпечити стримування таких процесів. Ліберальна фіскальна політика більш дієва в країнах з високим рівнем економічного розвитку та з давніми традиціями торжества демократії, яким вдалося вкоренити інклюзивні інститути державного управління. В той час як у країнах з низьким рівнем економічного розвитку, але і швидкими темпами демократизації, побудови ефективних державних інститутів, для швидких економічних перетворень краще використовувати засади патерналістської фіскальної політики. Саме держава за таких умов здатна стати найбільш ефективним суб'єктом швидких та якісних перетворень соціально-економічного характеру. Ефективність обраної моделі фіскальної політики, окрім рівня економічного розвитку, залежатиме від історичних, ментальних, глобальних особливостей розвитку, рівня професійності та відкритості державних інститутів, якості законодавства, утвердження принципів демократії, місця країни в світовому просторі. Названі принципи відіграють вирішальну роль

при формуванні концепції соціально-економічного розвитку держави. Недотримання та ігнорування хоча б одного із них призведе до значного сповільнення якісних економічних процесів, а будь-яка фіскальна доктрина не буде ефективною.

2.3. Технології використання інструментів фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу

Проведений аналіз досліджуваної проблеми дав змогу виокремити основні параметри управління економічними циклами. Встановлено, що монетарні інструменти стабілізації економіки дієві лише в умовах здорової конкуренції, вільного ринку і малоефективні за умови економічної рецесії та кризи. В епоху економічної глобалізації, економічної нестабільності та турбулентності у світі монополій та великих корпорацій, в інформаційному середовищі найдієвішими є фіскальні інструменти. Незалежно від типу та моделі, фіскальна політика відіграє важливу роль у стабілізованні економічного становища, забезпеченні економічного зростання та подоланні економічних криз. Пошук дієвих інструментів економічної стабілізації, формування ефективного механізму їх дії повинні базуватися на аналізі індикативних величин, які є «відправними» точками для проведення заходів подолання економічних флуктуацій. Такі величини поділяють на базові і похідні, а такі індикатори надзвичайно важливі при виробленні дієвої та ефективною моделі економічного зростання та недопущення криз. За характером дії індикатори економічного розвитку поділяють на економічні, соціальні та політичні. Завдяки такому їх розподілу, легше виробити дієву стратегію економічного розвитку.

До параметрів базового рівня відносять ВВП країни, середній рівень доходів громадян, рівень інвестицій.

До похідних же параметрів нами віднесено: показник заощаджень громадян, показник нерівномірності розподілу доходів громадян, купівельну спроможність населення, рівень мінімальних та

максимальних доходів, прибутковість підприємств за різними галузями економіки.

До економічних індикаторів належать показник створеного ВВП, прибутковість підприємств, показник інвестицій в економіку країни.

До соціальних показників варто віднести доходи населення, його здатність до заощадження, рівномірність розподілу доходів у країні, рівень соціального захисту та фінансованість державою соціальних потреб.

А політичні індикатори – це вартість послуг уряду, розвиток інфраструктури, забезпечення добробуту громадян.

Усі названі показники відіграють роль орієнтирів для держави, вихідні параметри яких дають змогу розробити дієві механізми досягнення поставлених цілей, сформувавши стратегію соціально-економічного розвитку країни, а також слугують дороговказом для застосування ефективних та потрібних інструментів антициклічного регулювання економіки.

Кожен із наведених параметрів відіграє важливу роль при проведенні фіскальної політики країни, незалежно від того, чи він базовий, чи похідний, належить до політичних, економічних чи соціальних; стратегія держави повинна полягати у соціально-економічному розвитку, що реалізується через ефективне та якісне політичне середовище. Тоді як стратегія економічного розвитку має базуватися на ефективній фіскальній парадигмі, з чітко визначеними цілями та обґрунтованою метою.

Діяльність держави в сфері фіскальної політики повинна забезпечувати виконання певних функцій, без дотримання яких ефективність такої політики значно знижується та може призвести до порушення економічного балансу. В науковій літературі виділяють наступні функції фіскальної політики: соціальної обґрунтованості та захисту, економічного розвитку, боргової ефективності, фіскальної достатності та бюджетної стійкості. Саме ці функції повинні поєднуватися в державній стратегії економічного розвитку і чітко враховуватися при формуванні фіскальної парадигми держави.

Варто зазначити, що на кожній стадії економічного циклу державна стратегія антициклічного регулювання економіки має враховувати всі визначені функції фіскальної політики. Дотримання таких функцій, та використання її дієвих інструментів фактично забезпечать подолання економічних дисбалансів і приріст соціально-економічних макро показників у країні.

Для досягнення визначених завдань соціально-економічного розвитку, зростання макроекономічних показників та забезпечення добробуту громадян держава використовує набір фіскальних інструментів та засобів. *До інструментів фіскальної політики належать: політика видатків, політика доходів, боргова політика, політика бюджетних трансфертів, які мають неоднакову дію та повинні використовуватися по-різному на різних стадіях економічного циклу. Дія таких інструментів залежить від розвитку державних інститутів управління (законодавчої бази, ефективності органів державного управління, верховенства права, рівня корупції), економічної доктрини держави і, найважливіше, від того, в яких соціально-економічних умовах вони застосовуються.*

Основними цілями фіскальної політики, є досягнення соціально-економічної стабільності країни, яка полягає в забезпеченні соціальної справедливості, фіскальної достатності, економічної ефективності, а через призму інституційних ознак фіскальної політики – стабільності і гнучкості (стабільності і гнучкості нормативно-правової бази в сфері фіскальної політики, ефективності державних органів при її здійсненні).

Український учений А. Крисоватий наводить п'ять найважливіших критеріїв фіскальної політики (рис. 2.3)⁸⁹:

- фіскальної достатності (інтерес держави);
- економічної ефективності (інтерес податкоплатників);
- соціальної справедливості (інтерес фізичних осіб та громадян-виборців);
- стабільності;

⁸⁹ Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 371 с.

– гнучкості.

Кожен із них по-своєму впливає на перебіг суспільно-економічних процесів (рис. 2.3):

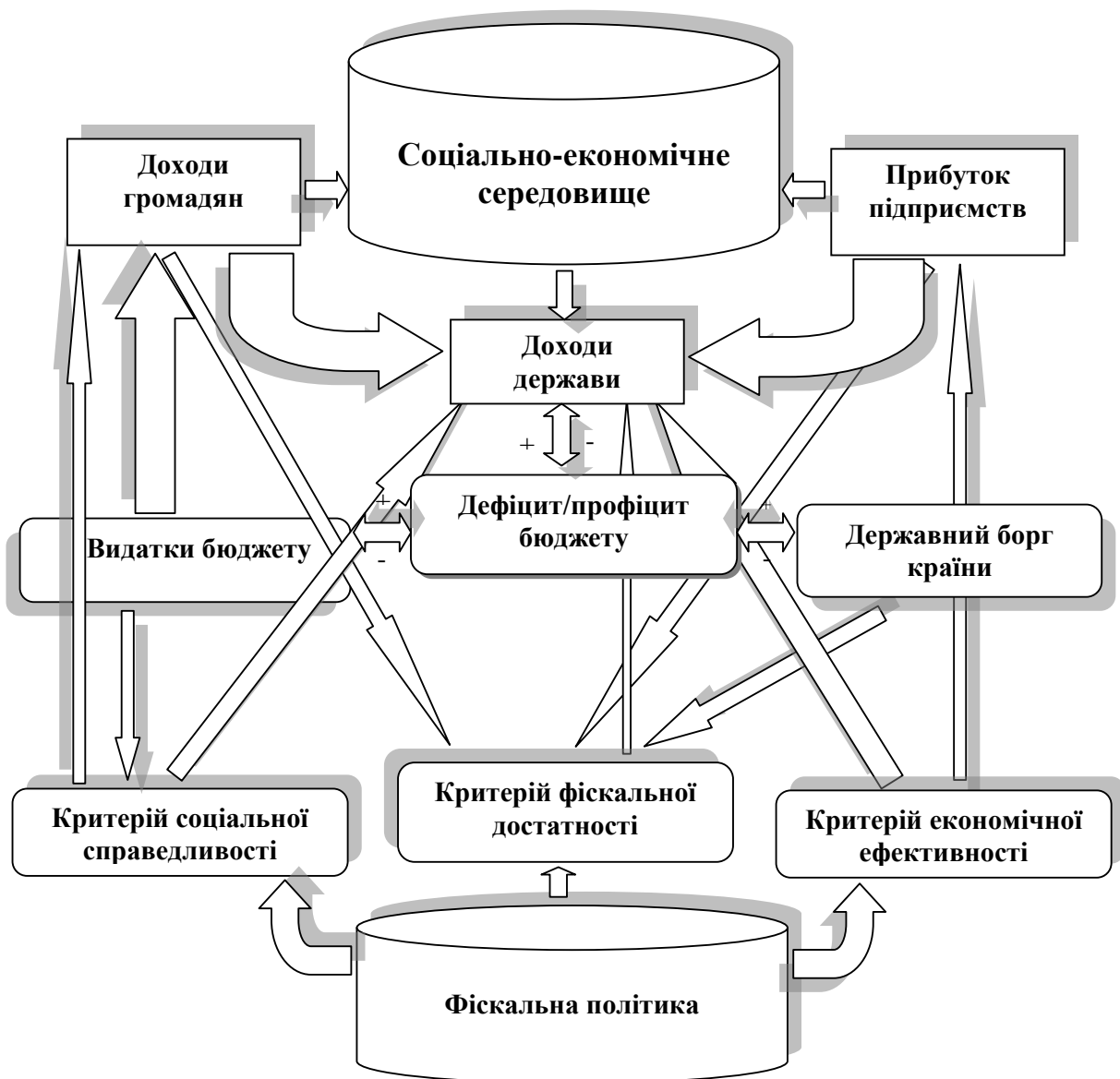

Рис. 2.3. Вплив фіскальної політики на соціально-економічне середовище держави

Кожен критерій повинен відповідати певним параметром, дотримуючись яких можна досягнути поставлених цілей соціально-економічного розвитку, підвищення рівня добробуту громадян, зростання якості життя в країні, розвитку галузей економіки,

зростання конкурентності країни на світовому ринку. Реалізація кожного окремого критерію повинна бути обґрунтована відповідно до цілей держави і здійснюватися залежно від дії всіх інших критеріїв, бо без дотримання цього виконання окремих критеріїв не буде ефективним у загальній системі фіскальних відносин і призведе до неефективної фіскальної політики. Лише досягнення точки рівноваги щодо дії таких критеріїв або ж наближення до неї дає змогу стверджувати про ефективність заходів такої політики, незалежно від того, на якій стадії економічного циклу вони реалізуються (рис. 2.4).

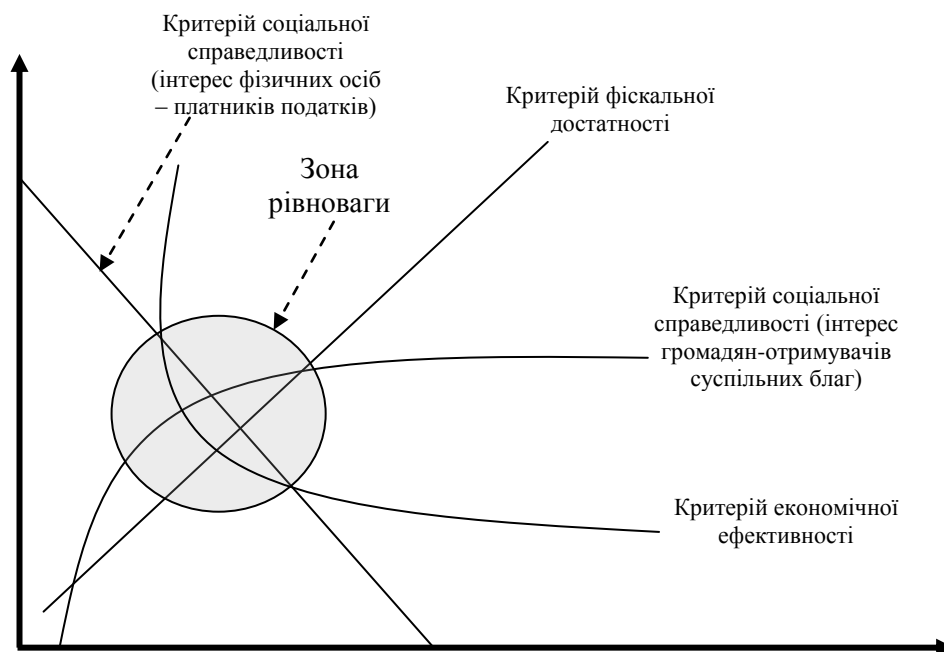

Рис. 2.4. Критерії фіскальної політики та зона їх рівноваги

З допомогою критеріїв фіскальної політики можна охарактеризувати стан соціально-економічного життя держави. А їх, у свою чергу, визначають такі параметри: рівень податкового навантаження який не повинен створювати надлишкового вилучення доходів громадян та прибутків суб'єктів господарювання через інструменти оподаткування доходів, капіталів та споживання, тобто має бути ефективним в умовах економічного розвитку, які склалися в країні); видатки бюджету (які повинні забезпечити якісний і справедливий розподіл соціальних благ між суб'єктами їх споживання, держава повинна забезпечити процес фінансування тих

галузей економіки, які потребують додаткової її підтримки і не можуть бути профінансовані самостійно); фіскально ефективні (джерела фінансових надходжень у країні повинні бути достатніми для фінансування видатків, визначених державою, і не повинні створювати надлишкового (деструктивного) навантаження на платників податків (податкові надходження) та не повинні бути обтяжливими для самої держави (боргова політика). В той час інституційне середовище полягає в реалізації фіскальної політики, базованої на якісному нормативно-правовому полі, ефективних органах управління у сфері фіскальної політики, які, у свою чергу, повинні виконувати свою роботу якісно, добросовісно та чесно, і найважливіше, рішення повинні прийматися такі, які дадуть змогу досягти поставлених цілей розвитку держави.

Прояв параметрів, за якими ідентифікують критерії фіскальної політики, буде неоднаковим за різних соціально-економічних моделей розвитку держави, за різних вихідних показників та стартових умов економічного розвитку, а самі ж критерії по-різному проявлятимуться на різних стадіях економічного циклу.

Критерій фіскальної достатності полягає в забезпеченні держави фінансовими ресурсами, достатніми для виконання покладених на неї функцій. Проте за кожної соціально-економічної моделі розвитку держави податкове навантаження інше. Так у країнах з ліберальною економічною моделлю його рівень завжди нижчий ніж у країнах із соціально орієнтованою моделлю. В умовах економічного піднесення, навпаки, потреба в додаткових фінансових ресурсах завжди менша, ніж в умовах економічного спаду чи кризи. Дія податкових інструментів може проявлятися через автоматичні податкові стабілізатори або ж додаткові податкові платежі, підвищення ставок податків. В умовах стійкого економічного піднесення автоматичні стабілізатори діють більш ефективно: на фоні зростання доходів громадян, прибутків підприємств розширюється база оподаткування, що забезпечує додаткові надходження до бюджету.

Недискреційна фіскальна політика (тобто автоматична зміна рівня зайнятості, обсягів виробництва і темпів інфляції внаслідок циклічних

коливань сукупного доходу) допускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень до державного бюджету, яке стабілізує економіку⁹⁰. Такими автоматичними регуляторами (або стабілізаторами) в економіці є прогресивна податкова система, трансфертні платежі і споживчі витрати домогосподарств. Автоматичні стабілізатори дають змогу згладжувати циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики⁹¹.

До автоматичних стабілізаторів відносять такі статті доходів та видатків: прямі податки з доходів громадян, податки з прибутків підприємств, внески на соціальне страхування, частково-непрямі податки та виплати по безробіттю. Для оцінки дії цих автоматичних стабілізаторів аналізують їх зміну протягом тривалого періоду і розраховують їх еластичність у відповідь на зміни ВВП. Деякі дослідники додають до цих п'яти основних статей і інші бюджетні видатки: на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, державні субсидії підприємствам та ін.⁹². В умовах зростання економіки, розвитку нових її галузей економіки виникають і нові об'єкти оподаткування, що, на нашу думку, може стати підставою для запровадження нових податкових платежів, зміни механізмів оподаткування.

В умовах же економічного спаду недоцільно збільшувати податкове навантаження, яке неодмінно похитне соціальне становище громадян, призведе до більш глибокої депресії та швидшого зниження показників економічної активності. В умовах кризи купівельна спроможність громадян зменшується, здатність заощаджувати знижується, тому додаткове вилучення коштів у вигляді вищого

⁹⁰ Бадрак О. Поліпшення конкурентної позиції України засобами фіскальної політики. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 13-19.

⁹¹ Дмитренко Г. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2009. Вип. 3. С. 79-86.

⁹² Melitz J. Non-Discretionary and Automatic Fiscal Policy in the EU and the OECD. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, no 2005-10, 2005. 30 p. URL: <http://www.crest.fr/doctravail/document/2005-10.pdf> (дата звернення: 23.02. 2019).

податкового навантаження неприпустиме, адже може призвести до банкрутства підприємств та зубожіння населення.

Під час погіршення економічної кон'юнктури та зниження ділової активності, на фоні зниження податкових надходжень, держава змушена залучати додаткові ресурси через зовнішні та внутрішні запозичення. В короткостроковій перспективі за незбалансованих економічних умов виникають ризики зростання дефіциту бюджету, який, у свою чергу, виникає із-за зростання потреби фінансування додаткових видатків.

При дискреційній фіскальній політиці для стимулювання сукупного попиту в період спаду створюється дефіцит державного бюджету (внаслідок збільшення державних витрат або зниження надходження податкових платежів), а відповідно, в період піднесення цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок (профіцит)⁹³.

Критерій фіскальної достатності в умовах зростання фінансової заборгованості держави буде доцільним і раціональним лише за умови дотримання фіскальних правил; державний борг не може перевищувати нормативно встановлений показник по відношенню до ВВП. Перевищення нормативного коефіцієнта цього показника в майбутньому може призвести до потреби збільшення податкового навантаження і залучення додаткових фінансових ресурсів для обслуговування та погашення боргових зобов'язань держави. Може трапитися ситуація за якої видатки бюджету на обслуговування боргу більші ніж сукупність соціальних видатків чи видатків на медицину та освіту. Надмірні держані запозичення держави призводять до поглиблення економічної кризи та втрати фінансової незалежності. Саме тому дії уряду щодо застосування критеріїв фіскальної політики повинні бути виважені на кожному етапі економічного циклу.

В умовах економічного піднесення додаткові ресурси, отримані державою в результаті дії автоматичних стабілізаторів, зростання доходів громадян, що трансформуються в надлишкові податкові платежі, через залучення кредитних ресурсів під невисокі ставки,

⁹³ Бадрак О. Поліпшення конкурентної позиції України засобами фіскальної політики. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 13-19.

можуть бути джерелом формування стабілізаційних фондів держави – стабілізаційної фінансової «подушки». А використати їх буде можна в умовах економічного спаду, що амортизує наслідки економічного шоку.

Критерій соціальної справедливості полягає в досягненні державою соціального забезпечення і рівня доходів населення, достатнього для формування високого рівня добробуту громадян.

Виконання цього критерію полягає з одного боку в забезпеченні ефективної політики у сфері оподаткування доходів громадян, з іншого – в якісному розподілі витраток бюджету, задля забезпечення потреб громадян виборців. В умовах соціально орієнтованої фіскальної політики рівень оподаткування доходів громадян, як і рівень витраток на соціальну сферу, завжди вищий, ніж при ліберальній фіскальній політиці. Через високий рівень перерозподілу доходів громадян, держава здатна фінансувати більше витраток соціального характеру, гарантувати високий рівень соціального захисту громадян, безкоштовну освіту та високу якість медичного обслуговування. Проте ефективною така політика витраток є лише за умови доброчесності влади, яка ефективно використовує бюджетні кошти.

Проаналізуємо особливості дії критерію соціальної справедливості на різних етапах економічного циклу. Цей критерій буде ефективним лише в умовах виважених кроків уряду та доброчесності виконання покладених на нього функцій. На етапі економічного піднесення рівень доходів громадян зростає, що приводить до розширення бази прибуткового податку та соціальних платежів (в Україні це податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок), в результаті чого автоматично зростають надходження до бюджетів держави. За умови пропорційної системи прибуткового оподаткування доходи грошових фондів (бюджету) також зростатимуть пропорційно, загалом не впливаючи на рівень перерозподілу нарахованого доходу громадян.

В умовах прогресивного оподаткування доходів зростання останніх приведе до мультиплікативного ефекту. Адже за умови

застосування вищої ставки податку, зростає податкове навантаження, що призводить до збільшення податкових надходжень, саме в цьому і полягає суть дії автоматичних стабілізаторів.

Проте, в умовах економічного спаду податкова база звужується, адже зменшується рівень доходів громадян. При прогресивній системі оподаткування доходи бюджету знижуються пропорційно зниженню доходу. В країні з прогресивною моделлю оподаткування доходів громадян, в умовах такого звуження, податкові надходження зменшуватимуться швидше, ніж сама база. Це призведе до зростання дефіциту бюджету і спричинить розбалансування його дохідної частини. Виникає потреба у залученні доходів з інших джерел, зокрема використовуючи боргові інструменти.

Найчутливішими до зниження доходів бюджету через економічний спад є країни, які використовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, де застосовуються високі прогресивні чи пропорційні ставки прибуткового податку, в той час як країни з ліберальною фіскальною політикою не так різко відчувають таке зниження надходжень. У даному випадку необхідно чітко розмежувати поняття доходів громадян і доходів держави. Ліберальна фіскальна політика менш стресо піддатлива ніж соціально орієнтована. Однак в умовах економічного спаду та кризи, на фоні зниження доходів громадян, знижується рівень їх добробуту, купівельної спроможності і, тим більше, здатності заощаджувати. Громадяни залишаються один на один зі своїми проблемами, відбувається загальнодержавне погіршення соціального клімату. Тоді як за умови соціально орієнтованої моделі фіскальної політики, незважаючи на зниження доходів громадян, і доходів бюджету, держава, будучи наділеною більшою кількістю функцій та обов'язків, все ж змушена продовжити фінансувати бюджетні видатки, сфера дії яких набагато ширша, ніж за ліберальної моделі.

В умовах ліберальної фіскальної моделі рівень фінансованих державою соціальних видатків та суспільних послуг значно нижчий, ніж при соціально орієнтованій моделі. Щоб зрозуміти, наскільки «великим» є уряд країни (тобто наскільки широкими є функції

держави щодо фінансування видатків), варто скористатися критеріями розподілу видатків держави, запропонованими відомим американським ученим Хайманом Мінскі. Він пропонує розглядати видатки за чотирма характерними ознаками:

- 1) державна зайнятість і видатки на державне виробництво, поштові витрати, частково – видатки на військові потреби;
- 2) державні контракти (наприклад закупка військового устаткування), витрати на будівництво доріг;
- 3) трансфертні платежі (наприклад у рамках програм «Соціального захисту», страхування по безробіттю, допомога малозабезпеченим сім'ям);
- 4) процентні платежі за державним боргом⁹⁴.

На різних стадіях економічного циклу можливість фінансування видатків урядом та оплачувати суспільні блага теж різна, незалежно від того, куди вони спрямовуються і яке їх призначення. Під час економічного піднесення, за умови соціально орієнтованої моделі, держава володіє більшими ресурсами для фінансування своїх функцій, зокрема забезпечує підвищення заробітної плати в освітній та медичній сферах, зростання соціальних виплат, а, відповідно, і добробуту громадян, підвищення купівельної спроможності та попиту. В цих умовах доходи держави зростають швидшими темпами, ніж зростає економіка.

В умовах економічного піднесення держава отримує можливість формувати стабілізаційні фонди – для фінансування можливих майбутніх видатків на випадок економічного спаду чи кризи. В свою чергу, при ліберальній моделі держава обмежена в своїх ресурсах, що, закономірно, зменшує її можливості здійснювати витрати, а останні зростають пропорційно до рівня зростання економіки. У зв'язку із самофінансуванням громадянами своїх потреб, лише бажання заощаджувати є запорукою зменшення ризику потрясінь в умовах

⁹⁴ Мински, Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмайнского. М.: СПбГУ, 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

економічного спаду та кризи, адже не володіючи достатніми ресурсами, держава нездатна формувати стабілізаційні фонди.

Також важливо, щоб видатки соціального характеру були обґрунтованими і прозорими, адже надмірно необґрунтоване витрачання коштів бюджету урядом призведе до надлишкового неефективного заощадження, яке не принесе користі для досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів, що в умовах економічного спаду через надмірне, шокове зростання споживання спонукатиме до інфляційних процесів. А це, в свою чергу, впливатиме на економічний розвиток держави. У таких умовах діятиме закон граничної корисності, який полягає в наступному: додаткова корисність, яку отримує споживач із додаткової одиниці товару або послуги, яку буде втрачено у випадку відмови від цієї одиниці⁹⁵.

Саме тому політика видатків держави повинна бути виваженою, оптимальною і забезпечувати ефективне фінансування тих її витрат, які сприятимуть економічному розвитку, зростанню добробуту громадян, в умовах економічного спаду забезпечуватимуть підтримку достатнього рівня соціального захисту громадян, а в умовах економічного піднесення даватимуть змогу формувати державні фінансові резерви стійкості.

Дефіцит бюджету – індикатор ефективності здійснення державою фіскальної політики. Аналізуючи вплив фіскальної політики на перебіг економічних процесів у країні приходимо до висновку, що потребує ґрунтовного і всестороннього дослідження таке явище, як «дефіцит бюджету» країни. Як ми зазначали, дефіцит бюджету виникає при зниженні доходів бюджету або зростанні видатків. Саме негативна різниця між першим і другим показниками породжує дефіцит. Негативне значення свідчить про неможливість здійснення взятого державою обов'язку фінансувати видатки в повному обсязі. В

⁹⁵ Гранична корисність. Вікіпедія. 2017. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C. (дата звернення: 02.05.2019).

умовах економічного піднесення дефіцит бюджету завжди менший, ніж в умовах економічного спаду, це пов'язано, як зазначалося раніше, із зростанням податкових надходжень та зниженням потреби фінансувати додаткові видатки. Однак, важливо дотримуватися певних меж дефіциту бюджету, адже його зростання може призвести до негативних наслідків виконання бюджету і що найгірше, до ще глибшого порушення балансу в економіці. Через недофінансування видатків знижуються всі соціальні показники добробуту громадян. За таких умов уряд змушений приймати непопулярні рішення, зокрема секвестр бюджету – перегляд видаткової частини бюджету в бік зменшення, що означає врізання запланованих витрат. Уряд може також піти шляхом непопулярних рішень – підняття рівня податкового навантаження, що призведе до надмірного вилучення прибутків підприємств, доходів громадян або обмежить купівельну спроможність усіх суб'єктів господарювання. А це неодмінно спричинить порушення загальної соціально-економічної рівноваги і призведе до ще глибшого низхідного тренду економічного циклу. Для недопущення такої ситуації уряди країн залучають фінансові ресурси із зовнішніх та внутрішніх джерел у вигляді державних запозичень.

Важливим інструментом впливу на економічну ситуацію, управління економічним циклом є фіскальні правила, які протягом кількох десятиліть вироблені і функціонують у більшості розвинутих країн світу та Європи зокрема. Їх дотримання повинно забезпечити збалансування економічної ситуації і недопущення економічної кризи. Для посилення контролю над станом державних фінансів і конкретизації відповідних положень Договору про створення ЄС (передусім статті 104 – про недопустимість надмірного бюджетного дефіциту) у 1997 р. Європейською Радою на зустрічі в Амстердамі було прийнято Пакт стабільності і зростання. Цей пакт складається з двох Директив Ради і однієї Резолюції Європейської Ради. Пакт вимагає від країн-членів, Єврокомісії і Ради своєчасно і сумлінно виконувати зобов'язання, покладені на них Договором про створення ЄС. Для ефективного функціонування Європейського валютного союзу (ЄВС) і забезпечення стабільності спільної валюти євро країни-

члени повинні прагнути приймати збалансований (бездефіцитний) бюджет, уникати надмірного дефіциту державних фінансів, а якщо він виникає, то вживати заходів для його якнайшвидшого усунення. У Протоколі, який є невід'ємною частиною Договору, встановлені критерії, за якими визначається стан державних фінансів країн ЄС: дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП, а рівень державного боргу – 60 % або має неухильно наближатися до цього показника⁹⁶.

Аналізуючи фіскальні правила, передбачені законодавством Європейського союзу, ми дійшли висновку, що вони досить жорсткі, що існують чіткі дискреційні параметри фіскальних політик країн Європейського Союзу, і саме такі параметри дали змогу Європі менш болісно пережити останню фінансово-економічну кризу 2008–2009 років. Сформований запас фінансової стійкості, отриманий у результаті вжиття заходів дискреційного збалансування бюджету, забезпечив можливість додаткового фінансування непередбачуваних видатків держави в умовах порушення загальноекономічної кон'юнктури.

За словами американського вченого Х. Мінскі, який аналізував кризу 1974–1975 років, лише завдяки «широкому» уряду і його безпосередній участі у стабілізації економічної ситуації США вдалося швидше вийти з економічного піке, проте, водночас, це призвело до значного зростання дефіциту бюджету⁹⁷. Однак США постійно вирізнялися ліберальною моделлю економічного управління, тут ніколи не було такого запасу фінансової стійкості, зосередженого в руках держави, який є в соціально орієнтованих країнах Європи (Німеччині, Швеції, Норвегії, Франції).

Відповідно до наукових тверджень Х. Мінскі, у тих випадках, коли уряд країни брався за проблему подолання економічної кризи,

⁹⁶ Дмитренко Г. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. Вип. 3. С. 79-86.

⁹⁷ Мински, Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмайнского. М.: СПбГУ, 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

результати були набагато ефективніші, ніж за умови саморегулювання економіки чи першочергового використання монетарних інструментів.

Ми стверджуємо, що ефективний уряд, породжуючи додатковий дефіцит бюджету, фактично миттєво може вплинути на кон'юнктуру ринку, запустивши процес споживання, створивши додатковий попит і забезпечивши зростання доходів громадян. Але, поряд з цим, варто зазначити, що дії уряду стосовно дефіциту бюджету повинні бути якісними і раціональними, адже в умовах відсутності фіскальних правил, зростання дефіциту до небезпечно високого рівня, така ситуація може призвести до ще більшого поглиблення економічної кризи в майбутньому.

Для збалансування державних фінансів, за умови відсутності достатньої кількості ресурсів, у ситуації неможливості витратити менше і залучити додаткові податкові надходження, держава здатна залучити ресурси за допомогою боргових інструментів. Борг як інструмент антициклічного регулювання економіки проявляє себе наступним чином: за умови зниження податкового навантаження при заданих параметрах державних видатків і при стабільному рівні дефіциту бюджету державний борг необхідно збільшувати. При заданому рівні податкового навантаження, в умовах потреби додаткового фінансування державних видатків, при сталому дефіциті бюджету, державний борг країни також зростатиме. Зростання державного боргу можна вважати більше негативним засобом антициклічного регулювання, ніж позитивним, адже у довгостроковій перспективі для зменшення державного боргу необхідно або збільшувати податкове навантаження, або зменшувати видатки бюджету, що неодмінно впливатиме на фінансування соціально-економічних потреб, проте такі дії дадуть змогу вивільнити фінансові ресурси для погашення й обслуговування державного боргу. Запропоновані сценарії фіскального механізму визначальні при виробленні ефективної стратегії фіскальної політики на різних етапах економічного циклу.

В економічній теорії та практиці розрізняють борг, який виникає в результаті внутрішніх запозичень і борг від іноземних кредиторів – так званий зовнішній борг. Ці два види запозичень є різними інструментами і використовуються за різних економічних умов. Зокрема, внутрішній борг – це інструмент залучення інвестицій у ситуації зростання надлишкових заощаджень громадян; в умовах, коли грошові кошти «не працюють», держава може стимулювати громадян брати участь у фінансуванні державних економічних та соціальних програм, стимулюючи купівлю внутрішньо боргових цінних паперів. Гроші, які «не працюють», потрапляючи в розпорядження держави, можуть стимулювати ефективні економічні процеси і забезпечити розвиток галузей економіки. Як дешевий кредитний ресурс, внутрішні запозичення також можуть бути спрямовані на формування стабілізаційних фондів держави. Вони є ефективним інструментом, який варто залучати в умовах економічного зростання і перегріву економіки.

Зовнішні запозичення відіграють не менш важливу роль в умовах управління економічним циклом. На стадії економічного спаду, при зниженні показників податкових надходжень і при зростанні державних видатків, дефіцит бюджету зростає і має бути покритий. Найдієвішим механізмом такого покриття є залучення зовнішніх запозичень. Однак, зовнішній кредит часто надто дорогий і не вигідний для країни. А ефект від залучення зовнішніх запозичень є дієвим інструментом подолання економічних дисбалансів лише в короткостроковому періоді. В довгостроковій перспективі надмірний державний борг породжує негативні економічні тенденції. Ціна такого боргу є надто дорогою і потребує додаткових бюджетних коштів для його погашення й обслуговування. Зростання його вартості призводить до необхідності скорочення витрат уряду на соціальні потреби або ж підвищення податкового навантаження в країні. Дієвим способом управління державним боргом є імплементація фіскального правила, яке стосується боргу: в Європейському Союзі розмір боргу країни не може перевищувати 60 % валового внутрішнього продукту, така ж норма діє і в Україні.

Проте абсолютне значення боргу не є догматичним, адже за різних економічних умов розвитку, для різних країн, при різних умовах зростання макроекономічних показників воно може варіювати. Також потрібно порівнювати витрати на обслуговування боргу та суми, які спрямовуються на його погашення, із показниками зростання основних макроекономічних індикаторів, найважливішим з яких є ВВП. Наприклад, якщо держава залучає кошти під 5 % річних, а ВВП щорічно зростає на 2 %, то такі запозичення неефективні, адже це означає, що держава витратить більше коштів на обслуговування боргу, ніж таке залучення спроможне додатково отримати.

За різних стадій економічного циклу використання внутрішніх та зовнішніх запозичень неоднакове. Борг країни по-різному впливає на економічні процеси та на бюджетні показники, тоді як економічні флуктуації по-різному впливають на прийняття управлінських рішень у сфері державного боргу.

Методологічною основою (інструментарієм) дослідження впливу фіскальної політики на антициклічне регулювання економіки є: доходи країни, які проявляються через дію автоматичних стабілізаторів, дискреційних інструментів, залучення зовнішніх та внутрішніх позик державою; видатки держави, які різні за розміром, функціональним призначенням, певними особливостями дії на різних стадіях економічного циклу. Видатки держави впливають на ділову кон'юнктуру, доходи громадян, соціальний захист; дефіцит бюджету – «лакмусовий папірець» дієвості інструментів фіскальної політики держави, – в умовах надмірного дефіциту держава повинна здійснювати кроки щодо його зменшення, в той час як в умовах профіциту бюджету вона здатна формувати стабілізаційний фонд. Важливим чинником ефективності фіскальної політики є також значення макроекономічних показників, які змінюються під впливом застосування її інструментів. Динаміки валового внутрішнього продукту, рівня доходів громадян, соціальних видатків, інвестиційного середовища країни, прибутковості підприємств, попиту та пропозиції на продукцію є індикативними показниками, відповідно до яких держава повинна приймати рішення щодо

застосування тих чи інших інструментів фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу і при розробленні соціально-економічної стратегії свого розвитку.

Розглянувши та систематизувавши інструменти фіскальної політики, обґрунтувавши їх дію за різних економічних умов та на різних стадіях економічного циклу, визначивши їх вплив на економічні процеси, ми дійшли наступних висновків. Лише за умови рівноваги і задоволення всіх суб'єктів держави, від рівня соціально-економічного розвитку, можна досягти позитивних результатів у сфері антициклічного регулювання. З позиції фіскальної політики це означає, що уряд повинен створити таку ситуацію, за якої критерії фіскальної політики пересікатимуться умовно в певній точці – в так званій зоні рівноваги. Зокрема, якщо в умовах зниження доходів громадян та прибутків підприємств уряд підвищить податкове навантаження, то, швидше за все, буде порушено макроекономічну рівновагу, що призведе до негативних наслідків в економіці та соціальній сфері. І навпаки, якщо в умовах швидких темпів приросту доходів громадян і прибутків підприємств урядом не буде забезпечено додаткового вилучення надлишкових фінансових ресурсів у таких суб'єктів, це може призвести до перегріву економіки, що також погано вплине на соціально-економічну ситуацію в країні і з високою ймовірністю призведе до її перегріву (підвищення рівня інфляції, девальвації національної валюти). Тому податкова політика та політика доходів уряду, видаткова політика і боргова політика – це інструменти фіскальної політики, використання урядом яких здатне ефективно впливати на економічну кон'юнктуру: стимулювати економіку на стадії економічного спаду чи рецесії, пришвидшувати темпи економічного розвитку на початкових етапах стадії економічного зростання, долати негативні наслідки економічних криз та стримувати перегрів економіки. А на основі стратегії розвитку економіки та соціальної сфери з чітко визначеними цілями зростання макроекономічних та соціальних показників уряд здатен запрограмувати основні вектори фіскальної політики з визначеними параметрами фіскальних критеріїв, що з високою ймовірністю

дозволить не допустити негативних тенденцій в економіці, знизити ризики настання економічних криз та задати висхідний тренд до економічного розвитку. Беззаперечно, фіскальна політика – найдієвіший інструмент антициклічного регулювання економіки, за її допомогою можна впливати на перебіг економічного циклу та задавати основні параметри економічного розвитку на майбутні середньострокову та довгострокову перспективи.

2.4. Політична турбулентність та її вплив на економічний розвиток України

Політична, економічна та соціальна сфери – невідемні складові одного «шляху», кінцевою «станцією» на якому є міцна, визнана світом, економічно та соціально розвинута країна. Проте часто в аналітичних роботах, у власних висновках вітчизняні вчені, які ставили собі за мету дослідити та вивчити економічні зміни, причини та наслідки таких коливань, фактично не враховували проблему політичного характеру, вважаючи її своєрідним табу, забороненою темою, яку краще не зачіпати під час дослідження проблем соціально-економічного характеру. З одного їхній підхід зрозумілий, адже у країнах Заходу, зокрема у США, де функціонує двопартійна система державного управління, менше загроз і ризиків різкої зміни основних напрямів розвитку в економіці та соціальній сфері. Саме тому вчені, досліджуючи проблеми соціально-економічного характеру в цій країні, менше звертали увагу на вплив політичних факторів на економічну кон'юнктуру, адже в ній і подібних країнах політичні процеси більш передбачувані і зрозумілі. З іншого боку зрозумілою є також ситуація для монополітичних, закритих країн, у яких протягом багатьох років існує фактично безальтернативне однопартійне владарювання. Уряди таких країн фактично замовчують існування певних загроз і ризиків для економіки.

Зовсім іншою є ситуація для країн, які лише розпочали демократичні перетворення, де існує постійна боротьба за електорат, функціонує багато партій, які чітко ще не сформували своїх позицій і

часто погляди яких популістичні, необ'єктивні і шкідливі. Досить часто в таких країнах люди надають перевагу не програмам розвитку, а популістичним лозунгам і словам, через що багатопартійні країни піддаються найбільшим ризикам у сфері якісного розвитку економіки чи забезпечення соціального розвитку держави. На наше переконання, до групи таких країн належить й Україна, яка протягом 28 років перебуває в стані політичної невизначеності, часто «брудної» передвиборчої гонитви, метою якої є перебування при владі. Такі процеси найбільше впливають на стан економіки і рівня якості життя населення.

Саме тому метою нашого дослідження є з'ясувати і проаналізувати, яким чином політичні процеси впливали на соціально-економічну ситуацію в Україні, як часті зміни уряду впливали на економічну кон'юнктуру країни.

Протягом періоду незалежності України політичне середовище проходило надзвичайно складний шлях становлення і часто змінювалося. Протягом 1991–2018 років в Україні прем'єр-міністри змінювалися 23 рази. Кожна така зміна супроводжувалася новими підходами та заходами в економічній та соціальній політиці. Нестабільність політична, майже завжди провокувала стресові ситуації соціально-економічного характеру. Такі висновки зроблені нами на основі аналітичної статистичної інформації, яка підтверджує наявність негативних наслідків від нестійкого політичного середовища.

Ймовірно, що саме політичні шоки, постійні зміни напрямків розвитку, часті переорієнтування їх векторів в одну чи іншу сторону якісно не вплинули на соціально-економічний розвиток України. На нашу думку, найбільшою для нашої країни проблемою була фактична залежність від Російської Федерації, що проявлялася в економічному, соціальному та, що найгірше, політичному аспектах. Лише події 2014 року дали змогу «вирватися» з орбіти впливу Росії, рухатися своїм шляхом, формувати незалежну політичну, економічну системи, самостійно здійснювати державне управління у всіх сферах життя країни. Проте процес формування та побудови справжньої

незалежності для України надзвичайно важкий, супроводжується великою кількістю проблем, серед яких найбільшими є суспільний спротив, недовіра, часто навіть зневіра населення у реформаторських діях уряду, які часто не сприймаються вже на початковому етапі їх запровадження; недостатній рівень фінансового простору держави, який породив поглиблення прірви між доходами та видатками громадян. Такі проблеми викликають значне соціальне збурення, породжують міграцію, в тому числі і трудову, міграцію капіталу за кордон, призводять до ще більшого поглиблення кризи соціального характеру. Проте варто зауважити, що процес реформування є надзвичайно важким і тривалим, який, зазвичай, і супроводжується значним опором суспільства, тому уряд, який прагне досягти високих стандартів соціально-економічного розвитку, повинен бути готовим до такого сценарію. Однак, без усвідомлення і розуміння громадянами того, що процес реформування і побудови ефективної країни з високим рівнем життя населення та розвинутими державними інститутами є довготривалим і не може забезпечити бажаного, вражаючого результату в короткому періоді часу, буде важко досягти спокою в суспільстві.

Для наукового дослідження впливу політичних чинників на розвиток економіки та добробут громадян України необхідно прослідкувати основні загальнодержавні тенденції в економіці, які мали місце саме в періоди зміни політичних векторів. Вплив цих факторів на економічну кон'юнктуру нашої країни доцільно розглядати з 2004 року – саме цього року в результаті суспільного протистояння, яке отримало назву Помаранчевої революції, відбулася перша велика зміна еліт в Україні.

У дослідженні доцільно виокремити на періоди відповідно до перебування на посаді того чи іншого очільника уряду⁹⁸:

⁹⁸ Список прем'єр-міністрів України. Вікіпедія. 2019. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%27%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 11.05.2019).

1 період – грудень 2004 року – січень 2005 року (М. Азаров, (В. Янукович);

2 період – січень–вересень 2005 року (Ю. Тимошенко);

3 період – вересень 2005 року – серпень 2006 року (Ю. Єхануров);

4 період – серпень 2006 року – грудень 2007 років (В. Янукович);

5 період – грудень 2007 року – березень 2010 року (Ю. Тимошенко);

6 період – березень 2010 року – січень 2014 року (М. Азаров);

7 період – січень–лютий 2014 року (С. Арбузов);

8 період – лютий 2014 року – квітень 2016 року (А. Яценюк);

9 період – квітень 2016 року – серпень 2019 року (В. Гройсман).

Політичне середовище України протягом чотирнадцяти останніх років вирізнялося нестійкістю і нестабільністю, адже за цей проміжок часу змінилося 9 урядів. Така ситуація породила велику кількість ризиків для економічної рівноваги, атже, відповідно до нормативно-правових документів, саме уряд України визначає основні вектори економічного розвитку, забезпечує реалізацію фінансової та фіскальної політики держави, визначає основні напрямки соціальної політики.

Враховуючи те, що інституціональна складова, що забезпечує економічні процеси в Україні, характеризується ознаками турбулентності, відсутністю стійкості механізмів побудови якісного економічного середовища, саме політична складова є «гальмом» економічного розвитку в нашій країні. Дискреційність рішень в економічній, фінансовій та фіскальній сферах залежить не від висновків експертів, аналітичних розробок, а більшою мірою від одноразових, спонтанних рішень уряду, політично мотивованих, які він приймає здебільшого під тиском окремих олігархічних, монопольних, «впливових» груп. Такі процеси лише створюють «картинку» ефективного розвитку, деякого поступу до зростання рівня життя громадян та економіки в цілому. Проте спонтанні та разові рішення, керовані не об'єктивними потребами, а лише особистою вигодою, у довготривалій перспективі несуть насправді великі ризики економічному піднесенню та зміцненню країни.

З огляду на це, необхідно проаналізувати основні економічні тенденції, що відбувалися в Україні протягом періодів політичних змін. Для отримання необхідних наукових висновків доцільно проаналізувати такі макроекономічні показники, як ВВП, рівень інфляції, середній рівень доходів громадян, державний борг, податкові надходження та видатки бюджету, їх динаміку та тенденції. Це дасть змогу виявити основні проблеми та позитивні результати в соціально-економічній сфері України протягом політичного циклу.

Спершу варто проаналізувати динаміку валового внутрішнього продукту за річними номінальними показниками. Показники ВВП наведено як у гривневому еквіваленті, так і в дол. США, що дасть змогу оцінити реальну економічну кон'юктуру (рис. 2.5).

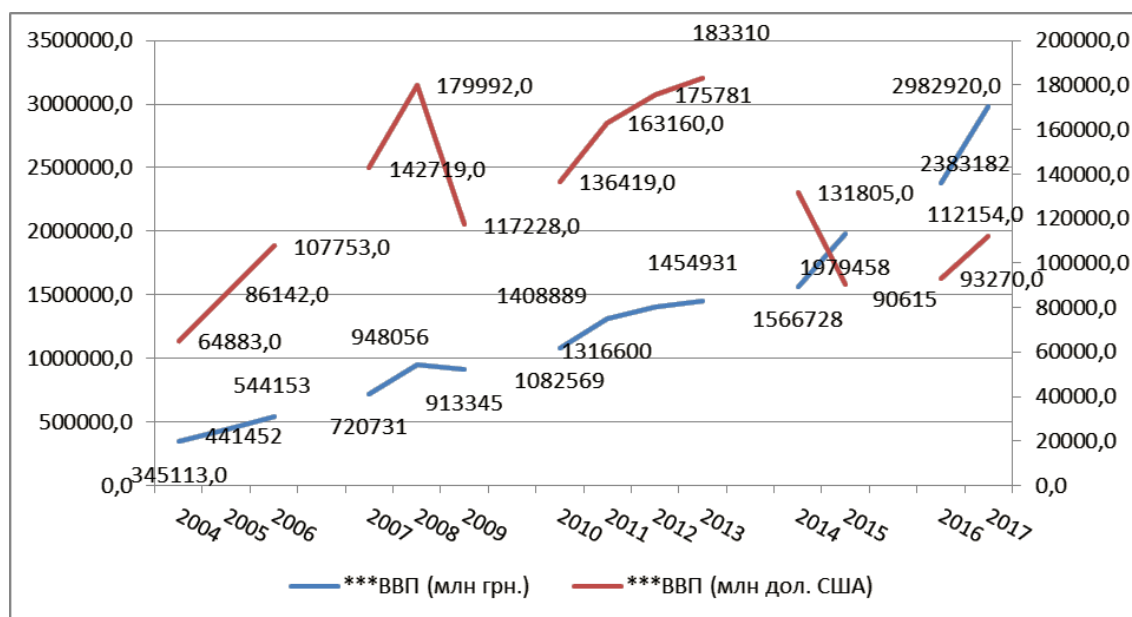

Рис. 2.5. Динаміка ВВП в Україні протягом 2004–2017 років за періодами правління різних прем'єр-міністрів України (млн грн.; млн дол. США)⁹⁹

Аналізуючи динаміку ВВП України протягом політичних циклів, можна виокремити наступні тенденції. Найвищим показник ВВП в Україні, виражений у дол. США, зафіксовано у 2008 році – 179992

⁹⁹ Номінальний ВВП України з 2002 по 2018 рр. *МінФін*. 2018. веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 10.03.2019).

млн дол. США. Тоді період в період президентства В. Ющенка, уряд очолювала Ю. Тимошенко. А вже наступного року показник ВВП знизився до значення 117228 млн дол. США, причину такої тенденції слід шукати у світовій фінансовій кризі 2008 року. Проте в наступний політичний цикл (2010–2013 роки) ВВП країни почав зростати, досягнувши у 2013 році значення 183310 млн дол. США. Прем'єр-міністром України у той час був М. Азаров. Зростання показників ВВП за цей період можна обґрунтувати штучним утриманням курсу національної валюти, дискреційними заходами уряду. Події кінця 2013 року, втрата значного економічного потенціалу, що відбулася в результаті окупації Росією значної частини території України, стали причиною зниження у 2016 році ВВП до показника 93270 млн дол. США. Важка економічна криза в Україні протягом 2014–2016 років призвела до зменшення ВВП на 29,2%, що стало найбільшим падінням економіки України за весь період незалежності. В цей надважкий для країни період прем'єр-міністром України був А. Яценюк. Незважаючи на важке соціально-економічне становище держави у 2014–2016 роках, уряду вдалося стабілізувати економіку країни та створити середовище для наступного економічного зростання. За прем'єрства В. Гройсмана у 2017 році ВВП України досяг показника 112154 млн дол. США, що на 16,8% більше порівняно із 2016 роком. Такі тенденції – хороший поштовх до майбутнього економічного розвитку і є свідченням того, що господарство України вийшло зі стадії депресії і поступово прямує до стадії економічного зростання. Отже, аналізуючи економічну кон'юнктуру в Україні відповідно до динаміки ВВП, можна зробити такі висновки. Найбільш вдалим для України був період на проміжку 2004–2008 років (президентом України в цей час був В. Ющенко) приріст ВВП склав 2,77 раза. У 2009 році, коли Україна, як і інші країни світу, перебувала під дією економічної кризи, показник ВВП знизився, однак вже у 2010–2013 роках він зростав, досягнувши у 2013 році найвищого за весь аналізований період значення – 183310 млн дол. США. Як уже зазначалося, таке зростання відбулося не під впливом стрімкого економічного розвитку, а більшою мірою було

спричинене впливом жорсткого, ручного регулювання монетарної та фіскальної сфер. Зокрема дискреційні заходи проявлялися у валютній політиці, ручному стримуванні інфляції та девальвації гривні, що й забезпечило приріст ВВП у доларовому еквіваленті. Проте такі дії уряду мають короткостроковий позитивний ефект, який може негативно вплинути на майбутні економічні цикли. Це і сталося в Україні у 2014 році, коли розпочалася найглибша економічна криза спровокована політичною складовою. Варто зазначити, що приріст ВВП у 2010–2013 роках забезпечувався в основному за рахунок важкої промисловості, яка зосереджена переважно на сході нашої країни. Проте в результаті військових дій Російської Федерації на території нашої держави значний промисловий потенціал було втрачено. Також варто зазначити, що економічне похвалення у 2010–2013 років йшло врозріз із політичним вектором, якого вимагало суспільство, яке не сприймало проросійський напрямок розвитку України. Відмова від підписання угоди «Про асоціацію з ЄС» загострила суспільну ситуацію, і спричинила жорстокі події, які в історії України отримали назву «революція Гідності». А використання Росією хиткого політичного становища відразу після неї призвело до катастрофи – початку бойових дій на Донбасі та окупації значної частини території України, що і спричинило кризові процеси в економіці. Кризу 2014–2016 років по праву можна вважати найглибшою і найнебезпечнішою за весь період незалежності України. Зокрема, аналізуючи дані, наведені на рис 2.5, бачимо, що у 2014–2015 роках спостерігається перетинання прямих ВВП у гривневому та доларовому еквівалентах. Це пов'язано зі значною девальвацією національної валюти. Проте політичним елітам України вдалося втримати країну від повного занепаду економіки, забезпечивши її стабілізацію, а в останні два роки – зростання економічних макропоказників. Уряду вдалося досягти значних кон'юнктурних успіхів і закласти фундамент економічного зростання. Зокрема, у найбільш кризовий період, яким в Україні був 2015 рік, показник ВВП знизився до значення, найменшого за останні 9 років, тобто з 2006 року, але все ж був вищим, ніж у 2004 та 2005 роках. А

вже у 2016 та 2017 роках економіка України отримала новий поштовх до зростання, про що свідчать показники ВВП. Причиною позитивних змін стали розпочаті структурні реформи, які забезпечили процес зростання економічних показників України. До таких необхідно віднести недескриційні заходи монетарної політики, ринкове формування курсу національної валюти, що формується під впливом попиту і пропозиції на неї, досягнення прозорих та зрозумілих умов ведення бізнесу, дерегуляцію економіки, політику децентралізації, бюджетну дисципліну. Підтвердженням цього є аналіз інфляції (рис. 2.6).

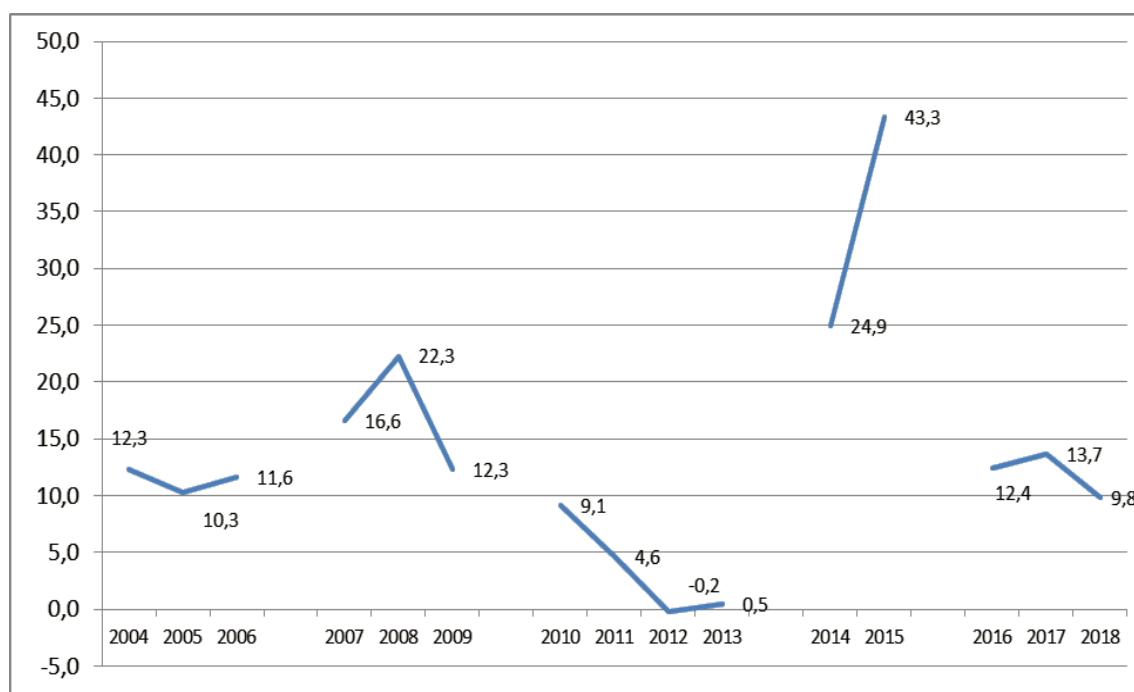

Рис. 2.6. Показники інфляції в Україні протягом 2004–2017 років за періодами правління різних прем'єр-міністрів України (%)¹⁰⁰

Аналізуючи показники інфляції в Україні за періодами перебування різних складів уряду, спостерігалися наступні економічні тенденції. Поряд зі зростанням значення ВВП у 2006 та 2008 роках, в Україні рівень інфляції знаходився в межах 11,6% та 22,3% відповідно, проте в наступні, 2009–2012 роки вдалося досягти

¹⁰⁰ Індекс інфляції. МінФін. 2018. веб сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2018> (дата звернення: 19.02.2019).

значного зниження показників інфляції, яка у 2012 році переросла в дефляцію із показником 0,2%, що стало найкращим значенням за весь аналізований у роботі період. Такі тенденції можуть свідчити про деяку економічну стабільність. Проте політичні події кінця 2013 – початку 2014 років, про які згадувалося раніше, спровокували сплеск інфляційних процесів, що в річному вимірі призвело до зростання цього показника до рівня 43,3% у 2015 році. Причиною стрімкого зростання інфляції стали значна девальвація гривні, інвестиційний шок, пов'язаний з хитким політичним становищем, трансформація векторів на зовнішніх ринках, що вплинуло на експортну та імпорتنу орієнтацію нашої країни. Проте, в умовах важкого економічного становища, в якому опинилася Україна, уряду вдалося переорієнтуватися на інші, більш перспективні ринки збуту, забезпечивши економічну незалежність від Російської Федерації, яка втратила вплив на економіку нашої країни. Вже у 2016–2017 роках рівень інфляції вдалося знизити до 12,4%, 13,7% та 9,8% відповідно у 2016 р., 2017 р. та 2018 році. Це стало підґрунтям поживлення економіки, поступової макроекономічної стабілізації.

Розглянемо наступний показник, який відображає соціально-економічний розвиток країни, – рівень середніх доходів громадян. Доходи громадян – це відображення соціального рівня життя громадян, їх купівельної спроможності та здатності споживати необхідну кількість товарів. Високі (надлишкові) доходи дають можливість заощаджувати. В свою чергу, заощадження є одним із основних інвестиційних інструментів. Для якісного відображення тенденцій пропонуємо подати такі показники у гривневому та доларовому еквівалентах (рис. 2.7).

Аналізуючи наведені на рис. 2.7 статистичні показники, можна виокремити наступне: протягом 2004–2006 років середньомісячний рівень доходів громадян зріс майже удвічі – зі 111,3 до 206,1 дол. США. Зростання доходів спостерігалось і в 2007 році, проте економічна криза 2008–2009 років призвела до зменшення цього показника із 267,5 дол. США у 2007 році до 238,8 дол. – у 2009 році, однак такі значення все-рівно були вищими, ніж у 2004–2006 роках.

Найбільшими показники середньомісячних доходів громадян були у 2010–2013 роках, коли вони зросли від 281,3 до 408,6 дол. США, проте зростання доходів громадян у доларовому еквіваленті можна пояснити дискреційними заходами уряду щодо стримування девальвації гривні, коли вартість національної валюти утримувалася за допомогою ручних механізмів. Зокрема, протягом 2009–2013 років курс національної валюти був незмінним і становив 7,99 грн за дол. США, що підтверджує штучне його утримування. А це проявилось негативними наслідками в наступні періоди, зокрема в кризові 2014–2015 роки.

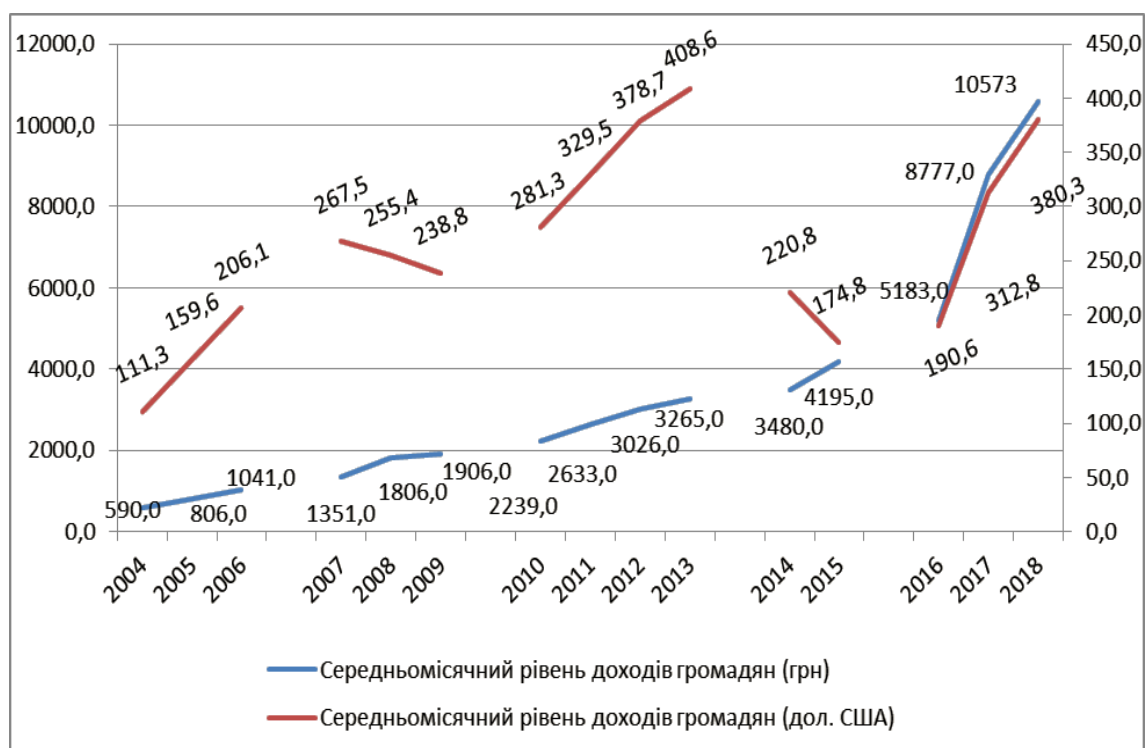

Рис. 2.7. Середньомісячний рівень доходів громадян в Україні протягом 2004–2018 років за періодами правління різних прем'єр-міністрів України (грн; дол. США)¹⁰¹

¹⁰¹ Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995–2017 роках. Державна служба статистики України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 10.02.2019).

Економічна криза 2014 року призвела до значної девальвації національної валюти (рис. 2.8), а вона вже спричинила суттєве падіння доходів громадян у доларовому еквіваленті у 2014–2015 роках.

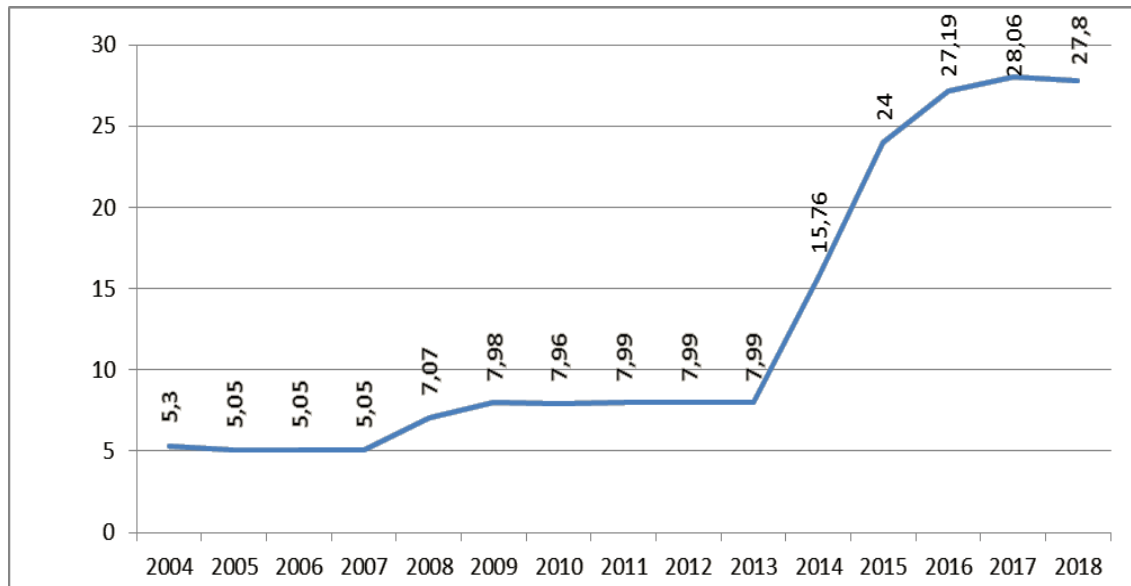

Рис. 2.8. Курс гривні відносно дол. США у 2004–2018 роках¹⁰²

Національна валюта протягом 2013–2016 років девальвувала в 3,4 раза, що і стало основним чинником зменшення доходів громадян – із 408,6 дол. США у 2013 році до 174,8 дол. США у 2015 році. Протягом наступних років, у зв'язку із вирівнюванням економічної кон'юнктури, доходи громадян знову почали зростати, і вже у 2018 році середній рівень таких доходів вдалося підвищити до показника 380,3 дол. США, що є вищим значенням, ніж у 2012 році. Такі кон'юнктурні зміни в рівні добробуту населення підтверджують висновки про те, що в Україні вдалося досягти позитивних економічних зрушень, подолати економічну кризу. Підвищення реальних доходів громадян свідчить про початок стадії економічного зростання. Одним із факторів зростання рівня доходів громадян в Україні є стабілізація національної валюти. Проналізувавши статистичні дані, які відображають курс гривні щодо долара США,

¹⁰² Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Національний Банк України. 2019. веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 10.05.2019).

можна констатувати, що у 2018 році в Україні відбулася ревальвація національної валюти. Іншими факторами зростання середніх доходів громадян є зростання розміру мінімальної заробітної плати, поступове та системне підвищення оплати праці працівникам бюджетної сфери (медичній, освітній), політика децентралізації, медична реформа, розвиток аграрної сфери, зростання частки ІТ-ринку в загальній структурі економіки. Саме ці чинники і стали основними при зростанні середніх доходів, а відповідно й добробуту громадян України.

Отже, аналізуючи динаміку основних макроекономічних показників у розрізі різних політичних періодів в Україні, можна констатувати наступні особливості на кожному із них. Економічне пожвавлення відбулося, починаючи із 2004 року, – саме з цього періоду розпочалося зростання валового внутрішнього продукту, середнього розміру доходів громадян. Такі тенденції можна вважати початком ринкових трансформацій в Україні. Саме в цей період було сформовано ринкову модель економіки. Проте економічні перетворення відбувалися під значним впливом політичних вподобань і векторів тих політичних кіл, які перебували при владі на тому чи іншому історичному етапі. Зокрема якщо у 2004 році було взято курс на зближення із Європейським Союзом, поступову інтеграцію в НАТО, то вже у період з 2010 по 2013 рік спостерігалось зближення із Російською Федерацією, що проявилось через підвищення обсягів торгівлі між країнами, яке призвело до поступової залежності від ринків РФ і, як наслідок, до втрати економічної незалежності України і поглибило кризу «вільного вибору». Саме зближення і поступове зростання залежності від РФ і небажання більшості громадян до такого напрямку розвитку призвели до революційних подій кінця 2013 року. Непоко́ра громадян, небажання інтеграції і зближення з РФ, бажання рухатися в напрямку Європейського Союзу, побудова якісних стандартів життя в Україні, привели до приходу до влади в Україні проєвропейських сил. Але, сформована з роками політика економічного «захоплення» України Російською Федерацією призвела до загострення економічної ситуації

і виникнення глибокої економічної кризи в Україні. В таких умовах розпочався наступний, зовсім інший, революційний етап політичного та соціально-економічного розвитку України.

Період 2014–2018 років видався надзвичайно складним, проте аналіз макроекономічних та соціальних показників дає змогу стверджувати про подолання депресії і перехід до стадії економічного зростання, що чітко проглядається на попередніх (рис. 2.5–2.7). Пожвавлення економіки відбулося за рахунок проведеної роботи, запровадження реформ й утвердження України на міжнародній економічній та політичній арені як надійного, відповідального партнера.

Проте основною функцією уряду в частині забезпечення економічної стабільності, зростання та розвитку господарського комплексу є проведення фіскальної політики, за допомогою інструментів якої можна впливати на соціально-економічну кон'юнктуру країни. Саме тому для цілісної й об'єктивної оцінки діяльності уряду країни щодо забезпечення макроекономічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян доцільно проаналізувати основні показники фіскальної політики, зокрема динаміку державного внутрішнього та зовнішнього боргу України, податкових надходжень, видатків місцевих та Державного бюджету, дефіцит зведеного бюджету України. На основі цих показників варто порівняти боргове, податкове навантаження, а також рівень перерозподілу видатків через ВВП. Такий аналіз доцільно провести відповідно до політичних етапів (циклів) в Україні.

Аналізуючи фіскальні показники за 2004–2018 роки в розрізі різних політичних етапів, серед яких на рис. 2.9 позначено податкові надходження, видатки бюджетів України, показники податкового навантаження та частку видатків вітчизняних бюджетів у ВВП, можна констатувати наступні особливості фіскальної політики в Україні. Протягом усього аналізованого періоду відслідковується чітка тенденція до зростання надходжень до бюджетів країни та видатків у гривневому еквіваленті. Проте у 2009 р., 2013 р. спостерігалось деяке зменшення податкових надходжень до Державного та місцевих бюджетів.

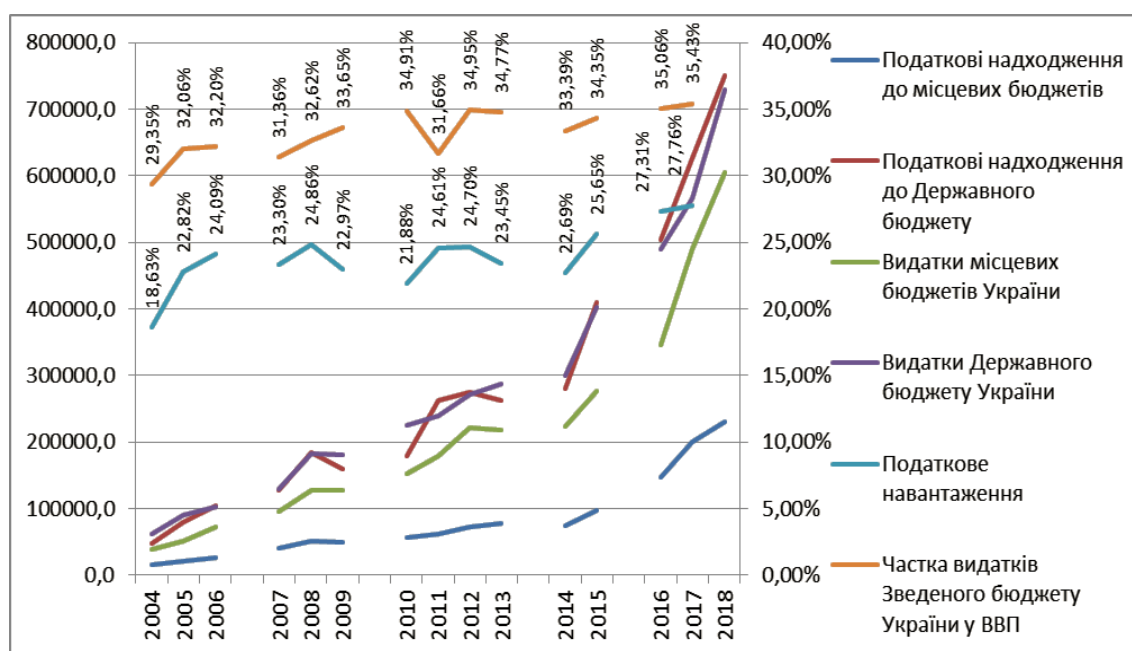

Рис. 2.9. Податкові надходження та видатки Державного та місцевих бюджетів, податкове навантаження та частка видатків Зведеного бюджету України у 2004–2018 роках (млн грн; %) ^{103,104}.

Таке зменшення у 2009 році можна обґрунтувати дією світової фінансово-економічної кризи, яка мала великий вплив на економічну ситуацію в Україні. Зниження надходжень відбулося в умовах зменшення ВВП, що, в свою чергу, призвело до зменшення підприємницької активності, звуження податкової бази і, як наслідок, до скорочення податкових надходжень. А зменшення надходжень податкових платежів у 2013 році пов'язане зі внутрішніми структурними негативними тенденціями в Україні. Саме тоді в нашій країні розпочалися негативні економічні процеси, які і призвели до політичної, а пізніше й глибокої економічної кризи 2014–2016 років. Проте для стабілізування соціального середовища, попри скорочення податкових надходжень, уряд нарощував видатки бюджетів України, що чітко відображено на рис. 2.10. Такі дії у 2009 та 2018 роках

¹⁰³ Доходи. Ціна Держави. 2019. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 11.03.2019).

¹⁰⁴ Видатки. Ціна Держави. 2019. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/> (дата звернення: 10.01.2019).

призвели до значного зростання дефіциту Зведеного бюджету України відносно попереднього року (рис. 2.10).

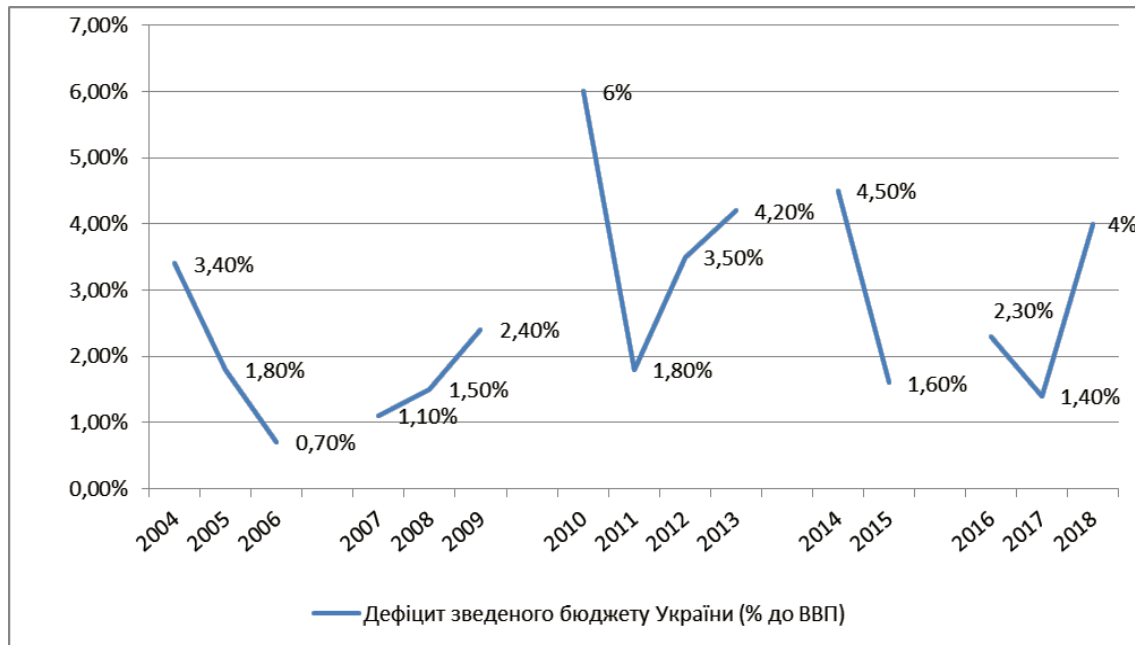

Рис. 2.10. Дефіцит Зведеного бюджету України у 2004–2018 роках (%)¹⁰⁵

Якщо дефіцит зведеного бюджету України у 2008 році становив 1,5%, то у 2009 році він зріс до 2,4%, а в 2010 році – до 6%. Подібною є тенденція і в 2012–2013 роках – показник дефіциту змінився із 3,5% до 4,2%.

Якщо аналізувати бюджетні показники у 2014–2018 роках, то можна відмітити наступні тенденції (див. рис. 2.9). В гривневому еквіваленті спостерігаємо зростання як податкових надходжень, так і видатків бюджетів України, проте таке різке зростання можна обґрунтувати значною девальвацією національної валюти, яка і пришвидшила зростання аналізованих показників. Щодо відносних показників, зокрема дефіциту зведеного бюджету, то простежується досить позитивна динаміка протягом 2014–2015 років – він зменшився із 4,5% до 1,6%, проте в наступний, 2016 рік такий показник дещо зріс – до 2,3%, а в 2017 році зменшився до 1,4%, що

¹⁰⁵ Дефіцит. Ціна Держави. 2019. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/deficit/> (дата звернення 20.01.2019).

допустимо, бо не перевищує критичні 3%. Проте, на 31.12.2018 року, дефіцит зведеного бюджету зріс до 4%, що перевищує допустиму норму дефіциту на 1%. Таке значення показника може спричинити сповільнення розвитку економіки, зростання середнього рівня доходів громадян, однак його не можна вважати критичним, і важких негативних наслідків для економічного розвитку воно мати не буде.

Аналізуючи показники податкового навантаження та частки видатків зведеного бюджету України до ВВП, варто виокремити наступні особливості здійснюваної фіскальної політики на різних політичних етапах.

Якщо аналізувати рівень перерозподілу податків та податкових платежів, що надійшли до зведеного бюджету України через ВВП (податкове навантаження), у різні політичні періоди, то можна стверджувати про використання урядом різних моделей фіскальної політики. Якщо у 2004 році податкове навантаження становило лише 18,63% то з кожним наступним періодом воно зростало, досягше у 2006 році 24,09%; у 2007 році воно дещо знизилося, тоді як в кризовий 2009 рік спостерігалось зменшення податкового навантаження – до 22,9% проти 24,86% у 2008 році (див. рис. 2.9).

Що стосується показника податкового навантаження в період з 2010 по 2013 рр., то спостерігалася неоднорідна тенденція. Зокрема у 2010 році такий показник знаходився на рівні 21,88%, у наступні роки, коли в Україні почалася стадія певного економічного зростання, податкове навантаження зросло до значення 24,61% та 24,7% у 2011 і 2012 рр. відповідно. Така тенденція свідчить про здійснення антициклічної фіскальної політики, основними особливостями якої є підвищення рівня податкового навантаження в період економічного зростання та його зменшення в період економічного спаду. Однак, у 2013 році в Україні розпочалися негативні економічні процеси, перерозподіл податкових надходжень через ВВП знизився до рівня 23,45%. А це свідчить про звуження бази оподаткування, перехід бізнесу в «тінь», зростання кількості випадків ухилення від оподаткування. Проте, в умовах економічного спаду, зменшення податкового навантаження може відбутися в результаті дискреційних заходів уряду, які полягають у зниженні податкових ставок,

розширенні податкових пільг. Та, цілеспрямованого зменшення податкового навантаження у 2013 році не відбулося. Тому, таке зменшення в означеному році можна пояснити негативною економічною кон'юктурою.

Як вже неодноразово було зазначено, протягом 2014–2017 років в Україні спостерігалися негативні економічні тенденції. Проте показник податкового навантаження у 2014–2016 роках мав тенденцію до зростання. У 2014 році він зріс до 22,69%, у 2015 році до 25,65%, що в умовах кризи та зниження рівня макроекономічних показників може свідчити про проциклічність фіскальних заходів. Проте вже у 2016 та 2017 роках, коли вдалося забезпечити вирівнювання економічної кон'юнктури, уряду вдалося перейти до більш якісних процесів у сфері фіскальної політики, в країні спостерігалось зростання макроекономічних показників та показників податкового навантаження.

Якщо аналізувати частку видатків зведеного бюджету України, то такі показники змінювалися наступним чином. Найменшими видатки у відношенні до ВВП були у 2004 році, коли становили 29,35% ВВП, а, починаючи із 2005 року такий показник не був нижчим від 30%. І найвищого значення він досяг у 2016 та 2017 роках, коли Уряд країни перерозподіляв через видаткову частину зведеного бюджету більше третини валового внутрішнього продукту.

Про що це свідчить? Зокрема, такі дії уряду вказують на застосування соціально орієнтованої фіскальної політики, яка характеризується широкою його участю в соціально-економічних процесах України. Проте, в умовах економічного зростання, антициклічна фіскальна політика передбачає поступове зменшення рівня видатків бюджетів та зростання податкового навантаження, в той час як в Україні можна спостерігати «дуальну фіскальну політику», яка поєднує в собі антициклічні та, водночас, проциклічні заходи. Використання соціально орієнтованої моделі фіскальної політики за умови крихкого економічного піднесення є найбільш обґрунтованим шляхом, адже держава володіє великою кількістю інструментів антициклічного регулювання, стабілізації економічної кон'юнктури. Тому дії, які використовував уряд України в процесі

реалізації соціально-економічної і фіскальної політик у період найглибшої кризи 2014–2016 років, обґрунтовані і виправдані. Вони забезпечили швидке подолання економічної кризи вже у 2017 році, за рахунок вирівнювання економічної кон'юктури, поступового зростання добробуту громадян. Зокрема, на покращення макроекономічної ситуації в Україні вплинули підвищення заробітної плати працівникам державного сектора, фінансування пенсій за рахунок трансфертів до Пенсійного фонду, спрямування видатків на освіту та медицину, які забезпечили підвищення купівельної спроможності громадян, зростання попиту на товари і, як наслідок, – швидкий розвиток економіки України та підвищення рівня добробуту громадян. Проте додаткові видатки уряду потребують додаткових ресурсів для їх фінансування. Джерелом таких ресурсів можуть бути кошти, залучені від зовнішніх та внутрішніх кредиторів. Динаміка зовнішнього та внутрішнього боргу України подана на рис. 2.11.

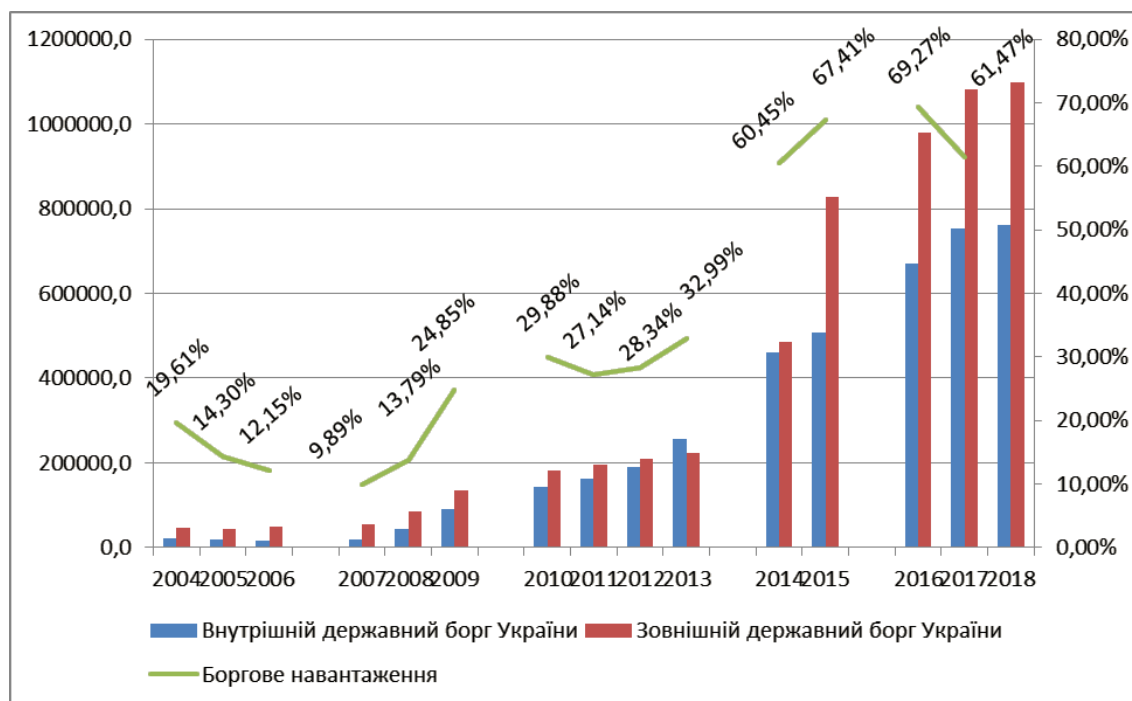

Рис. 2.11. Динаміка державного внутрішнього, зовнішнього боргу та боргового навантаження України у 2004–2018 роках (млн грн; % до ВВП)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Державний борг. Ціна Держави. 2019. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/debt/> (дата звернення: 13.05. 2019).

Аналіз вихідних статистичних даних вказує на тенденцію до зростання обсягів державного боргу в Україні. Найменшим показник боргового навантаження в Україні був у 2007 році, який становив 9,89%, проте протягом усіх наступних періодів він зростав і досяг максимуму у 2016 році, коли становив 69,27%. У 2017 році боргове навантаження вдалося зменшити до значення 61,47%, проте й тоді воно перевищувало передбачений Бюджетним кодексом граничний максимум¹⁰⁷. Варто зазначити, що показники внутрішнього та зовнішнього державного боргу також були неоднорідними і змінювали залежно від періоду, в якому такий борг формувався. Якщо у 2004–2012 роках зовнішній борг перевищував розмір внутрішнього державного боргу, то у 2013 році вперше за весь аналізований період сума сформованого внутрішнього боргу була більшою, а вже в наступні періоди знову спостерігалось перевищення зовнішнього боргу над внутрішнім. У 2015–2018 роках таке перевищення було суттєвим, що може свідчити про неможливість залучення боргових інструментів із внутрішніх джерел. Така ситуація пов'язана із низькою прибутковістю державних цінних паперів, які не зацікавлюють кредиторів. Незначну частку внутрішнього боргу в загальній структурі державного боргу, можна пояснити суттєвими перекосами в доходах і видатках громадян і бізнесу, а також мізерною спроможністю заощаджувати, так як саме заощадження та вільні ресурси є основними інструментами для залучення державою фінансових ресурсів. Значне зростання зовнішніх запозичень у 2015–2017 роках можна також пояснити відкритими міжнародними фінансовими інституціями, такими як МВФ та Світовий банк, кредитними програмами для України. Саме вони на даний час є основними кредиторами нашої держави.

Проте низький показник боргового навантаження не завжди свідчить про відсутність проблем фінансового характеру. Якщо в країні існує дефіцит бюджету, який фіксується з року в рік, то в

¹⁰⁷ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. веб сайт. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 11.03. 2019).

такому випадку наростає проблема погашення надмірних видатків. У такій ситуації, на противагу залученню боргових ресурсів, держава може вдатися до збільшення грошової маси за допомогою емісії грошей – такі кроки можуть спричинити пришвидшення інфляції, зменшення реальних доходів громадян, погіршити інвестиційний клімат у країні. З огляду на це, можна стверджувати, що проблема нерационального та непрофесійного застосування інструментів фіскальної політики була основною причиною кризи 2014–2016 років. Зокрема, довготривале утримання курсу гривні, дефіцитні бюджети, висока частка перерозподілу видатків через ВВП спричинили фінансові дисбаланси у вітчизняній економіці, а вони породили кризу неспроможності держави за своїми зобов'язаннями. Це і призвело до високих показників інфляції, глибокої девальвації національної валюти у 2014–2016 роках. На противагу проведеним заходам, охарактеризованим вище, необхідно проводити виважену, врівноважену та обґрунтовану фіскальну політику, серед основних інструментів якої слід використовувати боргову політику. Ефективне управління нею – запорука досягнення економічної рівноваги, потрібних результатів у сфері економічного розвитку за рахунок антициклічного регулювання. Для досягнення економічної рівноваги доцільно залучати фінансові ресурси від зовнішніх та внутрішніх кредиторів, які можна використати для погашення дефіциту бюджету та підтримки галузей національного господарства спрямувати до золотовалютних резервів та фінансувати програми економічного розвитку. А залучення та ефективне використання боргових ресурсів забезпечує стримування негативних економічних тенденцій у країні. Однак залучення боргових інструментів та формування надмірного боргового навантаження – вимушений крок уряду для подолання негативних наслідків, які виникли в попередніх періодах під впливом неправильних кроків уряду в економічній та соціальній сферах.

Саме у випадку України, аналіз економічних, соціальних та фіскальних показників протягом 2004–2018 років указує, що підвищення боргового навантаження в 2015–2018 роках є

закономірним наслідком політики, яка здійснювалася протягом 2004–2013 років.

Проаналізувавши політичні цикли в Україні та макроекономічні статистичні показники, що відображають економічний розвиток та добробут громадян у нашій країні, можна констатувати про деякі позитивні зрушення в період останньої політично-економічного циклу. Дієвим заходом економічного розвитку та зростання добробуту громадян можуть стати заходи по залученню експертів з числа науковців, суспільно активних фахових громадян, бізнес-еліт, підприємців до формування довгострокової стратегії розвитку України. Адже не виключено, що ті тимчасові економічні позитиви, які можна спостерігати в останні політичні періоди, можуть містити завуальовані ризики, які призведуть до негативних наслідків у майбутньому. Для подолання можливих загроз при розробці макроекономічних прогнозів, формуванні стратегії економічного піднесення та досягненні соціального задоволення громадян повинні залучатися незалежні, незаангажовані організації чи групи фахівців у певній сфері, що дасть змогу виробити довгострокову карту становлення економічно самостійної, фінансово стійкої держави; знизить ризики впливу олігархічних груп, недобросовісних чиновників на процеси державотворення в країні; дозволить виправити допущені помилки, розробити ефективні і правильні дії щодо економічного розвитку країни та зростання добробуту громадян, завадить настанню попередньо виявлених ризиків. Лише воля керівництва держави та його бажання впровадити механізми, запропоновані фаховими незалежними організаціями, дозволить забезпечити швидкі та ефективні кроки на шляху до економічного процвітання держави.

РОЗДІЛ 3

ПРАГМАТИЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ ЕКОНОМІКИ

3.1. Діагностика фіскальних заходів антициклічного регулювання економіки в країнах світу

Фіскальна політика держави та її інструменти є головними засобами управління економічними флуктуаціями та займають провідне місце в системі державного антициклічного регулювання економіки. Теоретичні та методологічні особливості фіскальної політики та аналіз її впливу на перебіг економічного циклу були обґрунтовані нами на основі аналізу значної кількості наукових праць. Проте залишається актуальним дослідження проблеми з прагматичного боку, що дозволить отримати якісні наукові результати та зробити необхідні висновки. Зокрема, аналіз фіскальних процесів у різних за економічним розвитком та соціальними стандартами країнах дасть змогу виокремити сильні та слабкі сторони протилежних за характерними ознаками моделей і типів фіскальної політики та дозволить визначити їх вплив на економічне зростання і подолання економічних криз у цих країнах.

У цьому контексті доречним є аналіз макроекономічного та фіскального середовища розвинутих країн світу, соціально орієнтованого та ліберального напрямків розвитку країн, що розвиваються, та країн, що піддалися найбільшому негативному впливу фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Це дозволить виокремити проблеми економічної нестабільності та побудувати «модель держави стабільного макроекономічного розвитку», яка може бути використана в Україні.

Для ефективного аналізу макроекономічної кон'юнктури доцільно проаналізувати макроекономічні та фіскальні показники: динаміку видатків, динаміку доходів бюджету, рівень дефіциту

бюджету, рівень та зміни державного боргу у таких країнах: США, Німеччині, Швеції – розвинутих країнах; Польщі, Словаччині – країнах, що розвиваються швидкими темпами; Греції, Ісландії – країнах, які, за версією міжнародних організацій, зазнали найбільших економічних втрат після кризи 2008–2009 року та Україні зокрема.

Для виявлення тенденцій у цих країнах порівнюємо динаміку ВВП, а також як змінювався цей показник у 1991–2017 рр. до базового 1991 року (рис. 3.1).

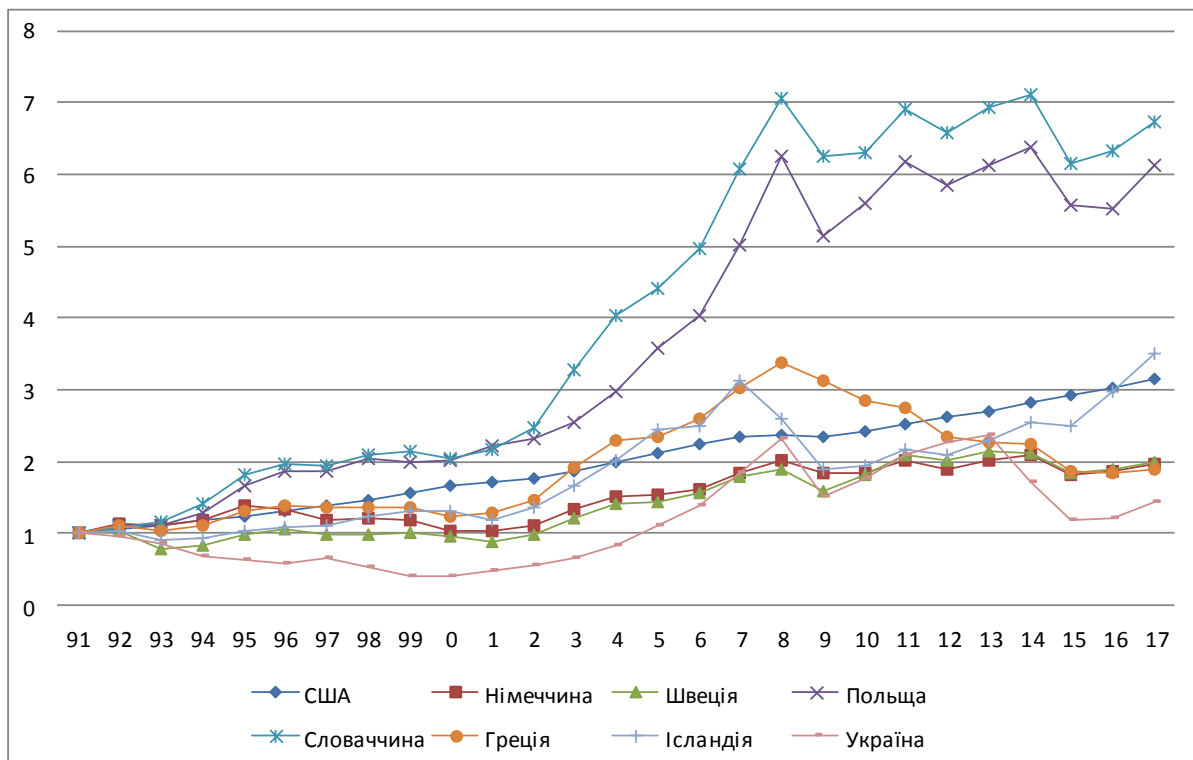

Рис. 3.1. Динаміка ВВП у 1991–2017 роках до базового 1991 року у США та країнах Європи (рази)*

**Побудовано автором на основі Додатків А; Б.*

За базовий ми обрали 1991 рік через те, що саме тоді припинила існування найбільша за площею в світі держава – СРСР, що також вплинуло на економічну ситуацію в глобальному вимірі і на всі країни світу зокрема.

Аналізуючи обраний масив статистичних даних, можна зробити наступні висновки.

З 1991 до 2008 року включно динаміка ВВП країни – світового лідера – США була висхідною. За цей період показник зріс у 2,4 раза,

тобто на 240%. Щорічний приріст становив в межах «0,1». У 2009 ж році зростання ВВП США призупинилося і вперше за 16 років цей показник навіть дещо знизився. Причиною такої рецесії була фінансово-економічна криза, яка розпочалася у 2008 році через економічні дисбаланси саме у Сполучених Штатах Америки. Тому можна стверджувати, що США є тією країною, в якій і зародилася, а пізніше поширилася на весь світ глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років.

У найрозвинутішій країні Європи – Німеччині спостерігалися менш динамічні зміни валового внутрішнього продукту. Найбільшим зростання цього показника було у 1992–1995 роках, досягши рівня «1,4» по відношенню до базового 1991 року, тобто склало 40% за чотири роки. Але в 1996–2002 роках спостерігалось зниження темпів приросту ВВП до значення «1,1» порівняно до 1991 року. Проте, починаючи з 2002 року, спостерігалися швидкі темпи приросту ВВП Німеччини, досягши у 2008 році показника «2,0» порівняно до 1991 року, що свідчить про ефективні кроки уряду країни в розвитку економіки. Однак криза 2008–2009 рр. похитнула й економіку Німеччини, – ВВП у 2009–2010 роках знизився до показників 2007 року – з «2,0» до «1,8», а вже від 2011 року відновилася висхідна економічна кон'юктура і в цьому році показник ВВП досяг рівня 2008 року. Правда, незакономірним для Німеччини виявився 2015 рік, коли рівень ВВП дещо знизився.

Нестабільну динаміку зростання ВВП в Німеччині можна пояснити короткими економічними циклами, які проявлялися в Європі і які найбільше вплинули на економіки сильних європейських країн. Зниження обсягів валового внутрішнього продукту можна поєднати також з Азійською кризою 1996 року та звичайно кризою 1998 року в Російській Федерації, наслідком якої був дефолт. За підрахунками аналітиків, ця криза призвела до падіння світового ВВП на 2 трлн дол. Так, із-за залежності європейського та російського ринків країни Європи потужно відчували наслідки кризи в Росії, що й спричинило зниження ВВП в Німеччині.

Швеція, згідно статистичних даних, є найбільш стабільною з-поміж аналізованих країн і найменше піддалася економічним кризам. Її особливістю є чітко виражена соціально орієнтована модель державного управління, з високим рівнем державного перерозподілу ВВП. Саме це й зумовило динаміку валового внутрішнього продукту в цій країні. Зокрема, протягом усього аналізованого періоду макроекономічна динаміка була стабільною. В роки світових економічних шоків Швеція не піддалася турбулентності. Винятковим став лише 2009 рік, коли економіка країни «схудла» порівняно з 2008 роком – показник ВВП у 2009 році становив «1,6», у той час як у 2008 – «1,9» по відношенню до базового 1991 року. Однак, Швеції вдалося швидко оговтатися від наслідків кризи. Вже у 2010 році економіка країни зросла до показника «1,8», свідчить про дієвість обраної соціально орієнтованої доктрини. Також не варто порівнювати темпи відновлення ВВП Швеції та США, адже це зовсім різні за економічним світовим потенціалом країни, ВВП США є в декілька разів більшим ніж Швеції.

Прикладом для наслідування для України можуть бути економіки країн колишнього соціалістичного табору, з яких ми обрали Польщу та Словаччину. За аналізований період ВВП цих країн зросли більше ніж у 6 разів (у Польщі у 2017 році показник становив «6,1» по відношенню до базового 1991 року, у Словаччині – «6,7»). Результатом таких економічних змін є реформи у всіх секторах господарювання цих країн, починаючи із засад державного управління, дотримання верховенства права, переформатування економіки на ринковий тип, реформи соціального захисту, дотримання стандартів Європейського Союзу у сфері фіскальної політики. А визначальним фактором швидкого економічного злету є якісне запровадження в них реформ за фінансової підтримки Європейського Союзу, дотримання базових фіскальних правил.

Та криза 2008–2009 років мала потужний негативний вплив на розвиток економіки й цих східно-європейських країн. Зокрема, ВВП Польщі у 2009 році знизився до показника «5,1» по відношенню до базового року, в той час як у 2008 році він становив «6,2», проте вже у

2010 році підвищився до «5,6», а у 2011 році країні вдалося відновити докризове значення ВВП – «6,2».

Подібна ситуація і в Словаччині: в ній ВВП у 2009 році знизився до значення «6,3» порівняно з «7,1» у 2008 році, а вже у 2011 році зріс до «6,9» по відношенню до 1991 року.

Словаччина та Польща – унікальні для наслідування, яким за 26 років вдалося наростити валовий внутрішній продукт найбільше з-поміж усіх країн Європейського Союзу і колишнього соціалістичного табору. Вони обравши правильну економічну модель розвитку, стали лідерами соціально-економічного розвитку в світі.

Діаметрально протилежними є Ісландія і Греція, країни, які в результаті фінансово-економічної кризи зазнали найбільш суттєвих негативних наслідків. Лише ефективні дії світової фінансової спільноти, спрямовані на порятунок економік цих країн, та фінансова допомога, отримана від світових кредиторів, не дозволили цим країнам поринути в затяжну депресію. Якщо Валовий внутрішній продукт Ісландії по відношенню до базового 1991 року у 2008 році становив «2,6», то вже у 2009 р. – «1,9», в той час як у 2007 році – «3,1». На нашу думку, такий вплив світової фінансово-економічної кризи на господарство цієї країни зумовлений невітійною державною економічною кон'юнктурою.

Економічний розвиток Греції за аналізований період знаменувався наступними тенденціями, за 17 років вдалося збільшити ВВП у 3,4 раза. Таке зростання було зумовлене значною фінансовою допомогою їй з боку Європейського Союзу. Починаючи з 2009 року, економіка Греції постійно перебуває в стагнації, що чітко проявляється в динаміці ВВП, показник якого по відношенню до базового 1991 року знизився від «3,1» у 2009 році до значення «1,9» у 2017 році. Така тенденція свідчить про неспроможність уряду країни подолати наслідки економічної кризи, яка в ній продовжується й досі.

З-поміж усіх країн, обраних нами для дослідження в цій науковій праці, найбільший інтерес, звичайно, становить Україна, яка протягом усього аналізованого періоду характеризується економічною нестабільністю. Держава, яка виборолала незалежність у 1991 році, досі

перебуває на «низькому старті» економічних перетворень. Аналізуючи ситуацію в країні за економічними та політичними процесами пропонуємо розділити в часі на три періоди:

1) – «період втрачених можливостей, економічної депресії»(1991–2004 роки);

2) – «період «революцій» та «політичних потрясінь» (2005–2013 роки);

3) – «період військової агресії, поступового економічного піднесення» (2014 рік – по теперішній час).

Кожен із таких періодів має свої особливості. У першому з них економіка України перебувала у важкому становищі. Нестабільна політична ситуація, необґрунтованість кроків уряду у сфері економіки, невдала приватизація, безвідповідальні та хаотичні кроки уряду у фіскальній сфері не забезпечили необхідного процесу у встановленні чітких тенденцій до економічного розвитку. ВВП України протягом 1991–2004 років коливався в межах показника «0,8» по відношенню до базового 1991 року. А найгірша ситуація зафіксована у 1999 та 2000 роках, коли валовий внутрішній продукт становив менше 50% ВВП 1991 року. В ці роки була найбільша економічна депресія за всю історію незалежної України. Її причину можна пояснити економічною кризою, що сколихнула Російську Федерацію – найбільшого економічного партнера України того часу. Саме за цих умов проявилася величезна залежність України від економічної кон'юнктури РФ. Як підсумок, у посткризові роки, незважаючи на деякий економічний прогрес, досягти бажаного результату Україні так і не вдалося.

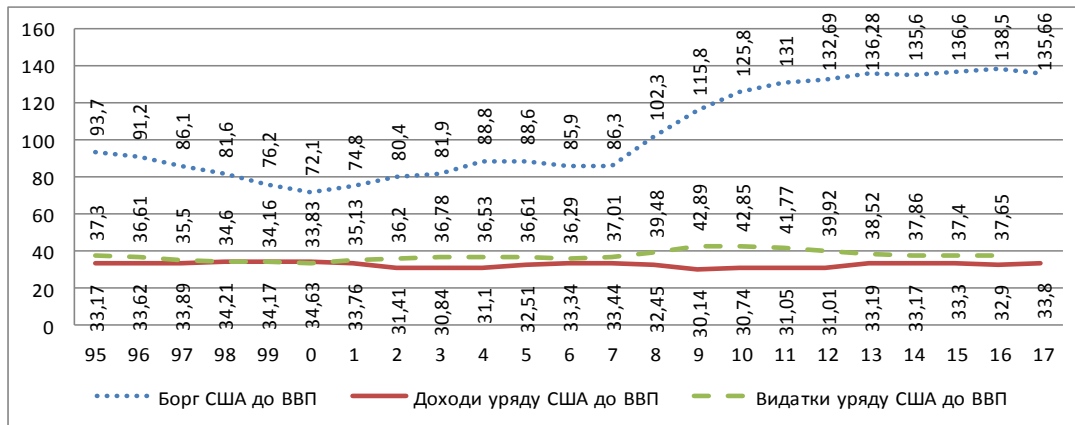
Дещо кращим вважаємо другий період – між двома революціями. Прихід нових політичних еліт у результаті Помаранчевої революції забезпечив певне економічне пожвавлення, яке привело до зростання ВВП України до показника «2,3» у 2008 році, найвищого в цьому проміжку часу. Проте світова фінансова криза 2008–2009 років, завадила поступальному розвитку й нашої держави – зокрема, ВВП у 2009 році знизився до «1,5» по відношенню до базового показника. Правда вже у 2010 році вдалося відновити економічне зростання, яке тривало до 2013 року включно. Так валовий внутрішній продукт у

2013 році досяг максимального значення від початку незалежності України – показника «2,4» по відношенню до базового 1991 року.

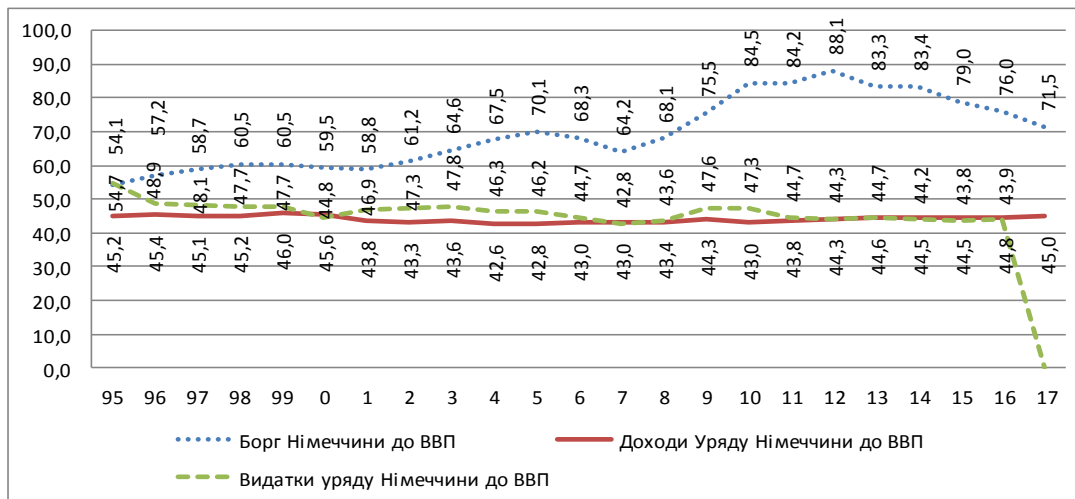
Однак політичні погляди тодішньої влади спровокували різку зміну векторів розвитку, які суперечили попередньо визначеним, що призвело до до значних трансформаційних змін. Революція «Гідності» змінила політичних еліт та стала поштовхом до військової агресії з боку Російської Федерації, яка окупувала частину території України, з найбільшою концентрацією підприємств металургійної і вугільної промисловості. Ці трансформаційні зміни стали приводом для виділення нами третього періоду економічного розвитку України. У 2014 році в Україні, після втрати через окупацію частини економічного потенціалу, валовий внутрішній продукт знизився до показника «1,7», а в 2015 та 2016 роках – взагалі до «1,2» по відношенню до 1991 року, проте вже у 2017 році зріс до значення «1,4».

Пострадянська Україна – це держава, яка найдовше з-поміж аналізованих долала економічний занепад: фаза депресії тривала протягом 13 років – з 1991 по 2004 роки, після чого розпочалося деяке економічне піднесення. Україні не вдалося скористатися шансом на швидкий розвиток, що відбулося в країнах соціалістичного табору – Польщі та Словаччині, яким за 26 років вдалося примножити ВВП більш ніж у 6 разів. Як ми вже зазначали таке зростання свідчить про ефективні кроки урядів цих країн у подоланні корупції, у впровадженні дієвих реформ, чого за цей же період не вдалося зробити в Україні. Показники ВВП Польщі та Словаччини протягом 26 років дають підстави зробити висновок, що вони оминули глибоку економічну кризу. Динаміка розвитку економіки в цих країнах була лише висхідною, не зазнавши глибоких шоків навіть в умовах регіональних криз (дефолт у РФ 1998 року) та світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років.

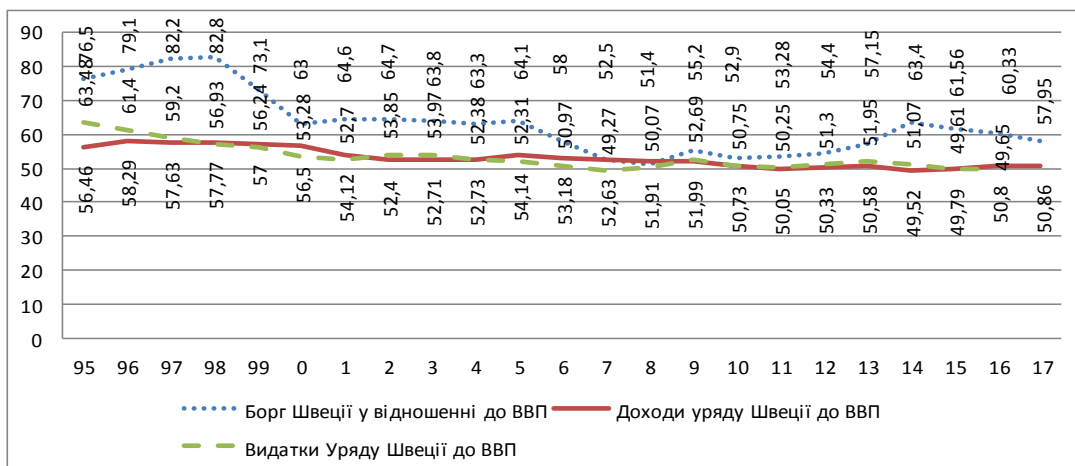
Приріст чи зниження показників ВВП засвідчують наявність процесів, які відбуваються під впливом певних економічних індикаторів, використання урядами тих чи інших інструментів фінансового та фіскального характеру.

а) США

б) Німеччина

в) Швеція

Рис. 3.2. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду у США, Німеччині та Швеції у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*Побудовано автором на основі додатків А;В;Г

Поряд із аналізом валового внутрішнього продукту, доцільно дослідити показники державного боргу, доходів та видатків уряду (доходів та видатків бюджету) в розрізі років. Це дасть змогу зробити висновки про здійснені заходи щодо запобігання економічним кризам та ті заходи, які проводить уряд у цих країнах за умови економічної рівноваги.

Із рис 3.2 (а; б; в) видно, що США, Німеччина і Швеція мають різні особливості проведення фіскальної політики: одні з них використовують соціально орієнтовану її модель, інші – ліберальну. Основними особливостями таких моделей є різне поєднання дискреційних та недискреційних інструментів фіскальної політики.

Результати аналізу наведених на рисунках макроекономічних показників США, Німеччини та Швеції свідчать, що ці країни різні щодо участі держави в перерозподілі ВВП через бюджет. Зокрема, фіскальна політика Швеції чітко соціально орієнтованою – країні притаманний високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет. Показник доходів бюджету протягом аналізованого періоду не був нижчим за 50%, найвищим показником перерозподілу ВВП через бюджет було зафіксовано у 1996 році – тоді він становив 58,29%. Водночас бюджет Швеції збалансований, спостерігається за окремими роками незначний дефіцит, а протягом 1999–2008 рр. у державі зафіксовано профіцит бюджету, що дозволяє стверджувати про формування стійкого фіскального простору. З огляду на макроекономічні параметри країни, Швеція не потребує залучення додаткових фінансових ресурсів від зовнішніх та внутрішніх кредиторів. Починаючи з 1999 року, їй вдалося значно зменшити рівень державного боргу: якщо в 1998 році він становив 82,8% до ВВП, то в 1999 році – 73,1% і протягом наступних років зменшувався, коливаючись у межах від 63,8% у 2003 році до 51,4% у 2008 році. Проаналізовані показники засвідчують виваженість фіскальної політики з явними ознаками антициклічності та соціальної орієнтованості.

Сформований фінансовий простір у Швеції дав можливість не відчувати значних негативних наслідків у соціально-економічному

житті країни під час фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Так у кризовий 2009 рік борг Швеції становив 55,2%, видатки бюджету – 52,69%, доходи – 51,99%. Фіскальні дисбаланси виявилися незначними під час кризи – рівень боргу порівняно з 2008 роком незначно збільшився (на 3,8%), бюджет виконано з незначним дефіцитом (на рівні 0,7%). Проте такі дисбаланси незначні й абсолютно нешкідливі для економіки країни. Фіскальна політика, яка проводиться у Швеції, є антициклічною. Зокрема в умовах економічного піднесення рівень видатків бюджету зростає, як зростає показник перерозподілу доходів бюджету з однозначним зниженням рівня державного боргу, в той час як в умовах економічного спаду спостерігається незначне зростання дефіциту бюджету, який компенсується помірним підвищенням рівня державного боргу відносно до ВВП. Проте в період профіцитності бюджету уряд здатен сформувати значний запас стійкості, що підтверджує відсутність потреби у підвищенні рівня державного боргу до критичних параметрів. Державний борг Швеції знаходиться в межах невисоких прийнятних параметрів – в останні роки він не перевищує показника 60%.

У Німеччині використовується соціально орієнтована модель фіскальної політики, з високим рівнем перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет країни. Рівень доходів бюджету Німеччини коливається в межах 42,6% до ВВП у 2004 році та 46% у 1999 році, в той час як видатки бюджету – в межах 43,9% у 2016 році та 54,7% у 1995 році. Найбільший дефіцит бюджету зафіксовано у 1995 році – на рівні 9,5% ВВП. Та вже з 1996 року відбулося зменшення бюджетного дефіциту і приведення його до параметрів, визначених фіскальними правилами, тобто до меж у 3% ВВП. А в 2000 році взагалі спостерігався профіцит бюджету на рівні 0,8% ВВП. На відміну від Швеції, бюджет Німеччини у всі інші роки аналізованого періоду був дефіцитним, однак його дефіцит був незначним і знаходився в межах 3% ВВП. Тому можна стверджувати, що потреба в залученні кредитних ресурсів у Німеччині у всі інші роки аналізованого періоду більша, ніж у Швеції.

Рівень державного боргу Німеччини вищим, ніж у Швеції. Починаючи з 1995 року, він постійно зростає – від 54,1% до 75,5% у 2009 році. У кризовий 2009 та наступний 2010 роки державний борг Німеччини почав зростати і в 2012 році досяг рівня 88,1%. Варто зазначити, що 2009–2011 роках у Німеччині уряд застосовував інструменти антициклічної фіскальної політики. Підтвердженням цьому є зростання видатків із 43,6% у 2008 році до 47,6% у 2009 році, проте частка перерозподілу ВВП через доходи зростала не такими темпами – у 2008 році становила 43,4%, а в 2009 році – 44,3%. З огляду на потребу фінансування додаткових видатків, у період кризи виникла необхідність додаткового залучення державою кредитних ресурсів. У 2009 році борг країни зріс до рівня 75,5% проти 68,1% у 2008 році і продовжив зростати у 2010 – 84,5%, у 2011 році дещо знизився – 84,2%, а вже у 2012 знову збільшився – до 88,1%, що є найбільшим показником державного боргу Німеччини за весь аналізований період.

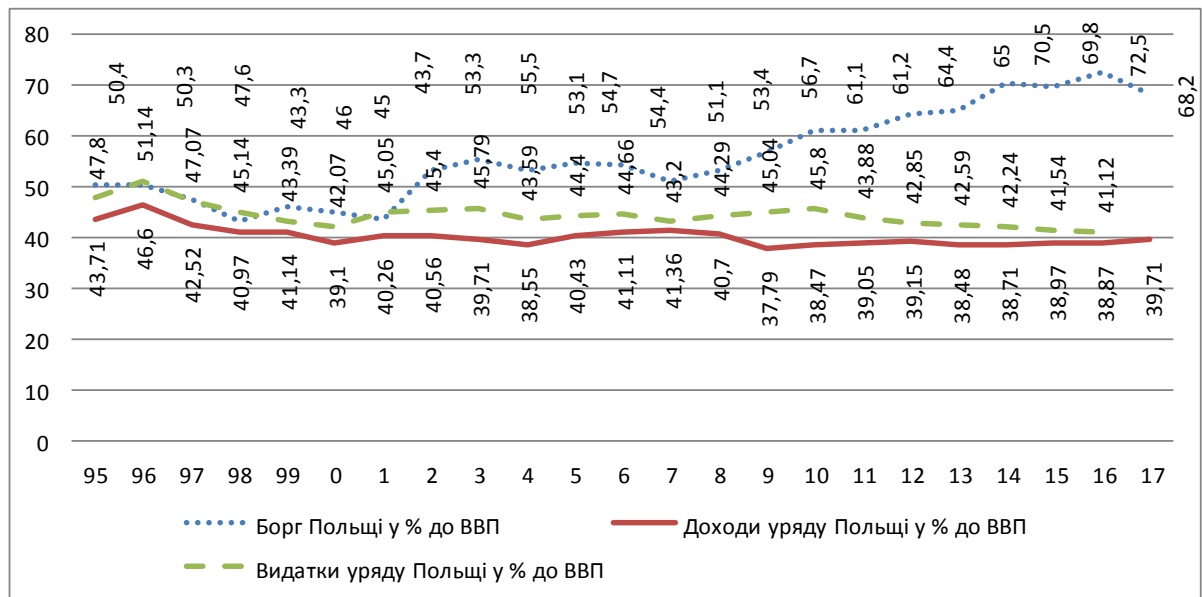
Отже, високий рівень державного втручання в економічні процеси Німеччини найбільш яскраво виражено у період кризи, коли уряд застосовував інструменти антициклічної фіскальної політики. Саме тоді він підвищив рівень державних видатків, в наслідок чого зріс дефіцит бюджету та підвищився рівень державного боргу, що вважається класичним механізмом використання інструментів антициклічної фіскальної політики. Протягом усього аналізованого періоду таку політику Німеччини можна назвати антициклічною, зокрема в період піднесення уряд країни щороку вдавався до підвищення рівня перерозподілу ВВП через доходи бюджету, а рівень дефіциту був низьким. У цей період піднесення держава не вдавалася до накопичення боргу, що також чітко проглядається на рис. 3.2.

Іншою є модель фіскальних відносин у Сполучених Штатах Америки, яка протягом усього аналізованого періоду була ліберальною. Тут рівень перерозподілу державних фінансів через ВВП завжди був нижчим, ніж у розвинутих країнах Європи. Також у США протягом усього аналізованого періоду накопичувався державний борг, показник якого значно вищий ніж у країнах Європи. Зате в період економічної кризи уряд Сполучених Штатів Америки вдавався до антициклічної, дискреційної фіскальної політики.

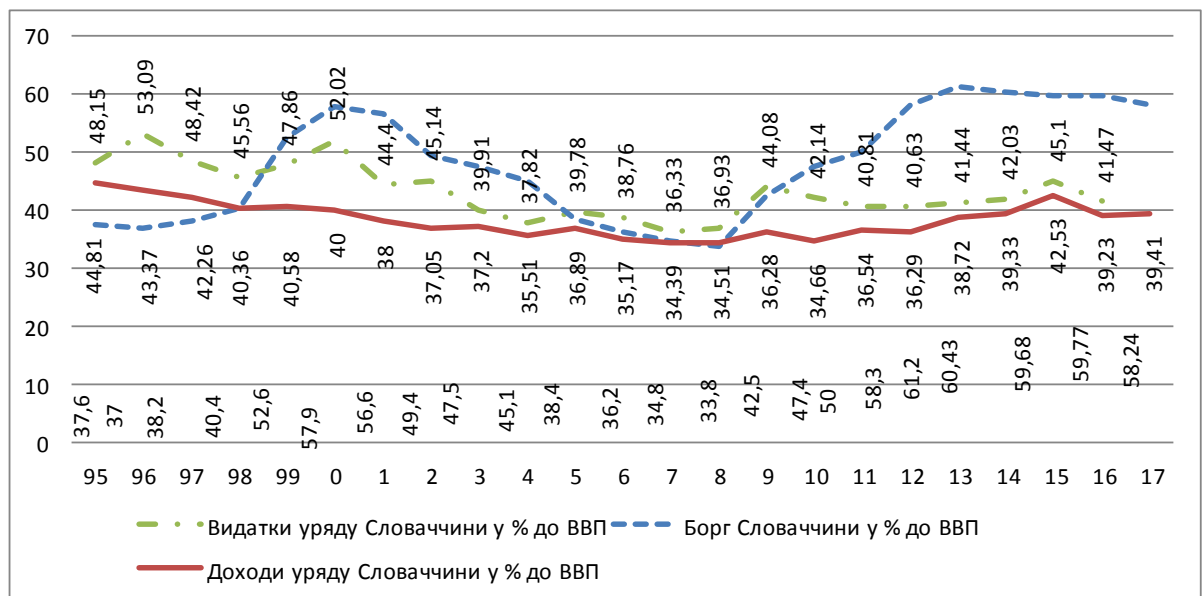
Якщо рівень видатків бюджету США з 1995 по 2007 рік коливався в межах 34–37%, то в кризовий період 2008–2011 рр. цей показник зріс до рівня 42,89% у 2009 році. А доходи бюджету знизилися до 30,14% у 2009 році із показника 32,45% у 2008 році. Зазначимо, що в період кризи у США спостерігався значний дефіцит Федерального бюджету, – у 2009 році становив 12,7% і був набагато більшим, ніж в аналізованих країнах Європейського Союзу. Для його погашення уряд США вдавався до нарощування державного боргу, який, зокрема, у 2007 році становив 86,3% від розміру ВВП, щороку збільшувався, досягнувши значення відповідно 115,8% у 2009 році, 125,8% у 2010 році і у 2016 138,5%. Зростання державного боргу у США може свідчити про вплив негативних наслідків від глибокої фінансово-економічної кризи, про потребу залучення значних фінансових ресурсів для стабілізації економіки країни, що підтверджує перевагу кейнсіанської моделі фіскальних відносин, яку переважно постійно застосовують у провідних країнах Європи, перед класичною, яку в період економічної рівноваги використовували в США і яка нездатна в період кризи бути ефективною, а тому її замінюють на дискреційну (з широкою участю уряду) модель фіскальних відносин. В умовах економічної кризи уряд Сполучених Штатів Америки змушений змінювати політику саморегулювання на дискреційну політику, а у випадку необхідності швидкого «заспокоєння» економіки використовує антициклічну фіскальну політику.

Аналіз макроекономічних показників та засад фіскальної політики у Швеції, Німеччині та США, а також економічних тенденцій у них дають підстави стверджувати про більшу ефективність жорсткої (патерналістської) політики державного регулювання, ніж ліберальної фіскальної політики.

Як ми вже зазначали Польщі і Словаччині швидко вдалося досягти високих результатів розвитку економіки. Їх досвід як країн постсоціалістичного табору надзвичайно цікавий для України, яка перебувала з ними в однакових умовах. Тому доцільно дослідити, які моделі фіскальної політики в цих країнах використовуються. Для цього проаналізуємо динаміку державного боргу, доходів і видатків бюджетів Словаччини та Польщі у 1995–2017 роках (рис. 3.3).

а) Польща

б) Словаччина

Рис. 3.3. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду в Польщі та Словаччині у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*Побудовано автором на основі Додатків А; В; Г

Наведені на рисунку дані свідчать, що ці країни схожі за характером здійснюваної фіскальної політики.

Зокрема, у Польщі спостерігаються досить високі показники перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджети. Починаючи з 1995 року, рівень доходів бюджетів коливався в межах

40% ВВП. Найвищим же за аналізований період він був у 1996 році – 46,6% ВВП перерозподілено через доходи бюджетів Польщі, при видатках на рівні 51,14% від ВВП. Як видно з рис 3.3. з кожним роком фіскалізація економіки країни знижував. У кризові 2009–2011 рр. показник доходів із 37,79% у 2009 році підвищився до 39,05% у 2011 році. Його значення були нижчими, ніж у період економічної рівноваги (економічного зростання). У кризові роки показники видатків уряду зросли: якщо у 2007 році вони склали 43,2%, то у 2008 році зросли до 44,29% до ВВП, у 2009 – до 45,04%. Також у роки фінансово-економічної кризи в Польщі підвищився рівень державного боргу – у 2008 році він становив 53,4% до ВВП, а вже у 2009 році зріс до 56,7%. Таке зростання продовжувалося і протягом наступних років, досягши найвищого значення за аналізований період у 2016 році – 72,5% відносно обсягу валового внутрішнього продукту.

Відтак спостерігаємо чітко виражену антициклічну фіскальну політику, яка проводилася в Польщі протягом аналізованого періоду і в кризові роки зокрема. Її проявом є зростання дефіциту бюджету на фоні підвищення видатків і помірному зростанню доходів, які можна обґрунтувати девальвацією національної валюти в кризові періоди. Разом з тим, спостерігається значне підвищення державного боргу в країні як необхідного заходу погашення дефіциту бюджету та додаткового фінансування бюджетних видатків. Саме ці ознаки дають підстави стверджувати про вибір урядом Польщі ациклічної фіскальної політики. Заходи виваженого її впровадження забезпечили зростання ВВП протягом усього аналізованого періоду, незважаючи на світову фінансову кризу. Як ми вже зазначали, дії уряду Польщі в сфері фіскальної політики можна назвати одними з найбільш ефективних, які дали змогу протягом 1991–2017 років збільшити ВВП країни у більше ніж 6 разів.

Здійснювана фіскальна політика Словаччини схожа до такої ж у Польщі і теж є ефективною. Її можна назвати соціально орієнтованою з помірно високим рівнем перерозподілу ВВП через бюджети країни. До 2009 року у Словаччині доходи бюджету коливалися в межах від 44,81% у 1995 році до 34,51% у 2008 році. Видатки бюджету у цей же

період у Словаччині були також досить високими – у 1995 році їх рівень становив 48,15% до ВВП; найбільш нестабільним і дефіцитним за весь аналізований період став 1996 рік, коли видатки бюджету зросли до 53,09% при показнику доходів на рівні 43,37% відносно ВВП.

Уряду Словаччини вдалося стабілізувати економіку країни і забезпечити швидкий приріст ВВП. Основним чинником у цій сфері була ефективна фіскальна політика, яка полягала у здійсненні заходів по збалансуванню бюджету і дотриманню безпечних параметрів його дефіциту. Певний негативний вплив на економіку Словаччини мала фінансова криза 2008–2009 рр.: у 2009 році доходи бюджету країни становили 36,28%, такий показник дещо вищим, ніж у попередньому році. Проте, поряд із незначним зростанням частки доходів, спостерігалось суттєве зростання видатків бюджету – з 36,93% у відношенні до ВВП у 2008 році до 44,08% у 2009 році. Водночас відбулося зростання державного боргу від 33,8% у 2008 році до 42,5% у 2009 році, досягши максимуму в аналізованому періоді показника 61,2% у 2013 році. Зазначені параметри свідчать про чітке дотримання урядом Словаччини фіскальних правил, запроваджених у ЄС.

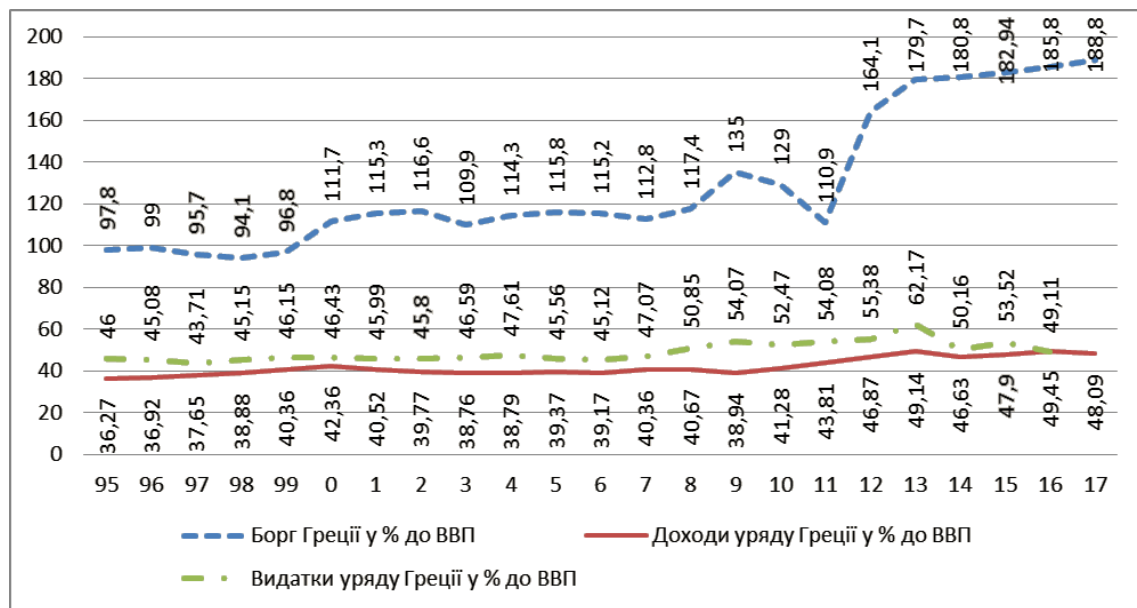
Особливості фіскальної політики Словаччини дають підстави говорити про її антициклічність з ознаками соціальної орієнтованості та помірно високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет країни.

Отже, державна фіскальна політика Польщі та Словаччини є традиційною для країн Європейського Союзу, базується на постулатах кейнсіанської економічної теорії, характерними ознаками якої є високий рівень державної участі в суспільних процесах країни, з обґрунтованим рівнем державного боргу. Вона відіграє визначальну роль в розвитку цих країн, а також сприяє стабілізації економіки за умов кризи та економічного спаду.

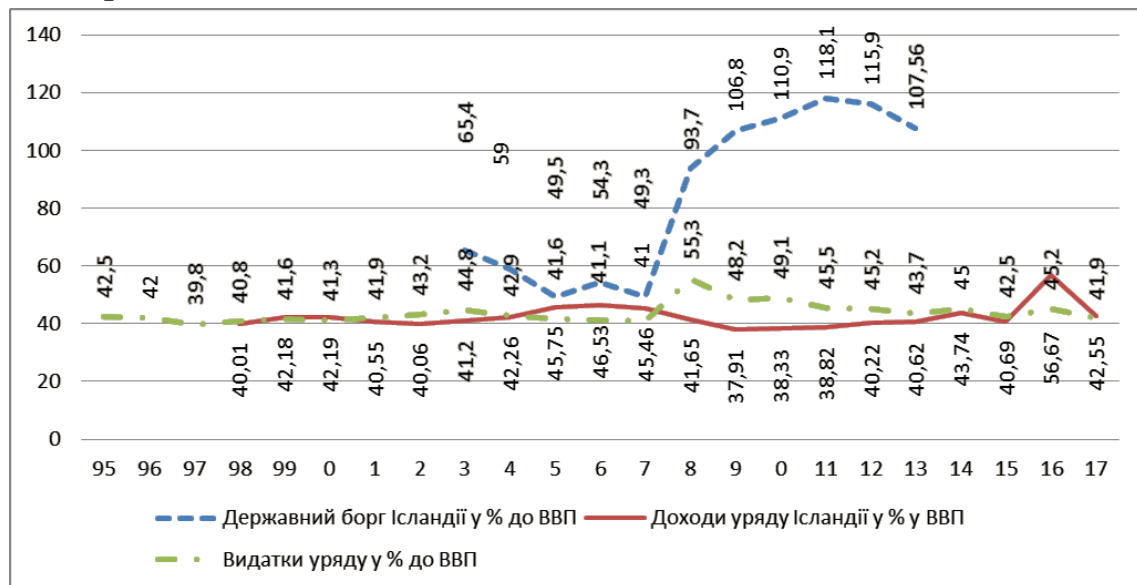
На нашу думку, повчальним для України має стати досвід Ісландії та Греції, який потребує ретельного аналізу економічних процесів, що відбувалися в них у 1995–2017 роках, щоб зробити висновки на майбутнє. Ісландія як кандидат у члени ЄС і Греція як член ЄС у

другій половині 1990-х років відзначалися високими темпами соціально-економічного розвитку, високим рівнем добробуту громадян і соціального захисту. Приріст ВВП у докризовий період був високим, проте в період фінансово кризи Ісландія та Греція найбільше відчували її негативну дію. В цих країнах спостерігалось зниження всіх без винятку макроекономічних індикаторів, які й досі не вдалося стабілізувати (рис. 3.4). Негативну макроекономічну кон'юнктуру можна пояснити не надто ефективними кроками урядів цих країн щодо забезпечення довготривалої економічної рівноваги.

Отже, протягом аналізованого періоду доходи уряду Греції кожного року зростали. Якщо у 1995 році показник перерозподілу ВВП через бюджет становив 36,27% то у 2000 році він зріс до 42,36% від розміру ВВП; у наступні три роки цей показник дещо знизився – до рівня 38,76%, однак до 2008 року включно він знову зростає. У кризовий 2009 рік доходи бюджету знизилися до рівня 38,94%. Греція також характеризувалася високим показником державних видатків, який коливався від 43,71% у 1996 році до 47,07% у 2007 році. Проте в період економічної кризи він значно зріс – до 54,07% у 2009, 52,47% у 2010, 54,08% у 2011 роках. Найвищими видатки були у 2013 році – 62,17% від розміру ВВП, у наступні роки цей показник дещо знизився. У продовж аналізованого періоду бюджет Греції відзначався високим рівнем дефіциту, максимальне значення якого зафіксовано у 2009 році – 15,13% від розміру ВВП, що є грубим порушенням фіскального правила бюджетного дефіциту, запровадженого у Європейському Союзі. Негативною була й тенденція державного боргу Греції, починаючи з 1995 року. Так, якщо цього року він становив 97,8% до ВВП, то у 2009 році зріс до 135% до розміру ВВП, а в 2017 році становив уже 188,8% від розміру ВВП. Такі високі показники державного боргу є загрозливими, що свідчить про крихке фінансове становище Греції, про складну економічну ситуацію, а це може спричинити серйозні наслідки і загрожує безпеці країни.

а) Греція

б) Ісландія

Рис. 3.4. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду в Греції та Ісландії у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*Побудовано автором на основі Додатків А; В; Г

Така ситуація є свідченням неспроможності уряду проводити антициклічну фіскальну політику в умовах кризи, що свідчить про відсутність фінансової стійкості та низький професіоналізм чиновників управлінських державних інститутів у цій країні. Уряд Греції в умовах кризи проводив заходи, на нашу думку, проциклічної фіскальної політики. Зокрема, в кризовий період, окрім зростання

видатків, уряд застосовував підвищення податкового навантаження, що не дало змоги стабілізувати економіку на середньострокову та довгострокову перспективу. Також, для потреби фінансування видатків, уряд Греції був змушений залучати державні запозичення, які в 2017 році досягли загрозливих показників. Ученими доведено, що фінансування видатків уряду за допомогою державних запозичень ефективно лише в короткостроковому періоді, а в довгостроковому – створює додаткове фінансове навантаження на бюджет і, як наслідок, призводить до непопулярних заходів – підняття рівня податкового навантаження, підвищення видатків бюджету на обслуговування та сплату попередньо сформованого боргу і зменшення соціальних видатків і видатків на розвиток економіки (капітальних видатків).

Ісландія в умовах економічної рівноваги в світі відзначалася висхідною тенденцією зміни макроекономічних показників, щорічним зростанням ВВП. Але в умовах кризи ця країна зазнала значних економічних втрат, які проявилися в зростанні дефіциту бюджету, зростанні видатків та значному підвищенні державного боргу, попри те, що в умовах економічної стабільності в ній був високий рівень соціально-економічного розвитку зі збалансованими бюджетними показниками.

Варто зазначити, що в умовах економічної рівноваги показники державного боргу в країні знаходилися в межах допустимих прийнятних значень. У 2003 році борг становив 65,4% від розміру ВВП, а в 2007 році він склав 49,5% від розміру ВВП. Протягом аналізованого періоду бюджет Ісландії був збалансованим – дефіцит до 2008 року не перевищував 3%, а в 1999, 2000, 2005, 2006, 2007 роках був профіцитним. Проте у період економічної кризи макроекономічні показники змінилися діаметрально, що спричинило негативні наслідки в економіці країни. У 2008 році дефіцит бюджету країни склав 13,65% від розміру ВВП, у 2009 р. – 10,29%, у 2010 р. – 10,77%. А вже у наступні роки уряду вдалося стабілізувати економіку Ісландії, основним чинником такої стабілізації було зростання зовнішніх запозичень країни. Варто зазначити, що в умовах кризи показник перерозподілу доходів через державний бюджет знизився,

однак одночасно зріс борг країни до загрозливого рівня. Якщо у 2005 році борг країни становив 49,5% до ВВП, то у 2008 році цей показник зріс до рівня 93,7%, у 2009 р. – 106% від розміру ВВП, протягом наступних років показник продовжував зростати і у 2012 році сягнув 115,9% від розміру ВВП, фактично зрісши удвічі порівняно з 2003 роком. Проте можна стверджувати, що урядом Ісландії проводилися заходи антициклічного фіскального характеру протягом усього аналізованого періоду. Це впливає з розглянутих нами макроекономічних показників. У період економічної рівноваги спостерігалися незначний рівень державного боргу, профіцит бюджету, в той час як у період економічного спаду і кризи доходи бюджету різко зменшилися, а видатки зросли одночасно зі зростанням боргу країни, який став основним джерелом фінансування видатків уряду. Проте накопичування державного боргу не може вважатися позитивним сигналом для економічного розвитку на довгострокову перспективу і може використовуватися лише в короткостроковому періоді як інструмент виходу з кризи і стабілізації економіки в обмеженому теперішньому часі. За останні роки рівень державного боргу Ісландії зріс до загрозливого рівня, що може мати негативні економічні наслідки в майбутньому та вплинути на економічну безпеку країни.

Причиною негативних наслідків в економіках Греції та Ісландії є відсутність фінансової стійкості, дефіцит фінансових ресурсів уряду, нездатність ефективно управляти вже наявним ресурсом. Високий рівень державних витрат, не підкріплений якісним перерозподілом ВВП через доходи бюджету держави (високий дефіцит бюджету), призвів до потреби накопичення значного державного боргу, який лише в короткому періоді приводить до вирівнювання макроекономічної ситуації в країнах. Значний державний борг лише поглиблює фіскальну та макроекономічну напругу.

З огляду на проведені нами дослідження, можемо констатувати, що уряди Ісландії та Греції проводили різну за типами фіскальну політику. Так, якщо уряд Ісландії протягом аналізованого періоду використовував антициклічну фіскальну політику, що забезпечило

швидший процес стабілізації економіки країни, то уряд Греції, не маючи стійкого фінансового середовища, через відсутність ефективної стратегії економічної стабілізації в період кризи, був змушений проводити проциклічну фіскальну політику, яка є непопулярною і проводиться в умовах нестабільного фінансового макроекономічного середовища. Проциклічність заходів уряду Греції підтверджують статистичні макроекономічні фіскальні дані.

Макроекономічна політика у США та розглянутих країнах Європи є унікальною відповідно до застосовуваних фіскальних заходів і відрізняється своєю своєрідністю та певними особливостями. Проте у країнах Європейського Союзу чітко простежується дотримання єдиних параметрів та здійснюваних урядами заходів щодо макроекономічної стабілізації. Німеччина, Швеція, Польща та Словаччина, незважаючи на особливості макроекономічного розвитку, використовують подібні механізми і здебільшого схожі параметри. Рівень державного боргу в країнах незначний, бюджети збалансовані, що дає підстави стверджувати про можливість швидко та ефективно забезпечити процес економічної стабілізації в умовах кризи і проводити політику соціально-економічного зростання та розвитку. Винятком є економічна ситуація в Греції, яка не рухалася вибраним іншими країнами Європи вектором економічного розвитку, що в кінцевому результаті призвело до негативних наслідків в економіці цієї країни. Відсутність стабільного фінансового середовища змусила уряд Греції використати інструменти проциклічної фіскальної політики.

Що стосується фінансової політики Сполучених Штатів Америки, то урядом країни застосовувалися принципи ліберальної фіскальної політики з незначним рівнем перерозподілу ВВП через бюджет та високим показником державного боргу. Така стратегія не виправдалася в умовах кризи, що призвело до необхідності використання жорсткіших фіскальних інструментів антициклічного фіскального характеру, що виявлено нами під час проведення ґрунтовного аналізу макропоказників.

Зважаючи на географічне розміщення Ісландії, державна фінансова політика цієї країни подібна на фінансову політику Швеції, проте обмеженість економічного потенціалу, заявлені високі стандарти життя громадян в Ісландії, високі показники перерозподілу ВВП через бюджет країни в умовах кризи призвели до значних втрат в економіці і глибокої депресії з високим рівнем накопиченого державного боргу. Проте певний запас фінансової стійкості дозволив Ісландії здійснювати антициклічну фінансову політику, яка дала змогу в останні аналізовані роки стабілізувати економічну ситуацію в країні.

Асиметричною є ситуація економічного розвитку та динаміки основних державних фінансових макропоказників в Україні (рис. 3.5).

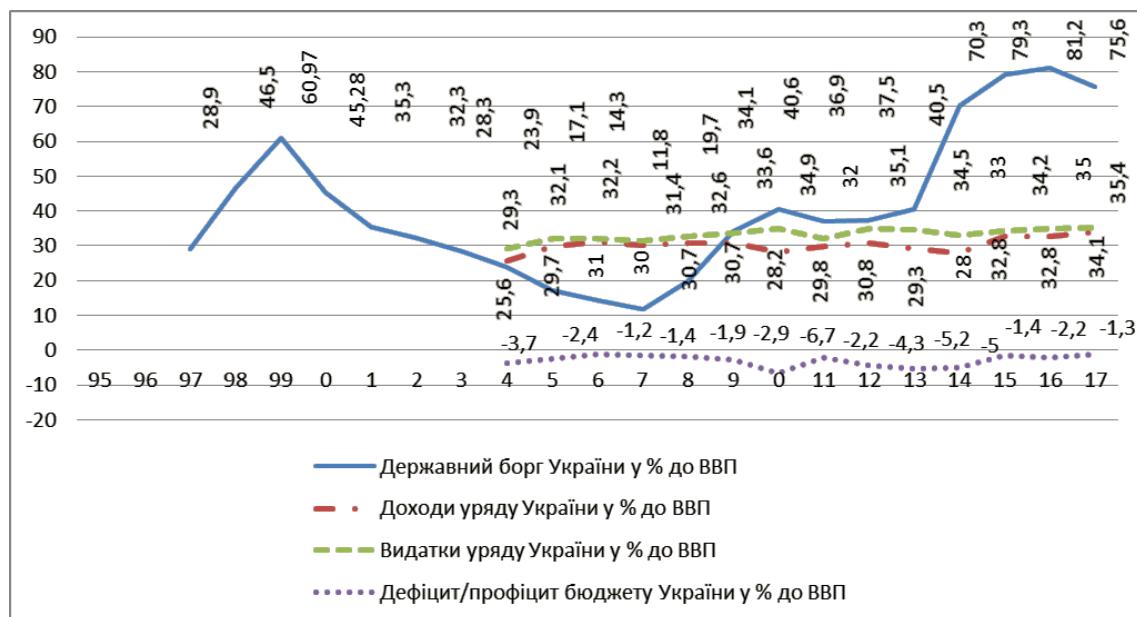

Рис. 3.5. Динаміка державного боргу, доходів, видатків та дефіциту бюджетів України у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*Побудовано автором на основі Додатків А; В; Г.

Протягом 1997–2017 років економіка України була досить кволою. Хронологічно її розвиток було розділено нами попередньо на такі етапи.

На першому етапі – 1991–2004 років – державний борг України коливався в межах 28,3–60,97 % від розміру ВВП, а ВВП країни у ці

роки не перевищував показника «1» до базового 1991 року. Цей етап в економіці України нами названо етапом «втрачених можливостей».

Протягом другого етапу, який, на наш погляд, тривав з 2005 по 2013 рр., можна виділити такі особливості макроекономічної ситуації в Україні. Після Помаранчевої революції і до 2013 року бюджет України відзначався стабільністю фіскальних показників. Доходи бюджету зросли від 25,6% у 2004 році до 29,7% у 2005 році та 30,8% у 2012 році. У 2013 році показник зменшився до рівня 29,3%. Видатки бюджету протягом аналізованого періоду були вищими за доходи і становили відповідно 29,3%, 32,1%. А дефіцит бюджету у 2012 році становив 4,3% від розміру ВВП, що є четвертим найвищим за значенням показником у розрізі аналізованого періоду. А вже у 2013 році дефіцит бюджету зріс до показника 5,2%.

В Україні спостерігався значний вплив кризи 2008–2009 років на економіку країни. Показник перерозподілу ВВП через доходи бюджету у 2009 році відповідав показнику 2008 року і становив 30,7%, а в 2010 році він знизився до рівня 28,2%. Також в Україні спостерігалось зростання дефіциту бюджету: якщо у 2009 році він становив 2,9%, то вже у 2010 році – 6,7%. Зростання дисбалансу бюджету було зумовлене необхідністю фінансування додаткових видатків, які виникли як наслідок економічної кризи. У 2009 році рівень видатків зріс до показника 33,6 % від рівня ВВП, у 2010 р. – 34,9%, що і спричинило зростання дефіциту.

Для погашення зрослих видатків уряд пішов шляхом залучення додаткових кредитних ресурсів. Якщо у 2008 році рівень державного боргу становив 19,7% від розміру ВВП, то у 2009 році він зріс до показника 34,1%, а у 2010 році – до 40,6%, тобто більш ніж удвічі, що вказує на те, що економічну ситуацію в Україні стабілізували за рахунок державних запозичень. Проте в умовах кризи ми чітко простежуємо використання антициклічних фіскальних заходів, які проявляються саме у зростанні показників державного боргу та видатків держави, при одночасному зменшенні рівня перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету.

Однак, порівняно з іншими аналізованими країнами, Україна є особливою щодо політичної ситуації, адже на її територію відбулася військова агресія з боку РФ. Саме тому етапи становлення економіки України нами поділено відповідно до критеріїв, притаманних відповідним подіям, які відбувалися в державі.

Найбільш цікавим є третій період, який можна вважати найважчим з огляду тих подій, які відбулися в Україні.

Протягом 2014–2017 років зріс рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету України, що свідчить про зростання податкового навантаження: якщо у довоєнний період (2013 році) в Україні показник доходів становив 29,3% від рівня ВВП, а у зв'язку із втратою значного економічного потенціалу в результаті окупації частини території України у 2014 році показник доходів знизився до 28% від рівня ВВП, то вже у 2015 та 2016 рр. спостерігалось зростання фіскалізації економіки до рівня 32,8%, а у 2017 році доходи бюджетів України зросли до рівня 34,1%. Попри звуження податкової бази оподаткування в довоєнний період, у 2012 році спостерігалось підвищення рівня видатків бюджету, яке спричинило зростання дефіциту до 4,3% від рівня ВВП. Негативні тенденції збереглися і в 2013–2014 роках, при видатках на рівні 34,5% та 33% відповідно, а дефіцит бюджету становив відповідно 5,2% до 5,0% від рівня ВВП. У наступні роки уряду України вдалось стабілізувати макроекономічну кон'юнктуру, що проявилось у збалансованості бюджету України. Зокрема, дефіцит бюджету у 2015 році становив 1,4%, у 2016 році – 2,2 %, у 2017 році – 1,3%.

Однак, незважаючи на стабілізацію державних фінансів, держава для погашення додаткових видатків наростила державний борг, який зріс із 40,5% у 2013 році до 81,2% у 2016 році, проте вже у 2017 році державний борг знизився до показника 75,6%.

Отже, третій етап економічного становлення в Україні характеризується як позитивними, так і негативними аспектами. Позитивними сторонами є збалансованість бюджету, дотримання рівня бюджетного дефіциту в межах 1,3–2,2 %, що дозволило зменшити потребу в додатковому залученні кредитних ресурсів. До

негативних наслідків можна віднести зростання рівня перерозподілу ВВП через доходи бюджету, що в умовах кризи та економічного спаду є неефективним заходом, адже зменшує можливість суб'єктів господарювання до самоінвестування, а також може призвести до зниження купівельної спроможності громадян та зниження попиту. Це спричинило негативну економічну кон'юнктуру, створило загрозу зростання тіньової економіки в частині нарахування заробітної плати, внаслідок чого уряд нашої держави був змушений залучати додаткові кредитні ресурси. Фіскальна політика в Україні у період 2014–2017 років була наділена ознаками «дуальної фіскальної політики», що означає одночасне зростання всіх фіскальних показників в умовах економічного спаду. Однак, як свідчить аналіз показників в інших країнах, лише ефективна антициклічна фіскальна політика, яка проводиться урядом протягом усього економічного циклу, дає позитивний економічний ефект у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

На основі проаналізованих макроекономічних та фіскальних тенденцій у провідних країнах світу, країнах, які швидко розвиваються, які найбільше зазнали збитків від фінансово-економічної кризи, та Україні виокремлено особливості фіскальних політик кожної із країн, що дало змогу визначити, які інструменти є ефективними та можуть бути використані в українській практиці (рис. 3.6).

Отже, стійкішими до економічних диспропорцій та криз є економіки соціально орієнтованого, навіть жорстко патерналістського типу, що підтверджено проаналізованими економічними показниками. Патерналістська фіскальна модель, з широкими повноваженнями держави щодо регулювання економічних процесів, дозволила країнам Європи не допустити нищівного впливу фінансово-економічної кризи, чого не можна сказати про країни з ліберальною фіскальною моделлю, навіть незважаючи на їх потужність і міць. Зокрема, урядом США в докризовий період (у період економічної рівноваги) використовувалася ліберальна модель, завдяки якій забезпечувався приріст економічних показників, однак в

умовах кризи участь держави в економічних процесах ставав вагомим, політика держави набула ознак кейнсіанської моделі жорсткого державного фіскального регулювання.

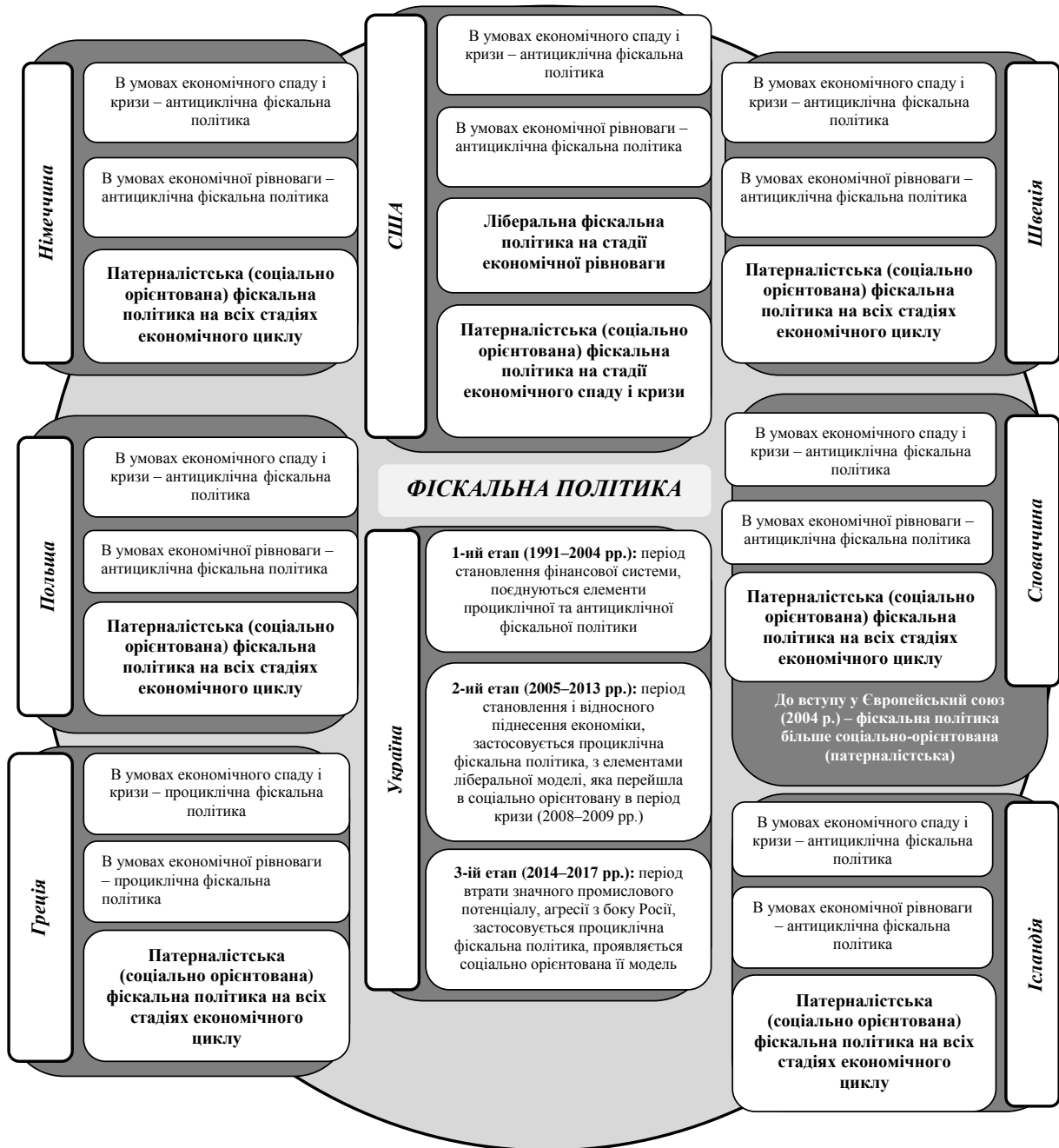

Рис. 3.6. Фіскальна політика в країнах світу за типами і моделями на різних етапах економічного циклу

Саме тому Україні доцільно наслідувати ті країни, які для регулювання економічних процесів застосовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, яка, як підтвердив аналіз, є більш дієвою як в умовах економічної рівноваги, так і в умовах кризи. Проте, як було неодноразово зазначено, проблемою розвитку економіки України є не законодавчо закріплені моделі, інструменти та механізми фіскальної політики, які, відповідно до макроекономічного аналізу, знаходяться в достатньо задовільних параметрах, а проблеми державного управління, інституційні дисбаланси, корупція, нерівномірність розподілу матеріальних благ між найбагатшими та найбіднішими громадянами, нестійке інвестиційне середовище та не до кінця ефективна система відносин державних та місцевих органів управління про які йтиметься далі.

3.2. Хронологія соціально-економічних та фіскальних індикаторів в Україні

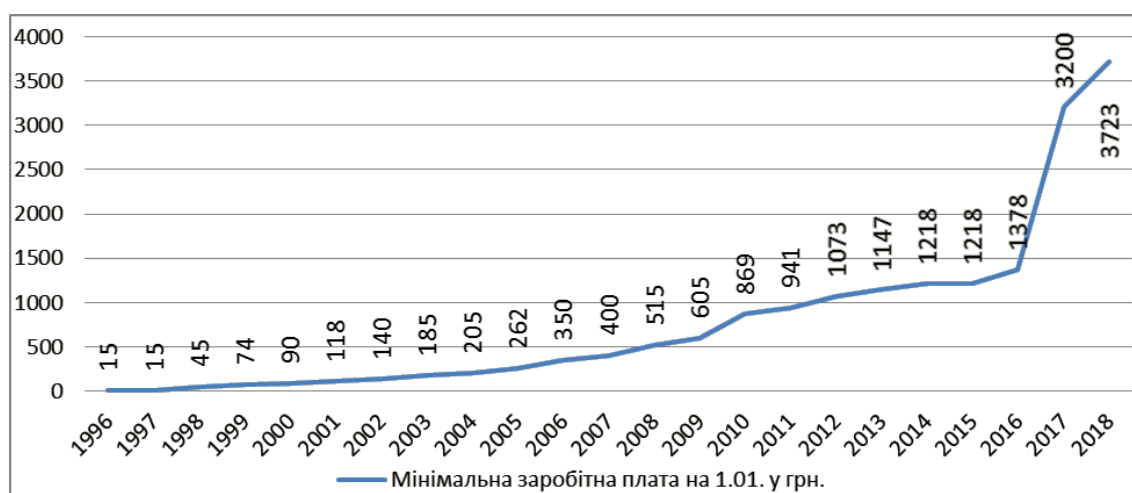
Аналіз макроекономічних показників у країнах світу та Україні підтвердив, що фіскальна політика є визначальною у процесі антициклічного регулювання економіки. Проте, окрім динаміки визначених індикативних закономірностей щодо вибраної в країнах фіскальної стратегії і тактики, доцільно проаналізувати окремі «маркери» – фіскальні інструменти, які забезпечили саме такі статистичні фіскальні показники (видатків, доходів та державного боргу), інформацію про те, з яких джерел вони формувалися і що привело до потреби їх формування саме на такому рівні. Також важливо визначити, як під впливом фіскальної політики змінювався ВВП, які фактори вплинули на його динаміку. Для розуміння соціально-економічного становища країни необхідно визначити, як змінилися рівень життя населення, добробут громадян, інвестиційний клімат, чи рівномірним є розподіл доходів в Україні, а також провести аналіз показників інфляції та рівень ВВП на одну особу в Україні.

Розглядаючи макроекономічні та соціальні параметри в довгостроковій ретроспективі, вдасться зрозуміти, чому, незважаючи на позитивну динаміку ВВП, із середньоєвропейськими показниками перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету країни, достатнім рівнем видатків держави, зі збалансованою борговою політикою в країні, протягом двох останніх виділених нами етапів економіки, досі рівень соціально-економічного становища в Україні є одним із найгірших серед країн Європи, а інвестиційний клімат – одним із найгірших у світі.

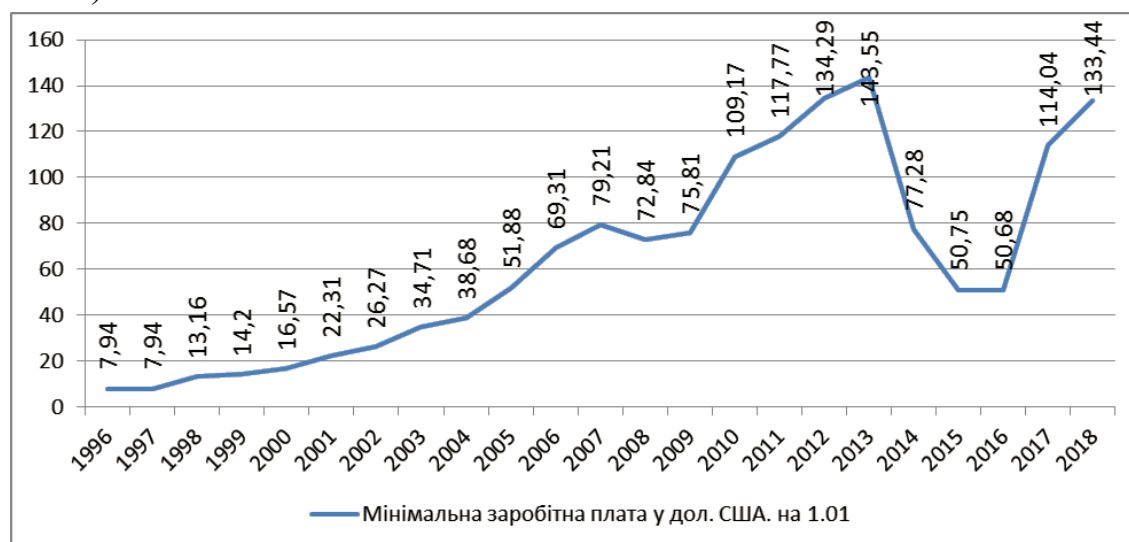
Логіка дослідження в такому напрямку дозволить ще ближче підійти до ефективної, загальнодержавної фіскальної концепції антициклічного регулювання економіки, яка буде ефективною та дієвою в умовах перехідного етапу від економіки трансформацій до економіки стабільності та соціального добробуту.

Найважливішою складовою, що дає змогу говорити про ефективний розвиток держави, є рівень доходів працюючих осіб та домогосподарств. Адже саме рівень доходів населення формує попит, здатність заощаджувати, саме доходи у майбутньому можуть трансформуватися в інвестиції, а отримані доходи забезпечують купівельну спроможність на різні категорії товарів та послуг і, як наслідок, приводять до розвитку галузей економіки всередині країни. Добробут громадян – це показник комфорту життя в країні, індикатор стійкості до трудової міграції. Саме високий рівень добробуту знижує ризики економічної нестабільності, економічного спаду. Високий рівень життя населення є потужним інструментом запобігання економічним колапсам.

Динаміка мінімальної заробітної плати у гривневому еквіваленті в Україні протягом 1996–2018 років характеризується зростанням від року до року (відколи введена в обіг національна валюта). Якщо ж проаналізувати динаміку цього показника в доларовому еквіваленті, то ситуація дещо інша (рис. 3.7).

а) Мінімальна заробітна плата в Україні у 1996–2018 роках (у грн на 1.01)

б) Мінімальна заробітна плата в Україні у 1996–2018 роках (у дол США на 1.01)

3.7. Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні у 1996–2018 роках на 1 січня відповідного року у грн та дол США*

*Побудовано автором на основі Додатка Е

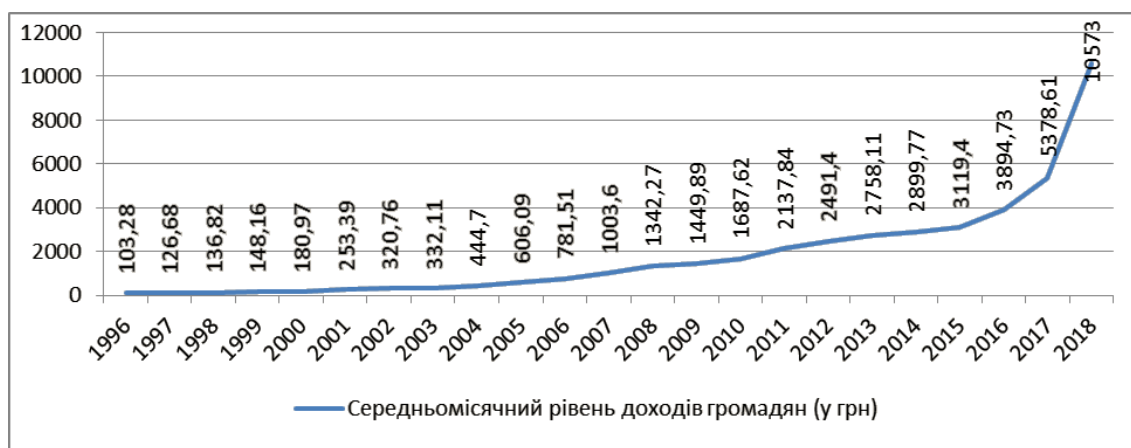
Аналіз динаміки мінімальної заробітної плати в Україні засвідчує зростання абсолютних показників у гривневому еквіваленті, проте така динаміка є надто пологою, що свідчить про зростання стандартів життя населення досить повільними темпами. Лише у 2017 році мінімальна заробітна плата зросла більш ніж удвічі і продовжила своє зростання у 2018 році. Однак, якщо аналізувати динаміку цього

показника в доларовому еквіваленті, то можна виявити надзвичайно тривожну ситуацію, яка підтверджує низький рівень добробуту громадян України. Зміна розміру мінімальної заробітної плати в доларовому еквіваленті лише підтверджує циклічні коливання в соціально-економічній сфері країни та доводить існування трьох етапів економічного розвитку України. Рівень мінімальної заробітної плати у 1996–2004 роках зростав досить повільно: якщо у 1996 році громадяни отримували 7,94 дол. США мінімальної зарплати щомісяця, то у 2004 році її рівень зріс до значення 38,68 дол. США. У 2004–2007 роках економіка України характеризувалася деяким економічним піднесенням, про що свідчать показники – у 2005 році зарплата становила 51,88 дол. США, у 2006 р. – 69,31 дол. США, у 2007, передкризовому, році – 79,21 дол. США, тобто протягом чотирьох років рівень мінімальної заробітної плати зріс більш ніж у два рази. У 2013 році динаміка мінімальної зарплати зросла до 143,55 дол. США. Проте третій етап становлення економіки, який пов'язаний з надзвичайно негативними політичними подіями в Україні, військовою агресією з боку РФ, знаменувався значним зниженням рівня добробуту громадян. Мінімальна заробітна плата в Україні різко знизилася і в 2015 році становила 50,75 дол. США. Причиною цього дисбалансів була значна девальвація гривні.

Зниження рівня мінімальної заробітної плати у доларовому еквіваленті вказує на значне зменшення купівельної спроможності громадян, здатності заощаджувати, зuboжіння населення. Починаючи з 2015 року, в Україні спостерігається міграційних бум населення, пов'язаний переважно з трудовою еміграцією, що є негативним фактором соціально-економічного розвитку країни. Проте варто зазначити і про позитивні тенденції в економіці України, які мали місце в післякризовий період, а саме – різке зростання рівня мінімальної заробітної плати в Україні у 2017 році. Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2017 рік», розмір мінімальної заробітної плати було визначено та законодавчо закріплено на рівні 3200 грн, що у 2017 році складало 114,04 дол. США. А це свідчить про поступове відновлення позитивної

соціально-економічної динаміки в Україні і про поступове зростання добробуту громадян. Позитивні тенденції продовжилися у 2018 році – розмір мінімальної заробітної плати зріс до 3723 грн.

Дослідження динаміки середнього рівня доходів громадян є важливим, адже відображає рівень добробуту громадян та дає змогу визначити зміну економічної та соціальної кон'юнктури в Україні (рис. 3.8).

а) У гривнях

б) У доларах США

Рис. 3.8. Динаміка середньомісячних доходів громадян в Україні протягом 1996–2018 рр*.

**Побудовано автором на основі Додатку Ж*

Середній рівень доходів громадян в Україні протягом 1996–2018 рр. зростав, зокрема середні доходи у гривневому еквіваленті протягом цього періоду зросли у 102,3 рази. Проте до 2004 року таке

зростання було доволі повільним, що чітко відображає динаміку мінімальної заробітної плати та інших макроекономічних та соціальних показників, що були проаналізовані. На другому етапі економічного становлення України (2004–2013 роки) спостерігалися швидші темпи зростання середнього рівня доходів громадян, які у гривневому еквіваленті збереглися і на третьому етапі (2013–2018 рр.).

Аналіз рівня середніх доходів громадян у доларовому еквіваленті дає змогу оцінити динаміку реальних, а не номінальних доходів громадян. Як видно з рис. 3.8 б), підтверджується існування трьох соціально-економічних циклів в Україні. Безпосередньо з 1996 по 2004 рр., коли розвиток соціально-економічного середовища в Україні був досить повільним, доходи громадян зростали досить повільними темпами, почасти мали строкату динаміку. Фінансова криза 1998 року у РФ мала негативний вплив на рівень доходів громадян, які знизилися із показника 54,65 дол. США у 1996 році до 28,44 дол. США у 1999 році, порте вже з наступного року такий показник почав поступово зростати.

Динаміка реальних доходів громадян у другому періоді, характеризувалася швидшими темпами зростання, що свідчить про поступове підвищення добробуту громадян. За 2004–2013 роки середній рівень доходів громадян в Україні зріс від 83,91 дол. США до 345,2 дол. США, з незначним коливанням у бік зниження в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 років – із 198,73 дол. США у 2007 році до 181,69 дол. США у 2009 році.

Третій етап, який був насичений негативними подіями – агресією з боку Російської Федерації, призвів до значного зниження рівня соціально-економічного розвитку. Середні доходи громадян зменшилися до 129,98 дол. США у 2015 році. Проте вже від 2016 року вони продовжують зростати, досягши у 2018 році показника 378,96 дол. США, що було найвищим значенням за весь проаналізований період.

Та все ж і рівень доходів громадян, і рівень оплати праці в Україні є одними з найнижчих у світі і порівнювані з країнами Африки та малорозвинутими країнами Азії (рис. 3.9).

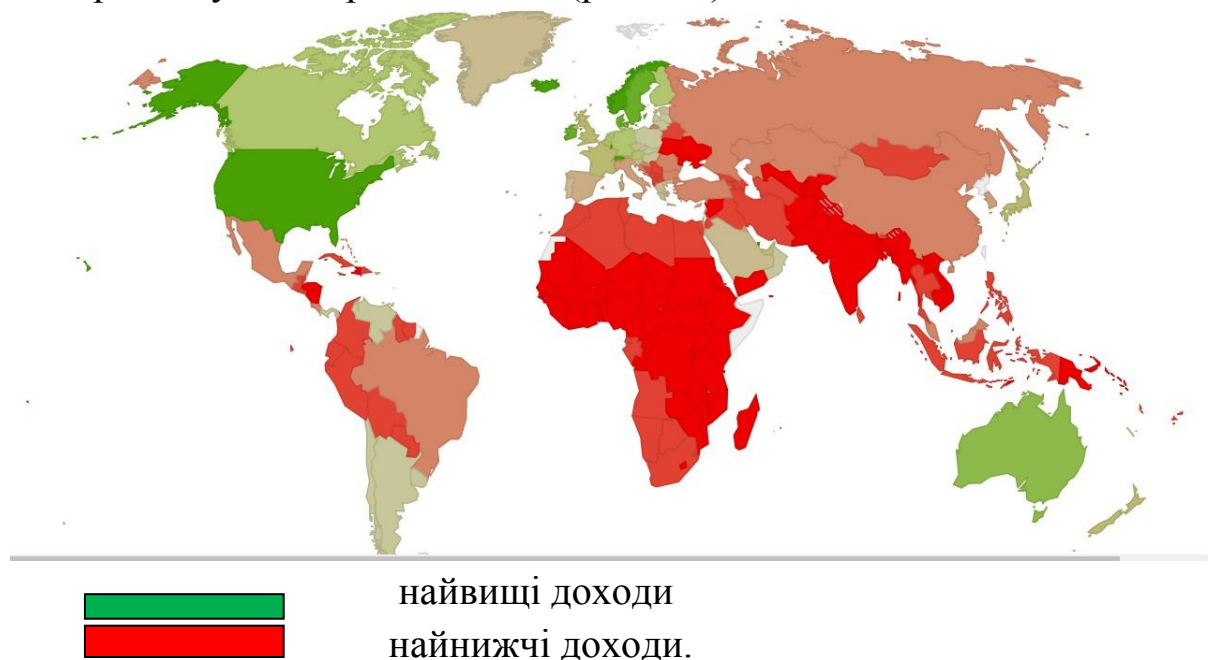

Рис. 3.9. Рівень середньої заробітної плати в країнах світу у 2015 р., дол. США¹⁰⁸

У рейтингу країн світу за середнім рівнем заробітної плати у 2015 році, Україна займала 66-е місце із 78 проаналізованих (Додаток И). Середній рівень доходів українців був нижчим, ніж у: Росії (44-е місце), Екваторіальній Гвінеї (50-е місце), Ірані (56-е місце). Найвище в цьому рейтингу розмістилися Монако, Ліхтенштейн, Бермудські острови, Швейцарія – країни, середні доходи громадян у вигляді заробітної плати у яких перевищують українські більше ніж у 80, 48, 44 разів і 33 рази відповідно.

Незважаючи на позитивну динаміку зростання середньої заробітної плати, яка спостерігалася в Україні протягом аналізованого періоду, рівень доходів громадян залишився надзвичайно низьким. А це причина низького рівня купівельної спроможності громадян, що породжує ланцюгові негативні зв'язки в економіці країни: низька

¹⁰⁸ Average income around the world. WorldData.info. 2018. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.09. 2018).

купівельна спроможність громадян призводить до зниження рівня попиту на товари і послуги в країні, а це в свою чергу призводить до зниження рівня виробництва товарів, робіт та послуг, до зростання безробіття і, як наслідок, – до порушення економічної рівноваги в країні.

Наступним індикатором, який дає змогу оцінити рівень розвитку країни та добробуту громадян, є створений валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу. Динаміка якого дозволить визначити, яким чином змінилися показники соціально-економічного розвитку в Україні і як це вплинуло на рівень життя населення загалом (рис. 3.10).

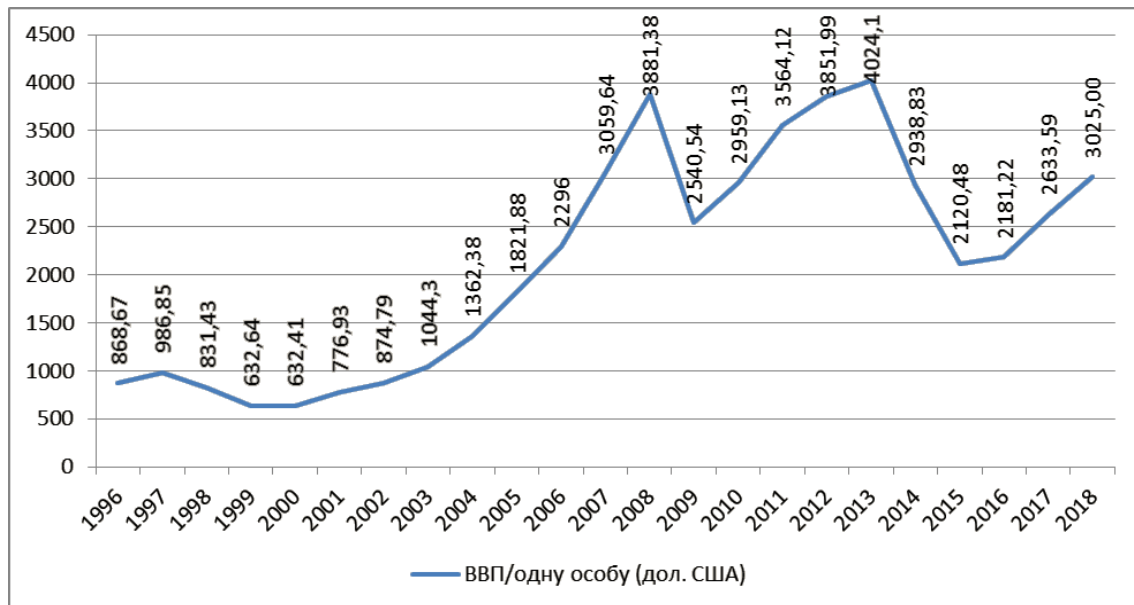

Рис. 3.10. Валовий внутрішній продукт в Україні у розрахунку на одну особу у 1996–2018 роках (у дол. США)¹⁰⁹

Як неодноразово зазначалося, протягом 1996–2018 років, економіка України мала достатньо нерівномірну структуру. Як видно з рис. 3.10, за цей період у нашій країні відбулися три достатньо глибокі кризи – економічні спади. Так, у 2000 році показник ВВП на одного громадянина зменшився до найнижчого рівня за весь аналізований період – 632,41 дол. США. Це був рік найбільшої депресії в Україні – порівняно із піковим 1997 роком показник ВВП

¹⁰⁹ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

на душу населення зменшився на 36%. Причиною такого різкого зниження була економічна криза, яка відбулася в Російській Федерації і негативно вплинула на економіку України. І так невисокий рівень добробуту громадян порівняно з розвинутими країнами світу знизився до критичного значення, поставивши економіку України у надзвичайно скрутне становище, яке загрожувало країні втратою фінансової незалежності і глобальним зубожінням населення. Однак, у перші роки XXI століття уряд України, провівши глобальні макроекономічні трансформації, змінивши фінансове, податкове законодавство, основні засади якого передбачали орієнтування на дискреційні фінансові інструменти, зумів стабілізувати економічну ситуацію, зменшити дисбаланси і вивести економіку України на позитивний вектор розвитку. Зокрема, економіка нашої держави з 2001 року по 2008 рік зросла в 6,14 раза, якщо аналізувати рівень створеного в країні ВВП на душу населення.

Наступний економічний спад в Україні можна пов'язати зі світовою фінансовою кризою 2008–2009 рр. досягнувши значення ВВП на душу населення у 2008 році на рівні 3881,38 дол. США, у 2009 р. такий показник знизився до рівня 2540,54 дол. США, або ж на 34,5 %, проте українській владі вдалося стабілізувати економічну ситуацію, не дозволивши знизитися макроекономічним показникам до рівня 90-х років. І вже у наступному, 2010 році ВВП України на душу населення знову почав зростати, досягши найвищого значення у 2013 році на рівні 4024,1 дол. на одного громадянина.

Третій соціально-економічний цикл, який розпочався у 2014 році, знаменувався значним зниженням аналізованого індикатора до рівня 2938,83 дол. США/громадянина, у 2015 р. – 2120,48 дол. США, що склало лише 47% від показника 2013 року. А вже у 2016 та 2017 роках спостерігався тренд економічного зростання: у 2016 р. показник становив 2181,22 дол. США, у 2017 році – 2633,59 дол. США на одного громадянина України, у 2018 – 3025 дол. США.

Третій період економічного розвитку України можна вважати найважчим і найдепресивнішим. Економіка України знаходилася в надзвичайно важкому стресовому стані, населення країни зменшилося із 45,55 млн. осіб у 2013 р. до 42,15 млн осіб у 2018 році. Зменшення кількості населення свідчить про негативний соціально-економічний

клімат у країні. Громадяни, які незадоволені рівнем життя, соціального захисту та економічних показників створили ситуацію несприйняття, і, як наслідок, це призвело до загострення соціально-політичних настроїв населення. Теперішнє соціально-економічне становище країни є наслідком тенденцій попередніх періодів. Недостатній рівень оплати праці від початку незалежності країни, непрозорі умови державного управління, корупція, інфляція, відсутність свободи слова та недотримання верховенства права, постійний економічний та політичний тиск із боку РФ – це ті чинники, які негативно впливали на становлення економіки країни, на соціальний захист громадян та добробут населення України.

Якщо порівняти рівень доходів домогосподарств з показником валового внутрішнього продукту на одне домогосподарство, а також рівень витрат та можливість заощаджувати громадянами України, то можна отримати реальну картину соціально-економічного стану країни, визначити реальні показники купівельної спроможності, встановити основні види затрат в Україні. А це дозволить виробити чіткі рекомендації для подолання негативних економічних проявів та забезпечить економічне зростання на довгострокову перспективу.

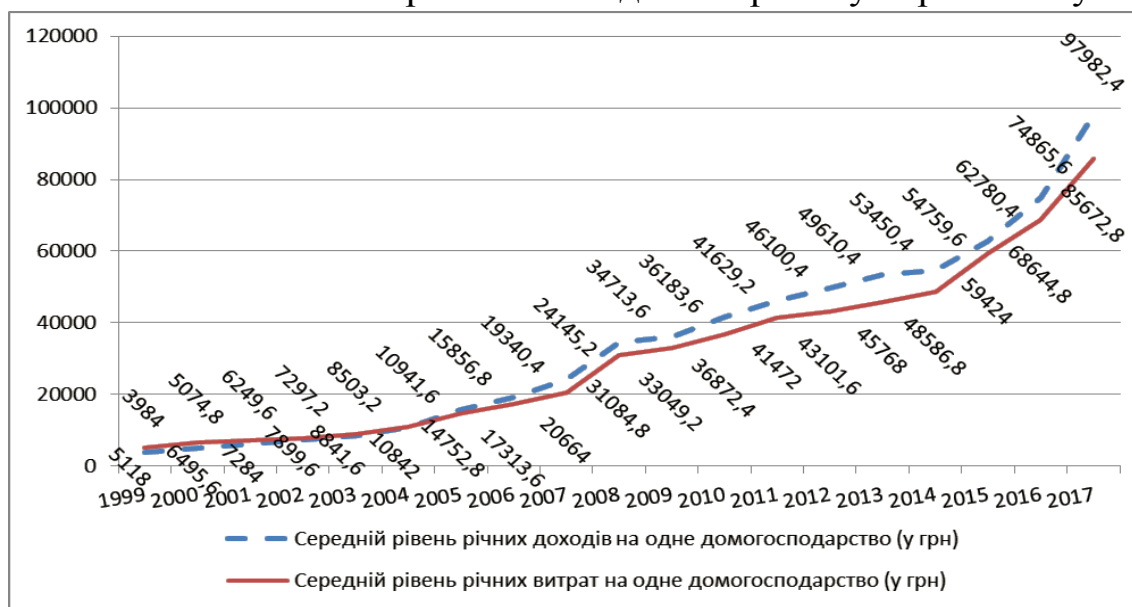

Рис. 3.11. Динаміка доходів та витрат в розрахунку на одне домогосподарство у 1999-2017 рр. (грн.)¹¹⁰

¹¹⁰ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналізуючи наведені на рис. 3.11 дані, можна констатувати, що за цей період спостерігалось у гривневому еквіваленті як доходів, так і витрат. Проте така тенденція може бути оманливою, адже вона не враховує рівень інфляції та девальвацію національної валюти. Тому доцільно провести аналіз зміни видатків та доходів домогосподарств у перерахунку на дол. США, що дозволить чітко окреслити соціально-економічні процеси в країні, виявити тенденції, коливання, етапи зростання та зниження добробуту громадян, соціального та економічного рівня розвитку.

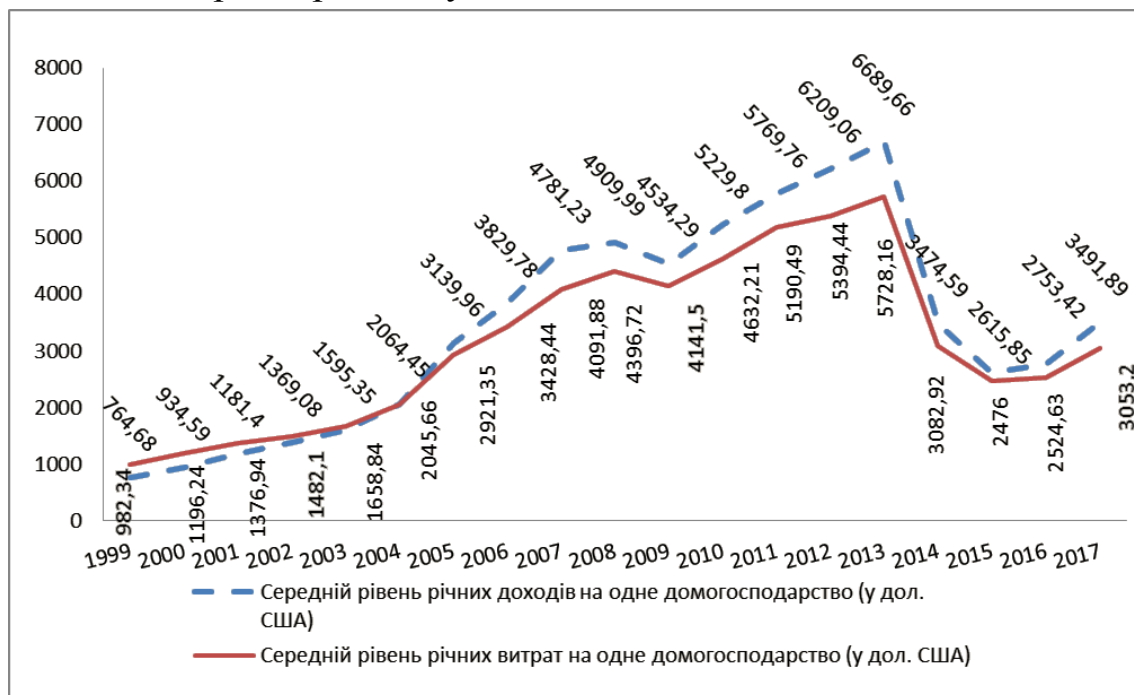

Рис. 3.12. Динаміка доходів та витрат в розрахунку на одне домогосподарство у 1999–2017 рр. (дол. США)¹¹¹

Як відчать дані рис. 3.12, рівень добробуту громадян в Україні характеризувався досить нерівномірною динамікою, яка співпадає із загальнодержавною макроекономічною динамікою. Необхідно відзначити, що в 1999–2004 роках у нашій державі спостерігалась ситуація, коли видатки домогосподарств перевищували їх доходи, що може свідчити про витрачання громадянами коштів які або були накопичені в минулому, або ж отримувалися тіншовим шляхом. В

¹¹¹ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Україні в цей час була відсутня можливість особистих заощаджень. Така ситуація підтверджує негативні тенденції в соціально-економічному житті країни, які не дали змоги ефективно їй розвиватися. Проте, з 2004 року, Україна розпочала шлях до соціально-економічного зростання, яке тривало до 2009 року, коли відбулося незначне зменшення доходів та скорочення витрат домогосподарств. Зростання доходів домогосподарств в Україні тривало до 2013 року, причому в цей період доходи домогосподарств зростали швидшими темпами, ніж їх витрати: наприклад, якщо у 2004 році рівень доходів домогосподарства становив 1595,35 дол. США, а витрати – 1658,84 дол. США, то у 2007 році – відповідно 4781,23 дол. США і 4091,88 дол. США. Як зазначалося, у 2009 році відбулося незначне зниження показників, причиною якого стала світова фінансово-економічна криза. Проте зростання відновилося вже у 2010 році і тривало до 2013 року, в якому показник зріс до рівня 6689,66 дол. США за доходами домогосподарства і до рівня 5728,16 дол. США – за витратами. У цей період спостерігалось також зростання різниці між доходами та витратами. Такі макроекономічні тенденції дають можливість говорити про зростання добробуту громадян та підвищення можливості заощаджувати, а заощадження громадян – це потенційний ресурс для розвитку економіки, зростання виробництва, поживлення економічних процесів.

З кінця 2013 року в Україні розпочався наступний економічний цикл – і вже у 2014–2015 роках в Україні настала стадія соціально-економічного спаду. Зокрема різко зменшилися доходи та витрати: у 2015 році – відповідно до 2615,85 дол. США і 2476 дол. США, а це лише 40% від показника 2013 року. Незважаючи на поживлення економіки країни, в Україні й досі не вдалося досягти показника 2013 року – у 2017 році доходи в розрахунку на одне домогосподарство склали 3491,89 дол. США, або ж досягли рівня 2007 року, тобто соціально-економічне становище країни відкотилося до показників десятирічної давності. Проте таким негативним циклічним процесам є логічне пояснення, яке в основному пов'язане зі значною втратою економічного потенціалу, війною, міграцією населення країни

закордон, а доходи, отримані за межами країни, не обліковуються і не включаються в офіційну статистику доходів домогосподарств. Однак, все ж в Україні спостерігається оптимістичний сценарій економічного розвитку, який підкріплений аналізом макроекономічних показників, хоча темп цього розвитку досить повільний.

Попри оптимістичну динаміку розвитку соціально-економічного середовища в Україні, все ж варто дослідити спрямованість витрат домогосподарств. Згідно офіційних даних Державної служби статистики України, за весь аналізований період, основними статтями витрат громадян в країні є витрати на продукти харчування та оплату комунальних послуг, у той час як найменше громадяни витрачали на відпочинок та на побутові товари, до яких відносять одяг і взуття. Динаміку таких показників подано на діаграмі (рис. 3.13). Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновки про рівень соціального розвитку, добробуту громадян та їх здатність до заощадження.

Найбільшою статтею витрат домогосподарств у цей період є витрати на продукти харчування, які коливалися в межах від 64,2% у 1999 р. до 48,9% у 2008 році, що свідчить про недостатньо ефективну економічну та соціальну кон'юнктуру. Видатки на продукти харчування, які перевищували 50%, є свідченням неспроможності заощаджувати, витратити достатньо коштів на освіту, оздоровлення чи відпочинок, що, відповідно до світових стандартів, є ознакою бідності громадян та нездатності споживати необхідну кількість суспільних благ. У 1999–2008 рр. спостерігалася позитивна динаміка і, як зазначалося, видатки на продукти харчування та безалкогольні напої (первинні потреби) знизилися до 48,9% у 2008 році. Проте у 2009 році динаміка знову змінилася на негативну, про що свідчить зростання витратків на первинні потреби (харчування). Зокрема, у 2009 році такий показник зріс до 50%, 2010 – 51,6%, і до 2013 року не був меншим, ніж 50%. Цей показник підвищився у 2015 році до значення 53,1%. Однак у 2014 році соціально-економічна ситуація в Україні почала покращуватися, і вже у 2017 році такий показник зменшився до рівня 47,9%, що є найнижчим значенням протягом аналізованого

періоду. Проте спостерігається підвищення рівня витрат домогосподарств на оплату комунальних платежів, які у 2002–2013 роках коливалися в межах від 10,5% у 2002 році до 9,9% у 2013 році. Але вже у 2015 році комунальні витрати домогосподарств значно зросли і становили 11,7%, а у 2017 році піднялися до значення 17%.

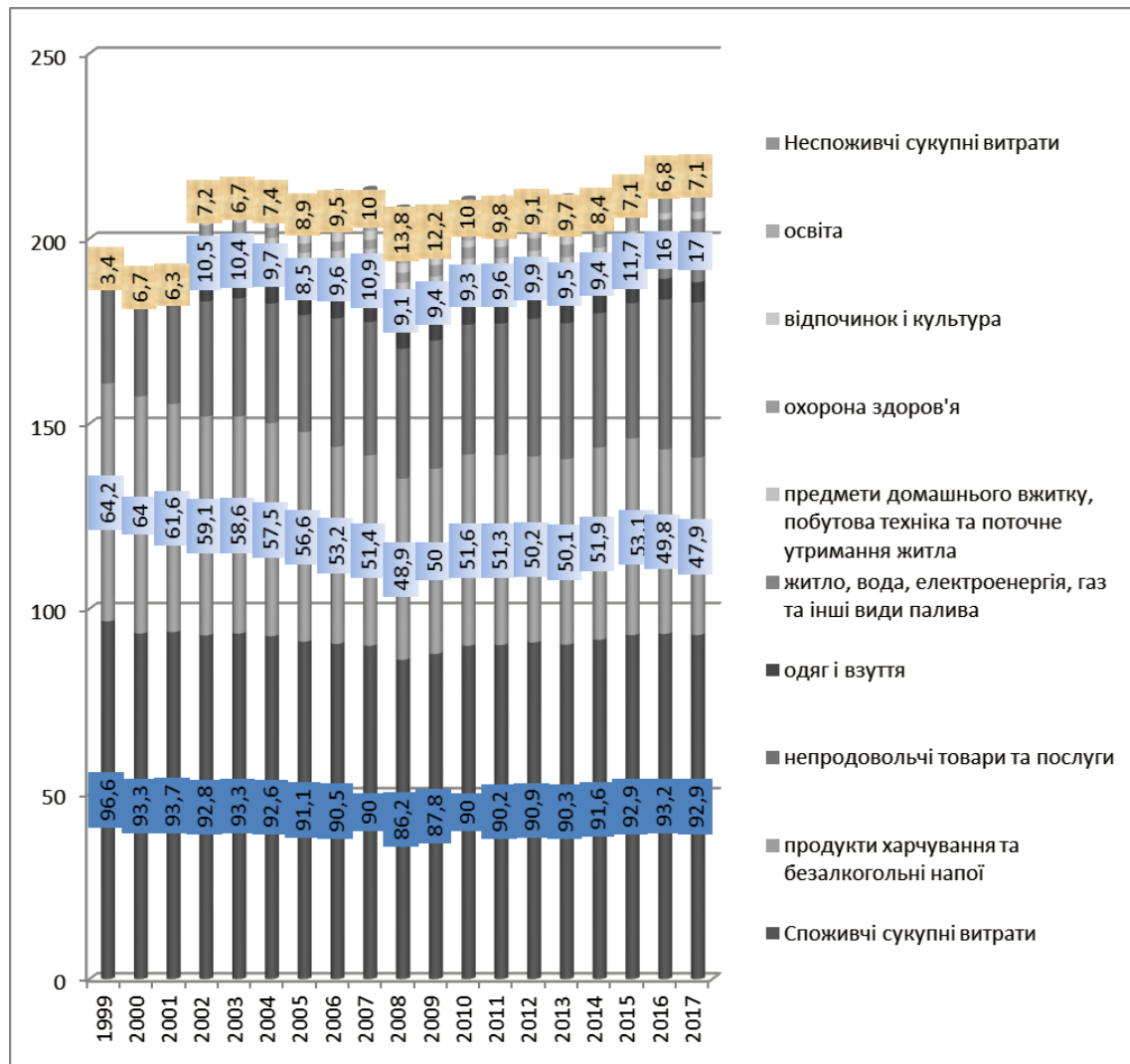

Рис. 3.13. Динаміка витрат домогосподарства за видами у 1999–2017 рр. (у %)¹¹²

Це лягло додатковим навантаженням на плечі громадян, тим самим призвівши до зменшення витрат на продукти першої необхідності, в той час як інші видатки залишилися майже на рівні попередніх років. Перерозподіл витрат є результатом зміни політики

¹¹² <http://www.ukrstat.gov.ua/>

держави, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. Саме тому пріоритетом держави повинно бути зростання доходів домогосподарств, що дасть можливість громадянам переорієнтувати свої витрати на інші послуги та товари. А це стане локомотивом розвитку галузей економіки, зростання рівня споживання, підвищення попиту та пропозиції, що у свою чергу приведе до підвищення доходів бюджету країни, які більшою мірою можуть спрямовуватися на державні видатки соціально-економічного характеру.

Для виявлення чинників макроекономічних дисбалансів доцільно проаналізувати, яка частка доходів громадян перерозподіляється через валовий внутрішній продукт. Це дозволить визначити, яку частину ВВП отримують громадяни у вигляді доходів, що є основним індикатором добробуту громадян (табл. 3.1)¹¹³.

Таблиця 3.1.

**Структура домогосподарств та їх чисельність в Україні
у 1999–2018 рр.**

Роки Показники	Роки									
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Населення (тис. осіб)	49918	49430	48923	48457	48004	47622	47281	46930	46646	46373
Середня чисельність одного домогосподарства	2,77	2,76	2,73	2,71	2,62	2,62	2,61	2,60	2,60	2,60
Кількість домогосподарств в Україні (тис.)	18021	17909	17921	17881	18322	18176	18115	18050	17941	17836
Роки Показники	Роки									
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (тис. осіб)	46144	45963	45779	45634	45553	45426	42929	42761	42585	42153
Середня чисельність одного домогосподарства	2,60	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58	2,58	2,58
Кількість домогосподарств в Україні (тис.)	17748	17746	17675	17688	17656	17607	16575	16574	16506	16338

¹¹³ Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2019).

Кількість домогосподарств в Україні протягом аналізованого періоду зменшувалася, це може свідчити про певні негаразди соціально-економічного характеру в країні. Якщо у 1999 році кількість домогосподарств в Україні становила 18021 тис., то вже у 2018 році вона зменшилася до 16338 тис., тобто за 19 років на 1680 тис.

Аналізуючи рівень доходів та витрат домогосподарств у відношенні до ВВП, можна виокремити наступні тенденції (рис. 3.14).

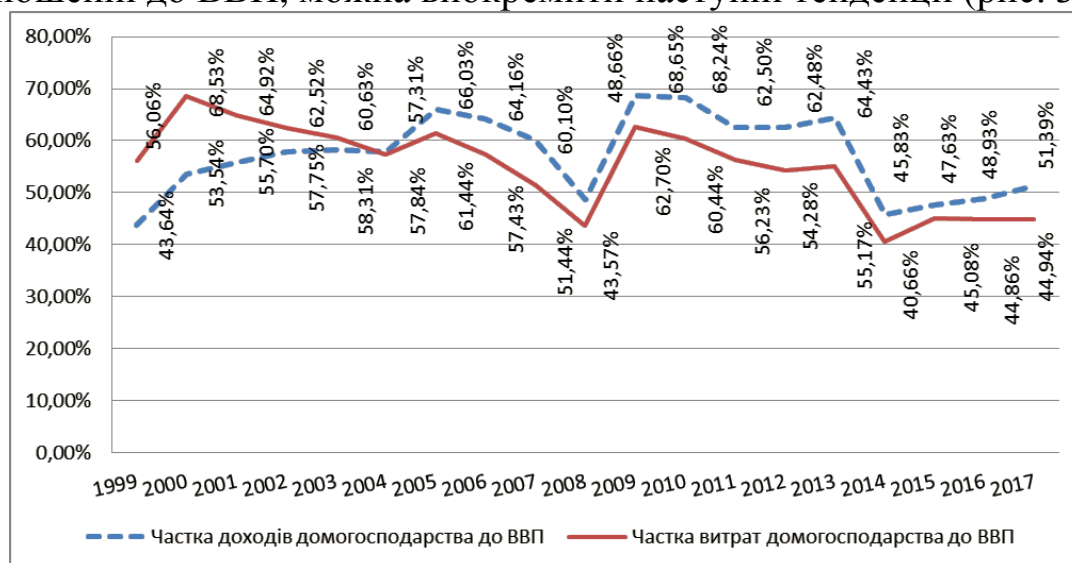

Рис. 3.14. Частка доходів та витрат домогосподарства до ВВП (%)*

*Побудовано автором на основі Додатків К, М

Домогосподарства протягом 1999–2004 років акумулювали через свої доходи від 43,64% ВВП у 1999 році до 58,31% ВВП у 2003 році, а витрати в цьому періоді були вищими і становили 56,06% ВВП у 1999 році, проте їх частка відносно доходів зменшувалася і у 2003 році становила 60,63% ВВП. Правда, зазначимо, що для аналізу нами використано лише дані подані Державною службою статистики України, які не враховують доходи, отримані нелегальним шляхом, міграційні доходи, або ж так звані доходи заробітчанин, а рівень витрат також може мати певну похибку, що пов'язано з розвитком стихійної торгівлі, безконтрольної з боку держави, що могло вплинути на отримані показники, відповідно до яких витрати у 1999–2004 роках перевищували доходи громадян. Такі тенденції протягом першого періоду економічного становлення свідчать про наявність значних дисбалансів, неякісних інститутів державного управління, безконтрольність економічних та соціальних процесів того часу,

відсутність дієвих законодавчих норм, формування олігархічної державної системи.

Ситуація змінилася під час другого етапу розвитку України. Зокрема у 2004–2008 роках доходи громадян зростали швидшими темпами, ніж витрати, про що свідчать статистичні дані. Проте з 2005 по 2008 роки відносні їх показники знижувалися, причиною цього були негативні економічні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. А це свідчить про те, що валовий внутрішній продукт перерозподілявся неефективно, не сприяючи зростанню добробуту громадян; про формування тіньового сектора економіки, приховування доходів громадянами та виплату зарплати у «конвертах». Протягом другого етапу найнижчим показник зафіксовано у 2008 році (48,66% ВВП – доходи та 43,57 % ВВП – витрати). Проте, розпочинаючи з 2009 року, показник перерозподілу почав зростати і досяг найвищих значень у 2009, 2010 та 2013 роках.

З початком третього економічного етапу в Україні показники знову знизилися – у 2014 році вони досягли значення 45,83% за доходами до ВВП і 40,66% за витратами до ВВП.

Беззаперечно, валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання. ВВП — це сума валової доданої вартості (ВДВ) галузей і чистих податків на продукти (ПДВ) (ЧП), не зарахованих до неї:

$$\text{ВВП} = \sum \text{ВДВ} + \text{ПДВ}, (\text{ЧП}) \quad (1)$$

ВВП визначають як суму первинних доходів, розподілених економічними одиницями-резидентами між виробниками товарів та послуг: оплати праці найманих працівників, чистих податків на виробництво та імпорт, валового продукту та валових змішаних доходів.

Використання ВВП – це кінцеве споживання товарів та послуг, валове накопичення основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, чисте надбання цінностей і сальдо експорту та імпорту товарів і послуг¹¹⁴.

¹¹⁴ Валовий внутрішній продукт. Вікіпедія. 2018. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D

Відповідно до методу «кінцевого використання» ВВП та відповідно до отриманих показників, поданих на рисунку 3.15, можна констатувати наступне: валовий внутрішній продукт більшою мірою розподілений на використання домогосподарствами, проте достатньо високим є показник перерозподілу ВВП на сектор державного управління, нерівномірними та меншими у певні періоди є суми ВВП, перерозподілені на валове нагромадження. Експорт товарів і послуг протягом усього аналізованого періоду менший від імпорту, окрім кількох років, що призводило до негативного торговельного сальдо і відтоку капіталу з країни. А це негативний чинник економічного розвитку та перепона на шляху побудови стійкої системи економічного зростання (Рис. 3.15).

Рис. 3.15. Розподіл ВВП за деякими ознаками кінцевого споживання у 2002–2017 роках^{115,116*}

*Побудовано автором за даними Додатка Р

1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 11.02. 2019).

¹¹⁵ **Сектор загального державного управління**, до якого належать органи управління центрального та місцевого рівнів, некомерційні бюджетні організації, фонди соціального страхування. [Система національних рахунків. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 20.04.2019).]

¹¹⁶ **Валове нагромадження** розраховується як сума валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів та придбання за винятком вибуття цінностей. [Методологічні пояснення. ifstat.gov.ua. 2018. веб-сайт. URL: http://www.ifstat.gov.ua/STAT/M_NAC.HTM (дата звернення: 19.02.2019).]

Аналіз наведених статистичних показників щодо розподілу ВВП за витратним методом дає змогу виділити наступні особливості. Витрати на сектор державного управління, тобто на утримання центральних та місцевих органів державного управління, некомерційних та бюджетних організацій, фонди соціального страхування в Україні протягом аналізованого періоду залишалися сталими і коливалися в межах 18,40–20,76. Отже, щорічні витрати на утримання державного апарату в Україні майже однакові незалежно від економічного періоду. Тобто в умовах економічного розвитку діяльність державних службовців не стимулюється і є такою ж, як і в умовах економічних спадів, що може бути причиною корупційних діянь з боку працівників державних органів, неякісного та неефективного виконання своїх функціональних обов'язків.

Що ж стосується валового нагромадження, то його тенденції є відповідними тенденціям економічної кон'юнктури в Україні. Зростання нагромадження капіталу тривало протягом 2002–2008 років, у 2009 році спостерігалось значне його зниження, причиною якого була світова фінансово-економічна криза. Позитивний тренд вдалося відновити вже у 2010 році, і підтримувати упродовж наступних двох років, проте у 2013 році економіка країни відчула фінансовий «голод», що відобразилося на здатності накопичувати, а показник накопичення знизився до критичного значення 13,4% у 2014 році. У 2014 році розпочався третій економічний етап (так званий період військової агресії). Його початок знаменувався глибокою економічною кризою, що підтверджено динамікою макроекономічних показників. Проте уряду України вдалося стабілізувати макроекономічну динаміку, забезпечити розвиток економіки, приріст основних макроекономічних показників, що в кінцевому результаті дало змогу забезпечити зростання показників нагромадження.

Аналіз тренду показника валового нагромадження дає змогу констатувати наступне:

- чим вищі показники валового нагромадження, тим вищим є інвестиційний потенціал;
- більше нагромадження свідчить про можливість оновлення виробництва, розвитку нових технологій;

– зростання нагромадження приводить до розширення виробничих потужностей, зростання макроекономічних показників у майбутньому.

Аналіз торговельного сальдо України вказує на проблему імпортозалежності країни. Як видно з рис. 3.15, лише у 2002–2005 роках показник вирізнявся позитивним значенням, досягнувши максимуму в 7,67% у 2004 році. Це свідчить про те, що у 2002 році лише в результаті експортних операцій Україні вдалося приростити ВВП на 4,38%. Однак у 2006–2018 роках наша країна характеризувалася негативним торговельним сальдо, а в 2012 та 2013 роках воно перевищило 8% ВВП. Такі тенденції свідчать про вплив капіталу з країни, значну залежність економіки від імпорту, споживацьку економіку. А в умовах стратегічного курсу на розвиток сильної конкурентної економіки ці явища створюють значні перепони. В умовах негативної зовнішньоекономічної торговельної кон'юнктури приріст макропоказників породжує економічні спади в майбутніх періодах. Саме такі тенденції спостерігалися в Україні. Тому одним із важливих стимулів економічного розвитку, забезпечення довгострокових позитивних економічних трендів є забезпечення позитивної зовнішньої торговельної динаміки.

Для дослідження циклічності соціально-економічних процесів необхідно вивчити проблему рівномірності розподілу доходів громадян, проаналізувавши коефіцієнт Джині – показник нерівності розподілу деякої величини, що приймає значення між 0 і 1, де 0 означає абсолютну рівність (величина приймає лише одне значення), а 1 позначає повну нерівність¹¹⁷.

Аналізуючи коефіцієнт Джині для України протягом 1995–2016 років, можемо стверджувати про достатньо рівномірний розподіл доходів між багатими та бідними громадянами в країні (рис. 3.16).

¹¹⁷ Коефіцієнт Джині. Вікіпедія. 2018. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 10.06.2019).

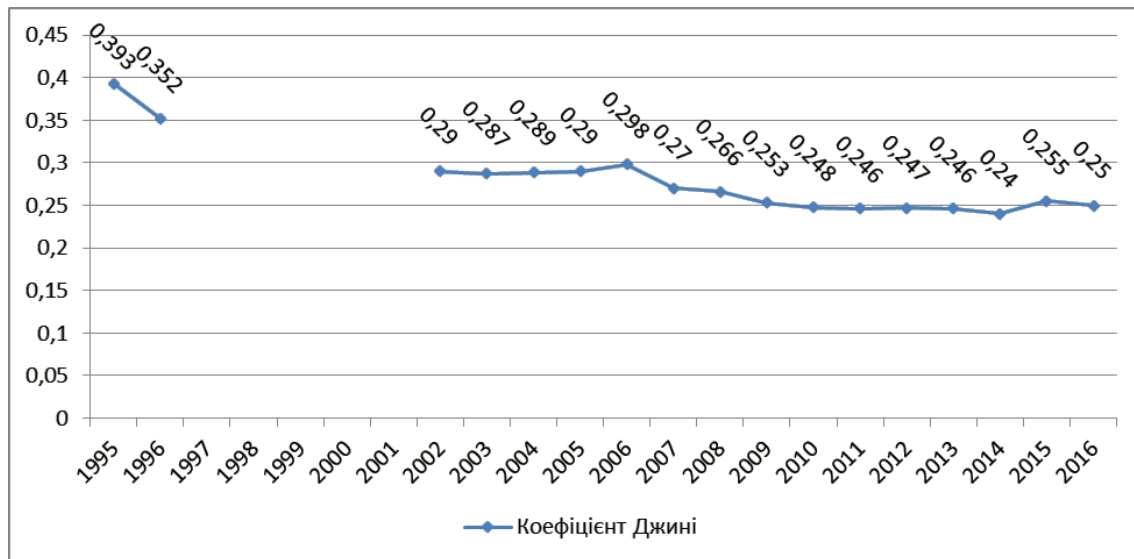

Рис. 3.16. Коефіцієнт Джині для України у 1995-2016 рр.¹¹⁸

Відповідно до поданих даних, найгіршими показниками коефіцієнта Джині були у 1995 та 1996 роках і становили відповідно 0,393 та 0,352. Це свідчить про достатньо помірну диференціацію доходів між бідним та багатим населенням України. З 2002 року коефіцієнт Джині знижувався і у 2016 році становив 0,25. Проте, на фоні зниження валового внутрішнього продукту на одну особу в Україні, такі тенденції можуть свідчити про загальне зубожіння населення. Низькі значення коефіцієнта Джині можна пояснити не тим, що бідне населення стало багатшим, а, навпаки, тим, що багатші люди в Україні стали біднішими, зрівнявшись із громадянами із середніми доходами та нижче середніх. На фоні інших макропоказників це може свідчити про загальний негативний стан соціально-економічного середовища країни, адже рівень доходів громадян надзвичайно низький, валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу не досягає рівня показників країн, які розвиваються. Такі показники свідчать про чутливість України до економічних дисбалансів у країнах-донорах (країнах Європейського Союзу, США, донедавна Російській Федерації). Така чутливість спровокована низькими

¹¹⁸ GINI index (World Bank estimate). The World Bank Data. 2017. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2016&locations=UA&start=1995> (дата звернення: 07.03. 2019).

показниками стійкості та запобіжниками подолання економічних дисбалансів. До таких запобіжників відносять рівень стабілізаційного фонду країни, показник дефіциту бюджету країни, розмір боргу країни у відношенні до ВВП та здатність уряду обслуговувати борг країни.

Однак, окрім рівня доходів громадян, іншим важливим показником добробуту є рівень сплати податкових платежів, які, з одного боку призводять до вилучення частини таких доходів, а, з іншого, надходячи до бюджету країни, перерозподіляються через суспільні блага, спрямовуються на виплату пенсій, медичне забезпечення, освіту, оборону, розвиток інфраструктури.

Аналізуючи показники надходження податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску, можна виокремити процес перерозподілу доходів громадян (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Надходження податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску до Зведеного бюджету України у 2004–2018 роках (млн грн)¹¹⁹

Роки	Податок на доходи фізичних осіб	Єдиний соціальний внесок
2004	13213	28182
2005	13325	41591
2006	22791	54293
2007	34782	75534
2008	45896	101951
2009	44485	99821
2010	51029	119343
2011	60225	139056
2012	68092	157980
2013	72151	166864
2014	75203	165923
2015	99983	169874
2016	138782	111707
2017	185686	158910
2018	226771	202087

¹¹⁹ Бюджет України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget> (дата звернення: 21.02. 2019).

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску в гривневому еквіваленті у 2004–2017 роках характеризувалося зростанням від року до року. Деяко зменшилися надходження єдиного соціального внеску у 2016 та 2017 роках. Негативна тенденція була зумовлена змінами до податкового законодавства. З 01.01.2016 року ставку ЄСВ в Україні знижено із 34,7% до 22%, що і стало основною причиною зменшення надходжень цього платежу.

Аналізуючи соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні, необхідно визначити також і рівень податкового навантаження на доходи громадян та його динаміку. Для цього потрібно розрахувати суму податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску, що припадає на одне домогосподарство, та проаналізувати, яка частина доходів громадян перерозподіляється через бюджет (рис. 3.17).

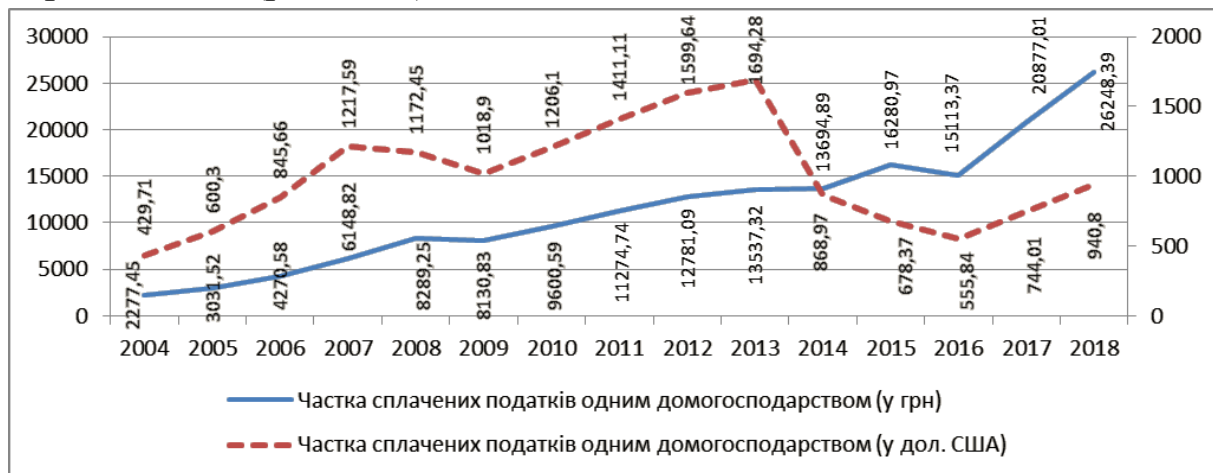

Рис. 3.17. Середні показники суми сплачених податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску в розрахунку на одне домогосподарство (грн, дол. США)*

*Побудовано автором на основі даних <http://www.ukrstat.gov.ua/> та <http://www.cost.ua/>.

Аналізуючи наведені показники, можна відмітити їх фактичну циклічність. Незважаючи на номінальне зростання сум сплачених податків у розрахунку на одне домогосподарство, фактичні показники характеризуються строкатою динамікою, яка свідчить про відтворення економічної кон'юнктури в Україні. Це ще раз

підтверджує, що в період економічного зростання суми податкових надходжень, сплачені домогосподарствами в Україні, зростали, і пов'язано це із зростанням доходів. Проте в умовах економічної кризи суми податкових платежів, сплачених з доходів громадян, менші, ніж у період економічної рівноваги. Та, найгіршою була динаміка з 2013 по 2016 роки, коли домогосподарства сплачували найменші суми податкових платежів. Вона пов'язана зі значними економічними втратами через військову агресію з боку Росії та окупацію частини території України.

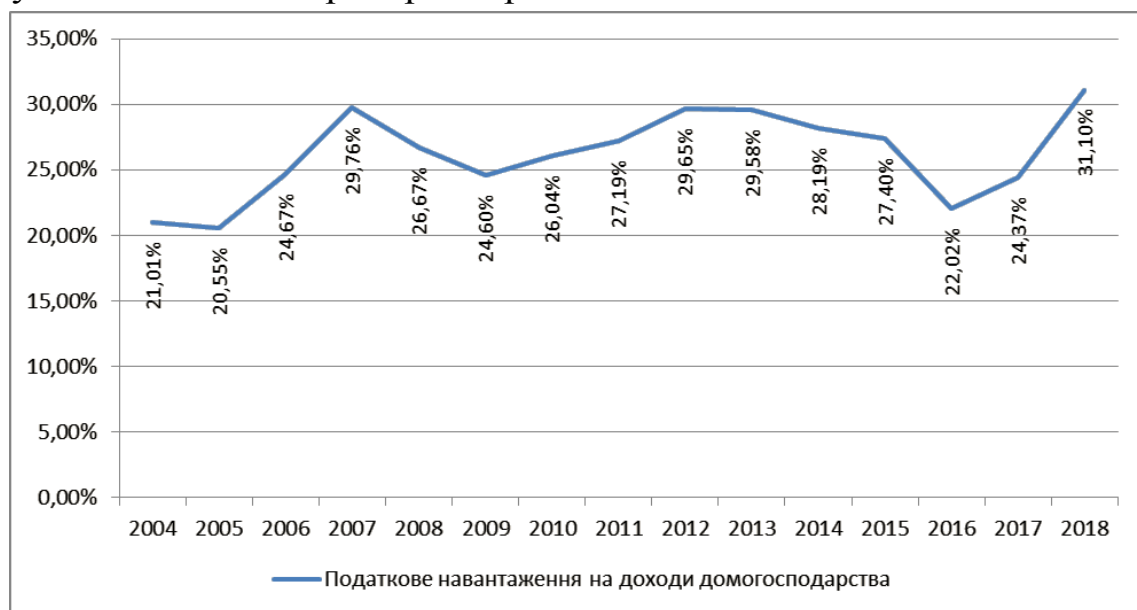

Рис. 3.18. Податкове навантаження на доходи домогосподарства в Україні протягом 2004–2018 років (у %)*

**Побудовано автором на основі Додатка С*

Аналізуючи показники податкового навантаження на доходи домогосподарства в Україні (рис. 3.18), спостерігаємо тенденцію, яка відображає антициклічну стратегію уряду саме в соціальній сфері, тоді як в інших сферах було доведено застосування дуальної фіскальної стратегії. Зокрема, аналіз циклічних коливань в Україні та здійснених урядом заходів фіскального характеру в соціальній сфері підтверджують наші висновки. А саме: в період економічного зростання податкове навантаження зростало (у 2004–2008 роках), у той час як у 2009 році, в період світової фінансово-економічної кризи, податкове навантаження знизилося, проте вже у 2010–2013 роках

показники знову почали зростати і знизилися лише в умовах погіршення економічної кон'юнктури, що відповідає принципам антициклічної фіскальної політики. В період зростання застосовуються заходи до підвищення навантаження, в той час як в періоди економічних спадів держава зменшує податкове навантаження, компенсуючи таке зниження обсягу грошових надходжень фінансуванню за рахунок зовнішніх запозичень або ж використовує попередньо накопичені стабілізаційні фонди.

У результаті дослідження соціально-економічних показників, індикаторів добробуту громадян отримано достатньо ґрунтовні дані, що підтверджують існування в Україні значних дисбалансів соціального характеру. Нами підтверджено наявність трьох етапів становлення економіки України, з чітко вираженими етапами зростання, спаду та криз. Доведено, що лише протягом третього періоду уряд країни розпочав повною мірою забезпечувати виконання основної своєї функції – функції соціально-економічного розвитку, про що свідчать, зокрема, зростання соціальних показників та добробуту населення, а також ефективні заходи в економічній та фіскальній сферах. Соціальна сфера напряму пов'язана із фіскальною політикою. Остання проявляється через перерозподіл доходів через податки та фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів та при критичному становищі запозичень держави.

3.3. Ефективність вітчизняної фіскальної політики в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку

Функціонування державних фінансів на пряму залежить від рівня фіскального навантаження (податкового та боргового навантаження), а також рівня перерозподілу доходів держави за видатками (соціальна складова, бюджетне фінансування соціальних галузей економіки, економічні видатки).

Для оцінки ефективності державної політики, дієвості інститутів держави та використовуваних інструментів фіскального характеру в сфері антициклічного економічного регулювання потрібно визначити

переваги та недоліки фіскальної політики, яку реалізовував уряд протягом років. Основні макроекономічні показники, такі як ВВП, інфляція, рівень заробітної плати, доходи домогосподарств, розвиток окремих галузей промислового виробництва, сільського господарства, сфери послуг, є тими індикаторами, що і визначають рівень економічного та соціального розвитку країни. Проте без аналізу інструментів фіскальної політики – податкових надходжень, видатків бюджетів, боргу країни – та їх впливу на динаміку макроекономічних та соціальних показників держави дослідження проблеми антициклічного регулювання економіки не матиме жодного сенсу.

Саме тому необхідно виявити та встановити залежності, можливість зниження чи необхідність підвищення податкового навантаження, запропонувати ефективні механізми перерозподілу видатків держави для підвищення соціальних стандартів та розвитку економіки. Потрібно встановити, як державні запозичення впливають на соціально-економічне становище країни; визначити, чи можна на даному етапі функціонування економіки відмовитися від нових запозичень, для того, щоб знизити рівень боргової залежності країни.

В роботі змодельовано основні вектори розвитку економіки для формування фінансово незалежної країни з високими соціальними та економічними стандартами, високим рівнем доходів громадян, низькою інфляцією, сприятливим інвестиційним кліматом. Виокремлено та запропоновано інструменти, застосування яких призведе до зростання ВВП.

Податкове навантаження – це показник, що відображає ступінь перерозподілу податків, а також інших обов'язкових платежів, визначених вітчизняним законодавством через показник валового внутрішнього продукту країни¹²⁰.

Боргове навантаження ж вказує на частку державного боргу в структурі валового внутрішнього продукту¹²¹.

¹²⁰ Годованець О., Маршалок Т. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави. Економічний аналіз. 2008. № 3(19). С. 85-89.

¹²¹ Вплив державного боргу на економіку. веб сайт. URL: http://studopedia.su/5_51767_vpliv-derzhavnogo-borgu-na-ekonomiku.html (дата звернення: 21.02. 2019).

Графічно такі показники можна зобразити наступним чином (рис. 3.19):

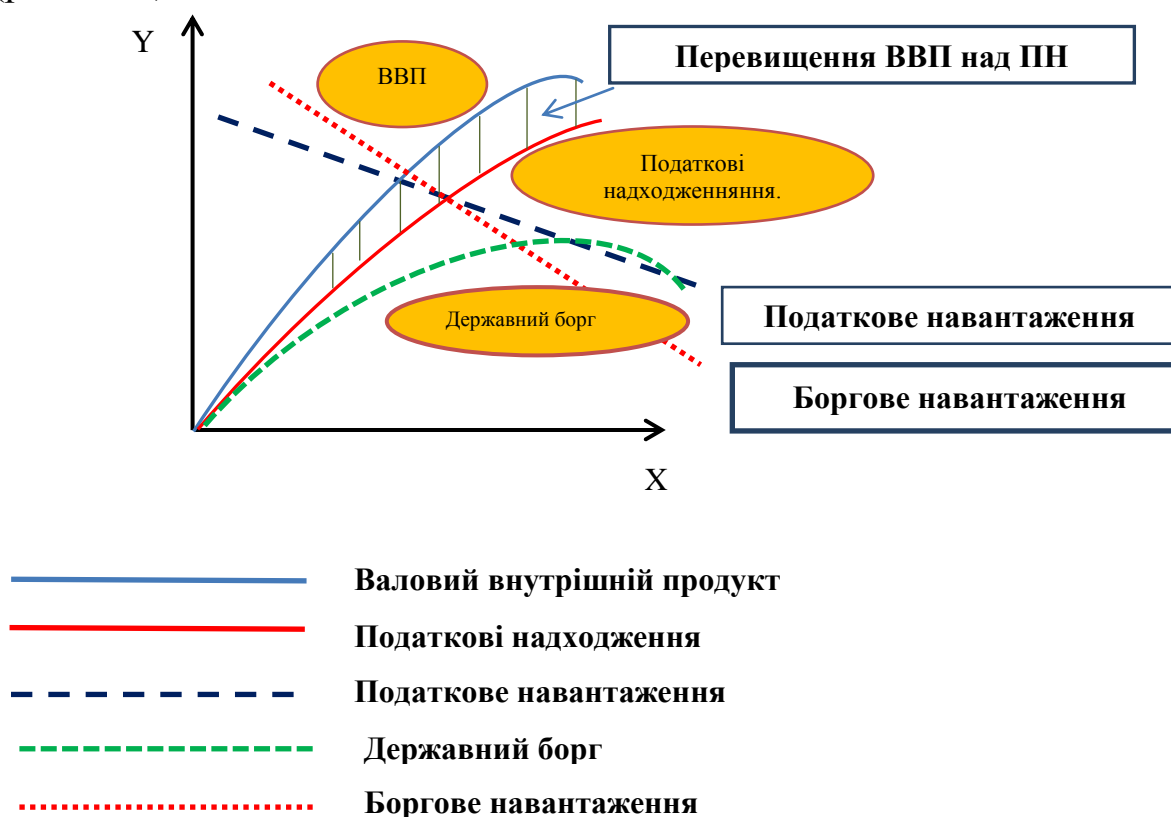

Рис. 3.19 Інтерпретація податкового та боргового навантаження*

*Побудовано автором на основі:^{122,123}

Інтерпретація податкового та боргового навантаження дає можливість констатувати, що зростання валового внутрішнього продукту при здійсненні недискриційної фіскальної політики призводить до збільшення різниці між цим макропоказником, податковими надходженнями та боргом країни. Така ситуація є закономірною, адже при швидкому збільшенні рівня валового внутрішнього продукту норма оподаткування залишається сталою, що дозволяє вивільнити кошти для інвестування, накопичення чи додаткового споживання, в той час як приріст власного капіталу зменшує потребу в залученні боргових інструментів. При прирості

¹²² Годованець О., Маршалок Т. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави. Економічний аналіз. 2008. № 3(19). С. 85-89.

¹²³ Вплив державного боргу на економіку. веб сайт. URL: http://studopedia.su/5_51767_vpliv-derzhavnogo-borgu-na-ekonomiku.html (дата звернення: 21.02. 2019).

ВВП показники податкового та боргового навантаження повинні знизитися в короткостроковій перспективі. Водночас, зниження рівня боргового навантаження відбувається швидшими темпами, ніж податкового, що пояснюється економічними особливостями. Адже державний борг і його залучення є інструментом дискреційної фіскальної політики, тоді як у більшості випадків податки відносять до інструментів недискреційного характеру (вмонтовані економічні стабілізатори), надходження яких залежить від макроекономічної кон'юнктури. Чому зниження навантаження є явищем короткостроковим? Бо в середньостроковому періоді уряд може застосувати дії дискреційного характеру, в ручному режимі збільшити податкові ставки, запровадити нові податкові платежі, встановити додаткові обмеження, такі як ліцензування, дозволи, що призведе до додаткового «фіскального» навантаження. Водночас, що стосується кредитів держави, то достатні наявні фінансові ресурси дадуть змогу взагалі відмовитися від залучення додаткових кредитів країною в короткому періоді. Адже в середньостроковій та довгостроковій перспективі в державі може бути прийняте рішення про залучення додаткових фінансових ресурсів, вартість яких менша, ніж приріст доходів держави.

Для відповіді на визначені питання, що стосуються формування ефективної фіскальної політики, варто проаналізувати макроекономічні показники, які безпосередньо впливають на рівень податкового навантаження, а також здійснити аналіз впливу державного боргу, видаткової політики держави на економічні коливання та економічну динаміку. Таке дослідження дозволить виявити особливості впливу фіскальних інструментів на економічні цикли, коливання макроекономічних показників в Україні та спрогнозувати розвиток економіки на майбутні періоди.

Для аналізу нами використано дані щодо динаміки ВВП, податкових надходжень до зведеного бюджету України, єдиного соціального внеску, військового збору у 2008–2018 роках (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Макроекономічні показники України у 2008–2018 роках у млн грн та рівень податкового навантаження у %*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
Податкові надходження	235680	209789	236901	323991	347986	341165	355428	507636	650782	828159	1111636
ЄСВ	101951	99821	119343	139056	157980	166864	165923	169874	111707	158910	202087
Податкове навантаження	35,61%	33,90%	32,91%	35,17%	35,91%	34,92%	33,28%	34,23%	31,99%	33,09%	36,9%

*Розроблено автором на основі^{124,125,126}.

Аналіз показників дає можливість говорити про їх номінальне зростання. Винятком є значення лише 2013 року, коли знизилися номінальні надходження податкових платежів порівняно до попереднього року. Щож стосується податкового навантаження, то за аналізований період його рівень коливався в межах від 31,99% у 2016 р. до 36,9% у 2018 р., а з 2008 року до 2010 року відбулося зменшення із 35,61% до 32,91%. Причиною такого зниження була економічна криза, яка спонукала уряд до свідомого зменшення розмірів податкового навантаження для стабілізації інвестиційного клімату та виведення економіки країни зі стану рецесії.

Після стабілізації економічної кон'юнктури відбулося поступове зростання податкового навантаження: у 2011 р. – 35,17% та 2012 р. – 35,91%. А вже за підсумками 2013 року, коли Україна пережила найбільшу за історію незалежності політичну кризу, спостерігалось зменшення цього показника до рівня 34,92% і аж до показника 31,99% у 2016 році. Причинами такого зниження в першу чергу є політичні та економічні потрясіння, які негативно вплинули на економічне та

¹²⁴ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.05. 2019).

¹²⁵ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.04. 2019).

¹²⁶ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

інвестиційне середовище країни: зниження надходжень податкових платежів від промислового сектора економіки, тимчасова окупація частини території України, війна з Росією.

Якщо відобразити отримані показники за допомогою графіка, то зможемо спостерігати циклічність економіки країни. Однак для більшої точності розрахунків необхідно виразити основні макропоказники в доларовому еквіваленті (див. табл. 3.4), адже валютний курс також впливає на волатильність економіки та її циклічність¹²⁷.

Таблиця 3.4

Макроекономічні показники України у 2008-2018 роках у млн дол. США та рівень податкового навантаження у %^{128,129,130,131}.

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	179992	117228	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	109265	127552,2
Податкові надходження	44744,7	26926,5	29852,9	40150,7	43416,7	42984,1	29901,3	23238,4	25469,4	30335,5	39843,58
ЄСВ	19355,8	12812	15038,9	17232,6	19710,5	21023,6	13958,7	7776,4	4371,8	5820,9	7243,3
Податкове навантаження	35,61%	33,90%	32,91%	35,17%	35,91%	34,92%	33,28%	34,23%	31,99%	33,09%	36,9%

¹²⁷ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

¹²⁸ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹²⁹ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

¹³⁰ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹³¹ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

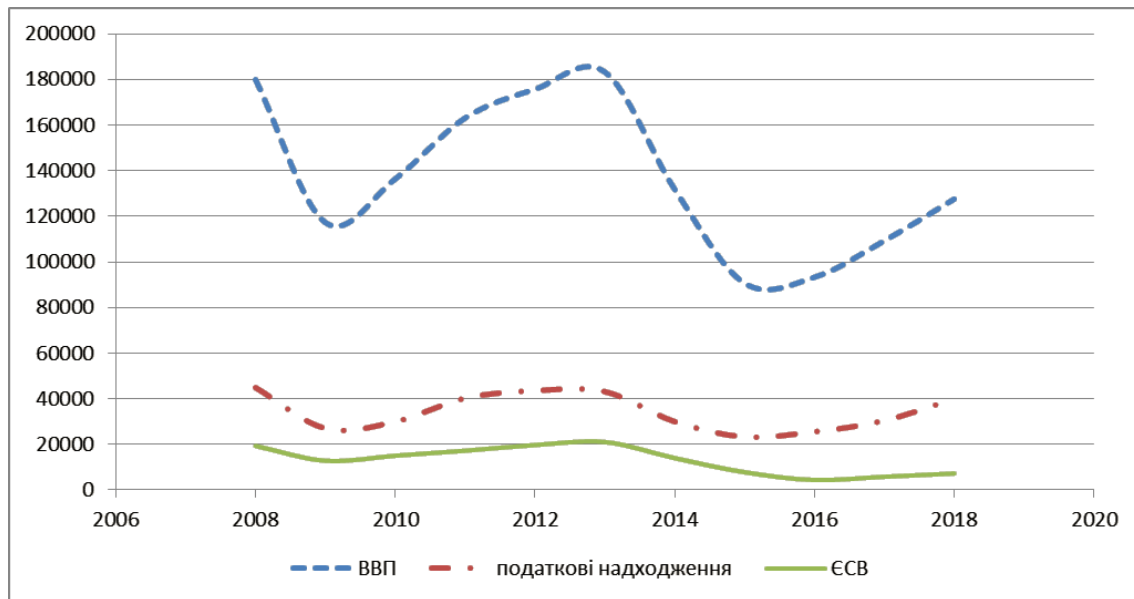

Рис. 3.20. Динаміка ВВП, податкових надходжень та єдиного соціального внеску у 2008–2017 роках, (у млн дол. США)*

*Побудовано автором на основі:^{132,133,134,135}

Аналіз наведених статистичних даних свідчить про існування економічних дисбалансів в Україні, які проявляються в економічних циклах. На рис. 3.20 чітко простежуються стадії спаду – 2008; 2013–2014 роки, стадії депресії – 2009 та 2015 роки, фази піднесення – 2010–2012; 2016–2018 роки.

Можна зробити висновок, що економічна криза 2008–2009 років в Україні була наслідком світової економічної кризи, яка розпочалася у 2008 році та негативно вплинула на економічний клімат в Україні. Однак національній економіці вдалося досить швидко подолати наслідки негативних тенденцій, і вже у 2009 році спостерігалася деяке економічне зростання. Найгірша економічна ситуація в Україні спостерігалася у 2014 – через політичну кризу та військову агресію з

¹³² Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹³³ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

¹³⁴ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹³⁵ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

боку Росії. Однак на фоні несприятливої політичної ситуації уряду України вдалося стабілізувати економіку, і вже у 2016 році українська економіка почала зростати, проте повільнішими темпами, ніж попередні періоди.

Хоч динаміка податкових надходжень та ЄСВ відображає траєкторію зміни ВВП, однак у фазах спаду в Україні спостерігалось зниження рівня податкового навантаження, на що чітко вказують розрахунки (табл. 3.3 і табл. 3.4).

А це ще раз підтверджує антициклічність фіскальних заходів уряду, використання ним дискреційних фіскальних інструментів задля примусового зменшення податкового тиску на економіку країни. У 2014–2015 роках відбулися зменшення рівня податкового навантаження на фонд оплати праці, зниження ставки податку на прибуток підприємств. Також динаміка податкових надходжень у 2016–2017 рр. підтверджує гіпотезу про зменшення податкового тягара в період економічного зростання, що призвело до збільшення розривів між зростанням ВВП та податковими надходженнями.

Варто зауважити, що тривалість останнього повного економічного циклу в Україні становила 6 років – із 2009 по 2015 роки.

Для розуміння проблеми і виокремлення тих чинників, які найбільше вплинули на динаміку ВВП і породили економічний цикл 2009–2015 років, варто дослідити вплив окремих галузей економіки на формування ВВП в Україні.

Для аналізу варто виокремити промисловість, продовольчу сферу (аграрний сектор) і сферу послуг – сектори економіки в яких створюється найбільша додана вартість, формується найбільша частка валового внутрішнього продукту в Україні.

Вибірка статистичних даних за роками щодо створення доданої вартості у визначених трьох стратегічних галузях виглядає наступним чином (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка створеного валового внутрішнього продукту за галузями економіки у 2008–2018 рр., (млн грн)*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
Промисловість	219072	182554	206136	239547	255572	246314	273170	331833	423121	550769	623120
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	65148	65758	80385	106555	109785	128738	161145	239806	279701	305194	360757
Сфера послуг	576494	599018	667951	765929	847712	908760	948404	1117748	1320406	1664141	2033083

*Розраховано автором на основі:¹³⁶

Для кращого розуміння обраних для аналізу статистичних показників зазначимо, що до промисловості нами віднесено добувну та переробну галузі, до сфери послуг – створений ВВП у таких галузях, як: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання, каналізація, поводження з відходами, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщення й організація харчування, інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, інші види послуг.

Зі статистичних показників створеного валового продукту в різних секторах економіки України впливає, що в різні роки спостерігалися різні показники доданої вартості в аналізованих секторах економіки. Однак такі тенденції лише поверхнево дають змогу оцінити реальні зміни в економіці країни, адже девальвація гривні, інфляція, курс гривні по відношенню до інших валют мають

¹³⁶ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

високий рівень впливу на реальну складову розвитку економіки. Саме тому, є доцільно розрахувати динамічні зміни обсягів виробництва ВВП за галузями економіки в дол. США.

Використовуючи середньозважені курси гривні до дол. США, отримаємо наступну статистичну інформацію (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Динаміка створеного валового внутрішнього продукту за галузями економіки у 2008–2018 рр. (млн дол. США)^{137,138}

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	179992	117228	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	109265	127552
Промисловість	41592	23431	25976	29686	31887	31034	22981	15191	16560	20175	22334
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12369	8440	10130	13205	13697	16220	13557	10978	10947	11179	12930
Сфера послуг	109450	76884	84171	94918	105765	114497	79787	51168	51676	60958	72870

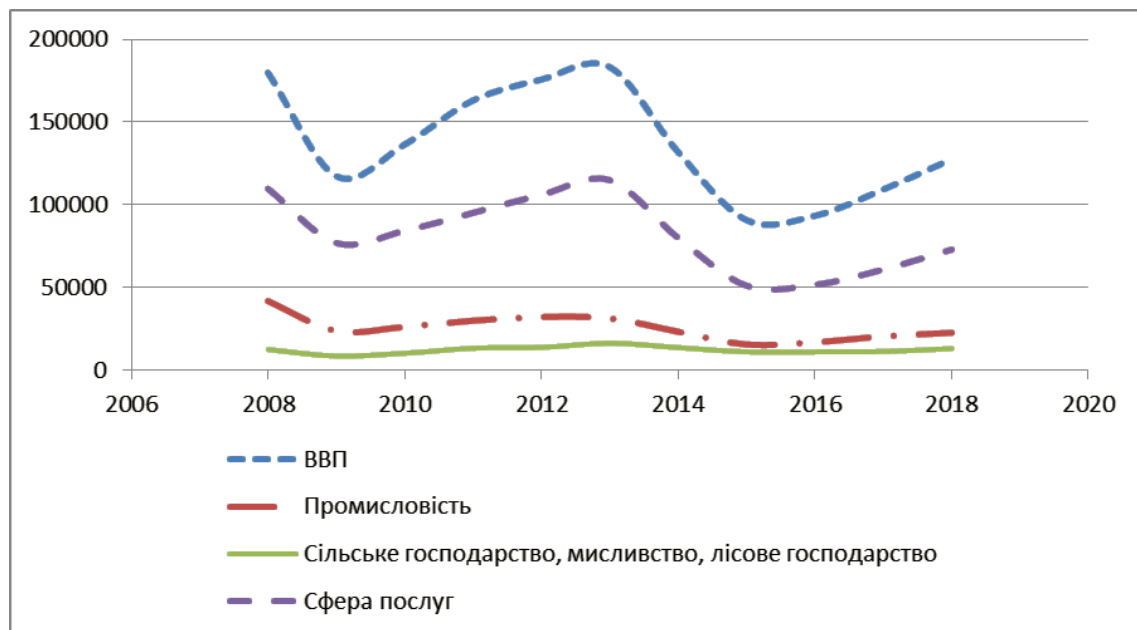

Рис. 3.21. Динаміка створеного ВВП за галузями економіки у 2008–2018 роках, (у млн дол. США)*

*Побудовано автором на основі:^{139,140.}

¹³⁷ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹³⁸ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. . веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

Аналізуючи рис. 3.21, можна виокремити ті сфери економіки, які найбільше піддавалися економічним потрясінням і під впливом зміни яких валовий внутрішній продукт в Україні змінювався найбільш суттєво. Зокрема, сфера послуг фактично повторює траєкторію ВВП, що може свідчити про найвищу чутливість цієї галузі до змін у світовій економіці, а також найбільшу залежність економіки України саме від будівельної галузі, кон'юнктури у фінансовому секторі. «Потрясіння» у фінансовому секторі, ліквідація великої кількості недержавних банків призвели до спаду економіки країни у 2013–2015 роках. Негативну динаміку у сфері послуг можна пояснити кризою в будівництві та зменшенням попиту на ринку нерухомого майна. Однак, починаючи з 2015 року, українська економіка і сфера послуг зокрема перейшла до стадії зростання, що свідчить про подолання негативних економічних наслідків та стабілізацію даної галузі.

Промисловість та сільське господарство же виявилися менш чутливими до економічних криз, що відбулися в світовій економіці. Аграрна сфера виявилася найбільш стійкою та знаменувалася найменшою волатильністю. Саме тому сільське господарство варто розглядати як галузь економіки, яка може стати локомотивом економічних перетворень, економічного зростання в Україні, є найменш чутливою до економічних потрясінь і породжує постійний поступальний висхідний рух. Зокрема, протягом 2008–2018 років у цьому секторі економіки чітких спадів та рецесій не було.

Політичні потрясіння, агресія з боку Росії, окупація частини території України призвели до зниження індустріального потенціалу країни, а відтак і обсягів промислового виробництва, що чітко проглядається на рис. 3.21 фазу спаду у 2013–2015 роках. Незважаючи на важку політичну ситуацію, у 2015 році дана галузь показала тенденцію до зростання. А спад 2008–2009 років у даному секторі економіки був спричинений світовою фінансовою кризою,

¹³⁹ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁴⁰ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

кон'юнктурою цін на продукцію важкої промисловості. Однак під впливом сприятливих умов вже у 2010 році відбулася стабілізація даного сектора економіки та розпочалася фаза економічного зростання.

З огляду на проведений аналіз, можна констатувати, що упродовж 2008–2018 років економіка України була чутливою до економічних дисбалансів у світі, однак дії уряду в сфері фіскальної політики дали змогу стабілізувати ситуацію і забезпечили повільний, однак висхідний тренд.

Макроекономічний аналіз підтверджує, що криза 2013 року в Україні була найбільшою за весь період незалежності, під час якої валовий внутрішній продукт знизився до 90615 млн дол. США у 2015 році, тоді як при попередній рецесії – у 2009 році – його значення становило 117228 млн дол. США.

Тому навіть при депресії 2009 року Україна перебувала в економічно кращому становищі, ніж у 2017-2018 роках, навіть незважаючи на фазу піднесення, що розпочалася у 2016 році. Причиною такого становища є значне зниження темпів виробництва промислової продукції та продукції сфери послуг, частка яких у створеному ВВП країни найвища. Промислове виробництво зменшилося з 23431 млн дол. США у депресійному 2009 році до 15191 млн дол. США у 2015 році, тоді як виробництво продукції сфери послуг зменшилося відповідно із 76884 млн дол. США до 51168 млн дол. США.

Єдиною галуззю економіки, яка забезпечила приріст валового внутрішнього продукту, є аграрна сфера: від 8440 млн дол. США у 2009 році до 10978 млн дол. США у 2015 році.

Такі показники ще раз засвідчують потребу розвитку та підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні, яке є стратегічною галуззю економіки країни і в майбутньому дозволить побудувати міцну державу зі швидкими темпами економічного зростання і лідерськими позиціями в світі за продовольством, а також дасть поштовх для інших галузей економіки, супутніх аграрній сфері.

Для побудови цілісної картини економічних залежностей нами проаналізовано розподіл створеного валового внутрішнього продукту за різними сферами через Зведений бюджет України та Пенсійний фонд України. Визначено взаємозалежності між валовим внутрішнім продуктом України та державним боргом. Такі дослідження дозволили встановити ефективність та раціональність використання бюджетних коштів, визначити, чи економіка України є економікою «проїдання» чи економікою «розвитку»; і хто є справжнім донором України: платники податків чи кредитори.

Таблиця 3.7

Динаміка ВВП, видатків Зведеного бюджету України за функціями та Пенсійного фонду України у 2008–2018 рр. (млн грн)*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
Видатки на освіту	60955	66770	79789	86254	101561	105539	100110	114193	129435	177756	210029
Видатки на соціальний захист	31390	28283	37366	43781	57027	57799	58192	76753	110719	145534	151423
Пенсії	42648	50487	67165	61653	68280	87264	79813	99587	147611	140227	157941
Видатки на медицину	33551	36558	44765	48962	58454	61569	57150	71001	75409	102392	115848
Видатки на збройні сили	11733	9654	11347	13242	14487	14844	27365	52016	59357	74360	97024
Видатки Пенсійного фонду України	153854	165729	191473	210714	233696	252755	243478	266508	256669	291466	363555
Капітальні видатки	41179	19978	30664	41947	40745	29380	20200	46753	73028	99612	171174
Видатки загалом	309216	307312	377873	416854	492455	505844	523126	679871	835589	1056760	1334294
Видатки Пенсійного фонду України та Зведеного бюджету України	463070	473041	569346	627568	726151	758599	766604	946379	1092258	1348226	1731972

*Розроблено автором на основі:^{141,142,143}.

Аналізуючи показники у наведеній табл. 3.7, можна спостерігати щорічне номінальне зростання видаткової частини Зведеного бюджету України. Дещо строкатішою виглядала ситуація щодо

¹⁴¹ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁴² Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹⁴³ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

видатків Пенсійного фонду: зокрема, у 2016 році такі видатки були меншими, ніж у 2015 році, погасити дефіцит бюджету Пенсійного фонду України вдалося за рахунок коштів Державного бюджету України.

Для отримання ще більш якісних результатів дослідження варто виразити наведені в табл. 3.7 показники у доларах США. Це дозволяє оцінити реальні видатки та визначити основні пріоритети держави в сфері соціально-економічного розвитку (Табл. 3.8; рис. 3.22).

Таблиця 3.8

**Динаміка ВВП, видатків Зведеного бюджету України за функціями та Пенсійного фонду України у 2008–2018 рр.
(млн дол. США)***

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	179992	117228	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	109265	127552
Видатки на освіту	11588	8571	10062	10688	12679	13309	8427	5229	5066	6511	7527,9
Видатки на соціальний захист	5968	3631	4712	5425	7119	7289	4898	3514	4333	5331	5427,3
Пенсії	8108	6481	8470	7640	8524	11004	6718	4560	5777	5137	5661
Видатки на медицину	6379	4693	5645	6067	7298	7764	4811	3251	2951	3751	4152,3
Збройні сили	2231	1239	1431	1641	1809	1872	2303	2382	2323	2724	3477,6
Видатки Пенсійного фонду України	29250	21275	24145	26111	29176	31873	20495	12203	10046	10676	13030,6
Капітальні видатки	7829	2565	3867	5198	5087	3705	1700	2141	2858	3649	6135,3
Видатки загалом	58786	39450	47651	51655	61480	63789	44034	31130	32704	38709	47824,2
Видатки Пенсійного фонду України та Зведеного бюджету України	88036	60724	71796	77766	90656	95662	64529	43332	42750	49386	62077,8

*Розроблено автором на основі:^{144,145,146,147}.

¹⁴⁴ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁴⁵ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹⁴⁶ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

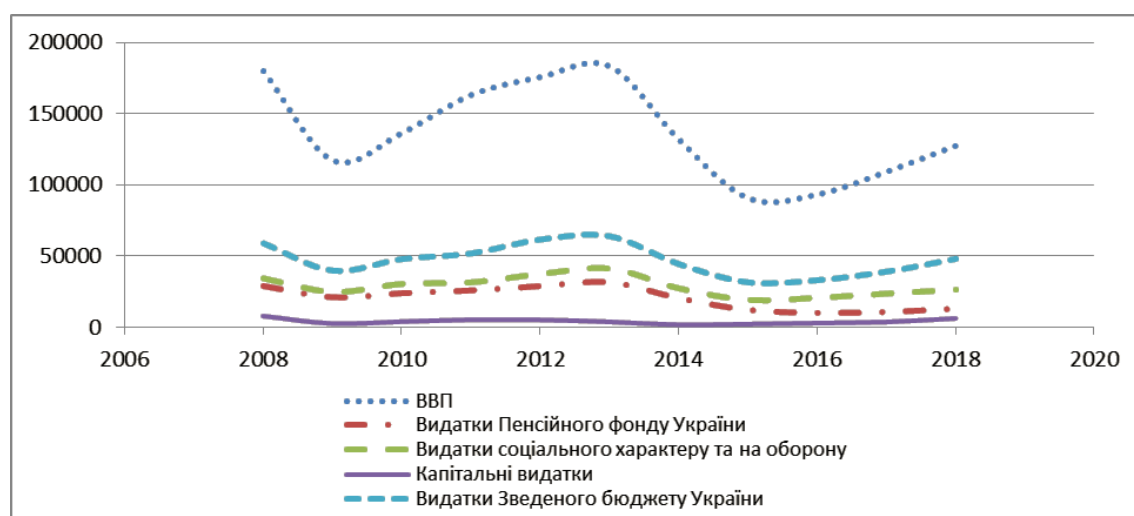

Рис. 3.22. Динаміка ВВП та видатків держави (за видами) у 2008–2018 рр., (у млн дол. США)*

*Побудовано автором на основі:^{148,149,150,151}.

Як видно з рис. 3.22, графік видатків Зведеного бюджету України повторює траєкторію графіка валового внутрішнього продукту, що може свідчити про підлаштування політики уряду у сфері видатків до загальнодержавної кон'юнктури економічного розвитку. В роки економічного спаду, депресії видатки Зведеного бюджету України також знижувалися, тоді як у роки піднесення – зростали. Такі тенденції абсолютно прогнозовані, адже видаткова частина Зведеного бюджету України залежна від економічних показників країни і наповнюється переважно за рахунок коштів платників податків (суб'єктів, що створюють ВВП). Тому зниження економічної активності в країні призводить до зменшення рівня залучення фінансових інструментів для здійснення функцій держави соціально-економічного характеру, через що можна говорити про залежність

¹⁴⁷ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

¹⁴⁸ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁴⁹ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹⁵⁰ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

¹⁵¹ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

соціальних видатків від рівня розвитку економіки країни. У період економічного зростання соціальні видатки підвищувалися повільніше, ніж ВВП, що може свідчити про антициклічні заходи уряду при проведенні фіскальної політики саме на цій стадії економічного циклу. Подібними були тенденції в умовах економічного спаду, зокрема видатки соціального характеру знижувалися повільніше, ніж валовий внутрішній продукт, що ще раз підтверджує антициклічність здійснюваних урядом фіскальних заходів.

Що стосується видатків Пенсійного фонду України, то спостерігалось менш стрімке їх зростання в умовах економічних підйомів і більш полого зниження в умовах економічної кризи. Таку ситуацію можна пояснити зміщенням акцентів у фінансуванні пенсій від Пенсійного фонду України до Державного бюджету (основним донором Пенсійного фонду є Державний бюджет України). Реальне зростання пенсій в Україні відбувається надзвичайно повільними темпами, що дає змогу стверджувати про низький рівень соціальної «уваги» уряду країни до проблеми пенсіонерів. А вирішенням проблем у сфері пенсійного забезпечення громадян України може стати Пенсійна реформа, яка повинна полягати не лише в запровадженні нових умов зарахування страхового стажу, підняття пенсійного віку громадян, а й трирівневої пенсійної системи, яка передбачає солідарну пенсійну систему, накопичувальну і недержавне пенсійне страхування, що дозволить вирішити питання фінансування пенсій з Пенсійного фонду України. До чинників, які вплинули на фінансовий стан Пенсійного фонду, треба віднести застосування урядом дискреційних інструментів, зокрема у сфері справляння ЄСВ; зменшення ставки ЄСВ у 2016 році майже в два рази призвело до зростання дефіциту бюджету і не мало очікуваного позитивного ефекту. Саме це і стало причиною збереження стадії спаду економіки і у 2017 році, тоді як інші видатки держави, починаючи з 2015 року, проявляли тенденцію до зростання.

Загальну увагу варто привернути до динаміки видатків соціального характеру, на оборону країни та капітальних видатків, що дозволить встановити пріоритети в розвитку України (рис. 3.23).

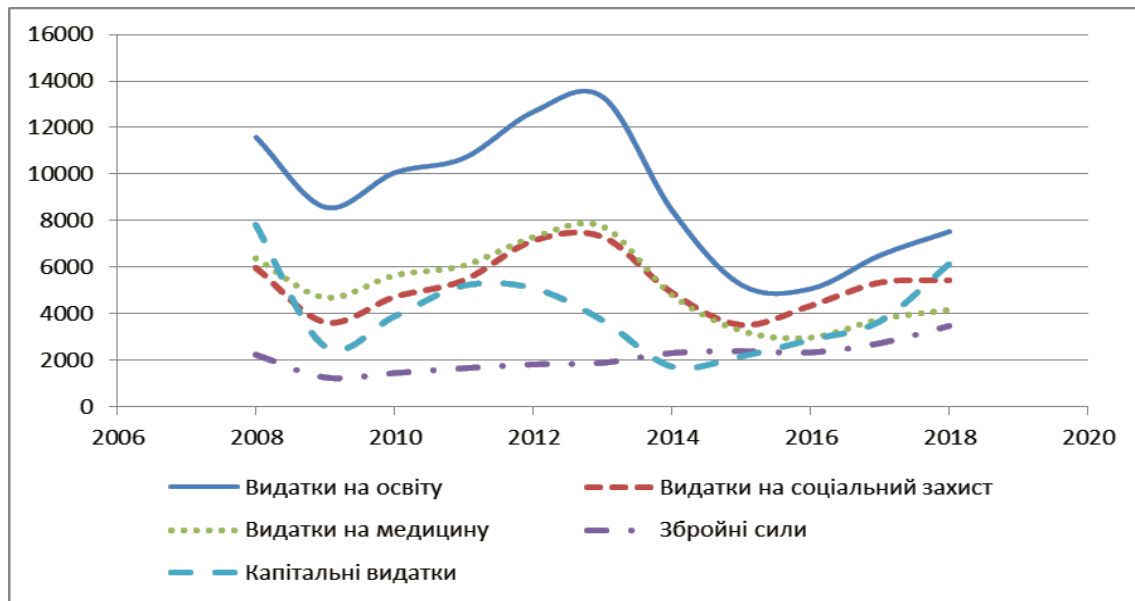

Рис. 3.23. Динаміка ВВП та видатків держави (за функціональним спрямуванням) у 2008–2018 років (у млн дол. США)*

*Побудовано автором на основі:^{152,153,154,155}.

Після 2015 року в Україні відновилися тенденції до підвищення обсягів фінансування видатків соціального характеру, що є позитивним індикатором економічного зростання. Але значна соціалізація бюджету може бути ефективною лише в короткостроковій перспективі, в той час як за існуючого стану економічного розвитку позитивного економічного ефекту на довгострокову перспективу можна досягти лише за умови спрямування бюджетних коштів на розвиток галузей економіки (так звані капітальні видатки). Позитивні кроки в цьому напрямку в Україні були зроблені, про що свідчать статистичні показники фінансування капітальних видатків. З 2014 року витрати держави економічного характеру почали зростати і відображають найвищу висхідну траєкторію протягом періоду, за який зроблено аналіз. Такі тенденції є свідченням того, що уряд країни обрав стратегію

¹⁵² Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁵³ Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

¹⁵⁴ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

¹⁵⁵ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

довготривалого й ефективного розвитку економіки, що вже у середньостроковій перспективі має привести до економічного зростання.

Спостерігалось зростання також витрат на фінансування оборони країни – із 1239 млн дол. США у 2009 році до 3477,6 млн дол. США у 2018 році. Тенденція до зростання оборонних видатків була закономірною, адже пов'язана з потребою забезпечити захист країни від агресії з боку Російської Федерації.

Проаналізувавши дві складові фіскальної політики країни (податкову та видаткову), не можна зі 100% впевненістю стверджувати про правильність всіх дій уряду в реалізації політики економічного зростання та підвищення соціального добробуту громадян країни. А боргова політика держави є не менш важливою, ніж дві інших, а, можливо, і найважливішою в довгостроковому періоді розвитку країни, адже вона безпосередньо впливає на державний суверенітет і від її ефективності залежить фінансова та економічна незалежність держави.

Саме тому доцільно дослідити взаємозалежності між циклами економічного розвитку та тенденціями в сфері боргової політики держави (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Динаміка валового внутрішнього продукту та Державного боргу України у 2008–2018 рр. (млн грн)*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
Державний зовнішній борг	86023	135926	181813	195806	208919	223016	486027	826270	980185	1080310	1099408
Державний внутрішній борг	44667	91070	141662	161467	190299	256960	461004	508001	670646	753399	761089
Гарантований державою зовнішній борг	56720	75825	94932	103607	16211	77009	125939	216449	259843	294685	297810
Гарантований державою внутрішній борг	2001	14063	13828	12241	100081	27129	27863	21459	19084	13280	10320
ВСЬОГО	189410	316885	432235	473122	515511	584114	1100833	1572180	1929759	2141674	2168627

*Розраховано автором на основі:^{156,157}.

¹⁵⁶ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Рівень державного боргу в Україні протягом 2008–2018 років зріс зі 189410 млн грн до 2168627 млн грн. Це свідчить про поглиблення негативних процесів, пов'язаних з борговою безпекою країни, – у такій ситуації посилюються ризики економічного, політичного та соціального характеру. Нагромадження державного боргу може бути причиною також підвищення рівня податкового навантаження в майбутніх періодах, зумовленого необхідністю погашення боргу за рахунок платників податків, або ж бути причиною залучення додаткових кредитних ресурсів для виплат за старими зобов'язаннями. Зростання державного боргу швидкими темпами свідчить про зростання навантаження на бюджети країни у майбутніх періодах – уряд у майбутньому буде змушений додатково перерозподіляти видатки бюджету на користь погашення та обслуговування боргу держави.

Для оцінки реальних показників державного боргу України необхідно виразити їх у дол. США (табл. 3.10; рис. 3.24).

Таблиця 3.10

**Динаміка валового внутрішнього продукту та державного боргу
України у 2008–2018 рр. (у млн дол. США)***

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	179992	117228	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	109265	127552
Державний зовнішній борг	16332	17446	22911	24265	26066	28098	40888	37825	38361	39572	39405,3
Державний внутрішній борг	8480	11689	17851	20010	23743	32375	38783	23255	26247	27597	27279,2
Гарантований державою зовнішній борг	10769	9732	11963	12840	2023	9703	10595	9909	10169	10794	10674,2
Гарантований державою внутрішній борг	380	1805	1743	1517	12487	3418	2344	982	747	486	369,9
ВСЬОГО	35960	40672	54468	58632	64318	73594	92610	71971	75524	78450	77728,6

¹⁵⁷ Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

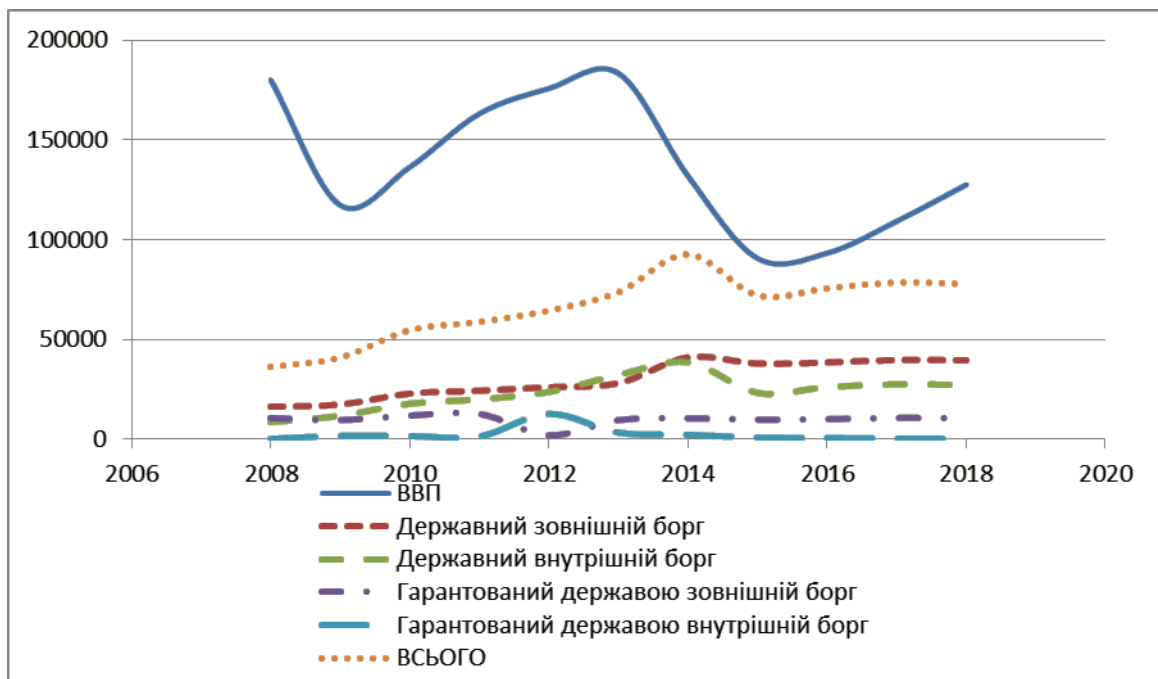

Рис. 3.24. Динаміка ВВП та державного боргу України у 2008–2018 роках, (у млн дол. США)*

**Розроблено автором на основі:^{158,159,160}.*

Аналізуючи динаміку державного боргу, вираженого в дол США, можна констатувати, що дії уряду в сфері боргової політики були діаметрально протилежними від його дій, які ми спостерігаємо при аналізі податкової політики держави. В період економічних спадів та економічної депресії спостерігалось зростання державного боргу України – для подолання наслідків економічного занепаду основним джерелом фінансування державних видатків (зокрема соціального характеру) були державні запозичення, що породило значне зростання державних зобов'язань. Незважаючи на те, що рівень державного боргу знаходився в дозволеніх Бюджетним Кодексом межах, в останні роки він наблизився до їх критичних значень, що може

¹⁵⁸ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁵⁹ Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

¹⁶⁰ Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

свідчити про підвищення рівня фінансової залежності від кредиторів країни, в тому числі зовнішніх (рис. 3.25).

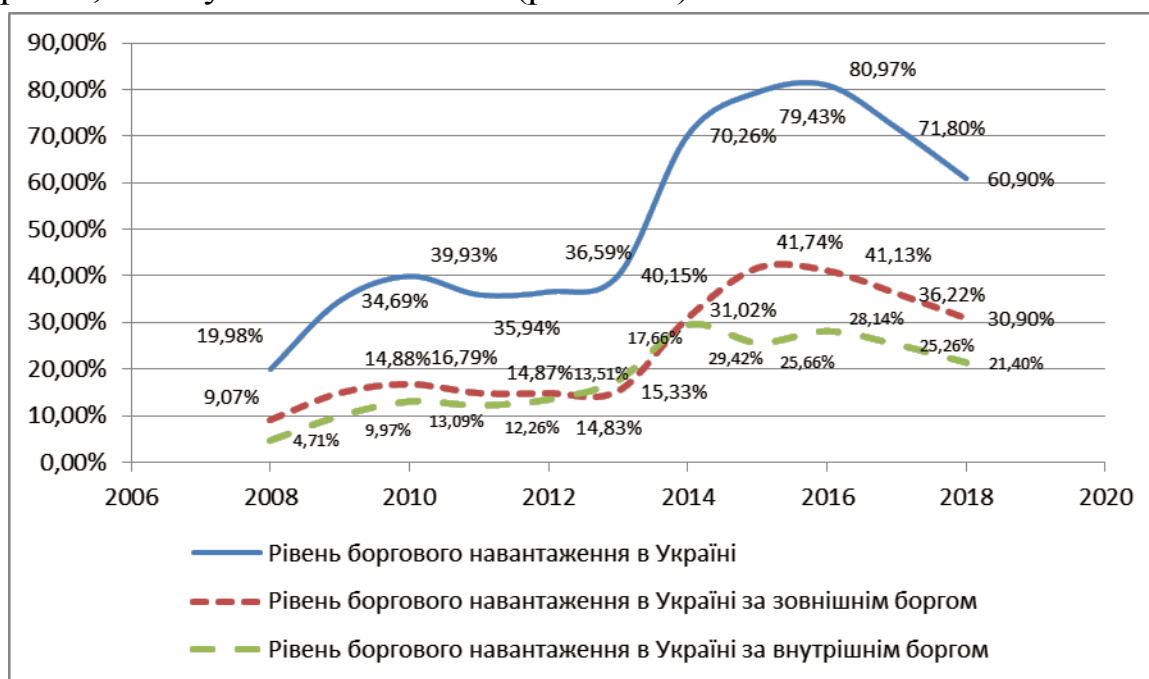

Рис. 3.25. Динаміка боргового навантаження в Україні у 2008–2018 роках (%)*

*Побудовано автором на основі:^{161,162,163}.

Крива графіка вказує на значне зростання боргового навантаження, починаючи з 2014 року. Якщо у 2013 році державний борг становив 40,15% ВВП, то у 2014 році він зріс до 70,26%, а у 2016 році його рівень перевищив психологічну межу у 80%, та на щастя, у 2017 році уряду вдалося повернути показник до прийняттого значення. В свою чергу спостерігаємо значне зростання зовнішнього боргу країни, яке з 14,83% у 2012 році підвищилося до 41,74% у 2015 році, а у 2013 році внутрішньоборгове навантаження було більшим, ніж зовнішньоборгове. У наступних періодах внутрішній державний борг відносно до ВВП знижувався і коливався у межах від 29,42% у

¹⁶¹ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

¹⁶² Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. finance.ua. 2018. веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

¹⁶³ Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

2014 році до 21,4% у 2018 році. Це може свідчити про обмежені можливості кредиторів та низький рівень добробуту громадян.

Висхідна тенденція боргового навантаження в Україні може призвести до непопулярних кроків уряду в майбутньому – до підвищення податкового навантаження задля отримання додаткового фінансового ресурсу для виплат за боргами, строк погашення яких настане.

Проаналізувавши інструменти фіскальної політики, їх вплив на управління економічними циклами та місце в системі антициклічного регулювання, можна зазначити, що податкова політика мала змінні ознаки від чітко вираженої проциклічної моделі до антициклічної, політика видатків характеризувалася протягом усього аналізованого періоду ознаками антициклічності, фактично повністю відображаючи траєкторію зміни ВВП країни. А нагромадження боргу держави без достатнього рівня економічного зростання може призвести до необхідності підвищення податкового навантаження або ж до непопулярних кроків у монетарній політиці країни. Тому на сьогодні боргова політика країни становить найбільшу загрозу економічного розвитку.

Зважаючи на притаманність циклічного розвитку, на економічні тенденції, було визначено основні етапи економічного розвитку, які виокремлено протягом аналізованого періоду. Економіка країни перебувала в стані глибокої кризи у 2014–2015 рр., ця криза була більш масштабною, ніж у 2008–2009 році, реальний ВВП країни зазнав значного спаду. Також нами визначено стадію економічного зростання, що розпочалася у 2009 році і тривала до 2013 року. Після кризи 2014–2015 років, розпочалася нова стадія економічного зростання, і вже у 2018 році валовий внутрішній продукт перевищив значення 2009 року.

Незважаючи на структурні проблеми в економіці, податкова політика, політика видатків і боргова політика країни є основними інструментами антициклічного регулювання економіки. Проте для ефективного розвитку економіки та дієвого механізму такого регулювання економіки необхідно змінити вектори державної

фіскальної політики в напрямку підвищення рівня капітальних видатків, зменшення боргового навантаження за рахунок зовнішніх позик; змінити боргову стратегію на підсилення ролі внутрішніх запозичень, зменшити рівень податкового навантаження на прибутки підприємств у реальному секторі (запровадити податок на виведений капітал), що дозволить вивільнити кошти для реінвестування, розширення сфери виробництва, пришвидшення темпів створення валового внутрішнього продукту. Для економічного зростання необхідно знизити рівень контролю за сферою виробництва, дебюрократизувати відносини між державою та бізнесом (державні органи влади повинні виконувати роль сервісної служби, надавати консультаційні послуги, а не виконувати роль карального інституту), впровадити непрямі методи державного контролю, забезпечити прозорість державної політики в сфері закупівель, дозволити громадськості брати активну участь у прийнятті рішень у сфері економіки, що дозволить підвищити рівень довіри міжнародних інституцій, покращити інвестиційний клімат у країні, а це в свою чергу стане поштовхом до розвитку економіки.

Та, на нашу думку, економічне майбутнє України виглядає дещо примарно, якщо в країні збережуться сьгоднішні тенденції. Незначне економічне зростання зумовлене радше не комплексними реформами і якісними діями уряду, а швидше поодинокими його кроками, які він робить, виконуючи зобов'язання, взяті перед зовнішніми кредиторами та світовими фінансовими інституціями задля отримання чергової «фінансової ін'єкції». Але найгірше те, що політична еліта, яка має сьогодні велику кількість вад, часто використовує отримані позики не за призначенням, а розподіляє їх, використовуючи сірі й нелегальні схеми, збагачуючись за рахунок коштів кредиторів. Водночас, боргове навантаження залишається на межі критичного рівня, що є небезпечною ознакою, яка несе загрозу економічній незалежності країни. Рівень корупції в Україні критично небезпечний, який не дає змоги запуснути маховик економіки, адже часто рішення приймаються не на користь найефективнішого, а на користь того, хто має найкраще урядове лобі чи запропонував великого хабара. Тому

для розвитку і процвітання країни, для її соціального та економічного зростання необхідно створити громадські інститути, забезпечити присутність суспільства при прийнятті важливих державних рішень, або ж необхідна воля державних лідерів для проведення ефективних реформ, однак сила корупції в Україні настільки велика, що вона «затиснула» всі сфери економічного та соціального життя країни. Першочергово потрібно провести ефективну судову реформу за зразками розвинутих демократичних країн, бо в іншому випадку ми й надалі топтатимемося на одному місці, скочуючись у прірву соціально-економічного неповернення.

3.4. Вплив фіскальної консолідації та фіскальної децентралізації на забезпечення економічної рівноваги

Побудова ефективних державних інститутів в сфері управління економічним розвитком є одним із основним завдань будь-якої цивілізованої країни. Такі інститути функціонують у тому чи іншому державному середовищі, яке може відрізнитися за розподілом обов'язків між центральними органами влади (горизонтальні зв'язки), центральними та місцевими інститутами управління (вертикальна комунікація). Розподіл повноважень, функцій та передбачених завдань є основними кроками уряду, від яких залежить стратегія та програма соціально-економічного розвитку країни. В центристських країнах основні повноваження в сфері фіскальної політики та основні вектори її реалізації зосереджені в руках центральних органів влади. У федеративних країнах значні повноваження в сфері державних фінансів надаються регіональним та місцевим органам влади, останні мають змогу приймати рішення в сфері доходів, видатків та боргу. Тоді як у конфедерації її члени фактично незалежні щодо вибору типів та моделей фіскальної політики, розподілу видатків та наповнення бюджетів. Та, незалежно від державного устрою, уряд навіть в унітарній країні може проводити політику фінансової чи фіскальної децентралізації, яка передбачає процес передачі значних державних функцій, прав та повноважень у сфері фінансів від

центральної до місцевих органів влади. Проте процес фіскальної децентралізації передбачає лише передачу значних повноважень управління, в той час як стратегія і тактика фіскальної політики є прерогативою центрального уряду і повинна базуватися на засадах збалансованих бюджетів усіх рівнів, дотримання безпекових значень фіскальних показників (безпечного рівня державного боргу, рівня дефіциту бюджету, його видатків та рівня податкового навантаження). Така політика повинна відповідати чітким правилам, мати визначену мету і поставлені завдання, щоби бути здатною забезпечити економічний розвиток та високий рівень добробуту громадян.

Незважаючи на унітарний устрій України та політику бюджетного центризму, у 2014 році було обрано курс на фіскальну децентралізацію. Стратегічною метою якого є зміцнення регіонів країни, зростання фінансових ресурсів місцевих органів влади, що повинно забезпечити економічний розвиток всієї країни, підвищення соціальних стандартів та добробуту громадян.

Саме економічна та політична нестабільність в Україні зумовили пошук дієвих інструментів стабілізаційного характеру. Політичні, фінансові та соціальні проблеми стали першопричиною декларування політики фіскальної децентралізації. Досвід високорозвинутих країн вказує, що саме децентралізація бюджетних повноважень може зробити істотний внесок у підвищення ефективності процесу управління на всіх рівнях влади. У результаті здійснення ефективної політики фіскальної децентралізації можна стабілізувати економіку та забезпечити зростання добробуту громадян.

Проте, поряд із кризою управління, ще одними викликами для України в останні роки стали стрімке підвищення рівня державного боргу та розбалансованість доходів та витрат бюджету, що може загрожувати економічному зростанню у майбутньому. Тому для стабілізації публічних фінансів, поряд із політикою децентралізації, варто проводити фіскальну консолідацію, яка передбачає дії уряду, спрямовані на збалансування бюджету та врегулювання показників державного боргу.

Поняття фіскальної консолідації активно почали використовувати в посткризовий період – після кризи 2008–2009 років. Більшість розвинутих країн світу, зіткнувшись зі значними фінансовими дисбалансами, нарощуванням державних боргів, були змушені використати інструменти дискреційної та патерналістської фіскальної політики, які мали позитивний ефект у подоланні кризових явищ та змінили спад своїх економік на їх зростання. Саме в цей період, у підсумковій заяві саміту «Великої двадцятки», який проходив 26–27 червня 2010 року в м. Торонто, було зазначено про необхідність запровадження країнами ОЕСР заходів фіскальної консолідації. На Американському інвестиційному форумі його безпосереднім керівником Хосе Анхелем Гурріа (Jose Angel Gurría) було зазначено: «Криза посіяла хаос у державних фінансах. Практично скрізь у зоні ОЕСР недискреційні податково-бюджетні заходи, пов'язані з циклічними втратами доходів і збільшенням витрат (у частині, пов'язаній із високим рівнем безробіття), призвели до різкого зростання бюджетного дефіциту й відповідного нарощування державної заборгованості. У результаті бюджетні дефіцити в зоні ОЕСР у цілому зросли в 2009 році й будуть залишатися близькими до 8% ВВП у 2010 році. Ще більше непокоїть те, що рівень державного боргу дорівнюватиме річному ВВП уже до 2011 року. Це поєднання створює величезні проблеми в майбутньому... Бюджетна консолідація є першочерговою довгостроковою задачею, що стоїть перед багатьма країнами ОЕСР»¹⁶⁴.

Потреба пошуку інструментів стабілізації світових фінансів після глибокої кризи 2008–2009 рр. і стали основною причиною актуалізації питання фіскальної консолідації, яка полягає у використанні методів дискреційного характеру, широкій участі уряду у фінансуванні країни щодо подолання боргових дисбалансів, ефективної політики в сфері видатків і, в кінцевому результаті, до стабілізації економічної кон'юнктури, досягнення економічної рівноваги.

¹⁶⁴ Fiscal consolidation. URL: http://www.oecd.org/document/25/0,3343,en_21571361_44315115_45408473_1_1_1_1,00.html (дата звернення: 10.01.2019).

Потреба «діяти» в напрямку подолання боргової кризи стала головним лейтмотивом щодо актуалізації питання фіскальної консолідації. Це питання було одним із головних на квітневій 2010 року доповіді МВФ «Перспективи розвитку світової економіки». В ній, зокрема, зазначалося, що основними завданнями урядів країн, які зазнали найбільшої шкоди від економічної кризи, є зниження ризику уразливості їх як позичальників за рахунок консолідації державних фінансів¹⁶⁵. На думку фахівців Фонду, у багатьох країнах із розвинутою економікою є нагальна потреба в розробці надійних середньострокових стратегій бюджетної консолідації. Вони повинні включати чіткі часові рамки для зниження відношення валового боргу до ВВП у середньостроковій перспективі, а також екстренні заходи у разі, якщо погіршення державних фінансів виявиться значнішим, ніж очікувалося, та повинно було б бути реалізовано з 2011 року¹⁶⁶.

Загрози, які спіткали економіки країн світу, не обійшли стороною й Україну. Макроекономічний аналіз, пропонований у цій праці, свідчить про загрозливий стан української економіки. Проте такі тенденції проявили себе не в посткризовий період, а лише в кінці 2013 року, що пов'язано із внутрішньодержавними подіями політичного та безпекового характеру. Але підґрунтя до економічної кризи формувалося протягом попередніх років і проявило себе лише у 2014 році. Криза в Україні була зумовлена зниженням фіскального простору, податкових надходжень, зростанням дефіциту пенсійного фонду, фіскальними дисбалансами. Ці причини й зумовили потребу у залученні урядом додаткових фінансових ресурсів, що і призвело до зростання боргу країни, який у 2014–2017 рр. набув загрозливого рівня. Саме зростання державного боргу актуалізує проблему фіскальної консолідації в Україні.

З позиції етимологічних характеристик фіскальну консолідацію пропонуємо тлумачити наступним чином.

¹⁶⁵ Перспективы развития мировой экономики. Перебалансирование роста. *Международный Валютный Фонд [Washington, D. C.]*. 2010. 206 с.

¹⁶⁶ Колісник О., Пруський О. Фіскальна консолідація в системі антикризових заходів макроекономічного регулювання. *Економіка*. 2010. №7. С. 53–59.

Зокрема, фахівці ОЕСР під фіскальною консолідацією розуміють політику держави, спрямовану на зменшення дефіциту та скорочення показників державного боргу. Проте варто зауважити, що тут мається на увазі не лише дефіцит бюджету країни, а й дефіцит сектора державного управління загалом, що є значно ширшим поняттям¹⁶⁷.

У широкому розумінні фіскальна консолідація – це комплекс заходів уряду, що спрямовуються на оптимізацію видатків бюджету, здійснення структурних реформ, збільшення надходжень не тільки шляхом змін у системі оподаткування, а й за рахунок системних змін в економіці. Отож, таке трактування сутності цієї економічної категорії дає підстави стверджувати, що воно пов'язане не лише із бюджетними чи фіскальними процесами, а й пов'язане зі змінами економічної кон'юнктури, залежить від стану економіки та стадії економічного циклу. А це підтверджує актуальність дослідження фіскальної консолідації в контексті вивчення економічних циклів¹⁶⁸.

Відповідно до наукових висновків відомого американського вченого Дж. Сакса, фіскальна консолідація зводиться до ліквідації основного фіскального та квазіфіскального дефіциту, який є причиною високої інфляції. Вона завжди передбачає різке зменшення субсидій¹⁶⁹ а також державних видатків на інвестиції з переведенням більшої їх частини саме на підприємства¹⁶⁹. Ми погоджуємося з висновками американського вченого, однак таке трактування сутності фіскальної консолідації є надто спрощеним і відображає лише кінцеву мету такого процесу, але не вказує, що лежить в основі потреби її здійснення і які інструменти необхідно використати для її реалізації.

Саме тому сутність фіскальної консолідації необхідно розглядати як процес подолання негативних економічних наслідків та приведення фіскальних показників до стану балансу. До фіскальних

¹⁶⁷ Glossary of Statistical Terms. Fiscal Consolidation. URL: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=984> (дата звернення: 30.12. 2018).

¹⁶⁸ Фискальная консолидация: Итоги визита МВФ в Украину // Экономические новости от 16.11.2010. веб сайт. URL: <http://economic!ua.com/analitika/ 25099> (дата звернення: 03.05.2019).

¹⁶⁹ Sachs J. An Overview of Stabilization Issues Facing Economies in Transition. URL: http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP!Jeffrey!Sachs!02! Ukr?OpenForm (дата звернення: 10.04. 2019).

показників, які потребують корегування в результаті проведення політики фінансової консолідації, потрібно відносити розбалансований бюджет, надлишкове боргове навантаження, надмірні (необґрунтовані) видатки та високий рівень дефіциту державних фінансів. Фактично це політика уряду, покликана в умовах економічної нестабільності забезпечити досягнення фінансової стійкості.

Фінансова консолідація проводиться такими методами: скороченням видатків уряду або ж підвищенням рівня податкового навантаження, метою якого є скорочення дефіциту. Однак корегування показників податкового навантаження чи видатків бюджету по-різному впливають на економіку та соціальну політику на різних стадіях економічного циклу. Тому й наслідки політики фінансової консолідації в різних за розвитком країнах різні.

За висновками і відповідно до аналітичних оцінок МВФ, доведено, що у розвинутих країнах в умовах економічної рецесії та затяжної кризи корегування податкової політики має сильніший позитивний ефект, ніж політика скорочення видатків, і навпаки, у період затяжної рецесії негативний економічний ефект від корегування видатків бюджету є більш відчутніший, ніж збільшення доходів. А дії уряду щодо політики фінансової консолідації повинні бути виваженими, обмеженими, щоби не створити прецеденту тиску на суспільство і не чинити надмірного податкового навантаження на платників податків. Лише за таких умов фінансова політика буде результативною і позитивно вплине на стабілізацію економічної кон'юнктури в країні. Тоді як в умовах економічного зростання в таких країнах доцільно проводити політику корегування саме видатків, адже воно матиме більшу позитивну дію, ніж корегування податкового навантаження. Проте знову ж таки корегування видатків повинно бути виваженим і поступовим, не створювати миттєвих соціальних шоків для громадян.

Що стосується економічно нестабільних країн, рівень доходів громадян у яких є низьким, то заходи в частині фінансової консолідації, в них повинні бути протилежними до тих, що у

розвинутих країнах. Доведено, що в умовах економічної рівноваги та незначного зростання економіки в ході здійснення фіскальної консолідації недоцільно знижувати рівень видатків, а доцільно застосовувати заходи податкового характеру. Зниження видатків уряду в основному відобразиться на працівниках бюджетної сфери та знизить рівень фінансування капітальних видатків, що призведе до порушення соціальної та економічної рівноваги в країні: зростатиме рівень безробіття, знижуватиметься рівень купівельної спроможності громадян, що в середньостроковому періоді може негативно вплинути на загальнодержавну економічну кон'юнктуру. Саме тому для збалансування державних фінансів, для зниження дефіциту бюджету та боргового навантаження в країні доцільніше проводити корегування у податковій системі шляхом незначного підвищення податкового навантаження. Проте таке підвищення повинно мати експертний, аналітичний характер і, на нашу думку, повинно стосуватися ліквідації неефективних податкових пільг, переорієнтування від оподаткування доходів до оподаткування майна, предметів розкоші та акцизного оподаткування з одночасним проведенням ефективних заходів у сфері подолання незаконних шляхів ухилення від сплати податків та боротьбою із недобросовісними платниками.

Підтвердженням таких емпіричних думок є висновки М. Естевао та І. Самаке, які, досліджуючи країни Центральної Америки та країни з низьким рівнем доходів, виявили наступні тенденції, які проявили себе в середньостроковому періоді. Зокрема, вчені дослідили, що політика фіскальної консолідації має позитивний вплив на випуск продукції у середньостроковому періоді в більшості країн Центральної Америки та країн із низьким рівнем доходів. Причому позитивний ефект проявляється незалежно від того, яким шляхом реалізуються фіскальні консолідації – чи збільшенням доходів держави, чи скороченням поточних видатків. Проте ефект зменшення капітальних видатків у таких державах є більш деструктивним

відносно до економічної активності у короткостроковому та середньостроковому періодах¹⁷⁰.

Також цими вченими доведено, що в державах, які перебувають у стані бюджетної кризи, відсутність заходів, пов'язаних з фіскальними коригуваннями, може призвести до масової втрати довіри економічних агентів, що спровокує економічний колапс. «Якщо ж бюджетна консолідація допомагає уникнути такого екстремального сценарію, – зазначають дослідники, – її потрібно вважати засобом поживлення, а не гальмування економічної активності»¹⁷¹. Учені є одностайними і наполягають на такій позиції, що в умовах надмірного боргового навантаження фіскальні коригування сприяють зростанню економіки в середньостроковому періоді, проте в короткостроковому періоді інколи можуть спостерігатися негативні економічні ефекти. Отож, незважаючи на короткострокові стреси, яких зазнає держава в результаті здійснення фіскальної консолідації, такі заходи є необхідними, адже в довгостроковій перспективі вони мають позитивний вплив на інвестиційне середовище, зростання економічної кон'юнктури та забезпечення економічної та соціальної рівноваги в країні.

Відповідно до емпіричних досліджень та висновків провідних науковців світу та міжнародних організацій, процес фіскальної консолідації – це вимушена дія уряду в умовах хиткого економічного становища та загрозливого стану в державних фінансах (надмірного боргового навантаження, відсутності стійкого середовища для податкових надходжень, високого рівня видатків). Фіскальну консолідацію необхідно також розглядати як процес подолання фіскальної нестабільності та превентивний захід для досягнення фіскальної стійкості.

Фіскальна консолідація є процесом-наслідком економічної кризи, адже в здоровому середовищі здійснювати її немає необхідності. З огляду на такий висновок, варто наголосити: в умовах глобалізації,

¹⁷⁰ Estevão M., Samake I. The Economic Effects of Fiscal Consolidation with Debt Feedback. *IMF Working Paper*. 2013. May.

¹⁷¹ Там само.

розвитку міждержавних економічних зв'язків, в умовах глобальної торговельної «павутини» світове співтовариство повинно навчитися передбачати настання економічних криз, завчасно виявляти проблеми та загрози, які можуть вплинути на негативну економічну кон'юнктуру. Проте окремі країни, незважаючи на правильну політику в сфері фінансів, на ефективні дії щодо забезпечення економічного розвитку досить часто піддаються екзогенним негативним чинникам, які нівелюють позитивні управлінські дії уряду та призводять до негативних тенденцій розвитку економіки та зниження рівня добробуту громадян у середині самої країни. Саме тому виявлення таких сигналів та запобігання їх впливу на окремі країни і є першоосновою функціонування світових фінансових організацій.

Ми впевнені: якщо б вдалося передбачити настання економічної фінансової кризи 2008–2009 років, якщо б світовий уряд звернув увагу на негативні фінансові сигнали в країнах-збудниках, якщо б вдалося зменшити рівень накопичення світового боргу, то потреби реалізовувати політику стабілізації та обмежуючу політику фіскальної консолідації не виникало б.

Однак, зважаючи на ситуацію, що склалася, та потребу швидкого «лікування» фінансового та економічного секторів в Україні, національний уряд постав перед проблемою вибору їх оптимальної моделі, яка полягає у виробленні нових правил, дій та заходів щодо побудови якісної державної фінансової системи з ефективним розподілом та перерозподілом фінансів у середині країни, а також формуванні такої моделі державного управління, яка б дала змогу забезпечити швидкий розвиток вітчизняної економіки та зростання рівня життя її громадян.

У 2014 році уряд України взяв курс на децентралізацію, який мав би сприяти економічному розвитку регіонів країни. Метою такої політики є зміцнення соціальної, економічної, фінансової та бюджетної сфер на місцевому рівні, які однозначно в кінцевому результаті сприятимуть розвитку країни загалом. Проте в умовах економічної нестабільності, розгортання економічної кризи політика

фіскальної децентралізації проводиться одночасно із політикою бюджетного збалансування (фіскальної консолідації).

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених фіскальна децентралізація розглядається досить часто, актуальна вона і в останні роки.

Зокрема, українськими вченими В. Валігурою та Л. Амбрик зазначено, що фіскальна децентралізація охоплює процес передачі повноважень місцевим органам влади на формування власних податкових і неподаткових надходжень, здійснення видатків, залучення боргових ресурсів та оптимізацію на цій основі політики міжбюджетних трансфертів¹⁷².

Проте таке визначення та трактування процесу фіскальної децентралізації необхідно доповнити таким висновком: самоціллю такого процесу є не лише передача певних повноважень на місцевий рівень, він повинен забезпечити їх ефективний розвиток, зростання добробуту громадян, збільшення промислового потенціалу, що в кінцевому результаті сприятиме зростанню економічних показників у цілому по країні, адже в іншому випадку проведення політики фіскальної децентралізації є недоцільним.

У концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зазначені такі пріоритетні напрямки фіскальної децентралізації¹⁷³:

- забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів;
- стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад;
- закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення наявної дохідної бази місцевих бюджетів;
- децентралізація видаткових повноважень і чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності;

¹⁷² Валігура В. Амбрик Л. Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні. Світ фінансів. 2016. №2. С. 123-145.

¹⁷³ Закон України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин” від 28.12.2014 р. № 79-VIII Верховна Рада України. 2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page3> (дата звернення: 21.02.2019).

– надання нових видів трансфертів і посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях;

– визначення нового механізму бюджетного регулювання та вирівнювання.

У концепції подано основні напрямки проведення фіскальної децентралізації, які повністю відображають її сутність та механізми реалізації. Основна мета такого процесу полягає в забезпеченні економічної рівноваги, посиленні фінансових позицій України в світовому просторі й ефективному її розвитку. Українськими вченими Г. Лопушняк, З. Лободіною та М. Ливдар зазначено, що на якісний процес фіскальної децентралізації негативно впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних учені відносять, зокрема економічну кризу, підсилену військовою агресією на Сході України та анексією Автономної Республіки Крим, та рудименти командно-адміністративної системи, до суб'єктивних – антагонізм безмежного зростання суспільних потреб і обмеженості ресурсів, значний рівень тінізації економіки, домінування у структурі виробництва нижчих технологічних укладів, неефективне використання трудового, природно-ресурсного та геополітичного потенціалів, які, на думку вчених, не дають змоги ефективно та в повному обсязі отримати всі переваги фіскальної децентралізації¹⁷⁴.

Абсолютно погоджуємося з авторами, адже саме такі об'єктивні та суб'єктивні причини розглядалися нами у попередніх розділах, які варто вважати такими, що перешкоджають якісному економічному розвитку та зростанню добробуту громадян. Проте, з іншого боку, знаючи негативні чинники, простіше розробити ефективну модель державного управління, тому що їх можна врахувати. Можливість ідентифікації таких причин і є перевагою та повинна стати висхідною платформою на шляху побудови ефективної державної політики в сфері соціально-економічного розвитку.

¹⁷⁴ Лопушняк Г. С., Лободіна З. М., Ливдар М.В. Фіскальна децентралізація в Україні: декларації та практична реалізація. *Економічний Часопис-XXI*. К., 2016. №161(9-10). С. 79-84

Дослідження політики фінансової децентралізації полягає у виявленні та аналізі статистичних даних. Такі з них, які дають змогу таку політику ідентифікувати, представлені на рис. 3.26.

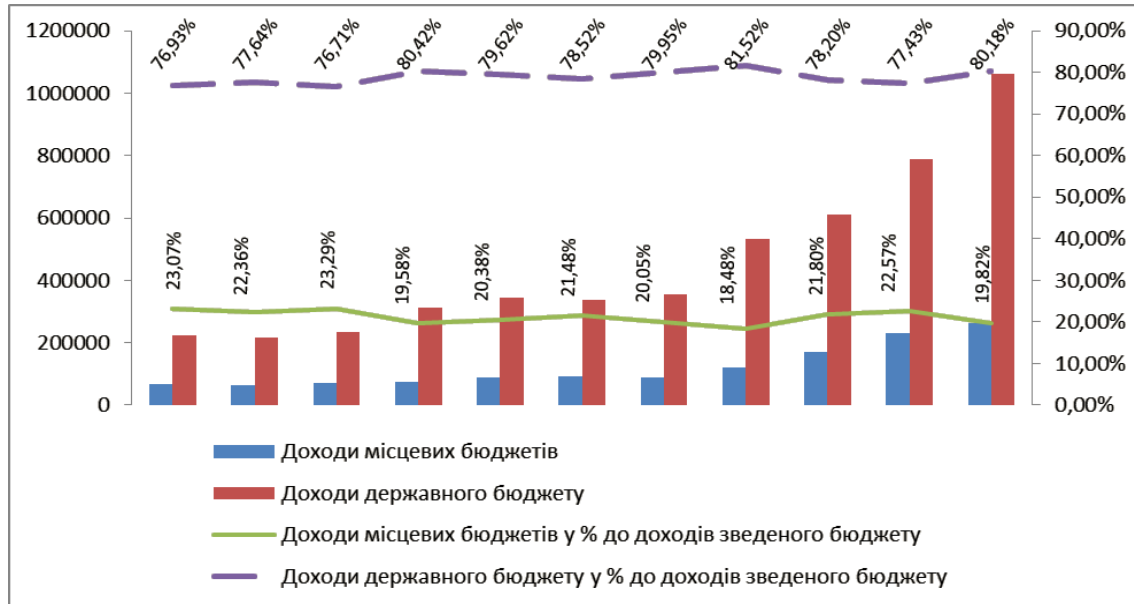

Рис. 3.26. Динаміка доходів місцевих та державного бюджетів в Україні та частка таких доходів у зведеному бюджеті України у 2008–2018 роках (у млн грн та у %) ¹⁷⁵

Аналіз доходів до місцевих та державного бюджетів та частки таких доходів у зведеному бюджеті за 2008–2018 роки дає змогу відслідкувати наступні тенденції. У 2008–2010 роках спостерігався високий рівень місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету України. В той час як у 2011–2015 роках відбулося послаблення ролі місцевих бюджетів, зокрема їх частка у Зведеному бюджеті в ці роки коливалася від 19,58% у 2011 році, протягом 2012–2014 років вона дещо зросла – до 20,38%, 21,48% і 20,05% відповідно, а вже у 2015 році роль місцевих бюджетів різко знизилася до показника 18,48%, – найнижчого за весь аналізований період. Але вже у 2016–2017 роках політика фінансової децентралізації привела до перших позитивних результатів – до зростання перерозподілу доходів зведеного бюджету на користь місцевих бюджетів: 21,8% у 2016 році,

¹⁷⁵ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

та 22,57% у 2017 році. Останній, до речі, є третій за значенням показником за весь аналізований період. Зростання фіскальної ролі місцевих бюджетів можна пояснити зростанням розміру мінімальної заробітної плати у 2016 році, що і спричинило значний приріст податку на доходи фізичних осіб. Ще одним важливим чинником, що вплинув на зростання доходів місцевих бюджетів, стало реформування особливостей справляння податку на доходи фізичних осіб, яка стосувалася порядку перерозподілу цього податку між бюджетами країни та місцевими територіями, які пройшли процес об'єднання, та тими, які ще не створили об'єднаної територіальної громади.

Підтвердженням цьому є динаміка надходжень і частка податку на доходи фізичних осіб у державному та місцевих бюджетах протягом 2008–2018 років відносно до доходів зведеного бюджету України (рис. 3.27).

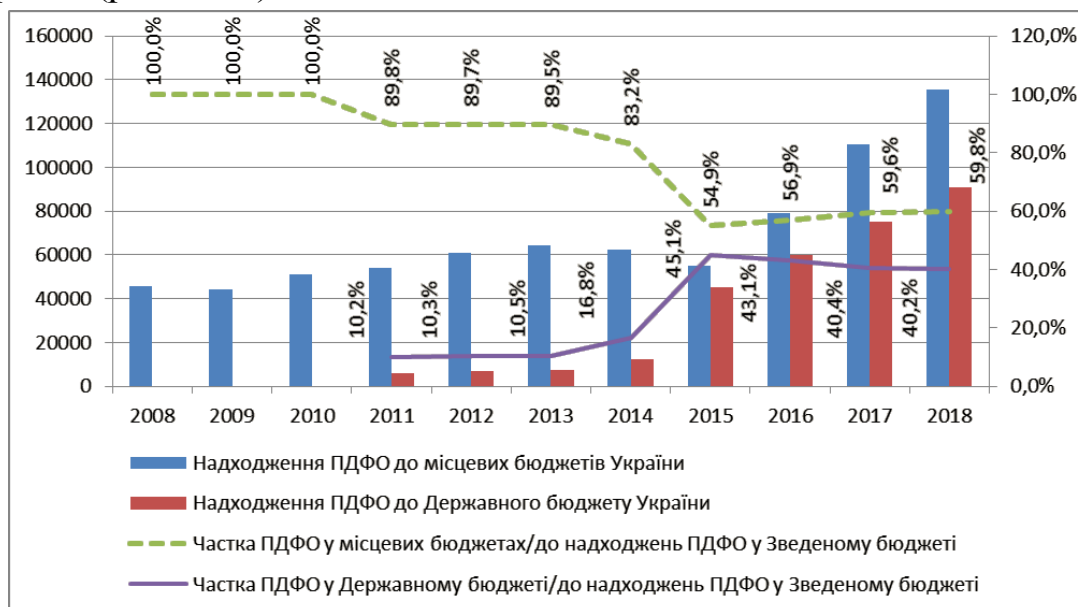

Рис. 3.27. Динаміка надходжень і частка податку на доходи фізичних осіб у державному та місцевих бюджетах протягом 2008–2018 років відносно до доходів зведеного бюджету України (у млн грн та %)¹⁷⁶

¹⁷⁶ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.04. 2019).

Високу частку доходів місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету у 2008–2010 роках можна пов'язати з тим, що всі надходження від податку на доходи фізичних осіб у ці роки спрямовувалися до місцевих бюджетів. Проте в наступні роки спостерігалось зниження частки цього податку, це пов'язано зі змінами в механізмі розподілу ПДФО між бюджетами: зокрема, податок, зібраний у м. Києві, частково спрямовувався до державного бюджету України. В той час, відповідно до обраного курсу на фіскальну децентралізацію, відбулися зміни в порядку перерозподілу ПДФО між бюджетами всіх рівнів. Саме таке реформування призвело до зміни надходжень ПДФО до місцевих та державного бюджету. В Україні протягом 2014–2018 років спостерігалось зростання частки ПДФО у доходах Державного бюджету у відношенні до попередніх проаналізованих періодів: якщо у 2014 році вона становила 16,8%, то у 2015 р. – 45,1%, 2016 р. – 43,1%, у 2017 р. – 40,4%, у 2018 році – 40,2%. Така ситуація свідчить про відсутність достатніх ресурсів для наповнення державного бюджету. Необхідність додаткового перерозподілу ПДФО на користь державного бюджету можна обґрунтувати зниженням ставки ЄСВ із максимальних 41% до 22%, що на перших етапах реформування призвело до зростання дефіциту Пенсійного фонду і потреби додаткового фінансування такого дефіциту за рахунок коштів державного бюджету. Проте, враховуючи особливості перерозподілу ПДФО між бюджетами України, після закріплення урядом політики на фіскальну децентралізацію, можна констатувати, що протягом 2016–2018 років спостерігалась позитивна динаміка надходжень ПДФО до місцевих бюджетів, що може свідчити про дієвість здійснюваної ним політики. В результаті збільшення кількості об'єднаних територіальних громад в Україні в останні три роки відбулося зростання надходжень ПДФО до місцевих бюджетів.

Однак, проаналізувавши надходження податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України, потрібно зазначити, що з 2015 року його розмір почав різко зростати. Це пов'язано зі зростанням розміру мінімальної заробітної плати в Україні та підвищенням базової ставки податку із 15% до 18% (рис. 3.28).

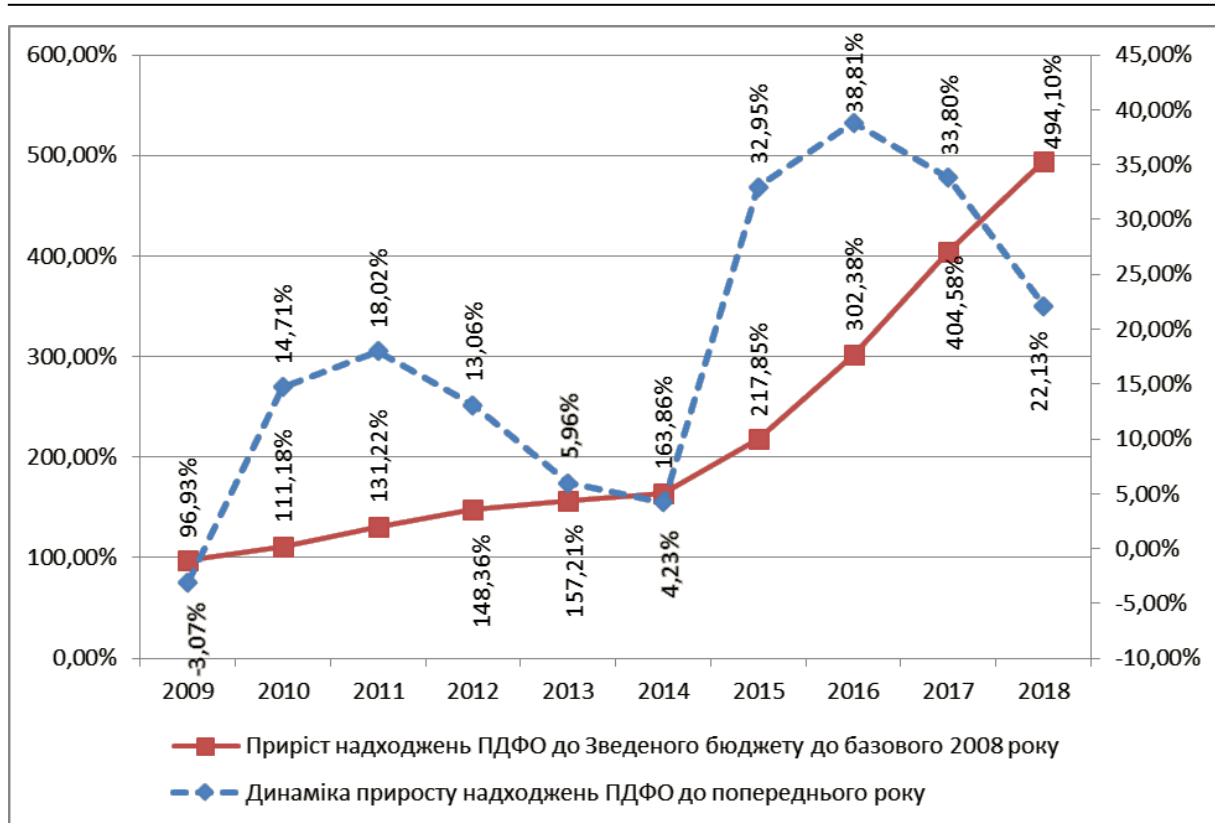

Рис. 3.28. Динаміка приросту надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України у 2009–2018 рр. (%)*

**побудовано автором на основі¹⁷⁷*

Протягом десяти років – з 2009 по 2018 рр. – надходження ПДФО в Україні зросли більш ніж у 4 рази, найвищі темпи приросту були у 2015–2017 роках – 32,95%, 38,81% та 33,8% відповідно, зростання надходжень становило у 2015 році – 217,85% до 2008 року, тоді як у 2017 році – 404,58% до 2008 року, а вже у 2018 – 494,1%. Показники засвідчують зростання доходів громадян України у гривневому еквіваленті, а отже, – і підвищення добробуту громадян.

Для оцінки політики фіскальної децентралізації доцільно проаналізувати динаміку місцевих податків і зборів, а також порівняти, як змінилися податкові надходження місцевих бюджетів відносно до доходів Зведеного бюджету (рис. 3.29).

¹⁷⁷ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

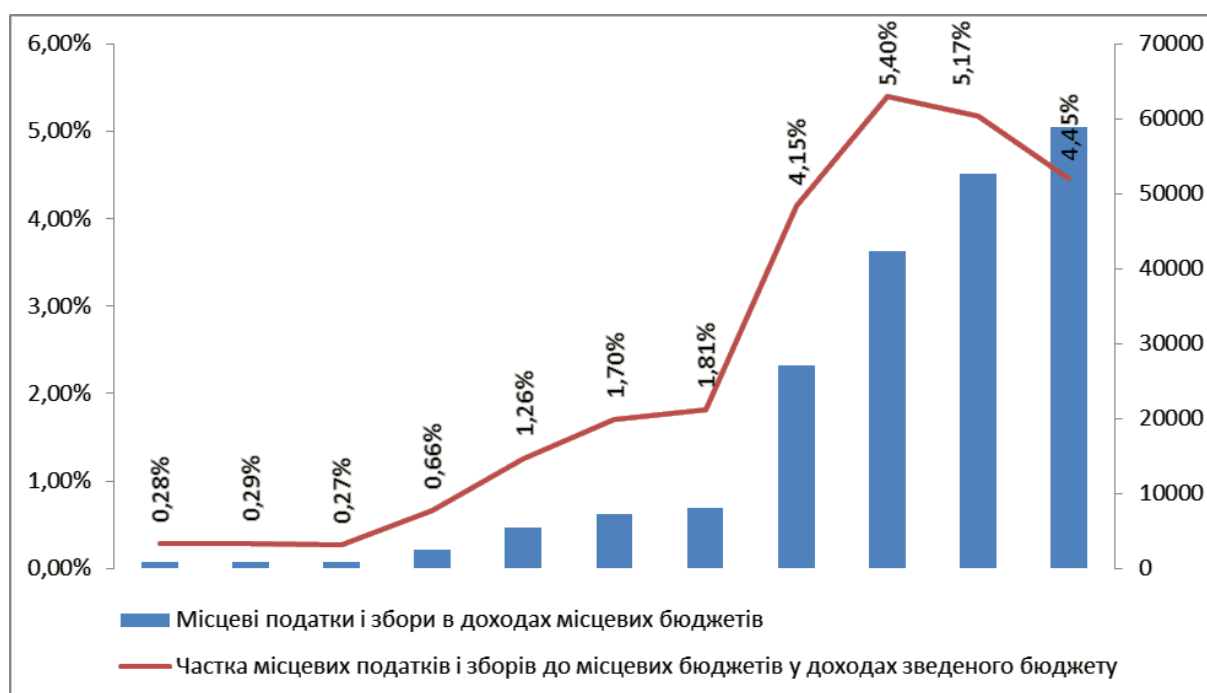

Рис. 3.29. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України та їх частка у доходах Зведеного бюджету України у 2008–2018 рр. (у млн грн; %)*

**побудовано автором на основі¹⁷⁸*

За період із 2008 по 2018 рр. лише з 2015 року спостерігалася чітка тенденція до зростання частки місцевих податків та зборів у доходах Зведеного бюджету України, що свідчить про дотримання урядом взятого курсу на децентралізацію. Якщо протягом 2008–2010 років частка місцевих податків становила лише 0,28%–0,27%, то вже у 2011 році вона почала зростати від 0,66% у 2011 році до 1,81% у 2014 році. Проте вже у 2015 році частка місцевих податків і зборів у доходах Зведеного бюджету зросла до 4,15% та продовжила зростати у 2016 році – до 5,4%, однак у 2017 році темпи зростання показника дещо знизилися – до 5,17% та – 4,45% у 2018 році. В абсолютних величинах надходження податків до місцевих бюджетів протягом десяти років змінилися із 820 млн грн у 2008 році до 58902 млн грн у 2018 році, тобто зросли у 71,83 рази.

Такі тенденції ще раз підтверджують позитивні результати політики фіскальної децентралізації, яка сприяла збільшенню

¹⁷⁸ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

фінансових ресурсів місцевих бюджетів майже у 72 рази протягом 2008–2018 років. Така політика позитивно вплинула на перебіг інших реформ в Україні – освітньої, медичної, культурної. Тоді як в умовах централізованого розподілу коштів виникає надзвичайно велика кількість зловживань. Потреба «випрошувати» необхідні ресурси в центральних органах влади для забезпечення життєдіяльності окремої території негативно впливає на її розвиток, у той час як отримання значного фінансового ресурсу місцевими територіальними громадами є запорукою розвитку територій, соціальної інфраструктури, забезпечення зростання добробуту громадян. Проте досі існують проблеми, які не дозволяють повністю забезпечити фінансування потреб місцевих громад за рахунок власних надходжень місцевих бюджетів (рис. 3.30).

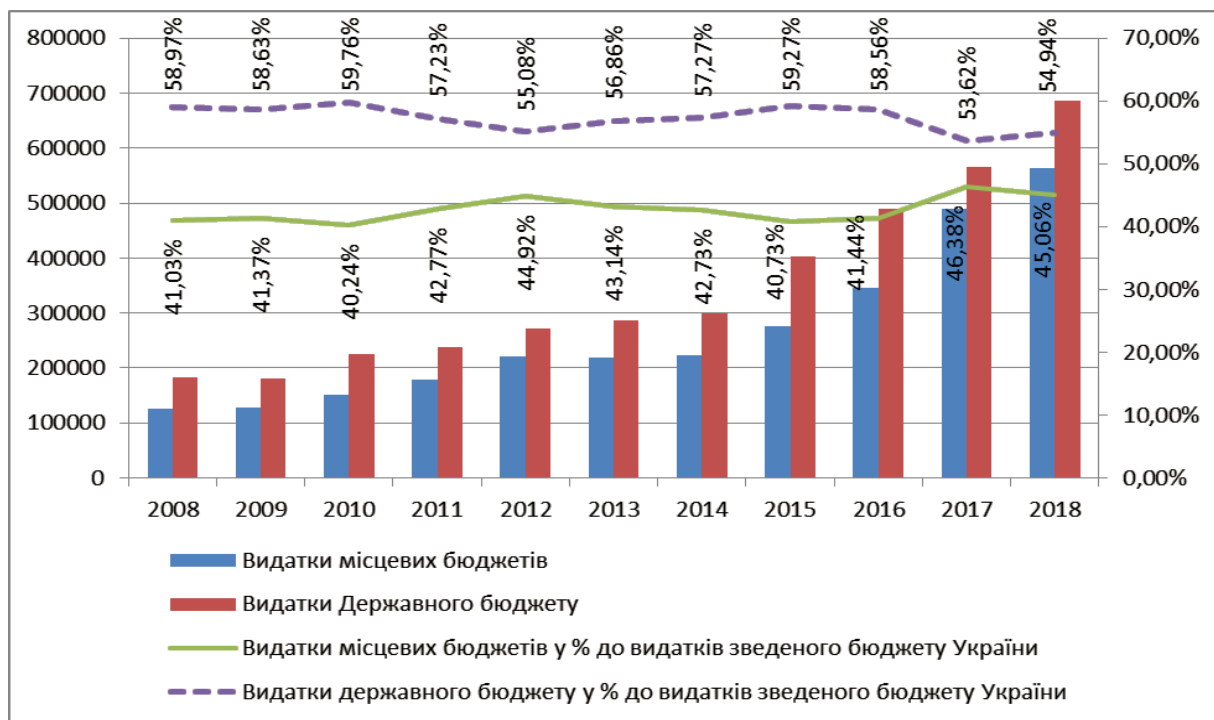

Рис. 3.30. Динаміка витраток місцевих та державного бюджетів та їх частка у Зведеному бюджеті України у 2008-2018 рр. (у млн грн; %)*

**Побудовано автором на основі¹⁷⁹*

¹⁷⁹ Бюджет України; Витатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

Протягом 2008–2018 років спостерігалось зростання видатків у грошовому гривневому еквіваленті, проте якщо аналізувати частку видатків у Зведеному бюджеті, то варто відмітити рівномірну їх структуру, яка фактично є незмінною протягом 10-ти аналізованих років і коливається в межах 40,24%–45,06% за видатками місцевих бюджетів та в межах 53,62%–59,76% – державного бюджету. Незважаючи на політику децентралізації, перерозподіл видатків через місцеві та державний бюджет майже не змінився: якщо у 2012 році частка видатків місцевих бюджетів становила 44,92%, то у 2014 р. вона знизилася до 42,73%, у 2015 р. – 40,73%, у 2018 році частка видатків місцевих бюджетів становила 45,06% від видатків зведеного бюджету України. Таку динаміку можна пояснити зростанням навантаження на державний бюджет України у 2014–2018 роках, пов'язаним у першу чергу із політичною ситуацією, що склалася в нашій країні, та економічними проблемами. Необхідність додаткового фінансування видатків на оборону (зокрема зростання таких видатків до 5% ВВП) вплинула на перерозподіл видатків між державним та місцевими бюджетами України.

Потреба у додатковому фінансуванні обороноздатності країни та забезпечення безпеки громадян, економічна криза 2014–2015 років спричинили бюджетні розриви та дисбаланси, що і стало основною причиною потреби у застосуванні політики фінансової консолідації.

З огляду на зазначені тенденції видаткової та дохідної складової фінансової політики, нами проаналізовано динаміку дефіцитів місцевих та державного бюджетів протягом 2008–2018 років (рис. 3.31), що дозволило визначити рівень розбалансованості/збалансованості бюджетів, акцентувати увагу на потребах у фінансових ресурсах для збалансування бюджетів.

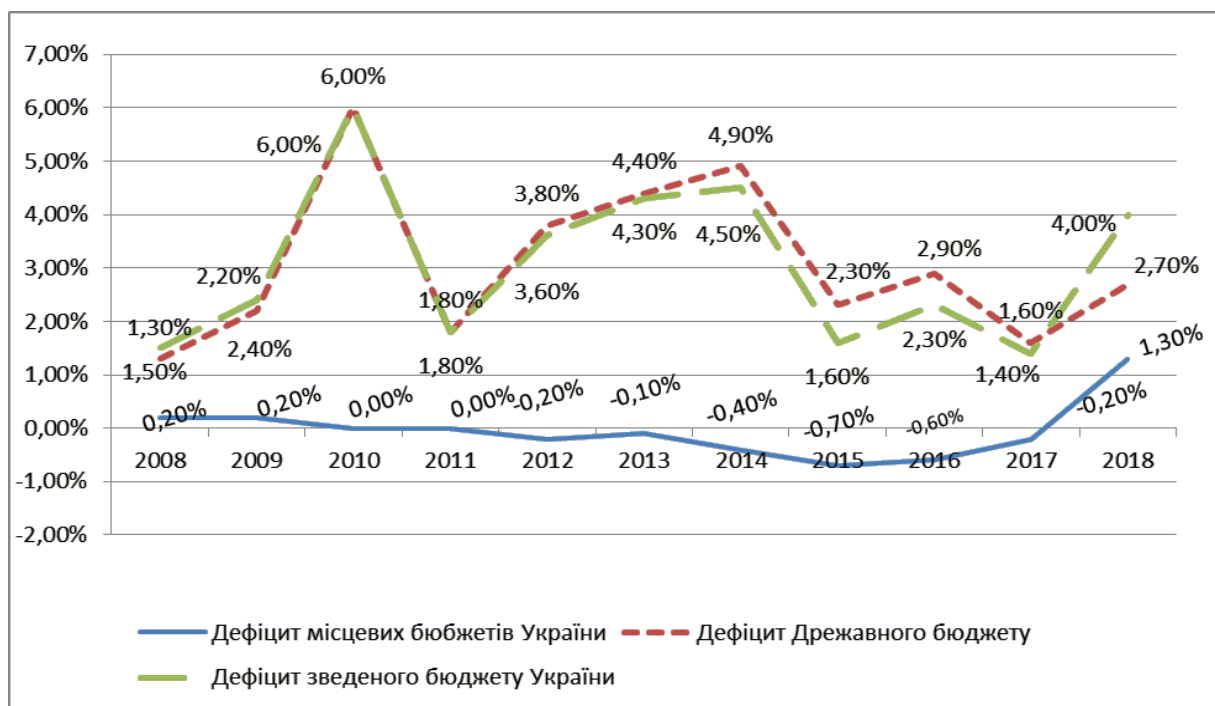

Рис. 3.31. Динаміка дефіциту місцевих, Державного та зведеного бюджетів України у 2008–2018 роках (у %)*

*Побудовано автором на основі^{180,181}.

Дефіцит державного бюджету України протягом 2008–2018 років набував наступних розмірів. У 2010 році дефіцит становив 6% ВВП, цього року бюджет держави був найбільш незбалансованим. У 2011 році вдалося збалансувати бюджет, цього року дефіцит вдалося зменшити до 1,8% ВВП, що стало найнижчим показником протягом усього аналізованого періоду (2008–2018 років). Тоді як протягом наступних років зростав негативний показник фінансової стійкості, рівень дефіциту бюджету різко збільшився: у 2012 році – до показника 3,8%, у 2013 році – до 4,4%, у 2014 році – до 4,9% ВВП. Розбалансованість бюджету і призвела до негативних наслідків в економіці країни. Зростання потреби в додатковому фінансуванні видатків соціального характеру, зростання навантаження на Пенсійний фонд, девальвація національної валюти, зростання інфляції, а з 2014 року військова агресія з боку Російської Федерації зумовили потребу збільшити видаткову частину державного бюджету України, а нестійка економічна ситуація, високий рівень несплати

¹⁸⁰ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

¹⁸¹ Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

податків, розмитість податкової бази не дозволяли компенсувати необхідний обсяг видатків за допомогою додаткових надходжень податкових платежів. У цих умовах основним компенсатором фінансування необхідного обсягу видатків були державні запозичення, які значно вплинули на рівень державного боргу в Україні. Проте вже у 2015 році уряду країни вдалося збалансувати бюджет держави, повернути дефіцит до прийняттого безпечного значення, який знаходиться в межах 2,3% у 2015 р., 2,9% у 2016 та 1,6% у 2017 роках, в той час як у 2018 році спостерігаємо зростання як дефіциту державного так і місцевих бюджетів – до показників 2,7% та 1,3%. Проте все ж варто говорити про збалансований бюджету, але не про фіскальну стійкість, адже в цей період уряд накопичив значний державний борг, який може спричинити додаткове навантаження на бюджет у майбутніх періодах. Динаміка державного боргу в Україні протягом 2008–2018 років підтверджує такі висновки (рис. 3.32).

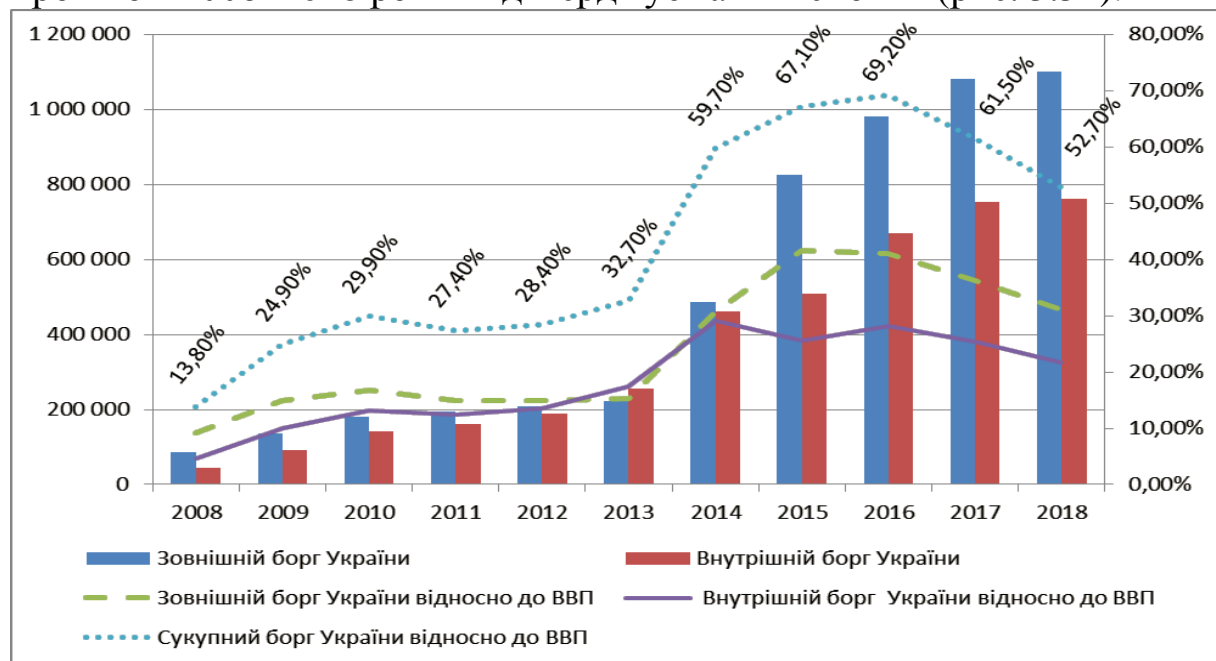

Рис. 3.32. Динаміка державного зовнішнього та внутрішнього боргу України протягом 2008–2018 років та частка такого боргу у ВВП (у млн грн; %)*

*Побудовано автором на основі^{182,183}.

¹⁸² Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

¹⁸³ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Сукупний накопичений борг України у 2008 році становив 13,8% ВВП, у 2009 році – 24,9 %. У зв'язку з економічною кризою 2008–2009 років, у 2010 році уряд був змушений залучати боргові інструменти як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, що призвело до зростання боргу до 29,9% ВВП. Такі дії уряду були вимушеними, адже зумовлені необхідністю фінансування витрат, що додатково виникли в умовах кризи. Такі кроки здійснювалися для подолання негативної кон'юнктури в економіці, для підвищення попиту та підтримки національної валюти. Також варто відмітити високу частку внутрішнього державного боргу протягом 2008–2014 років. Тенденція змінилася лише у 2015 році, коли в структурі загального боргу країни частка внутрішнього боргу зменшилася, причиною цього було накопичення зовнішнього боргу країни. Якщо у 2014 році внутрішній борг практично дорівнював зовнішньому боргу – 29,1% проти 30,6% відповідно, то вже у 2015 році зовнішній борг зріс до показника 41,1% ВВП, розрив між зовнішнім і внутрішнім боргом зріс досить істотно, проте частка внутрішнього боргу все ж залишилася суттєвою і також зросла до 25,5% ВВП. Рівень державного боргу продовжив зростати і у 2016 році, коли внутрішній борг зріс до значення 28,1%, зовнішній – до 41,1% ВВП, а загальний борг становив 69,2% валового внутрішнього продукту. Рівень державного боргу в Україні підвищився до загрозливого рівня, що перевищував граничні показники, передбачені Бюджетним кодексом України. Зростання боргу свідчить про те, що уряд здійснює заходи подолання бюджетних дисбалансів за допомогою державних запозичень. Як вже зазначалося раніше, такі процеси ефективні лише протягом короткострокового періоду, в той час як у довгостроковій перспективі надмірне накопичення боргу може негативно вплинути на розвиток економіки, викликати потребу підвищення податкового навантаження або ж необхідності скорочення видатків бюджету, які спрямовуються на забезпечення соціальних гарантій чи на економічний розвиток. Скорочення першочергових видатків перенаправляється на погашення чи обслуговування державного

боргу, що в умовах стадії економічного спаду є неефективними заходом.

Проаналізувавши макроекономічну ситуацію в Україні, яка стосується політики децентралізації та консолідації, варто ще раз наголосити на тому, що ці процеси в сучасних соціально-економічних умовах є невід'ємними одні від одних, адже економіка перебуває на стадії економічного спаду, при нестійкому економічному зростанні. У таких умовах уряд змушений балансувати між оптимальним варіантом фіскальної консолідації та ефективною моделлю фіскальної децентралізації. Процес децентралізації, як і фіскальної консолідації, є неоднозначний вплив на макроекономічний розвиток держави, оскільки може як сприяти покращенню економічного середовища в країні, так і його погіршувати. Беззаперечним залишається той факт, що органи місцевого самоврядування повинні відігравати важливу роль у проведенні фіскальної політики. Тому визначення ролі та місця центральних та місцевих органів влади у процесі фіскальної децентралізації та реалізації політики фіскальної консолідації, а також їх взаємозв'язок у зазначених процесах є актуальними проблемами і важливі в тій ситуації, яка виникла в Україні на теперішньому етапі її розвитку. Розглянувши сутність фіскальної децентралізації та фіскальної консолідації, доходимо висновку, що за певних умов ці два види поведінки інститутів держави в сфері фіскальної політики взаємопов'язані і повинні реалізовуватися одночасно, не зашкоджуючи, а, навпаки, підсилюючи одна одну.

Особливу роль місцевій владі в реалізації фіскальної політики приділив англійський економіст В. Оутс¹⁸⁴, який довів так звану теорему децентралізації. Суть теореми полягає в тому, що сумарні витрати всіх місцевих органів влади на фінансування суспільних потреб однакові, а часто більші та ефективніші, ніж витрати центрального уряду. В. Оутс стверджував, що місцеві органи влади володіють більш повною інформацією про потреби населення, тому можуть ефективніше здійснювати бюджетні видатки.

¹⁸⁴ Oats W. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37. P. 1120-1149.

З іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень зменшує можливості центрального уряду проводити стабілізаційну політику, що може зумовити макроекономічну нестабільність та зростання державного боргу. Таку гіпотезу Т. Гудспід доводить у розробленій ним моделі чистого споживання суспільних благ, яка охоплює два періоди¹⁸⁵. Перший період характеризується акумулюванням податків чи запозичень місцевими органами влади для забезпечення суспільних благ на місцях. У цей же час, центральна влада використовує всі можливі заходи для максимізації своїх шансів на переобрання. Цю ймовірність Т. Гудспід моделює як функцію рівнів чистого споживання в кожному регіоні. Другий період характеризується зменшенням чистого споживання на місцях, яке зумовлене необхідністю погашення боргів. При цьому центральний уряд може збільшити нетто-споживання шляхом надання певних грантів та субсидій, що зумовить збільшення ймовірності його переобрання. Такі дії центрального уряду приймаються до уваги місцевими органами влади протягом першого періоду, що зумовлює високий рівень запозичень, здійснених на місцях. Відтак, якщо центральний уряд виділяє гранти для територіальних громад у ручному режимі, то це стимулює місцеві органи влади формувати імідж нужденного регіону, який не отримує достатнього фінансування. Оскільки граничні витрати державних коштів розподіляються по всій країні, а проблеми зосереджені на окремій території, то така поведінка є передбачуваною з точки зору окремих субнаціональних урядів¹⁸⁶.

Разом з тим, децентралізація бюджетних повноважень потребує скоординованих дій на різних рівнях влади. Оскільки, якщо існує велика кількість незалежних урядів, які здійснюють регулювання дохідної і видаткової частини бюджету на свій розсуд, то й існує

¹⁸⁵ Goodspeed, T. J. Bailouts in a federation. *International Tax and Public Finance*, 2002. № 9 (4), pp. 409-421.

¹⁸⁶ Weingast B. The political economy of costs and benefits: a neoclassical approach to distributive politics / B. Weingast, K. Shepsle, C. Johnsen. *Journal of Political Economy*. 1981. № 89 (4). P. 642-664.

ризик дисбалансів у реалізації фіскальної політики на рівні держави, що і призводить до зростання дефіцитів бюджетів на всіх рівнях¹⁸⁷.

Саме тому варто дослідити, яким чином відбуватиметься збалансування бюджету в умовах децентралізації та економічної кризи (як буде реалізована політика фіскальної консолідації).

У наукових дослідженнях фіскальної консолідації (наприклад А. Алесіна, С. Арганда, І. Дразена, Р. Перотті, Н. Рубіні, Д. Сакса та ін.) зазначалося, що лише центральний уряд контролює розмір та структуру фінансового балансу країни. Однак, як показує практика, субнаціональні уряди часто відіграють важливу роль у проведенні фіскальної політики та можуть суттєво ускладнити процес управління на макроекономічному рівні, через недостатню скоординованість діяльності органів влади різних рівнів.

У різних країнах склалися неоднакові умови реалізації владних повноважень. У багатьох країнах з федеративним устроєм, наприклад у США, Німеччині, Канаді, органи місцевого самоврядування мають значну політичну владу і значні обов'язки стосовно здійснення витрат та фінансування чиновників центрального рівня державного управління. Водночас, в унітарних країнах нижчі рівні державної влади, як правило, наділені меншими бюджетними повноваженнями, однак це зовсім не означає, що їх роль у фіскальній політиці є незначною.

З огляду на зазначене, варто наголосити на тому, що бюджетна децентралізація має значний вплив на реалізацію політики фіскальної консолідації, зокрема такі впливи проявляються в наступних аспектах:

– децентралізація може знизити здатність центрального уряду до проведення успішної політики збалансування системи публічних фінансів;

– децентралізація може підвищувати здатність центрального уряду до збалансування бюджету шляхом покращення контролю за

¹⁸⁷ De Mello L. R. Intergovernmental scal relations: coordination failures and scal outcomes. *Public Budgeting & Finance*, 1999. № 19 (1). P. 3-25.

використанням бюджетних коштів та взаємну підзвітність усіх рівнів влади.

Децентралізація бюджетних повноважень передбачає також зростання кількості управлінського апарату, що перешкоджає прийняттю жорстких рішень у здійсненні фіскальної політики. Тоді як узгоджена фіскальна консолідація вимагає більшої кількості бюрократичних рівнів, що, відповідно, ускладнює її реалізацію. При цьому зростає роль субнаціональних урядів. Так, наприклад, важливе значення має співвідношення частки доходів центрального уряду та частки доходів органів місцевого самоврядування у загальних податкових надходженнях, оскільки центральний уряд часто фінансує конкретні статті видатків на місцевому рівні. У такому випадку всеохоплюючі зусилля, спрямовані на збалансування системи державних фінансів, безпосередньо стосуються фінансових відносин між центром і регіонами та вимагають підтримки останніх.

Відтак, навіть за умови, що центральний уряд не обмежується необхідністю погоджувати фіскальну консолідацію з територіальними громадами, автономні зусилля центру, спрямовані на збалансування системи державних фінансів, можуть бути знівельовані останніми, оскільки після успішної фіскальної консолідації центральний уряд має можливість надати підтримку місцевому рівню, наприклад, через систему фінансового вирівнювання. У такому випадку в органів місцевого самоврядування з'являється можливість витратити кошти додатково та накопичувати додаткові борги з надією отримувати допомогу із загальнодержавного рівня у майбутньому. Такі дії місцевого уряду знижують ефективність загальнодержавної фіскальної консолідації. Тому стимули до надмірного витрачання коштів є тим сильнішими, чим більшим є обсяг міжбюджетних трансфертів у середині країни. Враховуючи вищезазначене, децентралізація бюджетних повноважень створює додаткові загрози проведенню фіскальної консолідації, оскільки зумовлює скорочення можливостей центрального уряду у проведенні стабілізаційних реформ та ускладнює узгодженість рішень стосовно конкретних заходів у межах політики фіскальної консолідації.

З іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень посилює фіскальну дисципліну та фіскальну ефективність, таким чином посилюючи довіру до довгострокової фінансової стабілізації. Фіскальна децентралізація виступає гарантією, яка забезпечує зобов'язання стосовно того, що обрана фіскальна політика невдовзі не буде переглянута та змінена, навіть за результатами чергових виборів у країні. Такі висновки отримали вчені-економісти Л. Фельд та К. Шальтегер¹⁸⁸, які досліджували практику фіскального регулювання у кантонах Швейцарії протягом 1981–2001 рр. Ними було встановлено, що скоординовані дії центру та периферії в умовах децентралізації бюджетних повноважень здійснюють позитивний вплив на фіскальну консолідацію, оскільки, автономні зусилля центральних органів влади, спрямовані на покращення балансу системи державних фінансів, як правило, не є довготривалими. У ході досліджень вони прийшли до висновку, що міжбюджетні трансферти відіграють важливу роль у проведенні фіскальної консолідації, скорочуючи витрати на її проведення. Проте, одночасно з цим, міжбюджетні трансферти значно затягують у часі процес фіскальної консолідації.

Дослідженням проблем реалізації політики фіскальної консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень займалися і такі науковці, як Ю. Дарбі, В. Мускателлі, Г. Рой¹⁸⁹. У своїй праці вони приділили значну увагу координації спільних зусиль на загальнодержавному та місцевих рівнях. Розглядаючи епізоди фіскальної консолідації у країнах ОЕСР протягом 1970–1999 рр., автори зазначають, що більшість епізодів фіскальної консолідації було здійснено саме на загальнодержавному рівні, однак досліджувана вибірка дала змогу виділити ті інструменти фіскальної консолідації, які здійснювали в першу чергу місцеві органи влади.

Виходячи з досвіду країн, які проводили фіскальну консолідацію в умовах децентралізації бюджетних повноважень, очевидним є

¹⁸⁸ Christoph A. Schaltegger, Lars P. Feld. Are Fiscal Adjustments Less Successful in Decentralized Governments? *CESifo Working Paper*, 2007. № 1946.

¹⁸⁹ Darby J., Muscatelli V. A. and Roy G. Fiscal federalism, fiscal consolidations and cuts in central government grants: evidence from an event study. *CESifo Working Paper*, 2005. - № 1305.

зв'язок між ефективністю фіскальної консолідації та рівнем децентралізації. Такий зв'язок можна описати наступним чином:

– найбільш успішно фіскальна консолідація проявляється у випадку скоординованих дій між центральними та місцевими органами влади, які спрямовані на збалансування публічних фінансів;

– місцеві органи влади відіграють важливу роль у скороченні як капітальних, так і поточних видатків, зокрема, це стосується витрат на фонд заробітної плати, який є однією з ключових сфер, що може сприяти збалансуванню бюджету;

– заходи органів місцевого самоврядування, спрямовані на фіскальну консолідацію, відіграють важливу роль у загальному успіху політики фіскальної консолідації в країні;

– скорочення трансфертів від центральних до місцевих органів влади відбувається, як правило, при ефективному процесі фіскальної консолідації, що зумовлює обмеження фінансових можливостей місцевих органів влади, оскільки останні не володіють правом залучення альтернативних джерел доходів, тому зменшення міжбюджетних трансфертів суттєво впливає на можливість здійснення витрат;

– поведінка місцевих органів влади залежить від того, чи фіскальна консолідація здійснюється на загальнодержавному рівні в межах координації зусиль центру та регіонів, чи проводиться органами місцевого самоврядування самостійно. В останньому випадку зусилля будуть спрямовані більше на скорочення капітальних витрат та підвищення доходів, що не приводить до поліпшення загальнодержавного фінансового балансу¹⁹⁰.

Відтак, у випадку успішної реалізації політики фіскальної консолідації спостерігається тенденція до стійкого скорочення центральними органами влади міжбюджетних трансфертів до органів нижчого рівня. Це, у свою чергу, змушує останніх також скоротити свої витрати, у тому числі неефективні.

¹⁹⁰ Julia Darby, V. Anton Muscatelli and Graeme Roy. Fiscal consolidation and decentralisation: a tale of two tiers // Fiscal Studies, June 2005. Vol. 26. № 2. P. 169-195.

Особливої уваги заслуговує робота С. Адедежіб та Дж. Торнтона¹⁹¹, у якій розглядається взаємозв'язок фіскальної консолідації та децентралізації бюджетних повноважень при взаємодії центральних та місцевих органів влади під час реалізації фіскальної консолідації у країнах, що розвиваються. Відповідно до результатів досліджень, органи влади на місцях відіграють важливу допоміжну роль у загальному успіху фіскальної консолідації. Разом із тим, ними виявлено два основних напрямки, через які місцеві органи влади таких країн сприяють загальній фіскальній консолідації шляхом:

- скорочення своїх капітальних видатків;
- підвищення власних податкових надходжень.

Скорочення капітальних видатків органами місцевого самоврядування, внаслідок політики фіскальної консолідації описується також і в роботі Ю. Дарбі, В. Мускателлі, Г. Рой¹⁹². Такі дії місцевих органів влади розглядаються як наслідок недалекоглядності та короткострокового планування під час коригування фінансового балансу місцевого бюджету. Оскільки останні, як правило, обираються на короткий термін, тому вони намагаються зменшити ту частину видатків, яка найменш відчутна у короткостроковому періоді, тобто капітальні видатки. Однак така політика має негативні наслідки в довгостроковій перспективі, оскільки недостатність капітальних інвестицій створює стримуючий ефект на економічне зростання та внутрішній попит і, як наслідок, призводить до зростання безробіття.

Крім загальноновизначених макроекономічних показників та умов, які зазвичай використовуються при формуванні фіскальної політики, під час реалізації фіскальної консолідації необхідно враховувати політико-інституційні фактори. При цьому, основним критерієм ефективності фіскальної консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень є рівень скоординованості та узгодженості

¹⁹¹ John Thornton, Olumuyiwa S. Adedjib. Fiscal decentralization and fiscal consolidations in emerging market economies. *Applied Economics Letters*, 2010. № 17. P. 1043-1047.

¹⁹² Darby J., Muscatelli V. A. and Roy G. Fiscal federalism, fiscal consolidations and cuts in central government grants: evidence from an event study. *CESifo Working Paper*, 2005. - № 1305.

дій між центральними та місцевими органами влади. Як свідчить практика реалізації фіскальної консолідації в розвинених країнах та в країнах, що розвиваються, місцеві органи влади можуть суттєво сприяти покращенню показників фіскального балансу країни та підтримувати загальнодержавні консолідаційні прагнення.

Враховуючи досвід розвинених країн, посилення фіскальної дисципліни та зниження рівня державного боргу супроводжується значними обмеженнями, які впливають на рівень бюджетної економії. В умовах децентралізації бюджетних повноважень центральний уряд має менші важелі впливу на фінансову політику субнаціональних органів влади, що зумовлює послаблення координаційних дій між різними рівнями влади. Тому класична економічна теорія вважає, що фіскальна консолідація потребує централізації бюджетних повноважень та обмеження фіскальної автономії місцевих органів влади. Однак подальші теоретичні та практичні дослідження показали, що децентралізація бюджетних повноважень, навпаки, зумовлює збалансування бюджету та зниження рівня боргу, особливо це стосується високорозвинутих країн.

Дослідження праць провідних науковців стосовно даної проблематики виявили наявність протилежних поглядів впливу децентралізації бюджетних повноважень на макроекономічне та бюджетне збалансування. З одного боку, класична теорія публічних фінансів та бюджетного федералізму доводить, що децентралізація бюджетних повноважень зумовлює зростання підзвітності місцевих органів влади та ефективності надання суспільних благ, що в поєднанні з міжрегіональною конкуренцією за капітальні та людські ресурси підвищує місцеву фінансову дисципліну. З іншого боку, подальші інституціональні економічні дослідження вбачають високий рівень макроекономічних ризиків децентралізації бюджетних повноважень, особливо в тих випадках, коли центральний уряд здійснює постійну фінансову підтримку регіонів шляхом надання міжбюджетних трансфертів.

Реалізація політики фіскальної консолідації на місцевому рівні може містити такі основні загрози:

– у випадку успішної фінансової консолідації, яку проводить центральний уряд автономно, не залучаючи при цьому місцеві органи влади, у останніх знижуються стимули до ефективного використання власних фінансових ресурсів та з'являються можливості для збільшення витрат та накопичення надмірних боргів, оскільки у випадку ефективного збалансування системи державних фінансів центральний уряд, як правило, виділяє місцевим органам влади додаткові кошти на реалізацію пріоритетних програм;

– необґрунтоване надання міжбюджетних трансфертів зумовлює неефективне витрачання коштів на місцях, що супроводжується вертикальними дисбалансами бюджетної системи та нівелює позитивні ефекти фінансової консолідації;

– органи місцевого самоврядування у процесі здійснення фінансової консолідації схильні до зниження власних капітальних видатків та підвищення доходів, таким чином маніпулюючи електоральними вподобаннями громадян у короткостроковому періоді.

Хоча, з іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень, спрямована на покращення контролю за використанням та розподілом бюджетних коштів на місцях, у випадку цілеспрямованої та скоординованої фінансової політики підсилює ефекти від здійснення фінансової консолідації на рівні центрального уряду.

Таким чином, здійснення фінансової консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень приховує в собі багато загроз, з одного боку, а з іншого, навпаки, дає поштовх до економічного розвитку та побудови демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

4.1. Способи та інструменти досягнення фінансової стійкості в країні

Ефективна державна політика економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів, формування якісної фінансової моделі з набором ефективних методів, засобів та способів антициклічного регулювання економіки є одним із найважливіших завдань держави в сфері стабілізації негативних соціально-економічних процесів та забезпечення макроекономічної рівноваги та зростання добробуту громадян.

Дослідження управлінського середовища, аналіз державних процесів у сфері антициклічного регулювання економіки, через забезпечення фінансової стійкості – надзвичайно актуальні питання в умовах побудови новітньої парадигми фінансової політики в сфері забезпечення економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів.

З огляду на це, варто дослідити фінансову стійкість, можливість проведення стабілізаційної фінансової політики в Україні задля запобігання економічним коливанням та стабілізації соціально-економічної кон'юнктури.

Методологічну та індикативну основу таких досліджень складають такі фактори як рівень державного боргу, дефіциту бюджету, рівень податкового навантаження, рівень розподілу навантаження між різними податковими базами – доходами, споживанням та накопиченням капіталу, видатками бюджету соціального та економічного характеру; а також інституційне середовище, яке безпосередньо впливає на досягнення економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів.

Основною стратегічною метою уряду будь-якої країни має бути забезпечення економічного розвитку та зростання соціальних стандартів життя громадян. Концептуальним базисом фіскальної політики є дотримання попередньо визначених її показників та параметрів, які б були безпечними та достатніми для підтримання економічного зростання і не дозволяли значних перекосів у соціально-економічному розвитку.

Стабілізація державних фінансів і забезпечення фіскальної стійкості надзвичайно актуалізувала в період після фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Тоді фіскальні позиції багатьох країн світу були достатньо ослаблені. Зниження рівня доходів бюджетів, необхідність додаткових видатків антикризового характеру в багатьох країнах призвели до зростання дефіциту бюджетів та нарощування надмірних державних боргів, які деякою мірою втратили свої безпечні значення і потребували швидкого реагування з боку уряду та повернення фіскальних показників до значень докризового періоду.

Якщо звернутися до статистики фіскальних показників країн світу в період кризи, то за оцінками експертів МВФ, у багатьох країнах спостерігалися такі негативні тенденції: середнє значення дефіциту бюджету розвинутих країн світу у 2007 році становило 1,1%, а вже у 2013 році зросло до 4,9% ВВП; державний борг цих країн змінився в середньому із 73% ВВП у 2007 році до 107% – у 2013 році. Отже, такі значення індикативних фіскальних показників дають підстави говорити про суттєвий негативний зсув економік світу і зниження фіскальної стійкості у розвинутих країнах. Не винятком є й Україна. В умовах негативного економічного тренду, під впливом фінансово-економічної кризи, в країні достатньо різко зросли показники дефіциту бюджету та розмір державного боргу, що спричинило порушення і так нестійкого економічного становища.

Такі негативні тенденції ще більшою мірою актуалізують проблему дослідження фіскальної стійкості, потребу вироблення урядом країн якісних макроекономічних параметрів та векторів, які б забезпечили стійкий економічний розвиток.

З огляду на ризики дестабілізації державних фінансів у посткризовий період, урядами провідних країн було взято курс на посилення бюджетних позицій, скорочення дефіциту бюджету та стабілізацію показників державних запозичень, що і є основою забезпечення фіскальної стійкості в країні.

Незважаючи на загальне розуміння суті поняття «фіскальна стійкість», в економічній літературі побутують різні погляди вчених на дане поняття, які вкладають у нього різні характеристики. Сьогодні існує велика кількість розробок методологічного характеру, які дають змогу розрахувати рівень фіскальної стійкості, проте, базуючись на окремих показниках, вони часто не враховують не менш важливі економічні індикатори.

У широкому розумінні фіскальна стійкість – це здатність держави в умовах економічних дисбалансів зберегти намічений позитивний тренд економічного розвитку та утримати основні фіскальні показники (бюджетного дефіциту, розміру видатків, доходів бюджету та рівня боргу країни) в безпечних межах.

Відповідно до напрацювань учених та пропонованих у світі методик розрахунку показника фіскальної стійкості, вони зводяться до наступного. Наприклад, методика, яка часто використовується у країнах Європи, передбачає розрахунок індикативних показників, які повинні забезпечувати значення державного боргу та дефіциту бюджету на наперед заданому рівні.

Зокрема, М. Тимошенко у статті зазначає: «...у звітах Єврокомісії стійкість державних фінансів у цілому визначається з погляду здатності уряду взяти на себе фінансовий тягар боргу, як сьогодні, так і в майбутньому, й не допустити розкручування «боргової спіралі». За відсутності чіткого теоретичного визначення фіскальної стійкості в країнах ЄС використовуються практичні підходи, що добре зарекомендували себе з виявлення й оцінки проблем стійкості, розробки системи превентивних і коригуючих заходів щодо державних фінансів на базі розрахунків індикаторів стійкості»¹⁹³. Такі

¹⁹³ Тимошенко М. В. Фіскальна стійкість як підґрунтя середньострокового бюджетного планування. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. №23. С. 189-193.

висновки автором отримано посиляючись на звіти Єврокомісії та працю Balassone F. та Topalova P.^{194,195,196,197,198}.

М. Тимошенко зазначає: «У цілому, показники фінансової стійкості визначають величину розривів балансу бюджету, які мають бути закриті гіпотетично, для досягнення стійкої динаміки державного боргу. Ці показники є індикаторами ступеня невідкладності та глибини бюджетних корегувань»¹⁹⁹.

Також автор зазначає про наявність двох індикаторів: S1 та S2 – показників, які кількісно оцінюють розриви стійкості та дають змогу розробити заходи виваженої бюджетної політики. В зміст індикаторів М. Тимошенко вкладає зміну показників податкових надходжень чи зміну динаміки видатків бюджету, які всього лише корегуються задля дотримання в кінцевому результаті попередньо заданого рівня державного боргу.

Подібними є висновки В. Башка, який у праці «Фінансова стійкість та бюджетні правила в Україні» зводить поняття фінансової стійкості до можливості погашати та обслуговувати державний борг, а також стримувати його в певних параметрах у розрахунку до ВВП²⁰⁰.

Фінансову стійкість як важливу складову системи антициклічного та антикризового регулювання економіки розглянуто у праці Р. Копича «Практичні підходи до визначення фінансової стійкості країн Центральної та Східної Європи», в якій зазначено: «...кризові явища 2008–2009 років, що позначилися значним зростанням дефіциту бюджету і державного боргу, лише посилюють увагу до

¹⁹⁴ Public finances in EMU – 2006. *European Economy*. 2006. № 3. P. 459.

¹⁹⁵ Public finances in EMU – 2009. *European Economy*. 2009. № 9. P. 180.

¹⁹⁶ Fiscal Sustainability Report – 2012. *European Economy*. 2012. № 8. P. 204.

¹⁹⁷ Balassone F. Franco D. Assessing Fiscal Sustainability: A Review of Methods with a View to EMU. *Fiscal Sustainability*. 2000. P. 21–60.

¹⁹⁸ Topalova P. Nyberg D. What Level of Public Debt Could India Target? *IMF Working Paper*. 2010. № 7. 27 p.

¹⁹⁹ Тимошенко М. В. Фінансова стійкість як підґрунтя середньострокового бюджетного планування. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. №23. С. 189-193.

²⁰⁰ Башко В. Й. Фінансова стійкість та бюджетні правила в Україні. *Фінанси України*. 2017. №6. С. 26–37.

проблеми стійкості фіскальної позиції (або фіскальної стійкості) країн Центральної та Східної Європи»²⁰¹.

Під фіскальною стійкістю (англ. *Fiscal sustainability*) зазвичай розуміють забезпечення такого поточного сальдо бюджету, що гарантує фіскальну платоспроможність (англ. *Fiscal solvency*) – безперешкодне обслуговування державного боргу на довгострокову перспективу²⁰².

Проаналізовані визначення фіскальної стійкості не дають повної впевненості в їх абсолютній правильності. Вважаємо, що такі висновки недостатньо обґрунтовані, адже борг країни та дефіцит бюджету не є єдиними показниками, які визначають фіскальну стійкість. З позиції фіскальної політики, рівень державного боргу є лише показником додаткової потреби держави в фінансових ресурсах, яка виникає при неспроможності уряду фінансувати видатки за допомогою податкових надходжень та інших неподаткових доходів бюджету країни, в той час як дефіцит бюджету формується в умовах зміни двох параметрів: зростання видатків чи зниження доходів бюджету. Тому надзвичайно важливо, розглядаючи фіскальну стійкість, враховувати динаміку і тенденції не лише фактичних показників боргу і дефіциту, а й показників податкового навантаження та значень видатків з бюджетів країни.

Розглядаючи фіскальну стійкість лише з позиції можливості своєчасного та повного погашення боргових зобов'язань урядом, ми не зможемо чітко виокремити проблеми, з якими може зіткнутися уряд проводячи фіскальну політику. Зважаючи на те, що фіскальна стійкість є показником, який розраховується за різними методиками, вважаємо за доцільне при його визначенні, окрім показників боргу країни, враховувати показники податкового навантаження, значення видатків уряду та їх спрямування.

²⁰¹ Копич Р. І. Практичні підходи до визначення фіскальної стійкості країн Центральної та Східної Європи. *Економіка і прогнозування*. 2011. №3. С. 42-60.

²⁰² Dinh H. Fiscal solvency and sustainability in economic management. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2213*. Washington : World Bank, 1999. 32 p.

Зокрема, таку методику визначення фіскальної стійкості розглядає Н. Genorio, який стверджує, що фіскальна стійкість повинна означати не лише досягнення стабільності державного боргу на «безпечному» рівні, але й запобігання підвищенню податкового тиску та підтримання на прийнятному рівні державних інвестицій і видатків на науково-дослідну діяльність²⁰³.

Автором підтверджується необхідність врахування податкового навантаження та видатків бюджету як важливих показників для розрахунку фіскальної стійкості.

Доцільно розглянути позицію Організації економічного співробітництва та розвитку, яка також приділяє значну увагу дослідженню фіскальної стійкості як інструменту запобігання економічних та соціальних диспропорцій в Україні. На офіційному сайті організації зазначено: «Фіскальна стійкість – це здатність уряду підтримувати баланс державних фінансів у довгостроковій перспективі. Забезпечення довгострокової фіскальної стабільності вимагає, щоб уряди брали участь у постійному стратегічному прогнозуванні майбутніх надходжень та зобов'язань, факторів зовнішнього середовища та соціально-економічних тенденцій, щоб, відповідно до них, мати здатність ефективно проводити фінансове планування. Високі та зростаючі рівні боргів шкодять фіскальній позиції урядів та можуть спричинити постійне зростання заборгованості, зменшуючи потенціал економічного зростання, коли кошти перестають інвестуватися. Багато країн – членів ОЕСР продовжують стикатися зі зростанням співвідношення державного боргу до ВВП з моменту фінансової та економічної кризи. Витрати, пов'язані з вирішенням поточного економічного спаду, а також прогнозованим збільшенням витрат, пов'язаних із старінням населення, є серйозними проблемами для стабілізації державних фінансів»²⁰⁴.

²⁰³ Genorio H. General Government Debt Sustainability in Slovenia. *Prikazi in analize*. 2005. Vol. XII. No. 2 (November). P. 57 – 87.

²⁰⁴ Fiscal sustainability. *OECDiLibrary*. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2013/fiscal-sustainability_gov_glance-2013-11-en (дата звернення: 10.01.2019).

Такі висновки підтверджують той факт, що фіскальна стійкість – це не лише процес якісного обслуговування боргу країни, а й здатність комплексно, всесторонньо забезпечувати ефективну політику в податковій, видатковій та борговій сферах державою.

Заслужовують на увагу погляди російських учених Е. Горюнова, Л. Котлікоффа та С. Синельникова-Мурильова, викладені у праці «Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России»: «Оцінка бюджетної стійкості є, перш за все, прикладною задачею. Органам державної влади, які займаються розробкою бюджетно-податкової політики, потрібен аналітичний інструментарій, який дозволяв би оцінювати ризики бюджетної дестабілізації»²⁰⁵.

Тим самим автори підтверджують необхідність розгляду фіскальної стійкості з позиції комплексності оцінки показників, а не лише з позиції можливості погашати борг країни.

Автори також зазначають, що бюджетна стійкість – це характеристика, що відноситься до деякого конкретного фіскального режиму, який, у свою чергу, визначається структурою й обсягом доходів і витрат (зобов'язань) бюджету²⁰⁶.

Проаналізувавши різні погляди вчених на сутність фіскальної стійкості, можна зробити загальний висновок, що вона – це показник, який передбачає вироблення такої стратегії уряду, відповідно до якої необхідно досягти таких показників фіскальної політики, коли держава буде здатна забезпечити збалансований процес у сфері видатків, обслуговування та погашення боргу країни, при оптимальному рівні перерозподілу податкових платежів, тобто:

– здатність фінансувати в повному обсязі соціальні гарантії громадянам;

²⁰⁵ Горюнов Е. Л. Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России / Е. Л. Горюнов, Л. Котликофф, С. Г. Синельников-Мурылев. / Издательство Института Гайдара Москва. 2015. С. 58.

²⁰⁶ Там само.

- здатність уряду в повному, попередньо визначеному обсязі виплачувати заробітну плату працівникам, доходи яких фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- можливість уряду виплачувати грошові кошти пенсіонерам та, за необхідності, погашати дефіцит пенсійного фонду з бюджету країни;
- здатність фінансувати інші соціальні видатки бюджету;
- можливість уряду фінансувати видатки капітального характеру, які здатні забезпечити підвищення конкурентоспроможності та привабливості галузей економіки країни;
- здатність обслуговувати і погашати борг країни;
- здатність забезпечити оптимальний рівень податкового навантаження.

Провівши емпіричне дослідження сутності «фіскальна стійкість», пропонуємо розуміти її як індикативний показник, який відображає здатність уряду країни в повному обсязі фінансувати наперед визначені видатки соціального та економічного характеру за допомогою власних джерел – податкового та неподаткового характеру, або ж за допомогою державних запозичень, обслуговування та погашення яких у майбутньому повинні бути дешевшими, ніж приріст соціально-економічних ефектів, фінансованих за їх рахунок (зростання ВВП і приріст доходів бюджету повинні бути більшими у відсотковому відношенні ніж вартість боргу країни). Дотримання фіскальної стійкості не повинно перешкоджати економічному розвитку та зростанню доходів громадян на висхідних стадіях економічного циклу, а при негативній економічній кон'юктурі та зниженні рівня добробуту громадян повинно сприяти швидкій зміні тренду на протилежний.

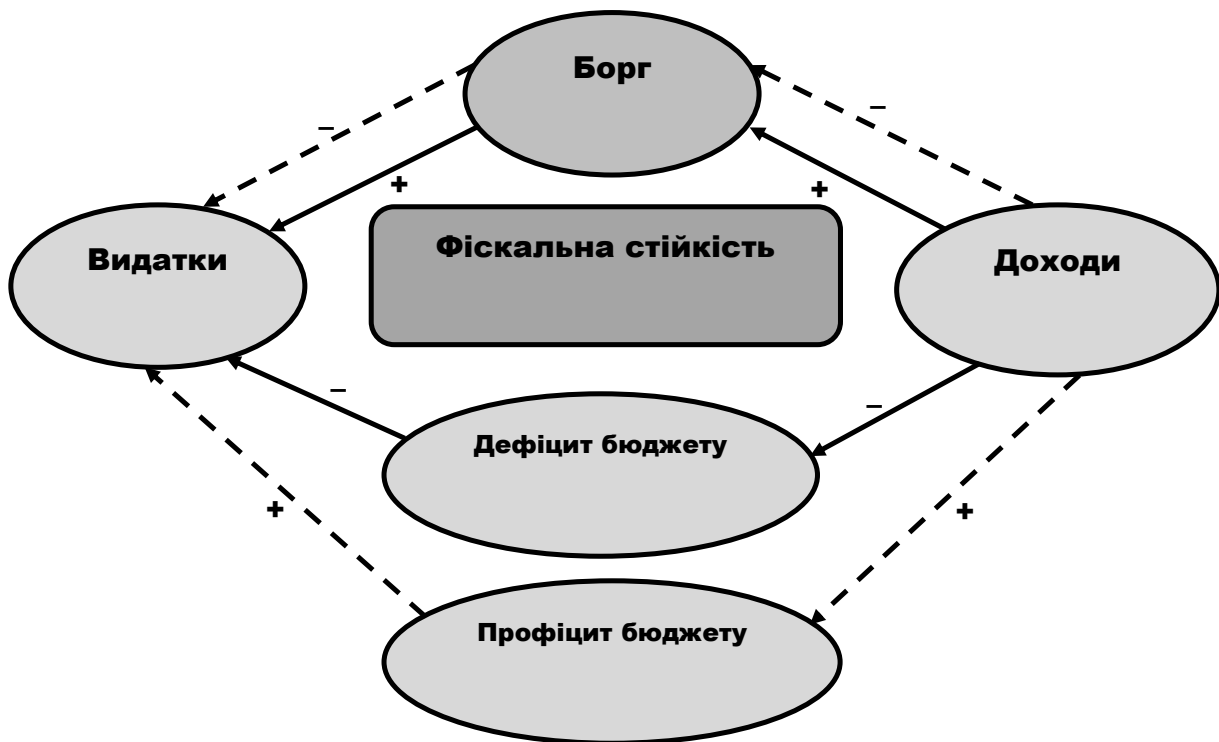

Рис. 4.1. Модель «фіскальної стійкості»*

**Розроблено автором.*

Відповідно до запропонованої моделі, фіскальну стійкість потрібно розглядати як кругообіг певних фінансових процесів, які на рис. 4.1 позначені суцільною та штрихпунктирною лініями:

1-ший процес – позначено штрихпунктирною лінією. Характеризує забезпечення видатків бюджету за рахунок приросту доходів, у той же час потреба залучення додаткових коштів бюджету на погашення й обслуговування державного боргу зменшується, що також призводить до зниження фінансування видатків за рахунок державного боргу. В таких умовах переважно спостерігається зменшення дефіциту бюджету або ж його профіцитність. Зменшується боргове навантаження в країні. Доходи зростають у результаті підвищення рівня економічної активності, зростання добробуту громадян, також можливе зростання податкового навантаження. Держава здатна збільшити видатки бюджету переважно на соціальний захист громадян. Цей сценарій є позитивним, передбачає можливість формування фіскальної стійкості на довгострокову перспективу, дає змогу створити фіскальний

простір, що забезпечує ефективне фінансування додаткових видатків бюджету в майбутньому;

2-ий процес – позначено суцільною лінією. Фіскальна стійкість відносно до боргу досягається завдяки зростанню доходів бюджету, які спрямовують на його погашення й обслуговування, а видатки бюджету фінансуються за рахунок кредитних ресурсів. За таких умов відбувається зростання дефіциту бюджету і точно неможливо забезпечити профіцит бюджету. Цей сценарій є негативним, адже забезпечує фіскальну стійкість лише в короткостроковому періоді, тоді як у майбутньому створює ризики для виникнення негативних економічних наслідків – зростання податкового навантаження, відсутності необхідної кількості ресурсів для виконання покладених на уряд функцій, загрозове зростання державного боргу.

Отже, фіскальна стійкість – це показник, який знаменується збалансованістю трьох параметрів – податкового навантаження, видатків бюджету та державного боргу, які повинні знаходитися в межах, достатніх для ефективного забезпечення належної кон'юнктури в умовах економічного зростання та економічних спадів.

Визначаючи фіскальну стійкість країни, варто врахувати також такі індикатори, як: фактичний та бажаний рівень доходів громадян, попередній та бажаний рівень безробіття, теперішні та майбутні витрати держави на оплату допомоги по безробіттю, пенсій, заробітної плати працівників бюджетної сфери; важливо також врахувати демографічні показники, адже саме старіння населення, сьогодні є однією із головних проблем нездатності уряду забезпечити достатній рівень зростання соціальних виплат та пенсій у майбутньому. Такі індикатори напряму впливають на динаміку економічних процесів країни.

Однак фіскальну стійкість не можна розглядати лише як розрахунковий індикативний показник, а також як сукупність певних дій та рішень уряду щодо досягнення оптимальних параметрів фіскальної політики, які були б ефективними при забезпеченні економічного розвитку та подолання криз та сприяли б розвитку добробуту громадян. Для цього необхідно, щоби уряд проявив волю

до прийняття виважених та ефективних рішень у фіскальній сфері, які створять можливість забезпечити соціально-економічний розвиток країни.

Р. Цицик зазначає, що в широкому розумінні фіскальна стійкість є таким станом державних фінансів, що дозволяє уряду проводити передбачувану і послідовну соціально-економічну політику зростання, незважаючи на дію зовнішніх та внутрішніх шоків протягом тривалого періоду²⁰⁷. Саме недопущення впливу зовнішніх та внутрішніх шоків за допомогою дієвих та виважених кроків у сфері фіскальної політики, побудова ефективної самодостатньої фіскальної системи є основною метою уряду на шляху забезпечення економічного розвитку та зростання, подолання економічних спадів та депресій. Висновки вченого ще раз підтверджують доцільність розглядати фіскальну стійкість як симбіоз податкової, видаткової та боргової політик країни, які, функціонуючи в певних, заздалегідь оптимально встановлених межах, здатні позитивно впливати на економічну кон'юнктуру держави.

Основним завданням уряду країни є здатність забезпечити фіскальну стійкість не лише в короткостроковому, але і середньо- та довгостроковому періодах. Досягти такої мети можна за умови виважених та прорахованих кроків у сфері фіскальної політики. Лише всесторонній аналіз макроекономічних показників, показників соціального характеру, вміння правильно прогнозувати їх значення на середньо- і довгострокову перспективу може дати очікувані результати економічного зростання: досягнення заданого приросту ВВП, доходів громадян, високого рівня соціального захисту, розвитку технологій та зростання інвестицій в економіку країни. Для уряду саме такі цілі повинні бути пріоритетними при реалізації фіскальної політики.

Якщо уряд прийме рішення про проведення реформ у фіскальній сфері, їх ефективність можна перевірити, обчисливши показник фіскальної стійкості. Потрібно чітко розуміти, що якщо та чи інша

²⁰⁷ Цицик Р. В. Критерії фіскальної стійкості державних фінансів. "Економіка розвитку" (*Economics of Development*). 2013. №4. С. 43–46.

реформа ефективна в короткостроковому періоді, то вона може бути нівельована на довгострокову перспективу. Наприклад, якщо країна, використовуючи природні багатства, забезпечує значні надходження екологічного податку сьогодні, то в майбутньому, використавши такий потенціал, суми такого податку будуть значно меншими, що і вплине на загальний баланс доходів бюджету. В такій ситуації уряд повинен спрогнозувати можливі перекоси в доходах. Те ж саме стосується видатків бюджету, зокрема старіння громадян країни в будь-якому випадку призведе до потреби збільшення видатків на пенсійне забезпечення, що може стати проблемою залучення додаткових ресурсів та породити певні дисбаланси. Саме тому уряд країни завжди повинен окреслити свої пріоритети, врахувавши можливі зміни соціально-економічних параметрів на довгострокову перспективу, і не обмежувати себе короткими термінами. Короткострокове планування фіскальних показників може бути небезпечним для соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Тому середньо- та довгострокове планування повинні стати пріоритетом номер один у державному управлінні економічними та соціальними процесами країни.

Показник фіскальної стійкості відображає можливість держави за певних економічних та соціальних умов забезпечити виконання взятих на себе бюджетних та боргових зобов'язань. З позиції теорії економічної циклічності, динаміка макроекономічної та соціальної кон'юнктури здатна перебувати в чотирьох станах – стадіях економічного циклу, через що дії уряду на кожній із них відрізнятимуться і матимуть неоднаковий характер, що також вплине на конструкцію застосовуваних інструментів фіскальної політики на кожній зі стадій економічного циклу.

В умовах економічного підйому уряд країни здатен вдатися до підвищення податкового навантаження, скорочення соціальних видатків та відмови від додаткового залучення державних боргів. Саме за таких умов країна формує фіскальну стійкість, бюджет країни збалансований, дефіцит перебуває в межах допустимих показників або ж може змінитися на повністю збалансований, коли доходи

бюджету відповідають їх видаткам, чи за певних умов може виникати профіцит бюджету. В умовах стрімкого економічного зростання соціальні стандарти життя населення зростають, відбувається підвищення рівня доходів громадян, держава здатна скоротити виплати по безробіттю, підвищити рівень доходів працівників бюджетної, комунальної сфер, змінити розмір пенсійного забезпечення з одночасним зниженням видатків бюджету у відносно до доходів.

В умовах економічного буму (найвищої стадії економічного зростання) уряд здатен підвищити податкове навантаження, скоротити соціальні видатки і, що найголовніше, створити бюджет профіцитного типу, спрямувавши надлишкові кошти на формування стабілізаційного фонду країни. За таких умов у країні досить різко скорочуються фінансові зобов'язання перед зовнішніми та внутрішніми кредиторами, її економіка зростає швидкими темпами, також підвищується рівень добробуту громадян – тобто держава отримує надлишок коштів. Уряд країни має вдатися до проведення заходів стримування перегріву економіки – за умов стрімкого економічного зростання, надмірного попиту на товари може запуститися маховик інфляції, яка негативно впливатиме на стан економіки країни в майбутньому. Так що перегрів економіки є таким же негативним явищем, як і економічна депресія. Тому дії уряду щодо запобігання таким процесам повинні бути ефективними та рішучими, забезпечуючи вилучення надлишкових коштів у громадян, підвищення податкового навантаження, ефективний перерозподіл коштів через видатки, формування стабілізаційного бюджетного фонду. Такі заходи – запорука розвитку економіки і можливість зниження економічних шоків у майбутньому.

Наступним можливим сценарієм формування фіскальної стійкості є стадія економічного спаду. Саме на цій стадії, в умовах порушення позитивної фіскальної динаміки, держава повинна вдаватися до зниження податкового навантаження, адже на етапі порушення ділової активності податкові платежі надходять повільніше, що часто порушує планові показники бюджету країни. На фоні зниження

соціального рівня життя, виникає потреба додаткового фінансування першочергових потреб населення, що і призводить до необхідності перегляду видаткової частини бюджету в бік зростання. Проте в умовах відсутності можливості отримати додаткові надходження у вигляді податків, уряд приймає рішення про залучення коштів у кредиторів, що призводить до зростання боргу країни.

Найгіршою з позиції державного управління є ситуація економічної депресії (економічної кризи) – в цей період порушуються всі соціально-економічні параметри, скорочується попит, що призводить до зниження рівня пропозиції, купівельна спроможність населення та суб'єктів господарювання знижується, доходи значно зменшуються. За таких умов виникає потреба у здійсненні бюджетних корегувань – приймається рішення про зростання видатків бюджету, за умов кризи скорочуються податкові надходження, зростає дефіцит бюджету, що порушує фіскальну стійкість країни. В умовах бюджетної розбалансованості, для фінансування видатків необхідно залучати кошти в зовнішніх позичальників на умовах, що не завжди вигідні. Часто вартість таких запозичень значно вища, ніж показник приросту ВВП, що створює загрозу неплатоспроможності уряду – дефолту країни, відмови від своїх зобов'язань, потребу домовлятися про реструктуризацію боргу. За таких умов цілком порушується фіскальна стійкість країни.

Зважаючи на те, що розвиток економіки та макроекономічна ситуація залежать не лише від тих чи інших дій уряду, а й безпосередньо від зовнішніх та внутрішніх економічних і соціальних чинників, їх необхідно враховувати при побудові моделі фіскальної стійкості. До таких чинників варто віднести:

- демографічні;
- політичної кон'юнктури;
- міграційний;
- військовий;
- природний.

За різних умов та економічних станів, сценарії формування фіскальної стійкості будуть різними – в умовах спаду та кризи вихідні

параметри інші, ніж в умовах економічного підйому та економічного буму.

Фіскальна стійкість – це показник не сьогоdnішнього періоду, а стратегія розвитку держави на середньо- та довгострокову перспективу, що формується за певного попередньо заданого сценарію із всеосяжним врахуванням можливих загроз і викликів зміни багатьох показників.

Тому надзвичайно важливо не помилитися у виборі сценарію економічного розвитку, адже неправильно закладені параметри майбутніх кроків у сфері фіскальної політики можуть призвести до надзвичайно негативних наслідків економічного розвитку країни в майбутньому. Наприклад, уряди США та України повинні по-різному формувати сценарій забезпечення фіскальної стійкості. Адже дві країни перебувають на різних стадіях економічного розвитку, володіють різним економічним потенціалом, фіскальними традиціями, сповідують різні доктрини в соціальній сфері, відрізняються засадами бюджетної політики, пенсійного забезпечення та інших сфер життя країни.

Це свідчить про те, що використання тих чи інших параметрів в одних країнах зовсім не підходить для інших. Фіскальна стійкість може відрізнятися абсолютними параметрами, які притаманні для кожної окремої країни, однак як показник він повинен відповідати одним і тим самим цілям – досягненню фіскального балансу і платоспроможності.

Варто погодитися з висновками російських учених Е. Горюнова, Л. Котликоффа та С. Синельникова-Мурильова: «Довгострокова стійкість державних фінансів залежить не тільки від проведеної бюджетно-податкової політики, а й від того, по якій траєкторії буде розвиватися економіка. Один і той самий фіскальний режим може забезпечувати достатній потік доходів в одному сценарії макроекономічного розвитку, але разом з цим приводити до кризи держборгу при іншому, альтернативному сценарії»²⁰⁸.

²⁰⁸ Горюнов Е., Котликофф Л., Синельников-Мурылев С. Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России. *Издательство Института Гайдара*, Москва. 2015. С. 58.

Аналізуючи твердження вчених, бачимо, що вони акцентують увагу на кризі неплатоспроможності держборгу за певної несприятливої економічної кон'юнктури. Ми ж наполягаємо, що фіскальна стійкість – це не лише здатність уряду своєчасно і в повному обсязі обслуговувати і погашати державний борг, а й здатність у повному обсязі без додаткового податкового навантаження забезпечити виконання видатків бюджету, що створює певні вихідні умови економічної кон'юнктури.

В економічній літературі існує велика кількість методів визначення фіскальної стійкості. Проте вирізняють два підходи до практичного визначення її показника – за допомогою різноманітних індикаторів або рекурсивних²⁰⁹ алгоритмів. Якщо розглядати індикативні методи, то кожен із них відрізняється кількістю та складом індикаторів, складністю розрахунку. Проте всі вони зводяться до встановлення здатності уряду своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання у майбутньому. Однак за різних вихідних (початкових) економічних та соціальних умов, стратегія формування фіскальної стійкості може бути різною.

Найпоширенішими індикативними методами розрахунку фіскальної стійкості, які використовуються у багатьох країнах, є метод Хорна (Horne, 1991)²¹⁰, а також метод Бланшара (Blanchard, 1990)²¹¹.

У працях цих учених сформовано загальну концепцію фіскальної стійкості та запропоновано конкретні індикатори для її розрахунку. Більшість сучасних досліджень у цій сфері базовані саме на цій концепції, основним елементом якої є «міжчасове бюджетне

²⁰⁹ **Рекурсія** (лат. *Recursion*) — метод визначення класу чи об'єкту через попереднє задання одного чи декількох (звичайно простих) його базових випадків чи методів, а потім заданням на їхній основі правила побудови класу, який визначається.

Іншими словами, **рекурсія** — часткове визначення об'єкта через себе, визначення об'єкта з використанням раніше визначених. Рекурсія використовується, коли можна виділити само подібність задачі.

²¹⁰ Horne J. (1991) Indicators of Fiscal Sustainability. IMF Working papers, WP/91/5.

²¹¹ Blanchard O. (1990) Suggestions for a New Set of Fiscal Indicators. *OECD Working Paper*, No.79.

обмеження» держави²¹². Таке обмеження може дати змогу уряду визначити, які видатки бюджету можна забезпечити при заданих параметрах доходів і розміру державного боргу.

Пропонована вченими методика передбачає першочергове прогнозування доходів і видатків бюджету, проте основні параметри фіскальної політики залишаються незмінними (вид фіскальної політики, рівень державного боргу, частка видатків за видами бюджетної класифікації є відомими наперед), а після цього – перевірку отриманих прогнозних показників доходів і видатків міжчасовому бюджетному обмеженню. Якщо в результаті перевірки виявиться, що бюджетне обмеження порушено, відповідно до цієї методики, необхідно вважати, що фіскальна стійкість не досягнута, основні параметри фіскальної політики вважати збалансованими не можна. Іншими словами, така методика дає змогу оцінити на перспективу, чи видатки значно перевищуватимуть доходи бюджету в майбутньому, за умови незмінності основних підходів у видатково-податковій бюджетній політиці країни.

Чим корисною є така методика, і чому вона може бути використана в українських умовах? Безперечно, вона корисна з позиції виявлення основних тенденцій у фіскальній сфері країни. Використовуючи її, уряд може дійти до потреби змінити деякі параметри в політиці доходів та видатків, що, в кінцевому випадку, дасть змогу досягти фіскальної стійкості в країні. Проте, з іншого боку, така методика, як і інші, не може повністю врахувати певні ризики, які не пов'язані з основними тенденціями в економіці країни. Зокрема, до таких можна віднести зміну економічної кон'юнктури на міждержавному чи глобальному просторах, процентних ставок, цін на критичний імпорт, що також може вплинути на виникнення ризиків, які можуть вплинути на економічну кон'юнктуру країни і на її фіскальну стійкість.

²¹² Бюджетне обмеження. Вікіпедія. 2018. веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.) (дата звернення: 10.04. 2019).

Саме тому країни, які найшвидше можуть піддатися впливу таких ризиків, окрім можливості швидкого перелаштування в бюджетній сфері, повинні володіти великим запасом фіскального простору – накопиченим фінансовим ресурсом для подолання негативних наслідків економічних шоків. Тому варто зазначити, що економіки слабких країн більш піддатливі до різного роду економічних шоків, володіють меншим запасом фінансової міцності, що може вплинути на фіскальну стійкість країни.

Важливо дослідити також методики, які використовують світові фінансові організації – МВФ, Moody's, Європейська комісія тощо, адже саме вони приймають рішення про можливість фінансування потребуючих країн, здійснюють моніторинг економічної ситуації в світі.

Методика оцінки фіскальної стійкості, яку використовує Міжнародний валютний фонд, передбачає оцінку фіскальної волатильності (невизначеності) та базується на таких індикаторах як: відношенні боргу до ВВП, структурного балансу, диференціалу, поточної та майбутньої потреби у фінансуванні²¹³. Її переваги: використовується незначна кількість показників без їх агрегування, під час розрахунку показника визначаються чіткі параметри кожного з індикаторів. Вона дозволяє також передбачити чи спрогнозувати тенденції та ймовірність зміни основних показників фіскальної стійкості у майбутньому (зокрема динаміку ВВП, зміну ставок за кредитами).

Дещо складнішою є методика, розроблена та використовувана агентством Moody's. Вона передбачає розрахунок потенційного фіскального простору за умови нарощування боргового навантаження без порушення умов фіскальної стійкості, дає можливість визначити потенційне підвищення боргу країни, без порушення основних параметрів видаткової політики та податкового навантаження; встановити існуючий та майбутній запас фінансової міцності, який дає змогу погашати додатковий борг країни.

²¹³ Fiscal Adjustment in an Uncertain World. Fiscal monitor. April, 2013 URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/fmindex.htm> (дата звернення: 27.10. 2018).

За базу такої методики взято визначення фіскального простору (накопичених фінансових ресурсів) на основі різниці між граничною та фактичною величинами боргу з урахуванням наявної фіскальної політики в сфері регулювання боргового навантаження конкретно для кожної країни, а саме: передбачається, що існує деякий ліміт, перевищення якого за умови реалізації всіх можливих фіскальних зусиль влади, характерних для минулого, є ознакою суттєвого порушення фіскальної стійкості та потребує суттєвого довгострокового корегування у майбутньому. Гранична величина боргу знаходиться як точка перетину двох функцій – функції реакції первісного балансу державного бюджету на те чи інше значення боргового навантаження та функції диференціалу між вартістю боргу та ставкою зростання ВВП залежно від боргового навантаження²¹⁴.

Відповідно до згаданої методики, гранична величина державного боргу є точкою перетину двох функцій – функції, що вказує на реакцію первинного балансу державного боргу на зміну боргового навантаження та функції диференціалу між вартістю боргу та ставкою зростання ВВП залежно від боргового навантаження. Проте така методика потребує значної часової вибірки статистичних даних, наявність якої дає змогу отримати якісні результати моделювання. Тому в умовах України використання такого методу може нести загрозу отримання невідповідних даних і не дати можливості якісно оцінити основні вектори фіскальної політики в напрямку забезпечення фіскальної стійкості.

Проте простішою та якіснішою є методика, запропонована Р. Хеммінгом та спеціалістами Європейської комісії^{215,216}. Відповідно до неї, фіскальний простір, або ж показник, який найбільше впливає на фіскальну стійкість держави, розраховується за допомогою

²¹⁴ Лактіонова О.А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Проблеми Економіки*. 2014. № 3. С. 124-138.

²¹⁵ Public Finances in EMU 2009. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15390_en.pdf (дата звернення: 13.12. 2018).

²¹⁶ Hemming R. Petrie M. A Framework for Assessing Fiscal Vulnerability. 2000. URL: http://www.bancaditalia.it/studiricerche/convegna/atti/fiscal_sust/i/061-094_chalk_and_hemming.pdf (дата звернення: 01.12. 2018).

агрегування п'ятьох індикаторів, а саме: загального державного боргу, величини умовних зобов'язань у фінансовому секторі, зниження рівня податкових надходжень у середньостроковому періоді, розміру недискреційних витрат держави, до яких відносять переважно витрати на пенсійне забезпечення, та величини сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

Вважаємо таку методику достатньо конструктивною, адже в основу її розрахунку покладено не лише фіскальні показники, а й індикатори макроекономічного характеру, які мають значний вплив на фіскальну політику. Що ще раз підтверджує необхідність використання соціально-економічних індикаторів для якісного розрахунку фіскальної стійкості.

У праці Р. Копича наводиться кілька підходів до практичного визначення показника фіскальної стійкості, серед яких – підхід Е. Кроче та У. Хуан-Рамона, відповідно до якого запропоновано алгоритм на основі порівняння сальдо бюджету з різницею між реальною процентною ставкою та зростанням ВВП²¹⁷.

Математична інтерпретація даного методу виглядає наступним чином:

$$b_t = \beta b_{t-1} - g_t, \quad (4.1)$$

$$g^* = (\beta^* - 1)b^*, \quad (4.2)$$

$$g_t = g^* + \lambda(b_{t-1} - b^*), \quad (4.3)$$

де: b_t – державний борг, g_t – профіцит бюджету, g^* та β^* – відповідно рівноважні первинний профіцит та дисконтний коефіцієнт, що забезпечують конвергенцію до рівноважного значення державного боргу b^* .

У рівнянні 4.3. первинний профіцит розділено на дві компоненти: первинний коефіцієнт g^* , що повинен забезпечити досягнення рівноважного значення державного боргу b^* , та реакцію економічної політики $\lambda(b_{t-1} - b^*)$ у напрямку досягнення такої мети. Здійснивши певні маніпуляції та підстановки, отримаємо наступну рівність:

$$b_t = (\beta_t - \lambda_t)b_{t-1} - (\beta^* - \lambda_t - 1)b^* \quad (4.4)$$

²¹⁷ Копич Р. І. Практичні підходи до визначення фіскальної стійкості країн Центральної та Східної Європи. *Економіка і прогнозування*. 2011. №3. С. 42-60.

показник фіскальної стійкості необхідно вважати:

$$\beta_{t-\lambda_t} = \left[\frac{1+r_t}{1+y_t} - \frac{g_t-g^*}{b_{t-1}-b^*} \right], \text{ причому } \beta_{t-\lambda_t} < 1 \quad (4.5)$$

Прийнято вважати, що β_t – це різниця між реальною процентною ставкою та динамікою ВВП ($r_t - y_t$), показник $\beta_t \approx 1$ притаманний розвинутим чи стабільним економікам, $\beta_t > 1$ – країнам, які відчують незначні економічні потреби в капіталі, $\beta_t \gg 1$ – економікам із нестійкою економічною кон'юнктурою.

Аналізуючи наведену методику розрахунку фіскальної стійкості, варто зазначити, що вона базується на визначенні здатності уряду забезпечити фінансування державного боргу за умови не порушення параметрів доходів та видатків (показники дефіциту чи профіциту бюджету повинні бути стабільними). Проте використовуючи таку методику можна визначити лише орієнтири щодо заданого рівня податкових доходів та податкових видатків та може вказати, яким повинен бути рівень державного боргу, щоби він не порушив фіскальної стійкості у країні в майбутньому. Однак вона не враховує вторинні індикатори – соціальні та економічні показники, які можуть вплинути на потенційні доходи бюджету та його видатки. Саме такі похідні фактори здатні призвести до значного коригування в податковій політиці та політиці видатків. Але застосування такої методики цілком прийнятне для визначення можливості погашати державний борг. Як вже неодноразово зазначалося, показник фіскальної стійкості не можна зводити лише до боргової стійкості країни, це також здатність уряду ефективно виконувати свої прямі функції – забезпечувати соціальний захист та гарантувати зростання рівня добробуту громадян, при одночасному не порушенні основних параметрів податкової політики – податкове навантаження не може зростати, якщо таке зростання є економічно необґрунтованим. На різних етапах економічного циклу вихідні та похідні показники розрахунку фіскальної стійкості теж будуть різними.

Методика Е. Кроче та У. Хуан-Рамона має й ряд позитивних характеристик. Вона враховує приріст ВВП і відсоткову ставку, за якою залучаються державою кредитні ресурси. Про що це свідчить? В

умовах швидкого зростання економіки (приросту ВВП) держава цілком здатна залучати кредитні ресурси, які вона зможе погашати без додаткових економічних втрат у майбутньому. А це у свою чергу свідчить про досягнення ситуації, за якої уряду не потрібно збільшувати податкове навантаження чи жертвувати соціальними видатками на користь обслуговування боргу. Але такий сценарій притаманний лише для країн, яким вдалося створити значний фіскальний простір, бюджети в яких в основному профіцитні.

Проте для країн із не надто стійким економічним становищем, країн, які знаходяться на етапі економічного спаду, досягнути фіскальної стійкості надзвичайно важко. В таких економіках варто створити ситуацію, при якій вдасться збалансувати бюджет країни, зменшити боргове навантаження з якомога меншим зниженням видатків та з незначними змінами податкового навантаження. Тому, створюючи модель фіскальної стійкості на довгострокову перспективу, необхідно задати бажані, проте реалістичні параметри постійних показників – доходів та видатків бюджету, які однозначно різнитимуться від показників у розвинутих країнах.

Основним із ефективних заходів для забезпечення фіскальної стійкості в країні може стати механізм формування стабілізаційних бюджетних фондів із відрахування частини додатково створеного валового внутрішнього продукту країни. Наприклад, якщо в країні спостерігається приріст макроекономічних показників і спостерігається економічне зростання, то доцільно частину приросту ВВП (10–20%) спрямовувати до бюджетного стабілізаційного фонду. Такі заходи дадуть змогу використати накопичені фінансові ресурси для подолання бюджетних дисбалансів та для обслуговування боргу країни при цьому не порушуючи загальний бюджетний баланс у майбутньому, – не скорочуючи видатки та не підвищуючи податкове навантаження.

Провівши аналіз теоретичних засад, сутності та особливостей визначення фіскальної стійкості, можна дійти наступних наукових висновків.

Показник фіскальної стійкості – це показник, який вказує на здатність уряду проводити ефективну фіскальну політику з метою забезпечення розвитку економіки, подолання економічних дисбалансів, виявлення загроз економічних криз та перспектив економічного зростання.

Показник визначають за допомогою різних методик, які базуються на різних завідома заданих показниках. Кожна методика включає в себе різні параметри та не може бути ефективною у всіх країнах. Зокрема одні методики можуть бути використані в країнах із розвинутими економіками, високим рівнем фіскального простору, але не підходять для країн, рівень економічного та соціального розвитку у яких нижчий.

Тому для розрахунку фіскальної стійкості необхідно проводити ґрунтовний економічний аналіз не лише фіскальних, а й соціальних та макроекономічних показників.

У зв'язку з обраним курсом України на економічний розвиток, бажанням нашої держави інтегруватися в Європейське співтовариство та для реалізації мрії стати в один ряд з країнами – світовими лідерами соціально-економічного розвитку уряду країни необхідно забезпечити якісні та ефективний перебіг процесів економічного, фінансового, фіскального та бюджетного характеру. Серед найголовнішого потрібно забезпечити та задекларувати принцип середньострокового та довгострокового фінансового та бюджетного планування, впровадити, а не лише декларувати політику середньострокового та довгострокового бюджетного планування. Це дало б змогу виробити чіткі та ефективні кроки для забезпечення стрімкого економічного розвитку України. Довгострокова економічна стратегія розвитку є запорукою успіху держави, адже фінансове, фіскальне та бюджетне планування на короткий період гальмує розвиток держави в майбутньому, за таких умов держава здатна діяти тактично, але не стратегічно. В умовах короткострокової тактики уряд вирішує проблеми, які вже настали, але ніяк не може передбачити ймовірні загрози і точно неспроможний розробити шляхи їх подолання чи ненастання. З огляду на потребу

довгострокової фінансової стратегії держави, необхідно чітко розуміти, чого саме бажає досягти уряд країни, які пріоритети визначені першочерговими, які основні кінцеві цілі вона хоче досягнути. Саме тому важливою складовою економічного та соціального розвитку України повинно стати визначення фінансової стійкості як показника стратегічних орієнтирів розвитку країни на середньостроковий та довгостроковий період. Як зазначалося раніше, при визначенні фінансової стійкості потрібно враховувати індикатори не лише фінансового характеру – рівень податкового навантаження, потребу у видатках, розмір державного боргу, а й надзвичайно важливо враховувати процеси соціального, політичного та економічного характеру. Фаховий підхід та можливість застосування всіх параметрів дає змогу побачити цілісну картину розвитку країни в майбутньому. Тому пропонуємо на законодавчому рівні закріпити необхідність розрахунку фінансової стійкості як основного показника в сфері фіску, що дає змогу «побачити» перспективи соціально-економічного розвитку країни.

4.2. Перспективи імплементації фінансових правил у вітчизняну практику антициклічного регулювання економіки

Глибокий аналіз економічної кон'юнктури, дослідження економічних та соціальних циклів, їх впливу на сферу державного управління і навпаки породили нагальну потребу виокремлення та побудови ефективної моделі із взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємозбалансовуючими інструментами управління, які, в свою чергу, повинні забезпечити досягнення довготривалого економічного та соціального балансу в глобальному просторі. Проте досягнути таких цілей можна лише в умовах розвитку бізнесу, зростання добробуту громадян та соціальних стандартів в окремій країні, основну роль у яких відіграє правильна та виважена політика владних інститутів. До таких сфер, на які повинні бути спрямовані зусилля цих інститутів, відносимо монетарну, фінансову,

правову, соціальну політики. Попередньо були зроблені висновки, які вказують на провідне місце фіскальної політики у процесі досягнення загальної соціально-економічної рівноваги країни.

Розглянуто види, моделі фіскальної політики, показано, як кожна із них впливає на суспільне та економічне життя країни на тій чи іншій стадії економічного циклу; виокремлено основні процеси, які повинні бути реалізовані на шляху досягнення фіскальної стійкості. Розглянуто моделі поведінки уряду в різних країнах для досягнення в першу чергу рівноваги, а вже пізніше економічного розвитку за допомогою прийняття рішень у сфері фіску. Ґрунтовно проаналізовано дію бюджетних та боргових інструментів у розвинутих країнах та країнах що розвиваються.

Встановлено, що швидше долали економічні кризи і спрямовували економічний тренд у бік зростання лише ті країни, які запровадили жорсткі умови державного фінансового управління. Такі обмеження, як скорочення видатків бюджету, високі податкові ставки, поєднання соціальних та капітальних видатків, обмеження в сфері державних запозичень, є тими стабілізаційними інструментами, використання яких і дає змогу забезпечити високі стандарти соціально-економічного розвитку. Проте процеси в сфері фіскальної політики повинні базуватися на фіскальних правилах, закріплених на законодавчому рівні. Лише законодавчі обмеження та їх дотримання здатне забезпечити швидкий економічний розвиток та подолання економічних криз. До фіскальних правил потрібно віднести обмеження, що використовуються багатьма країнами світу і надзвичайно ефективно проявили себе в умовах останньої глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 років.

Фіскальні правила розробляються з метою коригування деформованих стимулів урядовців надмірно витратити бюджетні кошти, посилення їхньої фіскальної відповідальності та збереження боргової стійкості. У багатьох країнах фіскальні правила відіграють важливу роль у системі заходів із подолання фіскальних дисбалансів і

сприяють підтриманню довіри й досягненню політичного консенсусу щодо курсу бюджетно-податкової політики²¹⁸.

Безпосереднє запровадження фіскальних правил пов'язане з економічними флуктуаціями, економічними кризами, які потрясли економіки країн світу протягом ХХ – початку ХХІ ст. Першими, хто почав говорити про запровадження фіскальних запобіжників, були представники кейнсіанської економічної течії, які зазначали, що лише жорсткі дії уряду в сфері фіскальної та монетарної політики, пріоритетність дій «широкого уряду» дискреційного характеру є основою подолання економічних криз і досягнення економічної рівноваги. Адже використання таких інструментів здатне впливати на економічну кон'юнктуру, попит громадян і, як наслідок, розвиток економіки загалом.

Питанням доцільності запровадження та використання фіскальних правил присвячено велику кількість наукових праць, розроблено багато аналітичних звітів щодо їх дії чи бездіяльності. Вони широко використовуються в країнах із соціально орієнтованою моделлю фіскальної політики – саме тих країнах, які використовують модель широкої участі держави у здійсненні фінансової та фіскальної політики зокрема. Д. Осецька зазначає: «...Фіскальні правила накладають на бюджетно-податкову політику обмеження довгострокового характеру шляхом запровадження кількісних лімітів на бюджетні агрегати. Тобто створюються певні рамки для бюджетної політики, які не можуть часто змінюватися. Фіскальні правила мають на меті коригувати деформовані стимули та запобігати надмірному витрачання бюджетних коштів (особливо в періоди сприятливої кон'юнктури), що важливо для забезпечення стійкості державних фінансів і фіскальної відповідальності»²¹⁹.

Відповідно до такого трактування фіскальних правил, стає явним, що вони у фіскальній політиці відіграють роль автоматичних

²¹⁸ Богдан Т. П. Фіскальні правила як важлива складова прогресивних фіскальних інститутів. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 7-26.

²¹⁹ Осецька Д. В. Фіскальні правила в механізмі макроекономічної політики: міжнародний досвід. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2015. № 1. С. 88-94.

обмежень. До яких можна віднести нормативні дії уряду, що включають встановлення таких параметрів, як:

– коригування боргу країни відносно до певного макроекономічного показника, найчастіше відносно до ВВП;

– встановлення параметрів бюджетних видатків, також найчастіше відносно до ВВП;

– коригування доходів бюджету. Тут можливі певні процеси, які стосуються визначення рівня податкового навантаження, встановлення переліку податкових платежів, податкових ставок, запровадження специфічних умов оподаткування. Такий показник встановлюється як наперед заданий граничний вимірник відносно до ВВП;

– визначення параметрів дефіциту бюджету, який не повинен перевищувати встановлену законодавством норму і водночас повинен бути економічно обґрунтованим.

Безпосередньо такі процеси і прийнято називати фіскальними правилами. У фіскальній практиці їх поділяють на типи і розрізняють залежно від сфери, на яку вони впливають²²⁰:

1. Боргове правило. Встановлюють на засадах обмеження показників державного боргу країни в абсолютному значенні або у відсотках до ВВП. Переважно таке правило запроваджують для формування боргової стійкості. Варто зазначити, що в різних країнах, за різної економічної ситуації, показник боргового навантаження різний. Формуючи стратегію економічного розвитку, уряд повинен врахувати перспективи розвитку, параметри макроекономічних показників на середньострокову та довгострокову перспективу, відсоткову ставку, за якою залучаються кредитні ресурси. Адже саме ці параметри і відіграють найважливішу роль для встановлення порогових значень державного боргу.

2. Правило збалансованого бюджету. Застосовують для досягнення балансу бюджету (загального, структурного або циклічно скоригованого). Полягає у встановленні максимально допустимого

²²⁰ Онишко С. В., Лактіонова О. А. Перспективи впровадження фіскальних правил в Україні та їх інституційне забезпечення. *Економічний аналіз*. 2015. С. 138–150.

значення дефіциту бюджету. Використання такого правила відіграє неабияку роль, адже збалансований бюджет – це показник фіскальної стійкості країни, який передбачає можливість виконувати урядом покладені на нього функції в сфері видаткової політики, соціально-економічного розвитку. До цього типу фіскального правила відносять затребуване «золоте правило», яке найчастіше використовують у країнах Європи і яке полягає в можливості уряду ефективно збалансувати дохідну та видаткову частини бюджету, а також у тому, що запозичення мають спрямовуватися лише на інвестиції, а не на фінансування поточних видатків.

3. Правило витрат бюджету. Полягає у встановленні обмежень витрат бюджету, які, зокрема, передбачають зменшення чи збільшення видатків бюджету на соціальні, управлінські, оборонні, безпекові чи економічні (капітальні) потреби. Такі обмеження встановлюють переважно у відсотках до ВВП. Вони залежать також від темпів поточного економічного зростання і повинні враховувати перспективні показники такого зростання на наступні періоди в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

4. Правило доходів. Відповідно до цього правила, в країні застосовують певні параметри податкової політики, які полягають у встановленні ставок податків, механізмів оподаткування, податкових пільг відповідно до економічної ситуації, розвитку галузей економіки, формування податкової бази. Варто наголосити, що використання цього правила є надзвичайно чутливе до цих параметрів, адже лише оптимальний рівень податкового навантаження, якісний процес справляння податків дає змогу забезпечити необхідні надходження до бюджетів країни, які слугують ресурсом до забезпечення виконання покладених на державу функцій. З іншого боку, оптимальне податкове навантаження є запорукою підвищення рівня добровільної сплати податків, тим самим виконуючи свій податковий обов'язок. Проте таке правило є найважчим для дотримання, оскільки встановлення обмежень на доходи бюджету досить часто корелюється з економічною кон'юнктурою в країні – при економічному зростанні ресурсів завжди більше, ніж на стадії економічного спаду.

Варто наголосити на тому, що фіскальні правила необхідно розглядати з позиції забезпечення ефективного управління економічними та соціальними процесами на різних стадіях економічного циклу за допомогою наперед визначених параметрів фіскальних інструментів.

Зокрема, на стадії спаду, в результаті застосування боргового правила і правила збалансування бюджету, уряд має змогу за допомогою попередньо отриманого фінансового ресурсу і сформованого стійкого фіскального простору спрямовувати кошти в ті сфери, що потребують найбільшої підтримки. А використання цих правил на стадії економічного піднесення дає можливість для уряду сформувати фіскальний простір або спрямувати надлишок фінансових ресурсів до стабілізаційного фонду бюджету.

Безпосереднє використання фіскальних правил слугує запобіжником настання економічних потрясінь, створює стресостійке середовище під час економічної кризи і дає змогу швидше стабілізувати економічну кон'юнктуру в країні.

Однак використання всіх фіскальних правил одночасно є малоймовірним, адже кожне із них впливатиме одне на одне, що може спричинити негативні наслідки у фіскальній сфері.

Тому варто розробити чіткі параметри, відповідно до яких потрібно використовувати лише ті фіскальні правила, що не суперечитимуть одні одним і сприятимуть позитивним економічним змінам, найкращим ефектам на тій чи іншій стадії економічного циклу.

Аналізуючи боргове правило, можна констатувати, що його дія найбільш ефективна в умовах економічного піднесення, адже тоді економічна кон'юнктура сприяє залученню додаткових ресурсів до бюджетів країни, потреба у витратах стає меншою. На цій стадії маховик економіки розкручується, створюють більшу кількість робочих місць, рівень доходів громадян зростає, що в свою чергу знижує потребу витрат уряду на соціальний захист. А розвиток приватного сектора економіки приводить до перходу працівників зі сфер державного забезпечення (освіта, медицина, державні органи

управління) у приватний бізнес, який завжди дає можливість вільного вибору і більших прибутків. На цій стадії витрати на безробітних зменшуються, видатки Пенсійного фонду також знижуються за рахунок того, що працюючі пенсіонери, отримуючи високий рівень доходів на своїй роботі, продовжують працювати, відмовляючись від того розміру пенсій, які їм гарантує держава. В таких економічних реаліях, в умовах розширення бази оподаткування і скорочення видатків соціального характеру уряд здатен підтримувати рівень державного боргу у визначених параметрах, передбачених борговим правилом.

Проте кардинально протилежною є ситуація щодо виконання боргового правила в умовах економічного спаду чи кризи. В умовах зниження економічної активності уряд постає перед проблемою недонадходження фінансових ресурсів, бо рівень сплати податків знижується. Можливими причинами цього є банкрутства підприємств, зниження рівня попиту через погіршення добробуту громадян. На фоні зниження соціально-економічних показників держава зазнає значних втрат податкових надходжень. Скорочення таких надходжень відбувається на фоні потреби у додатковому фінансуванні видатків урядом, які виникають у результаті погіршення соціально-економічного становища країни. Зростають виплати держави по безробіттю, підвищуються потреби фінансування Пенсійного фонду, громадяни країни бажають мігрувати із неприбуткового приватного бізнесу у сферу державного забезпечення, що також породжує додаткове навантаження на бюджет. У цих умовах підвищується загроза зростання дефіциту бюджету, відбувається процес порушення фіскальної стійкості, виникає потреба у проведенні політики фіскальної консолідації. Саме на цій стадії постає необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів у вигляді державних запозичень. В умовах економічного спаду і порушення балансу в державних фінансах зростає рівень державного боргу, через що виникає ризик порушення боргового правила і ще більшого поглиблення соціально-економічних дисбалансів.

Залучення державою боргових інструментів повинно відбуватися в умовах виваженості й обґрунтованості. Важливо врахувати ціну таких позик, адже високі відсоткові ставки можуть спричинити додаткове навантаження на громадян у майбутніх періодах, коли постане потреба їх повернення. Саме тому в країні необхідно формувати боргову стратегію, розраховану на середньострокову і довгострокову перспективу, яка повинна враховувати всі можливі ризики, ризик повернення/неповернення боргу, параметри зростання економіки, в поєднанні із відсотковою ставкою запозичень, прогнози податкових надходжень та витрат держави. Дотримання цих параметрів відіграє основну роль на шляху забезпечення фінансової стійкості країни і, як наслідок, дає змогу не порушувати боргове фінансове правило.

Що стосується правила витрат, то воно також по-різному проявляється на різних стадіях економічного циклу та за різних умов економічного розвитку. В країнах із високими соціальними стандартами, де досягнуто соціальної та економічної стійкості, процес обмеження видатків набагато простіший, ніж у країнах зі слабкою економікою. В тих країнах, де доходи громадян високі, спостерігається незначний показник безробіття, ефективна структура працівників державного сектора, оптимізувати показники видатків простіше, ніж у країнах із низьким соціальним розвитком, у яких існує велика диференціація доходів громадян. Так, у країнах із низьким рівнем соціально-економічного розвитку витрати уряду на подолання соціальних дисбалансів набагато вищі, через що встановити якісь певні граничні їх показники набагато важче, адже це може призвести до ще більшого загострення соціально-економічного становища в країні. Також неоднаковими є умови дотримання правила витрат на стадіях економічного зростання та економічного спаду. Так, на стадії піднесення уряд має більше можливостей для маневру в сфері політики видатків, він може як їх збільшити, так і скоротити, що залежить від цілей, які уряд ставить перед собою. Проте на стадії економічного спаду чи економічної кризи такий маневр є обмеженим. Зростання негативних економічних тенденцій,

зниження рівня добробуту громадян, виникнення потреби фінансування додаткових видатків може зашкодити уряду дотриматися встановлених норм за видатками.

Найменш керованим і найбільш мінливим є правило доходів, адже його застосування супроводжується надзвичайно великою кількістю факторів, які напряму впливають на його дотримання. Зокрема, доходи уряду залежать від великої кількості соціальних та економічних факторів, а також від стадії економічного циклу. Досить важко визначити доходи держави в умовах економічного спаду та економічної кризи. На цій стадії порушується економічна кон'юнктура, значно розмивається податкова база, неплатоспроможність суб'єктів господарювання може спричинити перехід бізнесу в тінь, а це в свою чергу призведе до недонадходження податкових платежів до бюджету. Для того, щоби правило доходів працювало ефективно, уряд країни повинен виробити якісну податкову систему, з оптимальними податковими ставками та зрозумілими механізмами їх справляння.

Надмірне податкове навантаження може призвести до економічної міграції в юрисдикції з меншими податками, до закриття підприємцями бізнесу. Через надмірний податковий тягар також виникає велика загроза тінізації економіки. Всі ці чинники негативно впливають на формування необхідних державних доходів.

З іншого боку негативним явищем є і недооподаткування. Необґрунтовано низькі податкові ставки, неправильні механізми оподаткування, нерівномірний розподіл податкового навантаження можуть стати перешкодою для формування достатніх доходів держави для ефективного фінансування необхідних потреб. У такій ситуації створюється середовище надмірного нагромадження грошової маси, яка не має жодної користі для економіки країни, вона не інвестується, не створює додаткового попиту, а найгірше, що може експортуватися, що також негативно впливає на економічну ситуацію в країні. Тому податкова політика повинна забезпечити оптимальний рівень податкового навантаження, який відповідатиме економічній

ситуації, стимулюватиме економічний розвиток, а через інструменти перерозподілу стимулюватиме зростання добробуту громадян.

На стадії економічного піднесення обмеження доходів також може мати різні наслідки. Зокрема, помірне податкове навантаження, яке задеклароване правилом доходів, в умовах інтенсивного розвитку економіки може призвести до недооподаткування в повному обсязі податкової бази, до втрат бюджету в результаті встановлення низьких податкових ставок. У таких умовах найефективніше себе проявляють автоматичні стабілізатори, які й забезпечують виконання фіскального правила доходів. Недискреційні інструменти фіскальної політики найбільш ефективні в умовах економічного піднесення і породжують ефект ациклічності, слугують обмежувачем доходів бюджету. Проте вони неспроможні унеможливити потенційні перегріви, таку функцію все ж найефективніше здатні забезпечити дискреційні інструменти фіскальної політики.

Якість виконання та дотримання фіскальних правил залежить від рівня розвитку державних інститутів, адже рівень та ефективність державного управління, дієвість державних органів у цій сфері є надзвичайно важливою складовою на шляху досягнення позитивних результатів у сфері соціально-економічного розвитку. Зокрема, надзвичайно важливо, щоби в країні були прозорими бюджетний процес, діяльність державних органів в сфері боргової політики, державних закупівель, розподілу ресурсів між учасниками соціально-економічного середовища. Безпосередня участь у таких процесах громадськості на паритетному із урядом рівні є ключем до успіху на шляху побудови економіки високих стандартів, і, найголовніше, в таких умовах формується довіра до всіх гілок влади в країні, що, в свою чергу, породжує сприятливе інвестиційне середовище, довіру до держави і, в кінцевому результаті, створює стимули до соціально-економічного зростання у вигляді нових галузей економіки, розвитку промисловості, зростання добробуту громадян і формування фіскальної стійкості на довгу перспективу.

Тому запорукою економічного зростання, досягнення економічної рівноваги, окрім застосування фіскальних інструментів, є заходи для забезпечення прозорого управління в цій сфері.

Встановлення якихось обмежень не буде ефективним без попереднього узгодження таких процесів із суспільством, без роз'яснення їх сутності і без наведення необхідних аргументів на їх користь. Громадськість повинне бути переконане в тому, що такі обмеження приведуть до підвищення рівня добробуту в майбутньому, незважаючи на певне погіршення тепер.

Використання фіскальних обмежувачів можна пояснити на правилі «багатої та бідної родин». Зокрема, на наш погляд, держава – це родина, в якій є суб'єкти (люди), що заробляють кошти, ними управляють та розподіляють (батько та/чи мати), а також є такі особи, які в міру певних обставин не отримують доходів у результаті зайнятості, проте потребують отримання певних благ, бо в протилежному випадку їх життя може бути під загрозою (діти, пенсіонери, інваліди в працездатному віці). Перед кожною родиною є певні обмеження, зокрема кожна має свій бюджет, який складається з доходів та витрат, також можливі запозичення за певних умов чи, наприклад, покупки у кредит. Однак такі ресурси і потреби неоднакові для багатой родини і родини, доходи в якій скромніші. Проте кожна з них все ж володіє певними ресурсами, що дає змогу покривати поточні витрати, підтримувати на певному рівні своє життя. Тобто кожне домогосподарство, як і держава, володіє певними доходами, здійснює витрати і може залучати кошти у вигляді кредитів (позик). Однак, залежно від наявного ресурсу, домогосподарство встановлює певні ліміти на витрати, обґрунтовує можливість запозичень для реалізації тих чи інших планів та заходів. Саме такі ліміти та обмеження на загальнодержавному рівні прийнято називати фіскальними правилами.

Проте, як і економіка в країні здатна рухатися в напрямку зростання та зниження, так само і в родині існують періоди, коли рівень доходів, надмірний, і коли таких доходів і ресурсів не вистачає. Припустимо, що багата родина в зв'язку з форс-мажорними

обставинами втратила джерело доходів, тому її бюджет недоотримає певну суму коштів, яку вона могла в минулому спрямувати на певні витрати (дороге навчання дітей, відпочинок пенсіонера, купівлю дорогого автомобіля). В цій ситуації в родині є такі шляхи:

по-перше: взяти позику, тим самим збільшити навантаження на доходи в майбутніх періодах;

по-друге: обмежити витрати (піти навчатися в дешевший виш, придбати дешевший відпочинок чи взагалі відмовитися від нього, купити потриманий автомобіль);

по-третє: забезпечити зростання надходжень доходів. У цій ситуації пенсіонер, який користався благами годувальника (отримувача доходу), змушений піти працювати; студент також повинен постати перед вибором: навчання чи робота, або ж навчитися поєднувати такі процеси.

Змоделювавши на перший погляд такі нескладні процеси в домогосподарстві, можна перекласти їх на рівень держави, що і проявляється у встановленні певних обмежень і лімітів в умовах економічного спаду та кризи.

Проте найбільш раціональним шляхом, який, на наш погляд, здатен забезпечити швидке відновлення економічного становища в країні, є саме кореляція та раціональне використання всіх трьох правил: правила витрат, правила боргу та правила доходів, а два останніх так чи інакше приводять до виникнення четвертого правила – правила дефіциту (балансового правила). Кожне з них, як вже зазначалося, має свої періоди дії – короткострокове, середньострокове та довгострокове; має проциклічну, ациклічну дію, та відноситься до дискреційної чи недискреційної політики.

Використання фіскальних правил передбачає досягнення певних цілей. Надзвичайно влучно основні цілі фіскальних правил виділено у праці російського вченого Д. Скрипника, який, зокрема, зазначає, що до основних цілей фіскальних правил відносяться²²¹:

– забезпечення макроекономічної стабільності;

²²¹ Скрипник Д.В. Бюджетные правила, эффективность правительства и экономический рост (научный доклад). М.: Институт экономики РАН, 2016. 46 с.

- підвищення довіри до фіскальної політики уряду і полегшення зниження рівня боргу;
- забезпечення довгострокової стійкості (збалансованості) фіскальної політики;
- вирівнювання бюджетної політики в рамках міжнародного об'єднання;
- зниження проциклічності фіскальної політики.

Проте, на наше глибоке переконання, основною ціллю фіскальних правил є забезпечення соціально-економічного розвитку країни та зростання добробуту громадян. Запропоновані вченим цілі теж актуальні і запровадження фіскальних правил повинно супроводжуватися їх досягненням.

Використання фіскальних правил країнами світу було зумовлене виникненням економічних потрясінь, які мали місце в історії. Основною причиною запровадження фіскальних обмежувачів було зростання суверенного боргу країн, яке, як наслідок, призвело до підвищення рівня бюджетних дисбалансів, що виникло в результаті краху Бреттон-Вудської системи, а також внаслідок нафтової кризи в 1970-их роках. Проблема надмірного боргу і бюджетних дисбалансів породила необхідність пошуку дієвих інструментів стабілізації фіскальної політики в країнах світу. Зокрема, у 1981 році першою країною, яка на державному рівні закріпила курс на фіскальну консолідацію і запровадила фіскальні правила, була Японія, яка законодавчо закріпила фіскальні обмеження. Наступною країною були США, які у 1985 році на федеральному рівні закріпили обмеження дефіциту бюджету на кілька років, які згодом було доповнено обмеженнями певних видатків бюджету. Саме економічні дисбаланси, зростання боргового навантаження, розбалансовані бюджети країн Європейського Союзу, призвели до запровадження фіскальних правил, які були задекларовані Маастрихтською угодою (7 лютого 1992 року). Такі правила повинні були забезпечити збалансування державних фінансів, досягнення рівноваги у фіскальній політиці і слугувати засобами досягнення економічної рівноваги.

В умовах економічної кризи фіскальні обмеження запроваджувалися і в Канаді: обмеження державних видатків, які спрямовувалися на федеральні програми, діяли у країні протягом 1991–1996 років, відповідно до Федерального акта (Federal Spending Control Act).

У тій чи іншій формі такі правила використовувалися у Новій Зеландії, Австралії, Швеції та ін.

Широкий спектр країн, які вдавалися в той чи інший час до використання фіскальних правил, свідчить про потребу використання новітніх інструментів у сфері фіскальної політики, які повинні були забезпечити зменшення загрозливого рівня боргу держави, досягнення балансу бюджету, формування оптимального рівня державних видатків та встановлення раціонального податкового навантаження.

Проте досі немає єдиної думки щодо доцільності та ефективності фіскальних правил. Їх використання в одних країнах мало позитивні наслідки, тоді як в інших – не мало бажаного результату. В науковому середовищі також немає єдиної думки щодо ефективності використання обмежень у фіскальній сфері. Наприклад, Вон Хаген зазначає, що ефективність використання фіскальних правил вимірюється лише сприятливою економічною кон'юнктурою, тоді як в умовах слабкої економіки вони не матимуть позитивного економічного ефекту²²².

Висновки автора базуються на спостереженні економіки Японії, яка використовувала фіскальні обмеження у 1980-их роках. Зокрема, використання бюджетного боргового правила було зумовлено зростанням боргу Японії. На початкових етапах дії фіскального обмеження уряду вдалося стабілізувати ріст боргу та досягнути збалансування бюджету. Проте в подальші періоди борг Японії продовжив зростати, що призвело до постстабілізаційного, ще значнішого розбалансування бюджету країни, нарощення ще більших боргів та порушення фіскальної дисципліни в Японії. Подібну

²²² Von Hagen J. et al. Fiscal Rules and Fiscal Performance in the EU and Japan. CEPR Discussion Papers. 2005. No. 5330.

ситуацію автором описано щодо країн Європейського Союзу. Зокрема, Вон Хаген зазначає, що борг країн ЄС вдалося привести до рівня обмежень лише в період економічного зростання, а стадії економічного спаду та кризи уряди цих країн продовжували нарощувати державні борги.

Подібні є висновки, запропоновані авторами С. Кеннеді, Дж. Робінсом та Ф. Делорме, які базуються на дослідженні більшої кількості країн. Зокрема, вчені виявили, що наявність правил не є необхідною складовою на шляху досягнення успіху у проведенні політики фінансової консолідації в країнах ОЕСР²²³. А вже в іншій праці авторства А. Алесіної, вченим вдалося виявити негативний зв'язок між фінансовими правилами та зниженням дефіциту державних фінансів – на основі аналізу 20-ти латиноамериканських країн у 1980–1992 роках²²⁴. Автор, зокрема, свої висновки ґрунтують на основі дослідження залежності дефіциту бюджету від індексу бюджетного процесу, що базується на основі опитувань міністрів фінансів 20 країн Латинської Америки і Карибського басейну. Ключовими при опитуванні були питання про межі самостійності уряду при виборі обсягу запозичень, про відносні його повноваження при прийнятті бюджету. Оцінювалася прозорість процедур його затвердження, інерційність бюджетного процесу. Високому значенню індексу відповідає «жорстка» система бюджетних інститутів. На першому кроці процедури, реалізованої авторами, оцінювалася панельна регресія показника бюджетного дефіциту на ряд контрольних змінних. На другому – отриманий фіксований ефект залежно від індексу такого процесу.

На основі такого дослідження й були отримані негативні, зворотні ефекти від запровадження фінансових правил. Проте найважливіше, що вдалося дослідити вченим, було обґрунтування різного впливу

²²³ Kennedy S., Robbins J., Delorme F. The role of fiscal rules in determining fiscal performance // *Fiscal Rules Conference*. 2001. P. 237.

²²⁴ Alesina A. et al. Budget institutions and fiscal performance in Latin America. *Journal of development Economics*. 1999. Vol. 59. No. 2. P. 253-273.

фіскальних обмежень для розвинутих країн та країн, які розвиваються.

Варто наголосити і на тому, що фіскальні обмеження важливо розглядати з позиції їх впливу на проциклічність та антициклічність (ациклічність) економічних процесів. Адже, як вже наголошувалося, основною метою, яку повинні ставити перед собою уряди на шляху проведення будь-яких дій у сфері управління державою і у фіскальній сфері зокрема, є забезпечення досягнення економічної рівноваги, соціально-економічного розвитку та зростання добробуту громадян.

Проте ми схилиємося до думки, що фіскальні правила варто розглядати з позиції їх впливу на економічний розвиток країн, які знаходяться в різних економічних умовах, та на економічну кон'юнктуру на різних стадіях економічного циклу. Зокрема, фіскальні правила ефективні в тих країнах, які досягли високого рівня економічного розвитку і яким вдалося сформувати значний фіскальний простір (фінансовий запас міцності). За таких умов запровадження фіскальних правил є простішим для виконання; обмеження, які ставляться перед урядом, сприймаються м'якше і мають ациклічний характер. Тоді як у країнах, що розвиваються, у яких протягом попередніх періодів спостерігався високий рівень дефіциту бюджету, відсутні достатні фінансові ресурси для необхідного рівня фінансування видатків, додаткові обмеження можуть вплинути на зростання фінансового «голоду», до нарощування надмірних боргів чи зростання податкового навантаження, що відповідає характеристикам проциклічної фіскальної політики.

Такі висновки є не лише припущенням, а обґрунтовані багатьма науковцями-економістами. Зокрема, в тій же праці Вон Хаген занагає²²⁵, що в ході дослідження було виявлено, що в результаті запровадження фіскальних правил відповідно до Маастрихтських угод зниження волатильності фіскальної політики відбулося лише в трьох країнах Європейського Союзу: Бельгії, Данії та Німеччині.

²²⁵ Von Hagen J. et al. Fiscal Rules and Fiscal Performance in the EU and Japan. CEPR Discussion Papers. 2005. No. 5330.

Саме ці країни завжди вирізнялися найвищим ступенем розвитку економіки, надійним та високим рівнем фіскального простору, що й дало можливість забезпечити в них ациклічну дію фіскальних правил. Тоді як інші країни піддалися швидше негативним наслідкам таких нововведень, або ж їхня фіскальна політика виявилася інертною до їх запровадження. Вченим також зазначено, що в період відсутності фіскальних обмежень, фіскальна політика не проявляла себе безвідповідально, забезпечуючи консолідуючий характер відносно до балансу державного боргу з одночасним збереженням проциклічності фіскальних політик країн після запровадження таких обмежень.

Найбільш ефективно такі правила проявили себе у Чилі. Криза, яка спіткала країну, зумовила потребу запровадження дієвих фіскальних інструментів, які б забезпечили стабільність та збалансування фіскальних показників. Саме це спричинило потребу запровадження фіскальних правил консолідуючого характеру. Такі правила, запроваджені в Чилі, відносяться до класу бюджетного (структурного) балансу. У праці Н. Фієсса²²⁶ здійснено дослідження впливу запроваджених фіскальних правил у Чилі. Автор, аналізуючи вплив фіскальних обмежень на фіскальну політику Чилі, зазначає, що на перших етапах їх дії спостерігалось зниження волатильності державних видатків, проте такі процеси супроводжувалися зростанням проциклічності фіскальної політики. Проте, до запровадження таких правил у країні вдалося досягнути зменшення про циклічності фіскальної політики. Отож, на фоні позитивної дії фіскальних обмежень у Чилі, все ж відмітимо наявність певних негативних аспектів їх запровадження – зростання рівня проциклічності, що свідчить про слабкі можливості уряду для забезпечення економічного зростання в країні. Хоча, більшість експертів вважає, що запровадження обмежувачів мало позитивний характер і сприяло економічній стабілізації в цій країні.

А запроваджені ж фіскальні обмеження в деяких штатах США як контрдії на економічну кризу незначно впливали або ж взагалі не вплинули на збалансування фіскальної системи, не мали вони й чітко

²²⁶ Fiess N. et al. Chile's fiscal rule. *World Bank*. 2002.

вираженого позитивного впливу на динаміку макроекономічних показників, а здатність уряду впливати на бізнес-цикли після запровадження правил виявилася обмеженою²²⁷.

Все це ще раз підтверджує наступне: фіскальні правила найбільш ефективні в країнах із соціально орієнтованим типом фіскальної політики, а в країнах із ліберальним типом їх дія недостатня або ж взагалі відсутня. Це пов'язано із можливостями участі уряду в забезпеченні соціально-економічної складової країни, впливу на підприємницькі структури і бізнес загалом. Тому запровадження таких обмежень буде ефективним лише в країнах із широким рівнем участі уряду в суспільно-економічних процесах держави, з високим рівнем перерозподілу ресурсів країни через бюджет. Тоді як для інших країн такі обмеження повинні бути вказівниками, орієнтирами для уряду з метою досягнення фіскальної стійкості, нормалізації боргової політики. Дотримання певних параметрів не повинно бути догматичним, доконаним фактом, проте і дотримання таких правил передовсім повинно базуватися на науковому підґрунті. *Адже запровадженню фіскальних правил передують стратегічне планування та прогнозування економічного розвитку країни, яке повинно базуватися та включати набір індикативних показників, необхідних для досягнення майбутніх цілей, а не є спонтанним рішенням, яке може призвести до ще більшого загострення економічної та соціальної ситуації. Саме тому дотримання стратегічної лінії урядом і є запорукою досягнення кінцевої мети – економічного зростання та рівноваги, а також зростання добробуту громадян країни.*

Підтвердженням наших думок є висновки багатьох учених.

Зокрема, у праці Д. Скрипника зазначено: «Само по собі бюджетне правило не передбачає виключення або зниження дискреційних особливостей фіскальної політики. А навпаки, воно є лише кількісним орієнтиром для реалізації урядом фіскальної політики, а його виконання – результатом дій уряду. Чим більш важко

²²⁷ Canova F., Pappa E. Does it cost to be virtuous? The macroeconomic effects of fiscal constraints. *NBER International Seminar on Macroeconomics 2004. The MIT Press, 2006. P. 327–370.*

досяжним є орієнтир, тим більший обсяг коригувальних дій може знадобитися від політики, а її волатильність і проциклічність може зрости. Набагато важливіше те, чи такі обмеження приводять до досягнення першочергових цілей уряду»²²⁸.

Як вже було відмічено, ті правила, які вже були запроваджені урядами країн світу, не є догматичними, їх конструкція, кількість та параметри можуть удосконалюватися, виходити тим самим на вищий щабель ефективності. Така практика удосконалення фіскальних правил має свою історію. Зокрема, у країнах Європейського Союзу використовуються правила нового порядку. Причиною пошуку нових підходів у фіскальній політиці стала потреба вироблення більш дієвих інструментів, які б мали більш якісний вплив на формування стійкої фіскальної політики та розвиток економіки країн Європейського Союзу. Особливістю ЄС є обов'язковість використання певних макроекономічних фіскальних обмежень, задекларованих Маастрихськими угодами. Проте країни, які входять в цей Союз, відрізняються особливостями економічного розвитку, структурою промисловості, різним рівнем добробуту громадян, різною управлінською структурою, географічним положенням. Проте основною ціллю ЄС є забезпечення та досягнення ефективного розвитку всіх країн цього об'єднання.

Різні вихідні умови країн ЄС і спричинили потребу пошуку новітніх підходів у проведенні фіскальної політики, які б задовольняли всі союзні країни. Найперше реформи в сфері фіскальних правил стосуються управління. В багатьох країнах створені так звані «фіскальні ради», які покликані спостерігати, удосконалювати та змінювати підходи до застосування та виконання таких обмежень. Важливою складовою імплементації фіскальних правил є прийняття законодавчих актів, які регламентують їх дотримання. Основна мета таких законодавчих ініціатив – підвищити рівень дисципліни в сфері управління. Проте, з підвищенням контролю за їх виконанням, запровадження відповідальності за недотримання визначених параметрів часто призводить до

²²⁸ Скрыпник Д.В. Бюджетные правила, эффективность правительства и экономический рост (научный доклад). М.: Институт экономики РАН, 2016. 46 с.

послаблення вихідних показників, закріплених у фіскальних обмеженнях²²⁹.

Запроваджуючи те чи інше фіскальне правило, уряд країни закладає в його основу коригуючі показники, які будуть здатні враховувати довгострокову фіскальну стійкість та реагувати на економічний цикл. Також важливо розуміти, що дія одних фіскальних правил буде ефективною в довгостроковій перспективі, в той час як інші обмеження будуть дієвими в короткостроковій чи середньостроковій. Все це залежить від економічної кон'юнктури, стадії економічного циклу, глобальних тенденцій.

Фіскальне правило може містити не лише якусь окрему мету, наприклад збалансування дефіциту, а й передбачати відразу кілька цілей. Наприклад: правило, яке обмежує певні видатки бюджету, одночасно впливає на його дефіцит і приводить до зниження потреби у нарощуванні державного боргу. Саме тому фіскальне правило є багатограним інструментом, застосування якого має на меті досягнути загальної макроекономічної стабілізації та економічної рівноваги. Проте, знову ж таки, використання таких обмежень повинне мати виключно експертний характер, базуватися на всебічному аналізі економічної ситуації, тенденцій, ризиків та загроз зовнішнього та внутрішнього характеру. Лише в такому випадку використання фіскальних правил буде мати позитивний, всебічний та очікуваний результат.

З огляду на проведений аналіз, варто ще раз наголосити, що ефективними фіскальними правилами будуть лише у країнах з високим ступенем соціально-економічного розвитку, низьким показником нагромадженого боргу та високим показником фіскального простору. В іншому випадку ефективність обмежень дуже знижується.

Для країн з низьким рівнем доходів важливішим є прозорий та комплексний бюджетний процес, ніж централізоване прийняття бюджетних рішень. Фактично це означає, що зовнішній аудит ефективніший ніж внутрішній моніторинг бюджету, а більша централізація прийняття рішень у сфері бюджетного процесу за

²²⁹ Fiscal Monitor. *International Monetary Fund*, 2012.

відсутності прозорості та публічного контролю може негативно вплинути на фіскальну дисципліну країни²³⁰.

Описана вище ситуація є притаманною для України. Незважаючи на досконалу, на перший погляд, інституційну складову фіскальної політики (якісне нормативно-правове забезпечення, зрозумілі та ефективні механізми оподаткування), досі не вдалося досягти високого рівня фіскальних процесів, що проявилися у низькій податковій дисципліні, високому рівні суспільного спротиву в сфері виконання податкового обов'язку платниками, часто непрозорим розподілом та спрямуванням кредитних ресурсів урядом. А найбільш значущими причинами таких дисбалансів є високий рівень корупції, неузгодженість функціонального середовища, відсутність прозорих процесів у фіскальній сфері.

Проте задекларований урядом України курс на структурні реформи дає підстави говорити про позитивну динаміку в сфері удосконалення саме інституційного середовища в сфері управління фіскальною політикою. Зокрема проведено значну роботу в сфері державних закупівель, уряду країни вдалося дійти згоди з міжнародними кредитними організаціями, частково нормалізувати фіскальні процеси, що свідчить про дієвість здійснюваних у країні реформ. Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення в сфері державного управління і фіскальній сфері зокрема, запровадження законодавчо регламентованих фіскальних правил різних типів може видаватися передчасним, адже може нівелювати основну мету таких обмежень і не привести до бажаного результату.

Іншою проблемою, яка дає підстави говорити про негативну дію від запровадження фіскальних правил, є нагромаджений борг країни. Вченими доведено, що в країнах з високим рівнем накопиченого боргу запровадження додаткових фіскальних обмежень може більше завдати шкоди, ніж привести до позитивних результатів.

²³⁰ Budget Institutions and Fiscal Performance in Low-Income Countries. Dabla-Norris, E., R. Allen, L. Zanna, T. Prakash, E. Kvintradze, V. Lledo, I. Yackovlev, S. Gollwitzer/ IMF Working Paper 10/80 ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 22. № 1. 149 (Washington: International Monetary Fund). URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1080.pdf> (дата звернення: 12.10. 2018).

Саме тому для досягнення позитивних результатів реформ у сфері фіскальної політики, які повинні забезпечити формування якісного середовища в соціально-економічній сфері, стабілізацію економіки, вирівнювання амплітуди економічних коливань, потрібно забезпечити зниження рівня корупції, забезпечити прозорість прийняття рішень у фіскальній сфері, прийняти кодекс державного службовця, основним принципом якого повинна стати підзвітність перед громадянами-виборцями, які саме й делегують чиновників для здійснення функцій держави.

Процеси, що відбуваються у фіскальній сфері, є взаємозалежними і часто впливають одні на одних, через що запровадження фіскальних правил, на нашу суб'єктивну думку, спонукатиме пришвидшення якісних процесів щодо забезпечення прозорості в сфері прийняття управлінських рішень, приведе до зростання фіскальної дисципліни, а отриманий доступ зовнішніх аудиторів та громадськості до участі у бюджетному процесі дасть всі підстави говорити про позитивні результати економічного розвитку та зростання добробуту громадян в Україні на довготривалу перспективу.

Однак говорити про повну відмежованість від фіскальних правил в Україні вже сьогодні не варто. Уряд країни використовує певні визначені параметри фіскальних показників у процесі реалізації фіскальної політики. Зокрема, це стосується параметрів дефіциту бюджету, рівня державного боргу. Відповідно до Бюджетного кодексу, в Україні діють обмеження, яких повинні дотримуватися уряд, Президент та Верховна Рада України в процесі реалізації фіскальної політики. Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 18, ч. 2–3), загальний обсяг державного боргу й гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду, не може перевищувати 200 відсотків (для міста Києва – 400 відсотків) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих

запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди²³¹.

Уряд, розробляючи проект закону України «Про державний бюджет», негласно дотримується правила дефіциту, відповідно до якого дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3% валового внутрішнього продукту.

Однак досі позиція України щодо застосування фіскальних правил не є сильною, вона більше схожа на спробу «бути лояльною» до міжнародних інституцій, як засіб отримання наступних фінансових траншів і допомоги. Проте відсутність досконалих інститутів управління, існування багатьох проблем у цій сфері поки не дозволяють говорити про міцні фіскальні інститути, функціонування яких сприяло б швидкому економічному розвитку. Тому основною пріоритетною ціллю в даному напрямку повинно стати долучення до світового співтовариства тих країн, які сформували свої фіскальні системи на основі запровадження передових стабілізаційних, антициклічних інструментів, що б забезпечило можливість сформувати економічно стійкі та ефективні країни.

Проаналізувавши сутність фіскальних правил, їх дію в умовах різної економічної кон'юнктури, на різних етапах економічного циклу, вияснивши їх проциклічність та ациклічність, а також виокремивши дію таких правил у країнах з різними економічними умовами розвитку, провівши аналіз їх позитивних та негативних особливостей, стверджуємо наступне:

- фіскальні правила є не що інше як певні обмежувальні параметри фіскальної політики;
- вони запроваджуються як заходи консолідаційної фіскальної політики;
- найбільш ефективно правила діють в умовах великого запасу фіскальної стійкості (наявних великих запасів фінансових ресурсів, сформованого фіскального простору);

²³¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. веб сайт. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 11.03. 2019).

- вони мають проциклічну дію в країнах із низьким ступенем розвитку економіки та розбалансованими фіскальними показниками;
- вони неефективні в країнах з низьким рівнем добробуту громадян та негативним інвестиційним кліматом;
- вони мають різну дію в розвинутих країнах, країнах, що розвиваються, та країнах що занепадають;
- дія фіскальних правил залежить від типу фіскальної політики – ліберальної чи соціально орієнтованої (патерналістська).

І найголовніше: фіскальні правила слугують більше психологічними інструментами уряду, які зумовлюють його дотримуватися дисципліни у здійсненні фіскальної політики, слугують індикатором до зростання інвестиційної привабливості країни, дають поштовх до зростання соціальних стандартів країни та добробуту громадян, у той час як економічні ефекти часто є сумнівними.

Тож у соціально-економічних умовах України доцільно запровадити фіскальні обмеження, що послужить формуванню дисципліни; прозорості в бюджетному процесі, борговій політиці, політиці видатків уряду і податковій політиці. Прозорі, наперед задані параметри приведуть до формування позитивного інвестиційного клімату, забезпечать підняття рівня довіри до уряду країни, зниження тіньової економіки, зростання соціальних стандартів життя населення.

4.3. Пріоритети поведінки державних фіскальних інституцій при управлінні економічними циклами

Глибокий теоретичний та практичний аналіз проблематики циклічності економіки, а також антициклічного її регулювання дає підстави стверджувати про існування багатьох способів та методів керування цими процесами. В різні епохи, за різних економічних умов, при неоднакових політичних структурах та векторах здійснюваної економічної політики використовувалися різні механізми подолання економічних криз та згладжування економічних циклів.

Доведено, що відкриті економіки повинні використовувати інші підходи до антициклічного регулювання, ніж це роблять країни з

економіками закритого типу. Уряди проводять різні фіскальні заходи у країнах з ринковою розвинутою економікою та в тих країнах економіки яких розвиваються. Різними за методами та способами антициклічного регулювання є країни з ліберальною та патерналістською (соціально орієнтованою) моделями державного управління. Проте доведено, що в умовах однієї і тієї ж стадії економічного циклу, в подібних економічних умовах, однакових підходах у державному управлінні, при приблизно однаковій участі уряду при проведенні економічної політики використовуються подібні заходи антициклічного регулювання. Як вже зазначалося, до основних інструментів антициклічного регулювання відносять заходи монетарного та фіскального характеру, які зафіксовані в типах, видах та моделях фіскальної та монетарної політик. Зазначено, що на різних історичних етапах превалювали різні погляди щодо ефективності того чи іншого шляху антикризового регулювання – чи то методами монетарного, чи фіскального характеру. У результаті глибокого дослідження також було доведено, що більш ефективними виявилися антициклічні заходи фіскального характеру, тоді як монетарні інструменти відігравали переважно допоміжну роль і були дієвими лише на стадії економічного зростання.

Варто наголосити на тому, що передбачити майбутні економічні потрясіння для окремо взятої країни є надзвичайно важким завданням. І полягає ця проблема у великій кількості зовнішніх та внутрішніх ризиків. Зокрема, найбільш значимими серед них є ризики, пов'язані із глобальними процесами, передбачити які досить важко. Такі ризики найбільше загрожують тим країнам, економіки яких залежні від зовнішніх чинників. Зокрема, якщо країна веде інтенсивну зовнішню торгівлю, є експортно орієнтованою, то економічні потрясіння в одній із країн критичного імпорту такої продукції однозначно матиме вплив на країну-експортера, що вплине на макроекономічні показники такої країни-експортера. В такій країні знизиться рівень зайнятості, доходи зайнятого населення зменшаться, порушиться фіскальне середовище (знизяться надходження бюджетів, спостерігатимуться обмеження у видатковій політиці) – як наслідок Україні буде відчутною економічна криза в іноземній країні. А найбільш нестійкими є саме сировинні країни-експортери, адже вони

надзвичайно латентні до ціни на сировину. В історії були непоодинокі випадки, коли значні коливання цін на метал, аграрну сировину, енергоресурси на світовому ринку породили глибокі кризи в цих країнах-експортерах сировини, тим самим ставши осередком економічних криз світового рівня. Це лише деякі варіанти розвитку кризи в окремій країні і світі загалом. Такі приклади лише підтверджують великий вплив зовнішніх ризиків на здатність прогнозування економічних криз в окремій країні. Однак сьогодні, в час зміни економічних полюсів впливу, зростання залежності глобальної економіки від політичних рішень, спрогнозувати економічні кризи дещо легше, проте якщо криза вже настала, то подолати і запобігти їй набагато важче. Тому варто наголосити на тому, що країни, й Україна зокрема, повинні бути підготовленими до майбутніх економічних потрясінь.

Скажімо, торгівельні війни між найбільшими країнами та об'єднаннями країн світу (США, Європейський Союз, Китай, Росія), політика протекціонізму, яку в останні роки ведуть США, міграційна криза в Європі та США, загрози та теракти з боку терористичної організації «Ісламська держава», постійні сплески політичного незадоволення у всіх кутках світу є тими чинниками, які однозначно вплинуть на зародження нового осередку глобальної економічної кризи. В такій ситуації країни, що розвиваються, ще більше стають залежними від зовнішніх джерел фінансування, цінової кон'юнктури на сировину і ресурси, попиту на них. І виглядають безпорадними в ситуації що склалася, і не можуть точно передбачити негативних економічних флуктуацій, а тим більше ефективно протистояти їм у разі їх настання.

Однак зовнішні ризики є лише одними із загальної кількості, які повинні виявити та вивчити країни для формування чіткої моделі антициклічного регулювання. Адже досить часто неефективні, неузгоджені дії державних інстанцій, суперечки під час прийняття рішень між різними гілками влади ще швидше призводять до настання негативних наслідків у соціально-економічній сфері країни.

Тому найважливішим та найдієвішим шляхом у прогнозуванні і розробленні ефективної антикризової економічної моделі є пошук та виявлення зовнішніх загроз та тенденцій, ефективно злагоджене

державне управління в середині країни, що має враховувати зовнішні ризики та загрози.

Однак такі прості речі і зрозумілі дії досить часто ігноруються і не використовуються, через що досі не було розроблено чіткої моделі, дороговказу, який слугував би єдиним стратегічним орієнтиром для ефективного подолання економічних дисбалансів, забезпечив би шлях до економічного піднесення та дав би змогу уникнути економічних потрясінь у майбутньому не лише в окремій країні, а й у світі загалом.

З огляду на це, нами розроблено модель поведінки уряду у сфері фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу (рис. 4.2).

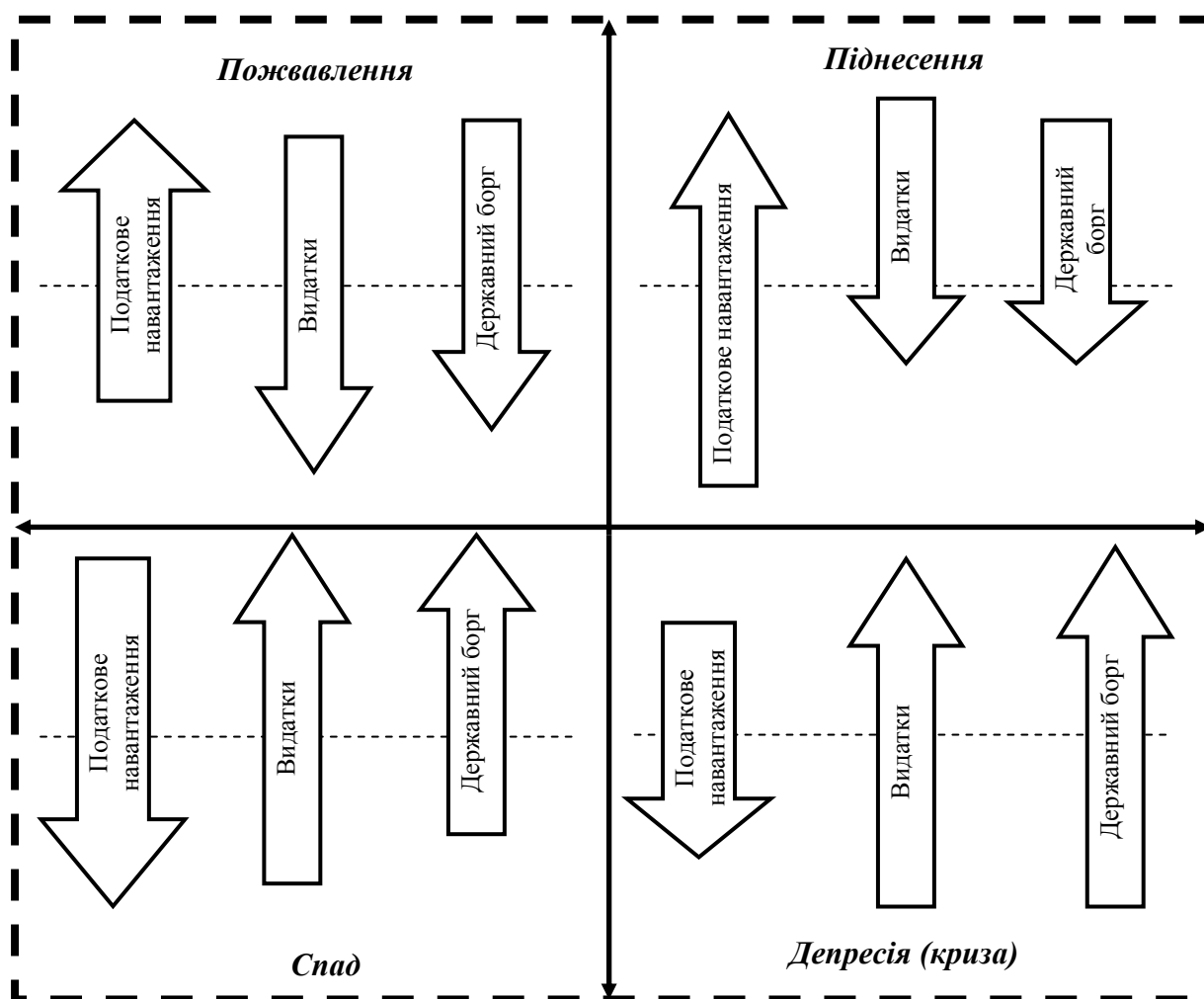

Рис. 4.2. Модель поведінки уряду у сфері фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу*

*Розроблено автором.

1. В умовах економічного пожвавлення уряд повинен скоротити видатки бюджету соціального характеру, забезпечити поступове зменшення боргу країни. Такі висновки базуються на наступних думках. В умовах економічного пожвавлення економічні процеси починають працювати з більшою інтенсивністю, безробіття знижується, країна поступово прямує до повної зайнятості, що приводить до зростання доходів громадян, кількість бідних зменшується, а кількість людей із середнім рівнем доходів зростає, що дає змогу зменшити видатки бюджету соціального характеру. Податкові надходження починають зростати в міру розширення податкової бази. Також уряд може вдатися до підвищення ставок податків на доходи громадян. В умовах економічного зростання попит у країні зростає, що також дає підстави говорити про підвищення рівня споживання, а це знову зростання надходжень непрямих податків у країні. Саме тому рівень податкового навантаження зростає фактично на фоні зростання макроекономічних показників, таке зростання в основному відбувається під впливом недискреційних інструментів, так званих автоматичних стабілізаторів. Потреба у залученні боргових ресурсів зменшується, уряд має можливість скоротити боргове навантаження. Також у таких умовах число державних службовців зменшується, адже це пов'язано із можливістю отримати більше доходів у приватному секторі, через що потреба додаткового фінансування видатків уряду також знижується, що свідчить про зміцнення стійкості державних фінансів, про можливість уряду приймати профіцитні або бездефіцитні бюджети і формувати широкий фіскальний простір (резерви фінансових ресурсів держави на середньострокові та довгострокові потреби). Проте рівень державного боргу ще залишається високим, видатки також є досить значними.

2. В умовах стадії економічного піднесення, для запобігання «перегріву» економіки, уряд повинен знизити рівень надлишкового споживання, так званого інфляційного попиту, тим самим вилучити надлишкові доходи громадян, які можна акумулювати в державні стабілізаційні фонди. В умовах економічного «перегріву» можливі

значні інфляційні ризики, дефляція національної валюти. Запобігти цьому можна, вдаючись до наступних дій. Уряду країни необхідно збільшити дискреційні заходи щодо подолання інфляційних процесів, підвищити рівень податкового навантаження на оплату праці, збільшити непрямі податки. Такі дискреційні заходи в парі з автоматичними стабілізаторами створюють умови для вилучення надлишкового, непрацюючого інфляційного капіталу, що знижує ризик «перегріву» економіки країни. Потреби уряду щодо фінансування видатків стають значно меншими, він має можливість зменшити їх розмір, потреба у державних запозиченнях знижується. Уряд повинен обслуговувати лише попередньо сформовані борги. Дефіцит бюджету в таких умовах перетворюється на профіцит, що дає змогу сформувати значні фінансові фонди на випадок майбутніх економічних криз світового чи міждержавного характеру. Видатки уряду знижуються значними темпами, борг країни скорочується до мінімальних показників, водночас рівень податкового навантаження може суттєво зрости.

3. В умовах економічного спаду відбуваються наступні економічні процеси: знижується рівень доходів громадян, зростає безробіття, зменшується попит – все це призводить до зниження макроекономічних показників у країні, сповільнюються темпи економічного розвитку, що призводить до негативних наслідків у соціально-економічному житті країни. На фоні таких негативних процесів уряд повинен вдатися до наступних дій у сфері фінансової політики задля згладжування економічного циклу і перенаправлення його у висхідне положення. Зокрема, він змушений вдатися до підвищення соціальних видатків, адже на фоні зростання безробіття, соціальні виплати в країні зростають, також зростає навантаження на пенсійний фонд країни, що також провокує потребу підвищення державних бюджетних видатків. Втративши можливість заробляти в приватному секторі, громадяни шукають шляхи працевлаштування в державний сектор, адже гарантії держави завжди є вищими, ніж у приватному бізнесі. Це свідчить про додаткове нарощення потреб фінансування утримання державних чиновників. Тому в умовах

економічного спаду видатки бюджету зростають. Що стосується податкової політики, то в умовах зниження економічної активності зменшуються доходи громадян, що створює негативні тенденції для податкових надходжень. У таких умовах, для підтримування достатнього рівня податкових надходжень, для підтримки бізнесу, уряд може вдаватися до незначного зниження податкового навантаження саме в частині оподаткування доходів громадян. Такі дії уряду частково можуть запобігти процесам тінізації економіки і ліквідації приватних підприємств. На фоні зниження податкових доходів бюджету і зростання видатків, уряд постає перед проблемою залучення фінансових ресурсів від кредиторів, переважно від зовнішніх, що породжує зростання боргового навантаження. Проте, якщо фаза спаду розпочинається після фази довготривалого поживлення чи економічного піднесення, то за умови формування фіскального простору (резервних стабілізаційних фондів), у такій країні наслідки економічного спаду будуть мінімально негативними і уряд буде легше розвернути економічний цикл у зворотному напрямку і, що найголовніше, не допустити настання найбільш небезпечної фази економічного циклу – депресії (економічної кризи). Проте в таких економічних умовах видатки бюджету зростають швидкими темпами, такі ж тенденції притаманні державному боргу країни; податкове навантаження зменшується, проте залишається незначно меншим, ніж в умовах економічної рівноваги.

4. Найбільш небезпечною є фаза депресії (економічної кризи). В цей період в економіці країни відбуваються надзвичайно негативні процеси: знижується рівень добробуту громадян, доходи населення скорочуються, зменшується попит, що породжує надлишкове безробіття, підприємства банкрутують, значно знижується рівень економічної кон'юнктури, зростання макроекономічних показників перетворюється на спад. У таких умовах уряд країни повинен вдаватися до наступних дій. Зокрема, необхідно зменшити показник податкового навантаження в частині зниження ставок податків на доходи громадян, навантаження на фонд оплати праці. Для підвищення рівня споживання можна знизити податки на споживання.

Такі дії уряду приведуть до значного зменшення податкових надходжень, дефіцит бюджету зросте. В уряду виникає значна потреба додаткового фінансування видатків передусім на соціальні потреби: допомогу по безробіттю, субсидіювання населення. Для запуску економіки уряд повинен вдатися до інструменту державних закупівель, що може дати поштовх до пришвидшення подолання економічної депресії та зростання економіки, а це в свою чергу створює додаткові потреби фінансування капітальних видатків. На фоні вищезазначеного в країні значно зростає рівень боргового навантаження як джерела погашення надмірних видатків уряду. Лише правильні і цілеспрямовані дії уряду дадуть змогу швидко подолати економічну кризу й забезпечити швидке повернення економіки до висхідного тренду.

Запропонована модель є ефективною для будь-якої країни, дотримання основних її положень дає змогу ефективно проводити заходи стимулюючого, стабілізаційного та антидепресивного характеру. Незалежно від економічної моделі управління, участі уряду в соціально-економічному житті країни, такі заходи сприятимуть економічному розвитку та в тій чи іншій мірі впливатимуть на процеси стабілізаційного характеру. Однак у країнах із патерналістською (соціально орієнтованою) моделлю управління заходи фіскального характеру будуть мати більш позитивний характер, ніж у ліберальних країнах, що пов'язано з її особливостями.

Як вже неодноразово зазначалося, протягом багатьох років точиться дискусія щодо ефективності однієї чи іншої моделі. Також було виявлено, що за певних економічних умов ліберальна модель державного управління є ефективнішою, ніж соціально орієнтована. Проте найкраще вона себе проявляє в країнах, що вирізняються потужним економічним потенціалом, який був сформований протягом багатьох років та базується на певних історичних традиціях. Ліберальна модель притаманна для країн Північної Америки, що формувалися на засадах повної демократії, принципах вільного ринку, вільної торгівлі. Однак, в умовах глобалізації економіки, в час трудової міграції та міграції капіталів, у період розвитку

транскорпоративного середовища для країн середнього рівня розвитку, які лише стали на шлях економічних та соціальних трансформацій, більш виправданою є модель соціально орієнтованого типу.

Кризи попередніх років підтверджують, що країни, які знаходяться на вищих щаблях економічного розвитку, нездатні повною мірою конкурувати з високорозвинутими країнами. Вільний ринок як такий вже давно перестав існувати, ми живемо в епоху глобалізаційного тоталітаризму, коли найбільші корпорації світу диктують умови цілим країнам. За таких умов уряди країн повинні стати основним інститутом підтримки і розвитку соціально-економічних процесів. Адже, володіючи великим арсеналом визнаних світом демократичних інструментів управління (верховенство права, резолюції міжнародних та світових організацій, міждержавні та світові організації з торгівлі, міграції, кліматичних питань та ін.), інструментами монетарного і фіскального характеру, вони здатні здійснювати ефективну державну економічну та соціальну політику, гарантувати безпеку та сприяти розвитку бізнесу, підприємництву та громадянам країни.

Незважаючи на те що ліберальна модель зарекомендувала себе як ефективна модель державного управління у розвинутих країнах, для країн що розвиваються, більш ефективною є саме соціально орієнтована модель державного управління.

Тому, з огляду на проведені емпіричні, теоретичні та практичні дослідження, лише використання засад соціально орієнтованої моделі, із жорсткими принципами економічного регулювання дозволить Україні подолати соціально-економічні дисбаланси і забезпечити економічний розвиток на довгострокову перспективу. Однак не варто плутати жорстку економічну політику із політикою тоталітаризму: жорстка політика повинна передбачати верховенство демократії, колективне, експертне прийняття рішень, базоване на засадах суспільного вибору. Що це означає для досягнення швидкого соціально-економічного розвитку? Перш за все необхідно забезпечити прозорі, базовані на антикорупційних, відкритих до суспільства

принципах державного управління. Для швидкого та ефективного зміцнення держави уряд України повинен сповідувати демократичні цінності лише в інтересах громадян країни, гарантуючи їм безпеку, економічну відкритість і прозорість у прийнятті рішень.

Лише за умови дотримання запропонованих принципів державного управління, виокремлені кроки фіскальної політики будуть ефективними, а модель буде дієвою та дозволить забезпечити швидкий розвиток економіки та зростання добробуту громадян.

Проте варто зазначити, що висхідні, початкові позиції для економічного розвитку для країн, що розвиваються, набагато гірші, ніж у розвинутих країнах. Адже у розвинутих країнах більше можливостей для формування стійкого фіскального середовища із широким фіскальним простором. Як зазначає О. Лактіонова: «...формування фіскального простору для контрциклічного фіскального реагування і, як наслідок, можливої необхідності подальшої консолідації повинно починатися на стадії економічного підйому. Неможливість накопичення таких резервів у найбільш сприятливий для цього період особливо характерна для країн, що розвиваються. Разом із тим, тривалі фіскальні проблеми протягом 1990-х рр. і початку ХХІ сторіччя стали катализатором для реформування фінансової політики в багатьох з них і в ряді випадків стали цілком успішним прикладом (Чилі, Колумбія, Мексика, Перу, Бразилія)»²³². Абсолютно погодимося із науковцем в тому, що найкращим часом для формування міцної платформи економічного розвитку є період економічного підйому. Однак, враховуючи соціально-економічне становище України, затяжну низхідну траєкторію економічного розвитку, слабкі фінансові позиції уряду, надзвичайно важко хоча б розпочати формувати фіскальний простір в Україні. Проте, як зазначає науковець О. Лактіонова, історія знає багато прикладів, коли країни із не надто міцними висхідними умовами забезпечили ефективний процес економічної нормалізації та вийшли на траєкторію економічного зростання, що дає певні надії на

²³² Лактіонова О. А. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 308-319.

позитивні економічні перетворення і в Україні. Проте будь-який процес, для того, аби бути позитивним, повинен базуватися на певних принципах, дотримання яких надзвичайно важливе для досягнення позитивних результатів. Про деякі з них вже згадувалося вище.

Знову ж у праці О. Лактіонової зустрічаємо наступне твердження: «Фіскальний простір рестрикційної фіскальної політики формується під впливом таких визначальних факторів:

– інституційного середовища – політичних ризиків, соціально-економічних умов, наявності внутрішніх і зовнішніх конфліктів, рівня корупції, демократії, якості бюрократичних процедур;

– потенціалу формування стабілізаційного фонду – у багатьох країнах, що розвиваються та економіка яких суттєво залежить від експорту біржових товарів, механізм формування таких фондів пов'язується з цінами на таку продукцію (Чилійський компенсаційний фонд міді, Колумбійський національний кавовий фонд, Бавовняний фонд підтримки Буркіна-Фасо, Стабілізаційний фонд Російської Федерації та ін.). Між тим, формування таких фондів можливе за рахунок приросту податкових доходів бюджету за умови визначення чітких правил та інструментів його формування;

– спроможності впровадити фіскальну модель, засновану на дії фіскальних правил, які формують необхідний запас гнучкості, зокрема на стадії підйому. Фіскальні правила дозволяють попередити накопичення боргу, зменшити вірогідність та масштаби консолідації фіскальної позиції в період падіння ділової активності»²³³.

Отже, ефективний процес економічного розвитку, подолання економічних коливань і досягнення соціально-економічної рівноваги в країні повинні відбуватися в першу чергу на засадах морально-етичних принципів, якісного інституційного середовища: прозорості, відкритості, чесності, бажання уряду до ґрунтовних змін, незважаючи на певний початковий супротив громадськості. Також повинні бути враховані зовнішні ризики, економічні та соціальні внутрішні ризики, а вже пізніше, після досягнення таких принципів, виявлення та

²³³ Лактіонова О. А. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 308-319.

врахування ризиків екзогенного та ендогенного характеру, можна буде стверджувати, що запровадження та імплементація фіскальних інструментів економічної стабілізації матиме позитивні результати.

І знову ж таки, в країнах, які розвиваються більш ефективними і дієздатними є жорсткі, керовані фіскальні заходи уряду, які забезпечують ефективніші процеси стабілізації економіки країни. Тобто дискреційна фіскальна політика в поєднанні з недискреційними інструментами, а не навпаки, здатна забезпечити значний економічний поступ України в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Це підтверджують висновками Дж. Галі та Р. Пероті, які зазначають, що дискреційна фіскальна політика у поєднанні із фіскальними правилами є більш контрциклічною (дієвішою, має більший стабілізаційний характер) та поширеною протягом кризи на початку ХХІ ст.

Проте стверджувати про значні перспективи швидкого економічного процвітання України в даний момент недоречно. Незважаючи на певні позитивні зрушення управлінського характеру, початок процесу формування та дотримання принципів відкритості та прозорості діяльності уряду в бюджетній, податковій та борговій сферах, лише свідчитиме про початок першого етапу формування дієвої політики антициклічного регулювання. Другий етап антициклічної стратегії України, на даний момент є задекларованим Урядом, – відповідно до законодавства, в Україні застосовуються інструменти антициклічного регулювання економіки фіскального характеру, проте їх дієвість вирізняється поки недостатньо високими результатами.

Однак і досі українські вчені розходяться в думках щодо ефективності антициклічних заходів в Україні. Так Я. Жаліло та Д. Черніков зазначають, що українська економіка характеризується нестачею або ж і відсутністю «вбудованих регуляторів», які б могли здійснювати автоматичне антикризове регулювання і створювати стабілізаційний вплив²³⁴. Такі висновки авторів базуються на

²³⁴ Жаліло Я., Черніков Д. Дієвість економічної політики в контексті ринкового реформування. *Економіка України*. 2000. № 12. С. 13-23.

проблемах бюджетно-податкової сфери, існування значних часових лагів між фіскальними заходами та очікуваними результатами. Можна частково погодитися із такими твердженнями авторів, адже, справді, дієвих автоматичних стабілізаторів у бюджетній та податковій сферах в Україні немає, зокрема в нашій країні діє пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб, а в економічній науці лише прогресивна система оподаткування доходів громадян вважається автоматичним стабілізатором, який відіграє основну роль. Проте, як було доведено на практиці, в країнах з економіками, що розвиваються, автоматичні стабілізатори повинні включатися вже на другому етапі економічного розвитку, коли економіка країни зміцніє і буде мати достатній рівень стійкості. А до того часу більш дієвими є саме дискреційні інструменти, що проявляються у прийнятті відповідного законодавства, ручному розподілі державних фінансів.

Що ж стосується часових лагів, які виникають у результаті здійснення фіскальних заходів, то ця проблема є закономірною і притаманною для більшості країн, які здійснювали політику антициклічного регулювання. Часові лаги є проблемою лише тоді, коли виникає потреба швидкої економічної стабілізації. Проте, в той час, коли економіка знаходиться у стабільній висхідній траєкторії, проблема запізнілої дії нівелюється, а позитивний результат варто очікувати саме у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Подібні висновки наведені у праці Б. Панасюка, який достатньо обґрунтовано зазначає: «Здійснюючи регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів починають формуватися ще задовго до того, коли з'являються їх перші відчутні наслідки. Цими процесами треба навчитися управляти, починаючи ще з того періоду, коли вони лише зароджуються, а для цього їх слід пізнавати, вивчати і спрямовувати в необхідне русло, щоб пристосувати все другорядне чи допоміжне до відповідного процесу, спираючись на науково обґрунтований прогноз його

розвитку»²³⁵. Варто погодитися з такими висновками, адже, справді, ефективними будь-які дії будуть лише за умови попередньо вивченої ситуації, в якій вони вчинятимуться. Тому лише вивчення ризиків, можливих загроз і перспектив запровадження тих чи інших заходів дасть змогу отримати якісні результати в майбутньому, це стосується також і політики антициклічного регулювання економіки.

Актуальними є дискусії щодо формування ефективного та міцного підґрунтя для запровадження якісних інструментів фіскального характеру. Зокрема, І. Лукінов у праці «Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного типу» зазначає: «Сучасні методи, засоби та інструменти державного регулювання, за умови вмілого їх використання, дають змогу законодавчим і виконавчим структурам державної влади успішно здійснювати ринкове регулювання в напрямі подолання криз, прискорення економічної стабілізації, переведення економіки у фазу зростаючої циклічності»²³⁶. Саме ця проблема є найважливішою, адже поки в Україні не буде налагоджено ефективної співпраці між гілками влади, поки не вдасться позбутися комплексу електорального загравання, не буде подолано корупцію у вищих ешелонах влади, не налагоджено відкритих та прозорих стосунків між державою, суб'єктами господарювання і громадянами, доти в Україні будь-яка реформа, навіть найпрогресивніша не матиме бажаного, якісного результату. Те ж саме можна сказати про ефективність антициклічних заходів в Україні. Навіть найдієвіші інструменти, поки застосовуватимуться без попереднього узгодження із суспільством і без наперед проведеного роз'яснення їх ефективності, доти не будуть результативними. Вже вкотре необхідно нагадати, що лише воля найнятих на державну службу менеджерів, їх бажання ефективно виконувати свої функції та обов'язки є запорукою досягнення визначених цілей в сфері економіки та забезпечення зростання добробуту громадян.

²³⁵ Панасюк Б. Державне регулювання економіки. *Економіка України*. 1994. № 1. С. 19-30.

²³⁶ Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного типу. *Економіка України*. 1999. № 5. С. 8-11.

Отже, стратегія економічного розвитку та антициклічного регулювання буде дієвою лише за умови ефективного міксування морально-етичних відносин між всіма суб'єктами соціально-економічних процесів країни. Для того щоби досягти найкращих очікуваних результатів у цій площині, перш за все необхідно налагодити якісні міжінституційні, міжурядові відносини, розвинути ефективне партнерство бізнесу та органів державного управління в економічній та соціальній сферах. Адже лише прозорі партнерські стосунки, зрозумілі кроки уряду, їх усестороннє тлумачення та обґрунтування необхідності їх використання є запорукою якісних економічних реформ і забезпечують дієвість застосовуваних антициклічних фіскальних інструментів в Україні.

4.4. Перспективи розвитку державних фіскальних інститутів у контексті забезпечення економічної рівноваги в Україні

Сьогодні економічний розвиток в Україні залежить від багатьох чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, обставин політичного, безпекового, природного, демографічного змісту. Проте базисом для якісних перетворень є якісні державні інститути управління, які повинні забезпечити ефективний поступ до соціально-економічного зростання. Однак такий шлях повинен базуватися на чіткій, якісній та ефективній моделі, яка потребує інтенсивного пошуку дієвих інструментів, які б забезпечили зростання добробуту громадян, сприяли б соціальній стабільності та економічному розвитку.

Досвід зарубіжних країн та висновки більшості вчених свідчать, що лише обґрунтоване використання фіскальних інструментів в умовах якісного управлінського середовища здатне забезпечити досягнення поставлених цілей соціально-економічного характеру, в той час як вибіркові та фрагментарні дії здатні завдати непереборної шкоди соціально-економічному життю країни. Тому лиш ефективна, прорахована, попередньо розрахована та експертна стратегія фіскальної політики здатна дати позитивні результати в сфері управління державою.

Більшість країн світу пройшли важкий шлях економічної стабілізації, подолання економічних криз та забезпечення економічної рівноваги. Нами було запропоновано велику кількість досліджень у сфері фінансової політики, її впливу на економічну кон'юктуру, зростання добробуту громадян.

Бажаний результат використання фінансових інструментів для досягнення соціально-економічного успіху залежить від таких складових, як рівень державного боргу, політика державних видатків, оптимальна податкова політика та розвиток фінансових інститутів держави. Ефективність фінансової політики прийнято визначати на основі ідентифікативних показників, які вказують на ступінь її результативності та якість заходів фінансового характеру. Як було зазначено, основними показниками та заходами в сфері антициклічного регулювання, забезпечення економічного зростання та подолання економічних криз є фінансова консолідація, застосування фінансових правил, результати яких визначаються на основі показника фінансової стійкості. Для кожної країни параметри та вихідні умови, в яких уряд здійснює ті чи інші заходи, різні, і тому надзвичайно важливо попередньо оцінити та визначити слабкі та сильні сторони соціально-економічного становища. Для вироблення ефективної стратегії економічного розвитку в Україні, в ході побудови фінансової моделі антициклічного регулювання економіки, виокремлено слабкі і сильні сторони управлінського середовища, досліджено, чи готова Україна запровадити фінансові правила, чи політика фінансової консолідації є ефективною, чи обраний курс на фінансову децентралізацію привів до позитивних соціально-економічних наслідків. Це дозволить визначити шляхи і напрямки, сформувавши цілі, до яких повинна іти наша країна за для досягнення економічної рівноваги.

Проведений аналіз боргової, видаткової та податкової політик України протягом певного часового періоду дозволив виявити наступні особливості соціально-економічного становлення України: зокрема, в нашій країні мали місце три повних економічних цикли, з чітко вираженими етапами зростання, спаду та кризи і верхніми найкращими показниками економічного розвитку, проте вважати їх стадіями «перегріву» не можна, адже після певного пожвавлення в

Україні знову розпочиналася фаза економічного спаду. Найбільше на економічну кон'юнктуру України вплинули зовнішні фактори, які спричиняли зміни економічного тренду на протилежний – спад та кризу. Найбільш відчутними кризами, які якраз і вплинули на перебіг економічного циклу в Україні, були: економічна криза 1998 року в Росії, світова фінансово-економічна криза 2008–2009 років та найбільш небезпечна і депресивна внутрідержавна криза 2014 року, яка була спричинена негативними наслідками політичного та військового характеру. Правда, кожного разу уряду України вдавалося подолати негативні впливи і швидко повернути економічний тренд до висхідного положення. Проте часті економічні потрясіння, значні соціальні негаразди не дозволили побудувати економіку стійкого типу із високим рівнем життя громадян.

Причиною цьому можуть бути неефективні дії уряду, які спрямовувалися лише на подолання економічної кризи, а не на формування стійкого економічного середовища для досягнення економічного розвитку на довгострокову перспективу. Значний вплив на економічний розвиток мали політичні чинники в Україні. Зокрема, загравання з електоратом, постійна гонитва за виборцем призвели до прийняття неефективних популістських рішень короткострокового характеру, які мали надзвичайно негативну дію в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

До таких наслідків можна віднести нагромадження значного державного боргу, неплатоспроможність Пенсійного фонду України, необґрунтовано високий рівень соціальних видатків бюджету, розбалансовану, часто фіскально та економічно неефективну податкову систему. Саме ці чинники і вплинули на неможливий економічний розвиток в Україні, не дозволили зростати економіці швидкими темпами, призвели до зубожіння значної частини населення. Такі висновки базуються на проведеному макроекономічному аналізі у попередніх розділах праці.

Зокрема, аналізуючи державний борг України та сферу управління ним, можна визначити його вплив на загальнодержавну кон'юнктуру та економічну стабільність у попередніх періодах та спрогнозувати вплив попередньо здійснюваної боргової політики на

майбутні періоди, визначити вплив накопиченого боргу на подальший економічний розвиток України.

Аналізуючи динаміку державного боргу України, динаміку ВВП, а також видатки уряду на обслуговування та сплату державного боргу відмічаємо наступні тенденції та робимо такі висновки (рис. 4.3; рис. 4.4).

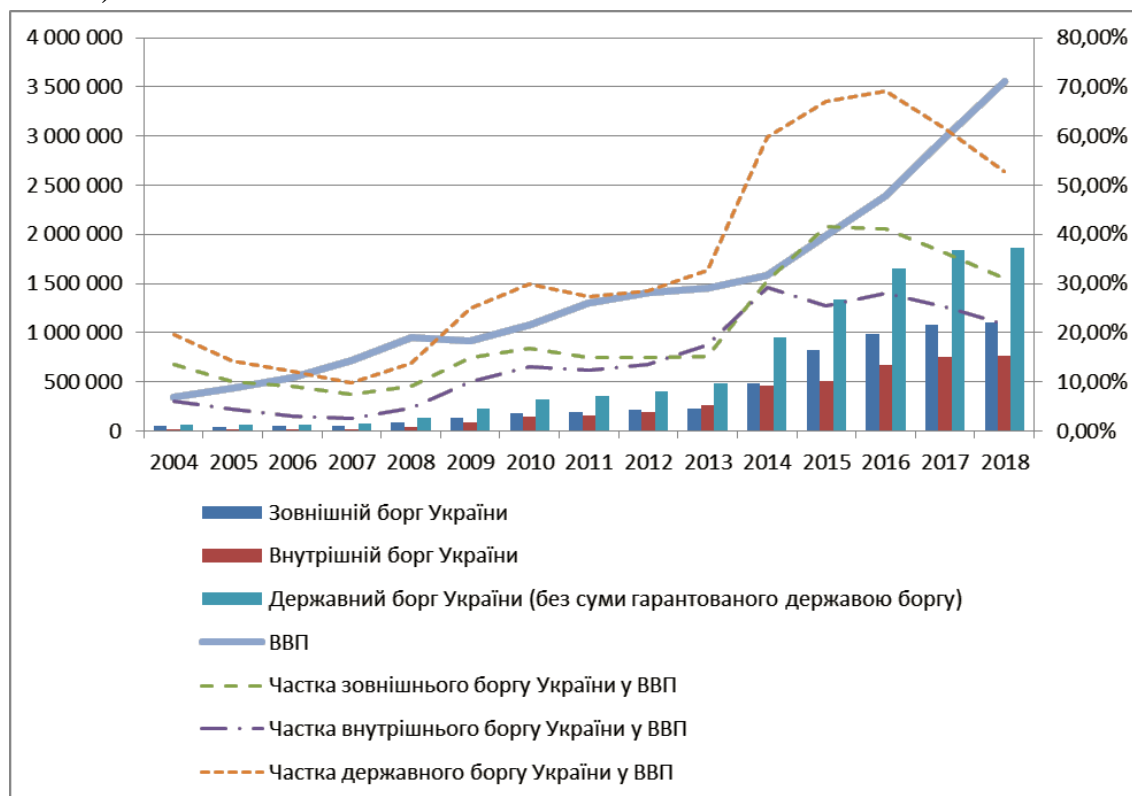

Рис. 4.3. Динаміка зовнішнього та внутрішнього боргу України у 2004–2018 рр. (млн грн. та % до ВВП)^{237*}

**Побудовано автором*

Швидке зростання державного боргу (як зовнішнього, так і внутрішнього), починаючи із 2009 року, пов'язане з наслідками світової фінансової кризи, які мали негативний вплив на економіку України. Спостерігалось зменшення реального ВВП, вираженого у грн 2009 року до 2008 року, що також призвело до потреби пошуку додаткових джерел фінансування видатків уряду, стабілізації економічної ситуації, забезпечення належного, докризового рівня

²³⁷ Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

соціального захисту громадян. Однак наслідки економічної кризи 2008 року були досить відчутними, що чітко проглядається на динаміці зміни обсягів державного боргу. Потреба у додаткових фінансових ресурсах, забезпечення належного рівня золотовалютних резервів, втримування інфляційних процесів, поповнення казначейського рахунку держави, забезпечення виплат заробітної плати працівникам державної сфери при одночасному зниженні рівня економічного розвитку та за умови недостатньої податкової бази та зниження їх надходжень до бюджету країни – все це спровокувало те, що уряд вдався до поступового нагромадження державного боргу, яке і привело до тимчасової стабілізації економіки у наступних періодах. Однак зростання ВВП протягом аналізованого періоду було лише номінальним, адже інфляційні процеси все більше зменшували реальні показники макроекономічного розвитку нашої держави. Така негативна динаміка призвела до економічної кризи кінця 2013–2014 років, яка виникла на фоні неплатоспроможності уряду. В таких умовах нарощування державного боргу в країні відбулося ще швидшими темпами. Якщо у 2013 році він становив 32,7% то вже у 2014 році зріс до значення 59,7%, у 2015 році – 67,1%, 2016 році – 69,2%, проте у 2017 році вдалося знизити показник державного боргу до показника 61,5%, таке зниження продовжилося і у 2018 році – борг знизився до 52,7%.

Зростання боргу України є наслідком негативних трендів та імпульсів, які завуальювалися та приховувалися урядом до 2014 року; штучне стримування інфляції, девальвації національної валюти, ручне стримування економічних індикаторів дали значний поштовх до найбільшої економічної кризи 2014 року, яка проявилася в обвалі ВВП України, значною девальвацією національної валюти, зниженням рівня інвестиційної привабливості, значним скороченням рівня доходів громадян. Проте дії уряду, які проводилися, починаючи із 2014 року, хоча і не дали змоги повністю запобігти негативному впливу кризи, все ж сприяли певним позитивним тенденціям в економіці країни. Статистика підтверджує значне зниження рівня державного боргу у 2018 році, спостерігаємо достатньо високий

позитивний тренд зростання ВВП, національна валюта, незважаючи на політику «вільного плавання», знаходиться в зрівноважених межах, дії уряду в сфері податкової політики достатньо цілеспрямовані і дозволяють говорити про певну стабільність у даній царині. У зв'язку із військовою агресією РФ, виникла велика потреба підвищення видатків на оборону країни. Задекларований курс країни на НАТО, також послужив фактором підвищення видатків на оборону. Проте, незважаючи на фінансовий голод, недостатню кількість фінансових ресурсів у країні, уряду вдалося знизити ставку ЄСВ, при цьому збільшити розмір мінімальної заробітної плати.

Але високий рівень накопиченого державного боргу створив надзвичайно загрозливу ситуацію з його погашенням та обслуговуванням. Статистичні дані підтверджують, що з кожним роком показник витрачуваних державою коштів зі Зведеного бюджету України на обслуговування та погашення боргу зростає (рис. 4.4). Ця проблема може створити негативні наслідки в майбутньому та стати перешкодою для встановлення економічної рівноваги та забезпечення висхідного економічного тренду.

Рис. 4.4. Видатки зведеного бюджету України на обслуговування державного боргу України у 2004-2018 рр. (у млн грн та у % до ВВП)²³⁸.

²³⁸ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

Протягом 2004–2008 років, видатки на обслуговування держборгу знижувалися від 0,9% ВВП у 2004 році до 0,4% – у 2008 році. Проте у 2009 році, в кризовий для України та глобальної економіки рік, уряд витратив на обслуговування державного боргу 1,1% ВВП або ж 9784 млн грн, – це пов'язано із потребою виплати відсотків за кредитами, які були накопичені в попередні роки. Однак такі видатки є незначними і не спонукали до певних загроз економічному розвитку в країні. Проте подальше зростання таких видатків вже пов'язане з особливостями здійснюваної урядом фіскальної політики. Беззаперечно, економічні дисбаланси, вплив світової фінансово-економічної кризи змусили уряд вдаватися до класичної антикризової моделі фіскальної політики, яка полягає у підвищенні видатків бюджету соціального характеру, при стабільному рівні податкового навантаження і з підвищенням рівня боргового навантаження. Залучення кредитних ресурсів державою із зовнішніх та внутрішніх джерел є процесом, що дає змогу додаткового та необхідного фінансування потреб держави та виступає інструментом тимчасової стабілізації фінансової політики держави. Такі дії можна класифікувати як антициклічні фіскальні заходи уряду. Проте залучення боргових інструментів породжує проблему обслуговування державного боргу, що підтверджується статистичними показниками – протягом 2008–2015 років такі видатки зросли з 0,4% ВВП до 4,3% ВВП, що є досить високим показником, який створює значне навантаження на фінансову систему України.

У 2016–2017 роках вдалося дещо зменшити видатки уряду на обслуговування та погашення державного боргу до рівня 4,0% ВВП у 2016 р. та до 3,7% ВВП у 2017 році. Зниження показників хоч і є позитивним сигналом, проте порівняно з попередніми роками ще досить високі. На фоні зростання боргового навантаження в Україні, в поєднанні із високими витратами бюджету України на його обслуговування, можна припустити, що на Україну чекає ще один виток негативних економічних тенденцій, які проявлятимуться у зниженні рівня доходів, соціального захисту, добробуту громадян. Саме фактори, пов'язані з досить ліберальною політикою уряду в

сфері оподаткування, зростанням видатків бюджету на соціальну та оборонну потреби, а також значні витрати уряду на погашення дефіциту Пенсійного фонду змусили владу України шукати додаткові ресурси на тому ж кредитному ринку. Протягом 2014–2018 року, уряд України отримав значні фінансові ресурси від МВФ, Світового банку, що ще більше поглибило боргову кризу в Україні. Зокрема, підтвердженням наших слів є положення Закону України «Про державний бюджет України на 2019 рік», де витрати на погашення державного боргу становлять 272247,15 млн грн, або ж 7,4% від прогнозованого ВВП^{239,240}.

Такий перерозподіл видатків стане стримуючим фактором швидкого та інтенсивного розвитку соціально-економічного середовища України, впливатиме на стійкість економічної ситуації і може спричинити інфляційні, та дефляційні процеси. Для фінансування соціальних потреб, вирівнювання економічної кон'юнктури уряд вдаватиметься до нових залучень фінансових ресурсів від кредиторів. За відсутності стійкого фіскального середовища, додаткове нагромадження державного боргу призведе до використання не надто ефективної проциклічної фіскальної політики, що вказує на слабкі фінансові позиції України в глобальному просторі, недостатньо сильні початкові позиції для швидкого економічного розвитку та зростання добробуту громадян України.

Що ж стосується динаміки видатків бюджету України протягом 2004–2018 року, та їх перерозподіл відповідно до бюджетних класифікаторів (додаток Т; рис. 4.5 та рис. 4.6), то можна стверджувати про такі тенденції та перспективи для уряду України у забезпеченні антициклічних та стабілізаційних процесів.

²³⁹ Закон України "Про Державний бюджет України на 2019 рік". Верховна Рада України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 10.06.2019).

²⁴⁰ МВФ оновив прогноз зростання ВВП України на 2019 рік. Економічна Правда. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/9/646876/> (дата звернення: 10.01.2019).

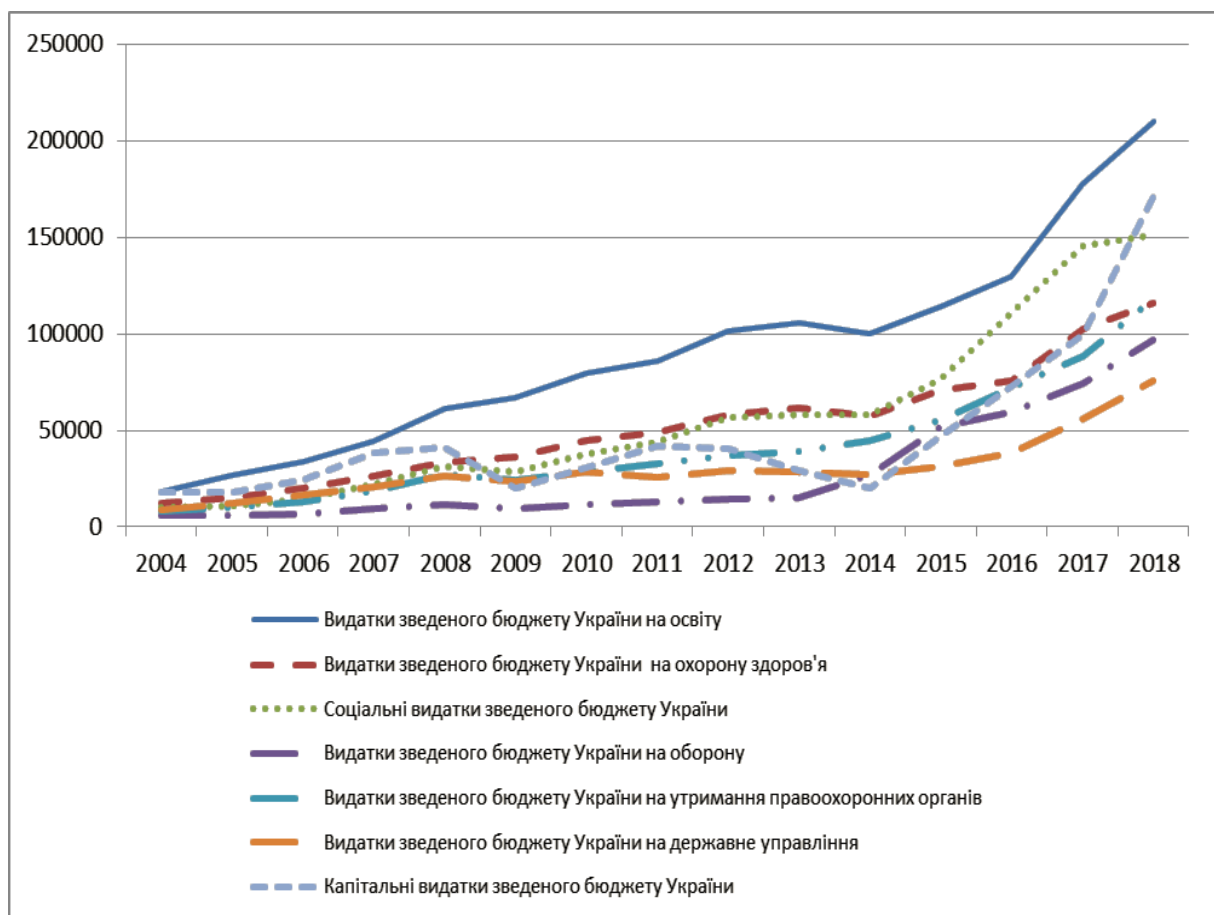

Рис. 4.5. Динаміка видатків Зведеного бюджету України у 2004–2018 рр. (у млн грн)^{241*}

**Побудовано автором.*

Протягом 2004–2018 років політика уряду в бюджетній сфері була соціально орієнтованою, що чітко простежується в динаміці зростання соціальних видатків, видатків на освіту та медицину. Значні витрати спрямовувалися на утримання правоохоронних органів, на утримання державних чиновників, що є недоцільним в умовах хиткої економічної кон'юнктури та низького тренду економічного розвитку. Значні видатки уряду на утримання правоохоронних органів свідчать про посилення ролі силових органів, які можуть стати небезпечним інструментом при порушенні прав громадян та свобод демократії. Поряд із високими видатками на

²⁴¹ Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

правоохоронні органи, видатки на оборону протягом 2004–2014 років були незначними, і лише у 2014 році, у зв'язку з агресією Росії та окупацією частини території України, було підвищено рівень фінансування цієї сфери. Варто зазначити, що витрати уряду на капітальні видатки вирізняються надзвичайно строкатою динамікою, яка змінювалася відповідно до економічних циклів в Україні. Фактичні показники капітальних видатків зростали в період зростання інших макроекономічних показників – з 2004 по 2008 роки, тоді як у період економічного спаду у 2009 році урядом було скорочено капітальні видатки та перерозподілено кошти на соціальні потреби, фінансування освіти та охорони здоров'я. А вже у 2010 році спостерігалось відновлення динаміки до зростання капітальних видатків у гривневому еквіваленті, що тривало до 2013 року. Новий виток економічної кризи – 2014 року – спричинив чергове зменшення фінансування урядом програм економічного розвитку, при цьому було збільшено видатки оборонного характеру, що є об'єктивним наслідком у зв'язку із ризиками і загрозами, перед якими постала Україна.

Протягом аналізованого періоду чіткі антициклічні дії уряду фіскального характеру в сфері видаткової політики проявляються, починаючи із 2014 року. Такі заходи проводилися для подолання економічної кризи та забезпечення економічної рівноваги на різних етапах економічного розвитку та на різних стадіях економічного циклу. А період 2004–2013 років, знаменувався більшою мірою проциклічним характером, і лише в роки найбільшого зниження економічної кон'юнктури були спроби здійснення заходів антициклічного характеру. Такі заходи мали короткостроковий стабілізаційний ефект, адже зростання боргового навантаження та рівня видатків соціального характеру в умовах кризи створили ризики настання негативної економічної кон'юнктури в середньостроковій та довгостроковій перспективі (додаток Т; рис. 4.6).

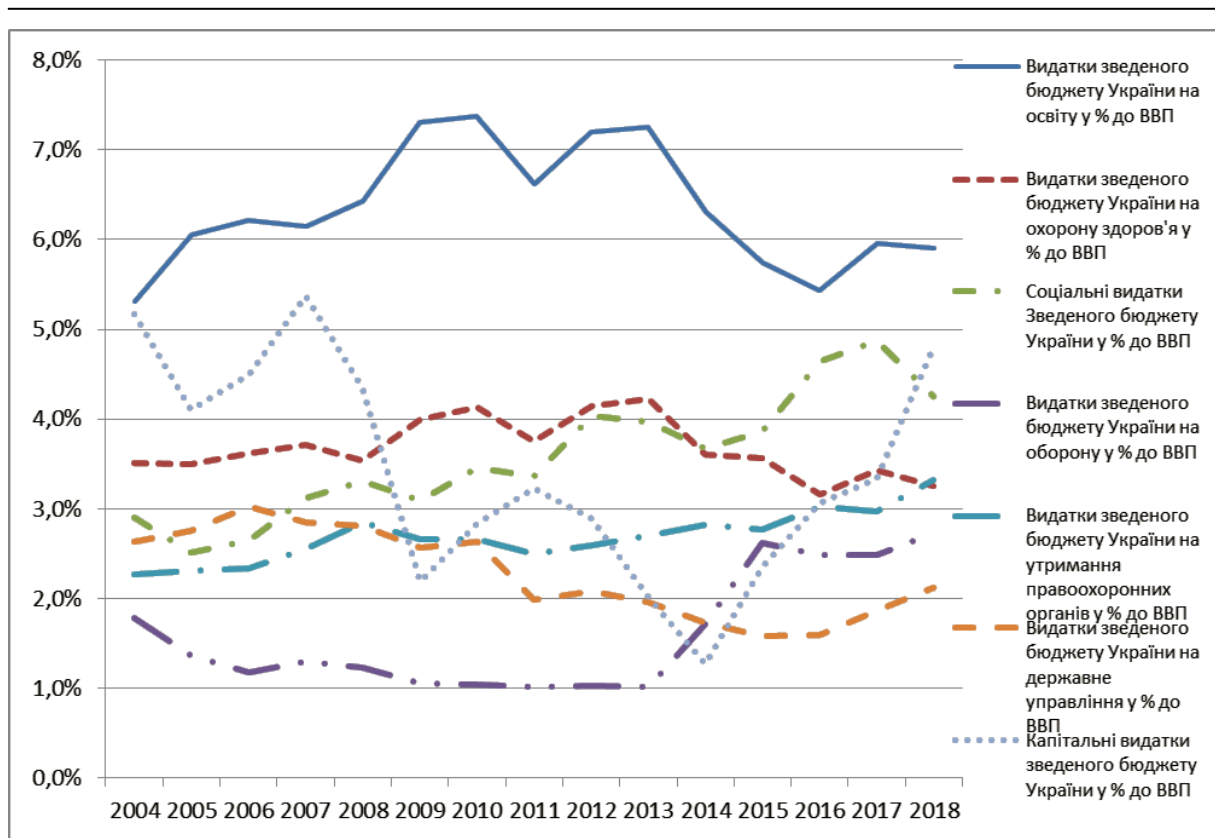

Рис. 4.6. Частка видатків Зведеного бюджету України у 2004–2018 рр. (у % до ВВП)*

*Побудовано автором на основі^{242,243}.

Підтвердженням таких думок є проведений аналіз видаткової політики уряду у 2004–2017 роках за різними сферами в розрахунку до ВВП. Протягом 2004–2008 років спостерігалось зростання соціальних витратів, що на фоні незначного економічного піднесення є не зовсім ефективною тенденцією. Таке зростання жодним чином не спонукає до ділової активності громадян, до інвестиційного зростання і не дає поштовху до економічного розвитку, підприємницької активності, а соціальні виплати громадянам лише здатні задовільнити первинні потреби. Також можна констатувати про рівномірний розподіл коштів на фінансування капітальних витратів, які за умови економічного зростання повинні були б зростати. Адже саме розвиток

²⁴² Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

²⁴³ Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

економіки, зростання макроекономічних показників повинні слугувати імпульсом для уряду підвищувати рівень фінансування тих видатків, що форсуватимуть економічний розвиток, покращуватимуть інвестиційний, підприємницький клімат у країні, знижуватимуть показник безробіття та підвищуватимуть добробут громадян.

Варто зазначити, що протягом трьох умовних періодів – до 2009, до 2013, та починаючи з 2014 року, – спостерігалися різні показники бюджетних видатків на утримання державних службовців. Зокрема у 2004–2010 роках такі видатки коливалися в межах 2,6–3,0% ВВП. Після 2010 року тенденції дещо змінилися, – такі видатки почали зменшуватися: – у 2011 році до 2,0%, 2012 році – 2,1%, у 2013 році – 2,0% ВВП. Найменше ж такі видатки фінансувалися в період з 2014 по 2018 роки: 1,7% у 2014 році 1,6% у 2015–2016 роках 2,1% у 2018 році.

Структура та динаміка витрат на обслуговування державного апарату протягом 2004–2018 рр. засвідчує використання урядами України різних моделей фіскальної політики. Зокрема, найбільшими видатки були в період економічної кризи 2009 року, що засвідчує про незважені дії уряду щодо забезпечення економічної рівноваги, адже витрати на утримання чиновників не створюють додаткових позитивних імпульсів для розвитку економіки. В умовах економічного спаду доцільно зробити перерозподіл видатків держави на користь соціальних потреб та спрямувати їх на розвиток економіки (капітальні видатки), що здатні забезпечити зростання попиту та зниження рівня безробіття. Саме у 2014 році, в умовах економічної кризи, видатки на утримання державних службовців знизилися до рівня 1,6% ВВП, що відповідає основним засадам антициклічної фіскальної політики, в той час як соціальні видатки в цей період були достатньо високими – на рівні 3,7% ВВП 2014 році і зросли до 4,9% ВВП у 2017 році, а також спостерігалось поступове зростання капітальних видатків до значення 3,3% ВВП. Такі тенденції свідчать про чітку антициклічну стратегію уряду України. Антициклічні фіскальні заходи, здійснювані урядом, дають підстави говорити про поступове подолання кризових явищ, перехід до стадії економічного зростання, що підтверджено макроекономічним аналізом.

Глибокий аналіз економічних тенденцій, фіскальної політики та її впливу на економічні процеси в країні дає підстави стверджувати про наступне. Політика уряду у фіскальній сфері на кожному наступному етапі становлення економіки України характеризувалася різними підходами та особливостями застосовуваних урядами країни інструментів макроекономічного регулювання. Доведено, що настання економічної кризи та зниження рівня економічного розвитку в Україні в основному пов'язане з недієздатністю уряду та політичною кризою в Україні. Зокрема, політична криза та зміни політичних векторів у 2004 році привели до позитивних змін в економічних трендах держави, в той час як у 2009 році економічні процеси проходили не лише під впливом світових економічних потрясінь та кризи, а й пов'язані з особливостями політичного життя України. Проте політичний фактор найбільше вплинув на економічну ситуацію в країні у 2013–2014 роках, коли зміни політичних еліт в результаті Революції Гідності призвели не лише до відкритої зовнішньої агресії та окупації значної території України, а й до нових підходів в сфері проведення соціально-економічної політики країни. Нові напрями, нові підходи в сфері фіскальної політики виявилися більшою мірою виправданими й ефективними. Адже попередні дії у сфері макроекономічної політики призвели до накопичення значного розміру державного боргу, дефіциту Пенсійного фонду України, діяльності державних монополій, які переважно були збитковими, що лягло додатковим навантаженням на видатки уряду. Значна частка видатків бюджетів країни спрямовувалася нераціонально, зокрема на погашення дефіциту Пенсійного фонду, погашення збитків державних підприємств, що не дало змоги фінансувати в необхідному обсязі видатки капітального та соціального характеру.

Незважаючи на певні позитивні досягнення в політиці стабілізації економічної ситуації в Україні, згладжування економічних циклів і досягнення зростаючого соціально-економічного тренду після кризи 2014 року, все ж макроекономічні показники досі менші від показників 2013 року. Проте вважати 2013 рік найефективнішим роком з яскраво вираженим показником економічного зростання не варто, адже саме тоді році в Україні були зафіксовані негативні

економічні сигнали: зростання курсу гривні щодо долара, неплатоспроможність уряду за деякими видатками, загрозливе зростання дефіциту Пенсійного фонду, відсутність коштів на казначейському рахунку держави. Саме ці чинники, поряд із політичними та військовими загрозами, і стали тими, що мали значний вплив на економічну кризу 2014 року. Проблеми, з якими спіткнувся уряд України у 2014 році, не мали короткостроковий характер, тоді як наслідки дій попереднього політичного циклу в економіці України будуть відчуватися протягом тривалого періоду в майбутньому. Хоча, як зазначалося раніше, дії уряду протягом 2014–2018 років вирізнялися позитивними тенденціями, базувалися на принципах та засадах передового світового досвіду антициклічного регулювання економіки.

Останні тенденції економічного розвитку та рівня соціального захисту громадян в Україні дають підстави стверджувати про повільні, проте позитивні кроки держави у створенні економіки з високими стандартами, притаманними розвинутим країнам світу або ж країнам, що швидко розвиваються. Однак на цьому шляху існує ще достатньо проблем, які необхідно вирішити. Незважаючи на певну економічну стабілізацію, подолання економічної кризи 2014 року, наявність висхідних трендів основних макроекономічних та соціальних показників, досі існує велика кількість ризиків економічного, демографічного, соціального, кон'юнктурного, зовнішнього характеру, які в будь-який момент можуть повторно завдати удару по економіці країни та вплинути на економічне зростання та розвиток у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Саме тому, на теперішньому етапі, стратегічною метою для України є саме подолання наявних ризиків, їх виявлення та якісне управління такими загрозами.

До ризиків економічного характеру можна також віднести низький рівень доходів громадян, високий рівень безробіття, низьку якість пропонованого робочого місця.

Такі ризики створили загрози економічного розвитку країни: низькі доходи громадян призводять до необхідності пошуку додаткових джерел доходів, що спричинило значний рівень трудової

міграції. За оцінками експертів і Міністерства соціальної політики їх налічується близько 3 млн. осіб. Трудова міграція в свою чергу породжує іншу економічну проблему – незадоволений попит на кваліфіковану робочу силу. Як наслідок, трудова міграція спричинила хвилю банкрутств, багато підприємств змушені були припинити свою діяльність, що призвело до зростання безробіття. Що ж стосується демографічного ризику, то його вплив на економічну кон'юнктуру є також значним, адже від структури населення країни – кількості працездатного населення, молоді, дітей та пенсіонерів – залежить стратегія фіскальної і соціальної політики на середньострокову та довгострокову перспективу. Зростання кількості людей пенсійного віку, низькі показники народжуваності, загрозливі темпи зменшення чисельності громадян України створюють додаткове навантаження на працюючих осіб і на державні фінанси (зокрема Пенсійний фонд України), що на фоні значної трудової міграції, старіння населення може мати надзвичайно важкі наслідки для економічної рівноваги, досягнення економічного розвитку та зростання добробуту громадян України.

Що стосується соціальних ризиків, то до таких можна віднести низький рівень захисту громадян України. Незважаючи на високу частку соціальних видатків у загальній структурі видатків держави, рівень підтримки незахищених верств населення є надзвичайно низьким. Зокрема, розмір пенсій, виплат по безробіттю, стипендій сьогодні нездатний у повному обсязі покрити потреби отримувачів таких видів виплат. Такі проблеми породжують соціально-економічні дисбаланси, впливають на попит, що в свою чергу створює негативні передумови до «глибшого занурення» економічного циклу.

Убезпечити економіку країни від загострення економічної кризи та зниження рівня соціального захисту можна за допомогою наступних кроків. Зокрема, пріоритетними напрямками роботи уряду України щодо забезпечення розвитку економіки країни повинні бути: зростання рівня середніх доходів громадян, розвиток бізнес-середовища, формування середнього класу, здійснення ефективних заходів щодо повернення трудових мігрантів до України. Так, за підрахунками експертів, сьогодні в Україні працює 12 млн громадян,

або 1,2 громадянина утримує одного пенсіонера, в той час як кількість працездатного населення в Україні становить близько 20 млн громадян. Тому створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття привело б до зростання надходжень до бюджетів країни та Пенсійного фонду, а це в свою чергу сприяло б зниженню навантаження на працюючих осіб, дало б змогу підвищити рівень пенсійних виплат, знизити рівень соціальних видатків бюджетів країни, зменшило б потребу субсидій. Зниження рівня безробіття можна вважати ефективним інструментом досягнення фіскальної стійкості, збалансування бюджету, дотримання рамкових показників державного боргу. Ефективне управління процесами в сфері зайнятості знижує ризики настання економічних криз, підвищує рівень економічної та соціальної стійкості та рівноваги. Варто зазначити, що такі процеси вирізняються круговою залежністю – макроекономічні тенденції та діяльність уряду у фіскальній сфері залежать одні від одних. Тому для того, щоби досягти позитивних ефектів в одному із секторів, необхідно забезпечити формування дієвих інструментів у іншому, і навпаки.

З іншого боку існує проблема кон'юнктурного характеру, яка виникає під впливом вищеперелічених ризиків економічного, демографічного, міграційного, соціального характеру, через що їх вивчення та дослідження є важливим завданням на шляху досягнення бажаного економічного результату. Зменшення попиту, зростання інфляції, зниження рівня доходів громадян, можливість покрити власні соціальні потреби, відсутність стабільного джерела доходу, недостатній розмір постійного доходу породжують хитке макроекономічне та соціальне середовище, яке знаходиться у постійному «шоці». За таких умов неможливо знайти точку рівноваги, економічні цикли стають глибшими, тренд економічного циклу є горизонтальним або ж низхідним, що породжує небезпеку для відновлення економіки, подолання дисбалансів та потрясінь соціально-економічного характеру.

Проте найбільш негативними і найменш передбачуваними для України виявилися зовнішні ризики, які спричинили найбільший вплив на економічну та соціальну кон'юнктуру в Україні. Зокрема,

зовнішня агресія з боку РФ, яка стосується не лише військової, а й економічної складової (зокрема блокування Керченської протоки, газові війни, ігнорування рішення Стокгольмського арбітражу та ін.), породили велику кількість негативних чинників, що найбільше вплинули на економічну ситуацію в Україні.

Однак структурні реформи в сфері державного управління забезпечили певне економічне пожвавлення. Позитивних ефектів вдалося досягти завдяки реформам у монетарній та фіскальній сферах, макроекономічним успіхам України на зовнішніх ринках – так, підписання Угоди про асоціацію з ЄС відкрило нашій країні не лише шлях на товарні ринки Європейського Союзу, а й міжкультурні, освітні, наукові ринки і дало змогу Україні стати повноцінним її учасником. Проте, як неодноразово зазначалося, таких структурних реформ замало для побудови високорозвинутої та ефективної країни. Для цього необхідно здійснити такі заходи, як вироблення стратегічних програм, концепцій, які повинні базуватися на глобальних, міждержавних, державних та регіональних тенденціях у різних сферах та економіці загалом; потрібно, щоби такі стратегічні документи враховували загрози майбутніх періодів – зміни ринків, полюсів впливу, військові конфлікти та загрози. Передбачення можливих подій може бути хорошою основою для формування внутрідержавної довготривалої стратегії економічного та соціального розвитку.

Варто зазначити, що протягом 2013–2018 років в Україні були зроблені значні позитивні кроки в сфері державного управління, проте багато запропонованого не сприйнялося, натикалося на супротив суспільства і не дало бажаних результатів у соціально-економічній сфері. Тому уряду України потрібно бути готовим до певного опору і мати запасний план для досягнення стратегічної мети – економічного та соціального зростання в державі.

Найбільш позитивними змінами у фіскальній сфері в Україні, які дали змогу стабілізувати економіку, забезпечили зростання рівня добробуту громадян, були:

- політика децентралізації;
- політика консолідації;

- часткове запровадження фіскальних правил;
- структурні зміни;
- політика управління дефіцитом бюджету;
- реформування податкової системи;
- політика видатків;
- боргова політика.

Такі реформи, на наш погляд, є хорошим стартовим майданчиком до ще більш глибоких революційних трансформацій на шляху довготривалого економічного розвитку.

Інноваційна революція, технологічний та науковий прорив, нові галузі економіки, продовольча криза в світі і значний науковий, аграрний, технологічний потенціал є запорукою економічного прориву України. На шляху досягнення найвищих стратегічних цілей повинна стати виважена та чітка державна антициклічна політика, стратегічним орієнтиром якої повинні бути підтримка та розвиток інновацій, а невід'ємною складовою має бути фіскальна політика, розроблена на новітній парадигмі антициклічного регулювання з якісними та ефективними інструментами економічного зростання, підвищення рівня життя населення. Основу таких інструментів, беззаперечно, повинна становити дисципліна, відкритість та прозорість у діях управлінців, які її здійснюють; здатність швидко та ефективно реагувати на потенційні загрози і виклики в економіці, що можливе за умови формування висококваліфікованого уряду, який володітиме необхідним інструментарієм, а також навиками моделювання економічної кон'юнктури та вмінням використовувати якісні фіскальні інструменти стабілізаційного характеру. І найголовніше: будь-які дії мають базуватися на попередньо прорахованій стратегії, що має включати ризики, загрози та тенденції внутрідержавного та глобального характеру.

ПІСЛЯМОВА

За результатами дослідження проблем пов'язаних з побудовою ефективної моделі фіскальної політики з чітко окресленими фіскальними імперативами економічної рівноваги, вдалося отримати такі важливі висновки.

Проблема циклічності економіки не нова і дискутується вже протягом багатьох років. Дослідження феномена циклічності, причин виникнення, періодичності настання, тривалості циклів є тими питаннями, які досі актуалізуються та потребують вирішення. На основі вже напрацьованих висновків учених нами виокремлено п'ять сценаріїв економічного розвитку країни. Використання таких висновків, безумовно, дає можливість сформувати ефективну модель антициклічного регулювання економіки, чільне місце в якій займає фінансова політика держави. В результаті аналізу її сутнісних характеристик, цілей та завдань, а також у результаті формування власного бачення ролі фіскальної політики в системі антициклічного регулювання економіки виокремлено основну її місію (мету), яка полягає в забезпеченні підвищення рівня життя громадян, економічного зростання та подолання економічних дисбалансів, а також встановлено, що запорукою ефективного розвитку країни, подолання економічних криз, забезпечення швидких темпів соціально-економічного розвитку напряду пов'язані з побудовою ефективної, обґрунтованої, базованої на засадах доброчесності та підкріпленої якісним законодавчим полем державної політики в сфері фінансів та фіскальній площині зокрема.

Також варто наголосити на тому, що бажаний результат можна отримати лише за умови використання ефективних інструментів фіскального характеру, до яких відносять податкові надходження та інші доходи держави, митну політику, видаткову політику, боргову політику та політику збалансування бюджету, використання яких здатне забезпечити необхідні параметри макроекономічних показників: ВВП, інфляції, попиту та пропозиції, рівня доходів

громадян та їх розподілу, захисту незахищених верств населення та фінансування їх потреб, стимулювання інвестицій, експортно-імпортного сальдо держави. Державна політика в сфері фіскалу повинна спрямовуватися на забезпечення економічного зростання в країні, досягнення стану економічної рівноваги, адже в іншому випадку антициклічні заходи регулювання економіки не матимуть сенсу, будуть шкідливими і такими, які потрібно трансформувати та переосмислити.

Також варто зазначити, що для ефективного функціонування держави, для забезпечення соціально-економічного розвитку, зростання добробуту громадян, збалансованості державних фінансів, досягнення безпечного рівня державного боргу, поряд із заходами щодо подолання негативних наслідків, спричинених кризовими явищами, потрібно спрямовувати зусилля на передбачення можливих економічних дисбалансів, що дозволить знизити загрози настання економічних криз та «перегріву» економіки. Саме ці чинники визначають якість фіскальної політики, яка повинна орієнтуватися на стратегічні, а не тактичні кроки.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати методологічну модель, відповідно до якої встановлено, що різні за тривалістю та причинами виникнення економічні цикли взаємозалежні, накладаються одні на одних, протікають частково незалежно, або ж можуть тривати в межах двох довших циклів. Причина виникнення коротших циклів є наслідком кризових явищ у довших циклах, у той час як фаза рецесії коротшого циклу майже завжди є стартовою точкою фази зростання для довшого циклу. Зокрема, кризи довших хвиль Кондратьєва призводили до занепаду промислових середніх циклів Жугляра, які в свою чергу породжували фінансові короткі цикли Кітчана. Проте саме фінансові кризи завжди приводили до необхідності пошуку дієвих інструментів антициклічного та антикризового регулювання, що давало поштовх до технологічних оновлень, промислових винаходів, нових технологій у сфері промислового виробництва, торгівлі, обміну, забезпечення добробуту громадян та ін. Саме в переломні етапи виникають нові економічні

теорії, які зосереджувалися передусім на подоланні економічних та соціальних криз.

Підтверджено, що податкова політика та політика доходів уряду, видаткова політика і боргова політика – це складові фіскальної політики, використання яких здатне ефективно впливати на економічну кон'юнктуру: стимулювати економіку на стадії економічного спаду чи рецесії, пришвидшувати темпи економічного розвитку на початкових етапах стадії економічного зростання, долати негативні наслідки економічних криз та стримувати перегрів економіки. На основі стратегії розвитку економіки та соціальної сфери з чітко визначеними цілями зростання макроекономічних та соціальних показників уряд здатен запрограмувати основні вектори фіскальної політики з визначеними параметрами фіскальних критеріїв, що з високою ймовірністю дозволить не допустити негативних тенденцій в економіці, знизити ризики настання економічних криз та задати висхідний тренд до економічного розвитку.

Проаналізувавши економічну кон'юнктуру в країнах світу, вдалося виявити певні закономірності, зокрема більшість країн Європи, які використовували соціально орієнтовану модель фіскальної політики, легше долали наслідки економічної кризи, тоді як країни з чітко вираженою ліберальною фіскальною політикою під час кризи були змушені вдаватися до заміни ліберальної моделі на соціально орієнтовану, адже підвищення рівня участі держави в економічному житті країни скорочувало період подолання негативних економічних наслідків і досягнення економічної рівноваги.

В той же час в Україні спостерігалися деструктивні кроки уряду щодо реалізації фіскальної політики, часто заходи, які здійснювалися, були нелогічними, не піддавалися опису жодній з відомих моделей фіскальної політики, що і призвело до значного відставання темпів розвитку вітчизняної економіки та рівня життя населення від усіх решти проаналізованих країн. Проте аналіз статистичних показників дає підстави стверджувати, що в останній економічний цикл, який розпочався з 2014 року і триває по сьогоднішній день, уряду все ж

вдалося досягти позитивних зрушень в економічній сфері, певної економічної рівноваги, що підтверджено проведеними розрахунками та аналізом основних макроекономічних індикаторів в Україні. Одну з головних ролей у досягненні такого стану відіграли кроки уряду саме у фіскальній сфері – використання ациклічних принципів фіскальної політики, фіскальна децентралізація, спроби реалізації політики фіскальної консолідації, політика збалансування бюджету, правильна і виважена боргова політика держави.

Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення в економічній сфері, все ж досі залишаються невирішеними багато соціальних проблем, та й проблем в економіці зокрема. До таких потрібно віднести: низьку інвестиційну привабливість країни, значні розриви в доходах громадян, високі показники трудової міграції, значний дефіцит Пенсійного фонду, високий рівень корупції та повільні темпи реформ. Проте одним зі способів подолання цих негативних наслідків є підвищення ефективності державної фіскальної політики, через запровадження передових фіскальних технологій – наприклад, запровадити фіскальні правила, обов'язковість розрахунку показників фіскальної стійкості, – саме такі нововведення могли б відігравати роль своєрідних запобіжників економічних дисбалансів, знизили б рівень маніпуляцій у податковій, видатковій та борговій сферах держави, а також слугували б «зеленими маяками» для інвесторів. Проблемою для України залишаються також малоефективні державні інститути, які не завжди відповідають принципам прозорості та відповідальності. Саме тому трансформація та перезавантаження інститутів в економічній та фіскальній сферах зокрема є запорукою швидкого економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alesina A. et al. Budget institutions and fiscal performance in Latin America. *Journal of development Economics*. 1999. Vol. 59. No. 2. P. 253–273.
2. Average income around the world. WorldData.info. 2018. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.09. 2018).
3. Balassone F. Franco D. Assessing Fiscal Sustainability: A Review of Methods with a View to EMU. *Fiscal Sustainability*. 2000. P. 21–60.
4. Blanchard O. (1990) Suggestions for a New Set of Fiscal Indicators. *OECD Working Paper*, No.79.
5. Brennan G. and Buchanan J.M. Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*. 1977. December. №8. P. 255–73.
6. Budget Institutions and Fiscal Performance in Low-Income Countries. Dabla-Norris, E., R. Allen, L. Zanna, T. Prakash, E. Kvintradze, V. Lledo, I. Yackovlev, S. Gollwitzer/ IMF Working Paper 10/80 ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 22. № 1. 149 (Washington: International Monetary Fund). URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1080.pdf> (дата звернення: 12.10. 2018).
7. Canova F., Pappa E. Does it cost to be virtuous? The macroeconomic effects of fiscal constraints. *NBER International Seminar on Macroeconomics 2004. The MIT Press*, 2006. P. 327–370.
8. Chatterjee Satyajit. From Cycles to Shocks: Progress in Business Cycle Theory // Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review. 2000. March-April. P. 2.
9. Christoph A. Schaltegger, Lars P. Feld. Are Fiscal Adjustments Less Successful in Decentralized Governments? *CESifo Working Paper*, 2007. № 1946.

10. Darby J., Muscatelli V. A. And Roy G. Fiscal federalism, fiscal consolidations and cuts in central government grants: evidence from an event study. *CESifo Working Paper*, 2005. - № 1305.

11. De Mello L. R. Intergovernmental fiscal relations: coordination failures and fiscal outcomes. *Public Budgeting & Finance*, 1999. № 19 (1). P. 3-25.

12. Desyatnyuk O. Vectors to activate system of subnational taxation in Ukraine / Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Wroclaw. – 2016. – 282 p.

13. Desyatnyuk O., Marshalok T. Econometric Model of the Effect of Macro-Fiscal Instruments on Economic Conjuncture in Ukraine. *International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019*. – Ceske Budejovice, Czech Republic. June 5-7. 2019

14. Dinh H. Fiscal solvency and sustainability in economic management. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2213*. Washington : World Bank, 1999. 32 p.

15. Doing Business 2006 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2005. URL <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/ DB06-FullReport.pdf> (дата звернення: 23.11.2019).

16. Doing Business 2007 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2006. URL <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/ DB07-FullReport.pdf> (дата звернення: 27.11. 2018)

17. Doing Business 2008 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2007 URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/ DB08-FullReport.pdf> (дата звернення: 06.12. 2018)

18. Doing Business 2009 Annual Report / A copublication of the World Bank, the International Finance Corporation, and Palgrave

Macmillan. 2008 URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB09-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.09. 2018).

19. Doing Business 2010 Annual Report. A copublication of Palgrave Macmillan, IFC and the World Bank. 2009 URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB10-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.11. 2018).

20. Doing Business 2011 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2010. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB11-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.11.2018).

21. Doing Business 2012 Annual Report. A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation. 2012. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf> (дата звернення: 18.11. 2018).

22. Doing Business 2013 Annual Report. A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation. 2013. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf> (дата звернення: 06.10. 2018).

23. Espinoza-Wega Marko A., Guo Jang-Ting. On Business Cycles and Countercyclical Policies. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*. 2001. Fourth Quarter. P. 11.

24. Estevão M., Samake I. The Economic Effects of Fiscal Consolidation with Debt Feedback. *IMF Working Paper*. 2013. May.

25. Fiess N. et al. Chile's fiscal rule. *World Bank*. 2002.

26. Fiscal Adjustment in an Uncertain World. Fiscal monitor. April, 2013 URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/fmindex.htm> (дата звернення: 27.10. 2018).

-
27. Fiscal consolidation. URL: http://www.oecd.org/document/25/0,3343,en_21571361_44315115_45408473_1_1_1_1,00.html (дата звернення: 10.01. 2019).
28. Fiscal Monitor. *International Monetary Fund*, 2012.
29. Fiscal Sustainability Report – 2012. *European Economy*. 2012. № 8. P. 204.
30. Fiscal sustainability. *OECDiLibrary*. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2013/fiscal-sustainability_gov_glance-2013-11-en (дата звернення: 10.01.2019).
31. GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).
32. General government gross debt – annual data. Eurostat. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=teina225&language=en> (дата звернення: 10.01. 2019).
33. General government revenue. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-revenue.htm>.
34. General government spending. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019).
35. Genorio H. General Government Debt Sustainability in Slovenia. *Prikazi in analize*. 2005. Vol. XII. No. 2 (November). P. 57 – 87.
36. GINI index (World Bank estimate). The World Bank Data. 2017. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2016&locations=UA&start=1995> (дата звернення: 07.03. 2019).
37. Glossary of Statistical Terms. Fiscal Consolidation. URL: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=984> (дата звернення: 30.12. 2018).
38. Goodspeed, T. J. Bailouts in a federation. *International Tax and Public Finance*, 2002. № 9 (4), pp. 409 – 421.
39. Hemming R. Petrie M. A Framework for Assessing Fiscal Vulnerability. 2000. URL: <http://www.bancaditalia.it/>

studiricerche/convegni/atti/ fiscal_sust/i/061-094_chalk_and_hemming.pdf (дата звернення: 01.12. 2018).

40. Horne J. (1991) Indicators of Fiscal Sustainability. IMF Working papers, WP/91/5.

41. John Thorntona, Olumuyiwa S. Adedajib. Fiscal decentralization and fiscal consolidations in emerging market economies. Applied Economics Letters, 2010. № 17. P. 1043-1047.

42. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis. Paris, 1862.

43. Julia Darby, V. Anton Muscatelli and Graeme Roy. Fiscal consolidation and decentralisation: a tale of two tiers // Fiscal Studies, June 2005. Vol. 26. № 2. P. 169-195.

44. Karan Kumar. Economics, DAV College, Chandigarh (2018)

45. Kennedy S., Robbins J., Delorme F. The role of fiscal rules in determining fiscal performance. Fiscal Rules Conference. 2001. P. 237.

46. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // Review of Economic Statistics. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10-16; Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper / W. Crum // Review of Economic Statistics. 1923. Vol. V. January.

47. Knut Wicksell. Finanztheoretische Untersuchungen. Jena : Verlag von Gustav Fischer. 1896. 352 c.

48. Kuznets S. S. Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919– 1925. New York, 1926.

49. Kuznets S. S. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. New Heaven, 1966.

50. Kuznets S. S. Secular Movement in Production and Prices. Boston, 1930.

51. Leroy-Beaulieu Paul. Traite de la science des finances. Sixieme edition revue et corrige. Leroy-Beaulieu Paul. Paris : Librairie Guillaumin, 1899. 885 p.

52. Marshalok T. Gerchakivskiy S. History of tax system formation in Ukraine: road to success or period of lost opportunities. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and*

globalization challenges. Collection of scientific articles. Dradt2Digital Publishing House. 2017. 185 p.

53. Marshalok T. Ivanova A. Prospects and consequences of fiscal consolidation in conditions of budget decentralization. *Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Monograph*. / edited by Doctor of Economics, Prof. A. Krysovatyu, Doctor of Economics, Prof. A. Gospodarowicz. Wroclaw. 2016. С. 125–131.

54. Marshalok T., Gerchakivskiy S., Novosad I. Theoretical and applied paradigm of customs administration in Ukraine. *Modern tendencies of fiscal policy in European economic space : Monograph* / edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovatyu. Ternopil: TNEU. 2017. P. 285-293/

55. Melitz J. Non-Discretionary and Automatic Fiscal Policy in the EU and the OECD. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, no 2005-10, 2005. 30 p. URL: <http://www.crest.fr/doctravail/document/2005-10.pdf> (дата звернення: 23.02. 2019).

56. Oats W. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37. P. 1120-1149.

57. Pantaleoni M. Skritti varii di economia. Milano-Palermo-Napoli : REMO SANDROM. Editore Libraio della R. Casa. 1904. 532 с.

58. Public finances in EMU – 2006. *European Economy*. 2006. № 3. P. 459.

59. Public finances in EMU – 2009. *European Economy*. 2009. № 9. P. 180.

60. Public Finances in EMU 2009. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15390_en.pdf (дата звернення: 13.12. 2018).

61. Robertson Dennis H. The Trade Cycle: An Academic View // *Lloyds Bank Review*. 1937. September. P. 167-174.

62. Sachs J. An Overview of Stabilization Issues Facing Economies in Transition. URL: http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP!Jeffrey!Sachs!02!Ukr?OpenForm (дата звернення: 10.04. 2019).

63. Say Jean-Baptiste. *Traite d'economie politique ou simple exposition de la maniere dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses*. Paris : Guillaumin, 1841. 640 p.

64. Seligman E. R. A. *The shifting and incidence of taxation*. New York : The Columbia University Press. 1910. 428 c.

65. Topalova P. Nyberg D. *What Level of Public Debt Could India Target? IMF Working Paper*. 2010. № 7. 27 p.

66. Von Hagen J. et al. *Fiscal Rules and Fiscal Performance in the EU and Japan*. CEPR Discussion Papers. 2005. No. 5330.

67. Weingast B. *The political economy of costs and benefits: a neoclassical approach to distributive politics* / B. Weingast, K. Shepsle, C. Johnsen. *Journal of Political Economy*. 1981. № 89 (4). P. 642-664.

68. Zarnowitz Victor. *What is a Business Cycle?* / National Bureau of Economic Research (Cambridge, MA). Working paper No. 3863. 1991. October. 86 p.

69. Аналіз виконання Державного бюджету України за 1999 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/174822> (дата звернення: 06.02.2019).

70. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2000 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/163932> (дата звернення: 06.02.2019).

71. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2001 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38965?page=1> (дата звернення: 06.02.2019).

72. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2002 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38964> (дата звернення: 06.02.2019).

73. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2003 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/174822>

rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38962 (дата звернення: 06.02.2019).

74. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2004 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38962> (дата звернення: 06.02.2019).

75. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2005 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/204> (дата звернення: 06.02.2019).

76. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2006 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/203> (дата звернення: 06.02.2019).

77. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2007 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/20312> (дата звернення: 06.02.2019).

78. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2008 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16723662> (дата звернення: 06.02.2019).

79. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2009 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16734557> (дата звернення: 06.02.2019).

80. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2010 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16734557> (дата звернення: 06.02.2019).

81. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16739020> (дата звернення: 06.02.2019).

82. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2012 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16743264> (дата звернення: 06.02.2019).

83. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2013 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16747820> (дата звернення: 06.02.2019).

84. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2014 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <https://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16747821> (дата звернення: 06.02.2019).

85. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. 334, [2] с.

86. Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. Finance.ua. 2018. Веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

87. Бадрак О. Поліпшення конкурентної позиції України засобами фіскальної політики. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 13-19.

88. Башко В. Й. Фіскальна стійкість та бюджетні правила в Україні. *Фінанси України*. 2017. №6. С. 26–37.

89. Бешенов С. В. Розмаинский И. В. Гипотеза финансовой нестабильности Хаймана Мински и долговой кризис в Греции. Экономический Портал URL: <http://institutiones.com/general/2752-gipoteza-finansovoi-nestabilnosti-xaimana-minski.html>. (дата звернення: 10.01. 2019).

90. Блауг М. Економічна Теорія в ретроспективі. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 670 с.

91. Блок Ф. Роли государства в хозяйстве // Экономическая социология. Т. 5. №5. 2004. С. 37–49.

92. Богдан І. В. Проциклічна чи антициклічна фіскальна політика: методи діагностики. *Науковий журнал "Економіка України"*. 2013. №3. С. 45–57.

93. Богдан Т. П. Фіскальні правила як важлива складова прогресивних фіскальних інститутів. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 7-26.

94. Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. *Вісник НБУ*, жовтень, 2013 р. С. 20-27.

95. Большие циклы экономической конъюнктуры. Доклад в Институте экономики 6 февраля 1926 г.

96. Бреттон-Вудська фінансова конференція 1944. Вікіпедія. 2019. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D0%92%D1%83%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_1944 (дата звернення: 14.03. 2019).

97. Бюджет України. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget> (дата звернення: 21.02. 2019).

98. Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

99. Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

100. Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

101. Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

102. Бюджетне обмеження. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.) (дата звернення: 10.04. 2019).

103. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. Веб сайт. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 11.03. 2019).

104. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 року № 2542-III. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 16.04. 2019).

105. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / за ред. О.В. Турчинова і Ц.Г. Огня. К.: Парламентське вид-во, 2002. 320 с.

106. Валігура В. Амбрик Л. Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні. Світ фінансів. 2016. №2. С. 123-145.

107. Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

108. Валовий внутрішній продукт. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 11.02. 2019).

109. Видатки. Ціна Держави. 2019. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/> (дата звернення: 10.01. 2019).

110. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).

111. Вплив державного боргу на економіку. Веб сайт. URL: http://studopedia.su/5_51767_vpliv-derzhavnogo-borgu-na-ekonomiku.html (дата звернення: 21.02. 2019).

112. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

113. Галяутдинов Р. Р. Экономический цикл: причины, фазы и виды. Галяутдинов: Сайт преподавателя экономики. 2018. URL:

<http://galyautdinov.ru/post/ekonomicheskij-cikl-fazy-i-vidy> (дата звернення: 29.01. 2019).

114. Годованець О., Маршалок Т. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави. Економічний аналіз. 2008. № 3(19). С. 85-89.

115. Горюнов Е., Котликофф Л., Синельников-Мурылев С. Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России. *Издательство Института Гайдара*, Москва. 2015. С. 58.

116. Государственные расходы, процент ВВП – Классация стран. *theGlobalEconomy.com*. 2018. URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Government_size/ (дата звернення: 24.04. 2019).

117. Гранична корисність. Вікіпедія. 2017. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C. (дата звернення: 02.05.2019).

118. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : [монографія] / В. Г. Дем'янишин. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 496 с.

119. Державний борг. Ціна Держави. 2019. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/debt/> (дата звернення: 13.05. 2019).

120. Десятнюк О.М. Гузела І. А. Проблеми і напрямки модернізації податкового регулювання в Україні. *Світ фінансів*. 2018. Вип.3. С. 58–66.

121. Десятнюк О.М. Дмитрів В.І. Стабільність оподаткування та її вплив на економічний розвиток держави. *Світ фінансів*. 2016. Вип.2. С. 18-28.

122. Десятнюк О.М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика: Монографія / О.М. Десятнюк. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 312 с.

123. Десятнюк О.М., Маршалок Т.Я. Управління податковим боргом: Навчальний посібник. Тернопіль: Вектор, 2013. 340 с.

124. Десятнюк О.М., Невідома Д.Р. Стратегічні орієнтири фіскальної децентралізації: податковий вимір Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування: моногр. За ред. Д-ра екон.наук, проф. А.І.Крисоватого, д-ра екон. наук, проф. О.М.Десятнюк / Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С.151-164.

125. Десятнюк О.М., Олексійчук С.В. Прагматика формування та управління державним боргом в Україні / Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: моногр. / за ред. д.е.н., проф. А.І.Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С.141-158

126. Дефіцит. Ціна Держави. 2019. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/deficit/>

127. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2017 роках. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 10.02.2019).

128. Дитман Б. В. Переложение налогов. Налоги как ценообразующий фактор. Ленинград : Государственное финансовое издательство СССР. 1930. 170 с.

129. Дмитренко Г. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. Вип. 3. С. 79-86.

130. Доходи. Ціна Держави. 2019. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 11.03.2019).

131. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. Ред..) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

132. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. Ред..) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000.

133. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / голов. Дол. О.С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1983. Т. 5: Р-Т / [уклад. Р.В. Болдирев та ін.]. 2006. 704 с.

134. Єфімова О. Г. Економіка для юристів. Видавництво «Флінта». 1999. URL: <http://bibliograph.com.ua/economika-dlya-yuristov/index.htm> (дата звернення: 21.02.2019).

135. Жаліло Я., Черніков Д. Дієвість економічної політики в контексті ринкового реформування. *Економіка України*. 2000. № 12. С. 13-23.

136. Жамс Э. История экономической мысли XX века. М.: Изд-во ин. Лит-ры, 1959. 572 с.

137. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: Аналітична доповідь / за ред. Я.В. Белінської. К: НІСД, 2011. 38 с.

138. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік». Верховна Рада України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 10.06.2019).

139. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 р. № 79-VIII Верховна Рада України. 2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page3> (дата звернення: 21.02.2019).

140. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм» від 24.05.2012 року № 4834-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4834-17> (дата звернення: 10.01.2019).

141. Закон України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» від 27.11.2003 року № 1344-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 03.12.2003 року. - № 228.

142. Закон України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 23.12.2004 року № 2285-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 29.12.2004 року. - № 249.

143. Закон України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» від 20.12.2005 року № 3235-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2005 року. - № 250-251.

144. Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» від 19.12.2006 року № 489-V / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 23.12.2006 року. - № 243.

145. Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 року № 107-VI / Верховна Рада України. – Урядовий кур'єр. 31.12.2007 року. № 247.

146. Закон України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26.12.2008 року № 835-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2008 року. - № 246.

147. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 27.04.2010 року № 2154-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.04.2010 року. - № 80-81.

148. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 року № 2857-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2010 року. - № 249.

149. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 року № 4282-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 28.12.2011 року. № 246.

150. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 року № 5515-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 18.12.2012 року. № 233.

151. Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 16.01.2014 року № 719-VII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 21.01.2014 року. № 234.

152. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 року № 80-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2014 року. № 253.

153. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 року № 928-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 28.12.2015 року. № 267.

154. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 року № 1801-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 27.12.2016 року. № 241.

155. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 року № 2246-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 18.12.2012 року. № 231.

156. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.01.2019).

157. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 року № 1251-XII. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12> (дата звернення: 26.12.2018).

158. Залишок солоу. Економічний енциклопедичний словник. веб сайт. URL: <http://www.subject.com.ua/economic/slovnik/2382.html> (дата звернення: 09.04. 2019).

159. Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2010. 356 с.: табл., рис.

160. Исаев А. А. Очерк теории и политики налогов. Ярославль : Типо-литография Г. Фальк, 1885. 174 с.

161. Иванов Ю.Б. Податковий менеджмент: Підручник / Ю.Б. Иванов, А.І. Крисоватий, А.Я. Кізима, В.В. Карпова. К.: Знання, 2008. 525 с.

162. Иванов Ю.Б. Проблемы развития податковой политики та оподаткування: Монографія / [Ю.Б. Иванов, О.М. Тищенко, М.О. Кизим]; [за заг. ред. Ю.Б. Иванова]. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 448 с.

163. Иванов Ю.Б., Єськов О.Л. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 328 с.

164. Иванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Десятнюк О.М. Податкова система: Підручник. К.: «Атіка», 2006. 920 с.

165. Индекс інфляції. МінФін. 2018. Веб сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2018> (дата звернення: 19.02.2019).

166. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2004 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

167. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2005 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

168. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2006 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

169. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2007 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

170. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2008 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

171. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2009 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

172. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2010 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

173. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2011 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

174. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2012 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

175. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2013 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

176. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2014 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

177. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2015 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

178. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2016 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

179. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2017 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

180. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.

181. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги (Вступ до кейнсіанської теорії сукупного попиту). URL: http://www.cyb.univ.kiev.ua/Library/Macro/Macro_book_6.pdf (дата звернення: 13.05.2019).

182. Кейнсіанська теорія та економічна політика: Історія економічних вчень. Library.if.ua. 1999. URL: <http://library.if.ua/book/87/6152.html> (дата звернення: 14.03.2019).

183. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політ-економічний аспект : підручник. / відп. Дол. Г. Н. Климко. [4-те вид., перероб. І доп.]. Київ. Знання-Прес. 2002. 615 с.

184. Коефіцієнт Джині. Вікіпедія. 2018. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 10.06.2019).

185. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія / В.В. Козюк. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 238 с.

186. Колісник О., Пруський О. Фіскальна консолідація в системі антикризових заходів макроекономічного регулювання. Економіка. 2010. №7. С. 53–59.

187. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. Вопросы конъюнктуры. 1925. Выпуск 1. Т. I. С. 28-79.; 2-е изд.

188. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. М.: Экономика, 1993. С. 24-83.

189. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. С. 172-226.

190. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев. М. : Экономика, 2002. С. 320-321.

191. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2019).

192. Концепції державного регулювання економіки та їх еволюція: Економічна теорія. Навчальні матеріали онлайн. 2017. URL: https://pidruchniki.com/ekonomika/kontseptsiyi_derzhavnogo_regulyuvannya_ekonomiki_evolyutsiya (дата звернення: 27.02.2019).

193. Копич Р. І. Практичні підходи до визначення фіскальної стійкості країн Центральної та Східної Європи. Економіка і прогнозування. 2011. №3. С. 42-60.

194. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Д.Г. Гринчишина. К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. 608 с.

195. Кравчук Ю. О. Макроекономіка URL: <https://poznayka.org/s47011t1.html> (дата звернення: 11.05.2019).

196. Кравчук Ю.Б. Макроекономіка: Підручник. Харків, ХНУВС, 2016. 253 с.

197. Крисоватий А.І. Аксиоми суспільного вибору в податкових фінансах. *Світ фінансів*. 2007. № 3 (12). С.7-15.

198. Крисоватий А.І. Інституційна трансформація теорії податкової політики соціально-ринкової держави. *Світ фінансів*. 2010. Вип.1. С.62-73.

199. Крисоватий А.І. Наукова парадигма податкових фінансів. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 102. С. 223-228.

200. Крисоватий А.І. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання: Монографія. Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2000. 246 с.

-
201. Крисоватий А.І. Парадигма податкових та позикових фінансів. Вісник економічної науки України. 2008. № 1. С. 132-140.
202. Крисоватий А.І. Податки і фіскальна політика: Навчальний посібник / А.І. Крисоватий, А.І. Луцик. Тернопіль, 2003. 312 с.
203. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 371 с.
204. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 371 с.
205. Крисоватий А.І., Василевська Г.В. Новітня парадигма преференційного оподаткування. К.: Центр учбової літератури, 2013. 260 с.
206. Крисоватий А.І., Кошук Т.В. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 18-32.
207. Круш П. В., Клименко О. В. Гроші та кредит. URL: https://pidruchniki.com/17810409/finansi/groshi_ta_kredit (дата звернення: 10.04.2019).
208. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки. Петроград : Наука и школа. 1919. 256 с.
209. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории, микроэкономика, макроэкономика, переходная экономика : [Учебное пособие] / Руководитель авторского коллектива и научный редактор профессор А. В. Сидорович. Москва. МГУ им. М. В. Ломоносова. Издательство «ДИС». 1997. 736 с.
210. Лактіонова О. А. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 308-319.
211. Лактіонова О.А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Проблеми Економіки*. 2014. № 3. С. 124-138.
212. Лопушняк Г. С., Лободіна З. М., Ливдар М.В. Фіскальна децентралізація в Україні декларації та практична реалізація. *Економічний Часопис-XXI*. К., 2016. №161(9-10). С. 79-84

-
213. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного типу. *Економіка України*. 1999. № 5. С. 8-11.
214. Макконнелл К.Р. *Економікс*. Москва : ИНФРА. 1999. 974 с.
215. Макконнелл К.Р. *Економікс: принципи, проблеми и политика* / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. М.: ИНФРА-М, 2003. 972 с.
216. *Макроекономіка: Навчальний посібник* / П.Ю. Буряк, О.В. Стефанишин, Л.Л. Цимбал, І.Д. Балагурак та ін. Львів: Інтереко, 2001. 448 с.
217. *Макроекономіка: Підручник* / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик, [за ред. В.Д. Базилевича]. К.: Знання, 2004. 790 с.
218. *Макроэкономика* / Э.Дж. Долан, Д.Е. Линдсней. СПб: Литера плюс, 1997. 408 с.
219. *Макроэкономика: Учебник* / Под ред. А.В. Сидоровича. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: ДИС, 1997. 416 с.
220. Маркс К. *Капитал: Критика политической экономии*. Кн.1: Процесс производства капитала. М.: Политиздат, 1988. Т.1. 891с.
221. Маркс К. *Сочинения: [в 50 т.]* / К. Маркс, Ф. Энгельс. М.: Госполитиздат, 1955. Т. 3. 629 с.
222. Маршалл А. *Принципы политической экономии: В 3 т.* М., 1984. Т. 3. С. 211
223. Маршалок Т., Олексійчук О. Внутрішня боргова політика держави: форми, принципи та цілі реалізації. *Світ фінансів*. 2016. № 2 (47). С. 43-53.
224. Маршалок Т.Я. Аналіз фіскальної політики України в умовах економічних циклів: позитивні та негативні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. Вип. (208). Київ. 2018. 167 с.
225. Маршалок Т.Я. Вплив політичної турбулентності на економічний розвиток України. *Економічний дискурс: міжнародний науковий журнал*. 2019. № 1. С. 22-36.
226. Маршалок Т.Я. Децентралізація – запорука розвитку чи шлях до занепаду? *Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку*. зб. Тез доповідей

Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль: Астон, 2015. С. 207-208.

227. Маршалок Т.Я. Моніторинг перекладання податкового тягаря в Україні. *Світ фінансів*. Тернопіль: Ек. Думка. 2013. Вип. 1. С. 134 – 140.

228. Маршалок Т.Я. Оптимизация налоговой нагрузки физических лиц – субъектов предпринимательской деятельности в Украине. *Наукові праці НДФІ*. Київ. 2013. Вип.2 (63). С. 10–16.

229. Маршалок Т.Я. Особливості застосування інструментів дискреційної та недискреційної фіскальної політики в умовах циклічності економіки. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2018. № 1. (38). С. 206-214.

230. Маршалок Т.Я. Парадигма фіскальної децентралізації в умовах економічних трансформацій. *Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації*. Зб. Тез доповідей ХІІ міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Вектор, 2015. С. 173 – 174.

231. Маршалок Т.Я. Переваги та недоліки політики фіскальної децентралізації в Україні – сучасні тенденції. *Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави : моногр.* / за ред. Д. е. н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ. 2016. 332 с.

232. Маршалок Т.Я. Податкова компонента фіскальної децентралізації та її теоретична природа. *Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування : моногр.* / за ред. Д-ра екон. Наук, проф. А.І. Крисоватого, д-ра екон. Наук, проф. О.М. Десятнюк. Тернопіль : ТНЕУ. 2016. – 182 с.

233. Маршалок Т.Я. Політика фіскальної децентралізації в Україні – позитивні та негативні ефекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал.* – Острог : Вид-во НУ«ОА». Вересень. 2016. № 2(30). С. 82-89.

234. Маршалок Т.Я. Прагматизм реалізації критеріїв фіскальної політики. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2013. № 4. (21) С. 384 – 391.

235. Маршалок Т.Я. Теоретична та методологічна концептуалізація перекладання податків. *Світ фінансів*. Тернопіль: Ек. Думка. 2011. Вип. 3. С. 101–112.

236. Маршалок Т.Я. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*. Зб. Тез доповідей XI міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Вектор, 2014. Ч. 2. С. 93 – 95.

237. Маршалок Т.Я. Фіскальна децентралізація в Україні, як запорука розвитку економіки. *Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій*. Матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. 21-22 травня 2015 р. Львів : ЛКА. 2015. С. 146 – 147.

238. Маршалок Т.Я. Фіскальна політика в умовах економічних коливань. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*. Зб. Тез доповідей XV Юбілейної міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ. 2018. С. 155 – 157.

239. Маршалок Т.Я. Фіскальні детермінанти антициклічного регулювання економік країн світу. *Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни: Збірник матеріалів конференції (30 листопада 2018 року)*. – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, «Фінарт». 2018. 241 с.

240. Маршалок Т.Я. Фіскальні імперативи антициклічного регулювання економіки. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: «Принт бистро». 2018. 263 с.

241. Маршалок Т.Я. Фіскальні інструменти антициклічного регулювання економіки. *Формування фіскального простору України в*

умовах глобалізаційних дисбалансів моногр. / за ред. Д-ра екон. Наук, проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ. 2018. 584 с.

242. Маршалок Т.Я., Валігура В.А. К проблеме идентификации сущности понятий налогового бремени, нагрузки и уровня налогообложения. *Налоги и финансовое право*. Екатеринбург : Издательство «Налоги и финансовое право». 2012. № 4. С. 323–329.

243. Маршалок Т.Я., Заклекта-Берестовенко О.С. Теоретико-прагматичні ознаки справляння податку на додану вартість в Україні. *Наука молода*. Тернопіль: Вектор. 2014. № 21.

244. Маршалок Т.Я., Заклекта-Берестовенко О.С. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. Київ. 2014. № 9. С. 144-147.

245. Маршалок Т.Я., Іванова А.І. Фіскальна консолідація та фіскальна децентралізація – перспективи спільної реалізації в Україні. *Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України*. Матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Тернопіль: ВЦП «Економічна думка». 2015. С. 154 – 155.

246. Маршалок Т.Я., Кізіма А.Я. Сущность и особенности фискального федерализма и фискального унитаризма. *Фискальный федерализм. Проблемы и перспективы развития: монография для магистрантов, обучающихся по программам направления «Финансы и кредит»* / под. ред. И.А.Майбурова, Ю.Б.Иванова. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2015. 415с. С. 3-9.

247. Маршалок Т.Я., Федун І.Л. Фіскальні та регулюючі ефекти справляння податків та податкових платежів в Україні. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2011. № 6. С. 283 – 292.

248. МВФ оновив прогноз зростання ВВП України на 2019 рік. Економічна Правда. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/9/646876/> (дата звернення: 10.01.2019).

249. Мельник В. Генеза теорій податків. *Фінанси України*. 2004. № 8. С. 42-53.

250. Мельник В.М. Обмежувальна та стимулювальна роль податків. *Фінанси України*. 2006. № 1. С. 31-37.

251. Мельник В.М. Податковий борг в Україні: причини виникнення та методи скорочення. *Науковий вісник Національної академії ДПС України (економіка, право)*: НАДПСУ. 2006. № 3 (34). С. 74-81.

252. Методологічні пояснення. Ifstat.gov.ua. 2018. Веб-сайт. URL: http://www.ifstat.gov.ua/STAT/M_NAC.HTM (дата звернення: 19.02.2019).

253. Миль Дж. С. Основы политической экономии : в 3 т. Москва, Прогресс, 1980–1981.

254. Минимальная заработная плата. Минфин : веб-сайт. URL: index.minfin.com.ua/labour/salary/min/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Dynamic_Search|Device_Desktop|UkraineNew&utm_content=cmpid_848557567|adgrpid_46106094154|adid_283156274565|src-type_g|src_|pos_1t1|targ_dsa-295317350131|dev_c|loc_&utm_term=&gclid=CjwKCAiAlb_fBRBHEiwAzMeEdqjoSQ30g2F6Wie8ozwJnij0plqa63Yc1a7Lekx4p17RDnygKnp0DboCFwcQAvD_BwE (дата звернення: 06.02.2019).

255. Мински, Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмаинского. М.: СПбГУ , 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

256. Мировой Атлас Данных. Кноема. 2018. URL: <https://knoema.ru/atlas> (дата звернення: 21.02.2019).

257. Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 18.02.2019).

258. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М.; Л.: Госиздат, 1997.

259. Населення України. *Минфин* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/>. (дата звернення: 06.02.2019).

260. Небава М.І. Теорія Макроекономіки. 2018. URL: http://posibnyku.vntu.edu.ua/makro_ek/73.htm (дата звернення: 10.02.2019).

261. Номінальний ВВП України з 2002 по 2018 рр. МінФін. 2018. Веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 10.03.2019).

262. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. К.: Київ. Дол. Торг.-екон. ун-т, 2003. 580 с.

263. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету як домінанта фінансової стабільності держави. *Фінанси України*. 2005. № 6. С. 19-27.

264. Озеров И.Х. Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит. М.: ООО «ЮРИнфоР-Пресс», 2008. 622 с.

265. Онишко С. В., Лактіонова О. А. Перспективи впровадження фіскальних правил в Україні та їх інституційне забезпечення. *Економічний аналіз*. 2015. С. 138–150.

266. Організація виробництва: конспект лекцій. Buklib.net. URL: <https://buklib.net/books/24810/> (дата звернення: 10.06.2019).

267. Осецька Д. В. Фіскальні правила в механізмі макроекономічної політики: міжнародний досвід. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2015. № 1. С. 88-94.

268. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Національний Банк України. 2019. Веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 10.05.2019).

269. Офіційний сайт Державного центру зайнятості. Веб сайт: URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>

270. Офіційний сайт Державної казначейської служби України веб сайт: URL: <http://www.treasury.gov.ua>

271. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Веб сайт: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

272. Офіційний сайт компанії Standard & Poor's. Веб сайт: URL: <http://www.standardandpoors.com>

273. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України. Веб сайт: URL: <http://www.Minrd.gov.ua>

274. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Веб сайт: URL: <http://www.me.gov.ua>

275. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Веб сайт: URL: <http://www.minfin.gov.ua>

276. Офіційний сайт Національного банку України. Веб сайт: URL: <http://www.bank.gov.ua>

277. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. Веб сайт: URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

278. Офіційний сайт рейтингового агентства «Кредит-Рейтинг». Веб сайт: URL: <http://www.credit-rating.ua>

279. Офіційний сайт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Веб сайт: URL: <http://www.social.org.ua/>

280. Офіційний сайт Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Веб сайт: URL: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>

281. Панасюк Б. Державне регулювання економіки // Економіка України. 1994. № 1. С. 19-30.

282. Перспективы развития мировой экономики. Перебалансирование роста. *Международный Валютный Фонд [Washington, D. C.]*. 2010. 206 с.

283. Показники середніх заробітних плат по Україні. Pencia.ua : веб-сайт. URL: <https://pencia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyky-serednikh-zarobitnykh-plat-po-ukraini>. (дата звернення: 06.02.2019).

284. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов : [Учеб. Пособие]. Москва : Финансы и статистика. 2003. 256 с.

285. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Сочинения. Т.1. М.: Госполитиздат. 1955.

286. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2007 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2007> (дата звернення: 16.12.2018).

287. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2008 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2008> (дата звернення: 16.12.2018).

288. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2009 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2009> (дата звернення: 16.12.2018).

289. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2010 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2010> (дата звернення: 16.12.2018).

290. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2011> (дата звернення: 16.12.2018).

291. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2011> (дата звернення: 16.12.2018).

292. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2012 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2012> (дата звернення: 16.12.2018).

293. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2013 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2013> (дата звернення: 16.12.2018).

294. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2014 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2014> (дата звернення: 16.12.2018).

295. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL:

<https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-4> (дата звернення: 16.12.2018).

296. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2016 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-3> (дата звернення: 16.12.2018).

297. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (дата звернення: 16.06.2018).

298. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/garyacha-telefonna-liniya-derzhavnoyi-kaznachejskoji-sluzhbi-ukrayini> (дата звернення: 16.06.2019).

299. Самуельсон Пол. А. Нордхауз Вільям Д. Макроекономіка : пер. з англ. К.: Основи, 1995. С. 110.

300. Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : 08.01.01. Київ, 2006. 20 с.

301. Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: дис. на канд. економ. наук : 08.01.01 Економічна теорія / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2006. 2015 с.

302. Система національних рахунків. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 20.04.2019).

303. Система національних рахунків. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8

D1%85_%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 18.05.2019).

304. Скрыпник Д.В. Бюджетные правила, эффективность правительства и экономический рост (научный доклад). М.: Институт экономики РАН, 2016. 46 с.

305. Словник іншомовних слів / [Уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. К.: Довіра, 2000. 1018 с.

306. Словник іншомовних слів / [Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута]. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

307. Словник української мови / [Голова ред. колегії І.К. Білодід]. К.: Наукова думка, 1977. Т. VIII. 928 с.

308. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. 677с.

309. Соколов А. А. О развитии податного дела. Вестник финансов. 1927. № 6. С. 107.

310. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 2002. С. 298

311. Список прем'єр-міністрів України. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%27%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 11.05.2019).

312. Сполучені Штати Америки. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%A8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8 (дата звернення: 20.04.2019).

313. Структура сукупних витрат . *Державна служба статистики України*. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019)..

314. Структура сукупних витрат. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2019).

315. Структура сукупних ресурсів. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2019).

316. Структура сукупних ресурсів. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019).

317. Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава–податки–бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання економіки). К.: Либідь. 1992. 328 с.

318. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. М., 2000. С. 218

319. Твердохлебовъ В. Теории переложения налоговъ : [историко-литературный очеркъ]. С.-Петербургъ : Типография Шредера. 1914. 43 с.

320. Твердохлебов В.М. Державний кредит. Теорія і техніка / Фінансова думка України. Хрестоматія / [С.І. Юрій, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко]; [за наук. ред. В.М. Федосова]. К.: Кондор; Тернопіль: Економічна думка, 2010. У 3 т. Т.3. Ч. 2. 734 с.

321. Тимошенко М. В. Фіскальна стійкість як підґрунтя середньострокового бюджетного планування. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. №23. С. 189-193.

322. Толковый словарь В. Даля ON-LINE : веб-сайт. URL: <http://vidahl.agava.ru/cgi-bin/dic.cgi?p=105&t=16470>

323. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. 3-е совершенно переработанное издание. СПб., 1914. Переиздания: Пг.-М., 1923; М.: РОССПЭН, 1997. 574 с.

324. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. СПб., 1894.

325. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е совершенно переработанное издание. СПб., 1900. Переиздание: Киев: Наукова думка, 2004. 333 с.

326. Тургенев Н. Опыт теории налогов. М., 1937. 368 с.

327. Финансы : Оксфордский толковый словарь : англо-русский. Москва, Весь мир. 1997. 496 с.

328. Фискальная консолидация: Итоги визита МВФ в Украину // Экономические новости от 16.11.2010. веб сайт. URL: <http://economic!ua.com/analitika/25099> (дата звернення: 03.05.2019).

329. Філософський енциклопедичний словник / [Голова редколегії В.І. Шинкарук]. К.: Абрис, 2002. 742 с.

330. Фінанси: вишкіл студії: Навчальний посібник / За ред. С.І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.

331. Фінанси: Навчальний посібник / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. К.: Знання, 2006. 247 с.

332. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2012. 687 с.

333. Фіскальна політика. Вікіпедія. 2017. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 12.03.2019).

334. Фрідман М., Фрідман Р. Капіталізм і свобода / Мілтон Фрідман. Пер. з англ. Н. Рогачевська. К.: Наш формат, 2017. 216 с.

335. Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).

336. Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2019).

337. Хвиля. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F> (дата звернення: 21.012.2019).

338. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. М., 1988. С. 152

339. Цикл. Вікіпедія. 2016. Веб сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB> (дата звернення: 10.01.2019).

340. Цикли Жюгляра. Вікіпедія. 2017. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%96%D1%8E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 23.01.2019).

341. Цикли Кітчина. Вікіпедія. 2015. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 19.02.2019).

342. Цицик Р. В. Критерії фіскальної стійкості державних фінансів. «Економіка розвитку» (*Economics of Development*). 2013. №4. С. 43–46.

343. Шумпетер Й. Теория экономического развития. 399 с.

344. Экономика налоговых реформ: Монография / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарангул. К.: Алерта, 2013. 432 с.

345. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. Та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. Проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

346. Ямайська валютна система. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 (дата звернення: 10.10.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А.

**Динаміка Валового внутрішнього продукту у США, Німеччині,
Швеції, Польщі, Словаччині, Білорусії, Грузії, Греції, Ісландії та
Україні у 1991-2017 рр. (млрд. дол)**

	США	Німець- чина	Швеція	Польща	Словач- чина	Греція	Ісландія	Україна
1991	6174,04	1861,87	270,36	85,50	14,21	105,14	6,81	77,46
1992	6539,30	2123,13	280,31	94,34	15,43	116,22	6,98	73,94
1993	6878,72	2068,56	209,95	96,05	16,45	108,81	6,13	65,65
1994	7308,76	2205,97	226,08	110,80	20,08	116,60	6,29	52,55
1995	7664,06	2591,62	264,05	142,14	25,73	136,88	7,02	48,21
1996	8100,20	2503,67	288,10	159,94	27,82	145,86	7,33	44,56
1997	8608,52	2218,69	264,48	159,12	27,66	143,16	7,55	50,15
1998	9089,17	2243,23	266,80	174,39	29,83	144,43	8,45	41,88
1999	9660,62	2199,96	270,85	169,72	30,42	142,54	8,92	31,58
2000	10284,78	1949,95	259,80	171,89	29,11	130,13	8,93	31,26
2001	10621,82	1950,65	239,92	190,52	30,70	136,19	8,14	38,01
2002	10977,51	2079,14	263,93	198,68	35,08	153,83	9,21	42,39
2003	11510,67	2505,73	331,11	217,51	46,73	201,92	11,32	50,13
2004	12274,93	2819,25	381,71	255,10	57,24	240,52	13,72	64,88
2005	13093,73	2861,41	389,04	306,13	62,70	247,78	16,69	86,14
2006	13855,89	3002,45	420,03	344,75	70,60	273,32	17,05	107,75
2007	14477,64	3439,95	487,82	429,06	86,30	318,50	21,32	142,72
2008	14718,58	3752,37	513,97	533,82	100,32	354,46	17,66	179,99
2009	14418,74	3418,01	429,66	439,8	88,95	330,00	12,94	117,23
2010	14964,37	3417,09	488,38	479,32	89,50	299,36	13,31	136,01
2011	15517,93	3757,7	563,11	528,83	98,18	287,8	14,73	163,16
2012	16155,26	3543,98	543,88	500,36	93,41	245,67	14,29	175,78
2013	16691,65	3752,51	578,74	524,23	98,48	239,86	15,55	183,31
2014	17427,61	3890,61	573,82	545,18	100,95	237,03	17,3	133,5
2015	18120,71	3375,61	497,92	477,36	87,5	195,54	16,94	91,03
2016	18624,48	3477,8	514,46	471,4	89,77	192,69	20,3	93,27
2017	19390,6	3677,44	538,04	524,51	95,77	200,29	23,91	112,15

Дані: GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).

Додаток Б.

**Приріст валового внутрішнього продукту у США, Німеччині,
Швеції, Польщі, Словаччині, Греції, Ісландії та Україні
у 1992–2017 відносно до базового 1991 року.**

	США	Німеччина	Швеція	Польща	Словаччина	Греція	Ісландія	Україна
1991	1	1	1	1	1	1	1	1
1992	1,059161	1,140321	1,036803	1,103392	1,085855	1,105383	1,024963	0,954557
1993	1,114136	1,111012	0,776557	1,123392	1,157635	1,034906	0,900147	0,847534
1994	1,183789	1,184814	0,836218	1,295906	1,413089	1,108998	0,923642	0,678415
1995	1,241336	1,391945	0,976661	1,662456	1,810697	1,301883	1,030837	0,622386
1996	1,311977	1,344707	1,065616	1,870643	1,957776	1,387293	1,076358	0,575265
1997	1,394309	1,191646	0,978251	1,861053	1,946517	1,361613	1,108664	0,647431
1998	1,472159	1,204826	0,986832	2,039649	2,099226	1,373692	1,240822	0,540666
1999	1,564716	1,181586	1,001812	1,985029	2,140746	1,355716	1,309838	0,407694
2000	1,66581	1,047307	0,960941	2,010409	2,048557	1,237683	1,311307	0,403563
2001	1,7204	1,047683	0,887409	2,228304	2,16045	1,295321	1,195301	0,490705
2002	1,778011	1,116695	0,976217	2,323743	2,468684	1,463097	1,352423	0,54725
2003	1,864366	1,345814	1,2247	2,543977	3,288529	1,920487	1,662261	0,647173
2004	1,988152	1,514203	1,411858	2,983626	4,028149	2,287617	2,014684	0,837594
2005	2,120772	1,536847	1,43897	3,580468	4,412386	2,356667	2,450808	1,112058
2006	2,244218	1,612599	1,553595	4,032164	4,968332	2,599582	2,503671	1,391041
2007	2,344922	1,847578	1,804335	5,018246	6,073188	3,029294	3,13069	1,842499
2008	2,383946	2,015377	1,901058	6,243509	7,059817	3,371314	2,593245	2,323651
2009	2,335382	1,835794	1,589214	5,14386	6,259676	3,138672	1,900147	1,513426
2010	2,423757	1,8353	1,806406	5,606082	6,298381	2,847251	1,954479	1,755874
2011	2,513416	2,01824	2,082816	6,185146	6,909219	2,737303	2,162996	2,106377
2012	2,616643	1,903452	2,011688	5,852164	6,57354	2,336599	2,098385	2,2693
2013	2,703522	2,015452	2,140627	6,131345	6,930331	2,281339	2,283407	2,366512
2014	2,822724	2,089625	2,122429	6,376374	7,104152	2,254423	2,540382	1,72347
2015	2,934984	1,813021	1,841693	5,583158	6,157635	1,859806	2,487518	1,175187
2016	3,016579	1,867907	1,90287	5,51345	6,317382	1,832699	2,98091	1,204105
2017	3,140666	1,975133	1,990087	6,13462	6,73962	1,904984	3,511013	1,447844

Дані: GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).

Додаток В

Державний борг у відношенні до ВВП (%) 1995–2017 рр.

	США	Німеччина	Швеція	Польща	Словаччина	Греція	Ісландія	Україна
1995	93,7	54,1	76,5	50,4	37,6	97,8		
1996	91,2	57,2	79,1	50,3	37	99		
1997	86,1	58,7	82,2	47,6	38,2	95,7		28,9
1998	81,6	60,5	82,8	43,3	40,4	94,1		46,5
1999	76,2	60,5	73,1	46	52,6	96,8		60,97
2000	72,1	59,5	63	45	57,9	111,7		45,28
2001	74,8	58,8	64,6	43,7	56,6	115,3		35,3
2002	80,4	61,2	64,7	53,3	49,4	116,6		32,3
2003	81,9	64,6	63,8	55,5	47,5	109,9	65,4	28,3
2004	88,8	67,5	63,3	53,1	45,1	114,3	59	23,9
2005	88,6	70,1	64,1	54,7	38,4	115,8	49,5	17,1
2006	85,9	68,3	58	54,4	36,2	115,2	54,3	14,3
2007	86,3	64,2	52,5	51,1	34,8	112,8	49,3	11,8
2008	102,3	68,1	51,4	53,4	33,8	117,4	93,7	19,7
2009	115,8	75,5	55,2	56,7	42,5	135	106,8	34,1
2010	125,8	84,5	52,9	61,1	47,4	129	110,9	40,6
2011	131	84,18	53,28	61,2	50	110,9	118,1	36,9
2012	132,69	88,11	54,40	64,4	58,3	164,1	115,9	37,5
2013	136,28	83,27	57,15	65	61,2	179,7	107,56	40,5
2014	135,6	83,35	63,4	70,5	60,43	180,8	81,9	70,3
2015	136,6	78,96	61,56	69,8	59,68	182,94	67,6	79,3
2016	138,5	76,01	60,33	72,5	59,77	185,8	52,8	81,2
2017	135,66	71,52	57,95	68,2	58,24	188,8	42,3	75,6

Дані: *General government spending. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019); Мировой Атлас Данных. Кноета. 2018. URL: <https://кноета.ru/atlas> (дата звернення: 21.02.2019).*

Додаток Г

Доходи урядів країн у відношенні до ВВП (%) 1995–2017 рр.

	США	Німеччина	Швеція	Польща	Словаччина	Греція	Ісландія	Україна
1995	33,17	45,23	56,46	43,71	44,81	36,27		
1996	33,62	45,4	58,29	46,6	43,37	36,92		
1997	33,89	45,11	57,63	42,52	42,26	37,65		
1998	34,21	45,15	57,77	40,97	40,36	38,88	40,01	
1999	34,17	46	57	41,14	40,58	40,36	42,18	
2000	34,63	45,61	56,5	39,1	40,00	42,36	42,19	
2001	33,76	43,8	54,12	40,26	38	40,52	40,55	
2002	31,41	43,32	52,4	40,56	37,05	39,77	40,06	
2003	30,84	43,64	52,71	39,71	37,20	38,76	41,2	
2004	31,1	42,57	52,73	38,55	35,51	38,79	42,26	25,6
2005	32,51	42,78	54,14	40,43	36,89	39,37	45,75	29,7
2006	33,34	42,97	53,18	41,11	35,17	39,17	46,53	31,0
2007	33,44	43	52,63	41,36	34,39	40,36	45,46	30
2008	32,45	43,4	51,91	40,7	34,51	40,67	41,65	30,7
2009	30,14	44,34	51,99	37,79	36,28	38,94	37,91	30,7
2010	30,74	43,03	50,73	38,47	34,66	41,28	38,33	28,2
2011	31,05	43,75	50,05	39,05	36,54	43,81	38,82	29,8
2012	31,01	44,26	50,33	39,15	36,29	46,87	40,22	30,8
2013	33,19	44,55	50,58	38,48	38,72	49,14	40,62	29,3
2014	33,17	44,53	49,52	38,71	39,33	46,63	43,74	28
2015	33,3	44,49	49,79	38,97	42,53	47,9	40,69	32,8
2016	32,9	44,8	50,8	38,87	39,23	49,45	56,67	32,8
2017	33,8	44,97	50,86	39,71	39,41	48,09	42,55	34,1

Дані: *General government revenue. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-revenue.htm>.*

Додаток Д

Видатки урядів країн у відношенні до ВВП (%) 1995–2017 РР.

	США	Німеччина	Швеція	Польща	Словаччина	Греція	Ісландія	Україна
1995	37,3	54,66	63,48	47,8	48,15	46	42,5	
1996	36,61	48,94	61,4	51,14	53,09	45,08	42	
1997	35,5	48,06	59,2	47,07	48,42	43,71	39,8	
1998	34,6	47,69	56,93	45,14	45,56	45,15	40,8	
1999	34,16	47,69	56,24	43,39	47,86	46,15	41,6	
2000	33,83	44,75	53,28	42,07	52,02	46,43	41,3	
2001	35,13	46,91	52,7	45,05	44,4	45,99	41,9	
2002	36,20	47,26	53,85	45,4	45,14	45,8	43,2	
2003	36,78	47,82	53,97	45,79	39,91	46,59	44,8	
2004	36,53	46,31	52,38	43,59	37,82	47,61	42,9	29,3
2005	36,61	46,20	52,31	44,4	39,78	45,56	41,6	32,1
2006	36,29	44,69	50,97	44,66	38,76	45,12	41,1	32,2
2007	37,01	42,81	49,27	43,2	36,33	47,07	41	31,4
2008	39,48	43,57	50,07	44,29	36,93	50,85	55,3	32,6
2009	42,89	47,57	52,69	45,04	44,08	54,07	48,2	33,6
2010	42,85	47,25	50,75	45,8	42,14	52,47	49,1	34,9
2011	41,77	44,71	50,25	43,88	40,81	54,08	45,5	32,0
2012	39,92	44,29	51,3	42,85	40,63	55,38	45,2	35,1
2013	38,52	44,69	51,95	42,59	41,44	62,17	43,7	34,5
2014	37,86	44,19	51,07	42,24	42,03	50,16	45	33,0
2015	37,4	43,78	49,61	41,54	45,1	53,52	42,5	34,2
2016	37,65	43,94	49,65	41,12	41,47	49,11	45,2	35
2017							41,9	35,4

Дані: *General government spending. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019).*

Додаток Е

**Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні протягом
1996–2018 рр. (у грн і дол.сша)**

Роки	Курс гривні/долара	Мінімальна заробітна плата на 1.01. (у грн)	Мінімальна заробітна плата на 1.01. (у дол. США)
1996	1,89	15	7,94
1997	1,89	15	7,94
1998	3,42	45	13,16
1999	5,21	74	14,20
2000	5,43	90	16,57
2001	5,29	118	22,31
2002	5,33	140	26,27
2003	5,33	185	34,71
2004	5,3	205	38,68
2005	5,05	262	51,88
2006	5,05	350	69,31
2007	5,05	400	79,21
2008	7,07	515	72,84
2009	7,98	605	75,81
2010	7,96	869	109,17
2011	7,99	941	117,77
2012	7,99	1073	134,29
2013	7,99	1147	143,55
2014	15,76	1218	77,28
2015	24	1218	50,75
2016	27,19	1378	50,68
2017	28,06	3200	114,04
2018	27,9	3723	133,44

Дані: Минимальная заработная плата. Минфин : веб-сайт. URL: index.minfin.com.ua/labour/salary/min/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Dynamic_Search/Device_Desktop/UkraineNew&utm_content=cmpid_848557567/adgrpid_46106094154/adid_283156274565/src-type_g/src_/pos_1t1/targ_dsa-295317350131/dev_c/loc_&utm_term=&gclid=CjwKCAiAlb_fBRBHEiwAzMeEdqjoSQ30g2F6Wie8ozwJnij0plqa63Yc1a7Lekx4p17RDnygKnp0DBoCFwcQAvD_BwE
(дата звернення: 06.02.2019).

Додаток Ж

**Середній рівень доходів громадян, зайнятих у галузях економіки
України, у 1996-2018 рр. (грн)**

Роки	Курс гривні/долара	Середній рівень доходів громадян на 31.12. (у грн)	Середній рівень доходів громадян на 31.12. (у дол. США)
1996	1,89	103,28	54,65
1997	1,89	126,68	67,03
1998	3,42	136,82	40,01
1999	5,21	148,16	28,44
2000	5,43	180,97	33,33
2001	5,29	253,39	47,90
2002	5,33	320,76	60,18
2003	5,33	332,11	62,31
2004	5,3	444,7	83,91
2005	5,05	606,09	120,02
2006	5,05	781,51	154,75
2007	5,05	1003,6	198,73
2008	7,07	1342,27	189,85
2009	7,98	1449,89	181,69
2010	7,96	1687,62	212,01
2011	7,99	2137,84	267,56
2012	7,99	2491,4	311,81
2013	7,99	2758,11	345,20
2014	15,76	2899,77	184,00
2015	24	3119,4	129,98
2016	27,19	3894,73	143,24
2017	28,06	5378,61	191,68
2018	27,9	10573	378,96

Дані: Показники середніх заробітних плат по Україні. *Pensia.ua* : веб-сайт.
URL: <https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyku-serednikh-zarobitnykh-plat-po-ukraini>. (дата звернення: 06.02.2019).

*Додаток И***Рівень середньої заробітної плати у країнах світу**

Rank	Country	Average income annually	Monthly
1	Monaco	186,080 \$	15,507 \$
2	Liechtenstein	116,300 \$	9,692 \$
3	Bermuda	106,140 \$	8,845 \$
4	Switzerland	80,560 \$	6,713 \$
5	Norway	75,990 \$	6,333 \$
6	Luxembourg	70,260 \$	5,855 \$
7	Macao	65,130 \$	5,428 \$
8	Iceland	60,830 \$	5,069 \$
9	United States	58,270 \$	4,856 \$
10	Ireland	55,290 \$	4,608 \$
11	Denmark	55,220 \$	4,602 \$
12	Singapore	54,530 \$	4,544 \$
13	Sweden	52,590 \$	4,383 \$
14	Australia	51,360 \$	4,280 \$
15	Hong Kong	46,310 \$	3,859 \$
16	Netherlands	46,180 \$	3,848 \$
17	Austria	45,440 \$	3,787 \$
18	Finland	44,580 \$	3,715 \$
19	Germany	43,490 \$	3,624 \$
20	Canada	42,870 \$	3,573 \$
21	Belgium	41,790 \$	3,483 \$
22	United Kingdom	40,530 \$	3,378 \$
23	United Arab Emirates	39,130 \$	3,261 \$
24	New Zealand	38,970 \$	3,248 \$
25	Japan	38,550 \$	3,213 \$
26	France	37,970 \$	3,164 \$
27	Israel	37,270 \$	3,106 \$
28	Italy	31,020 \$	2,585 \$
29	South Korea	28,380 \$	2,365 \$
30	Spain	27,180 \$	2,265 \$
31	Saudi Arabia	20,080 \$	1,673 \$
32	Portugal	19,820 \$	1,652 \$
33	Czech Republic	18,160 \$	1,513 \$
34	Greece	18,090 \$	1,508 \$
35	Chile	13,610 \$	1,134 \$
36	Argentina	13,040 \$	1,087 \$
37	Hungary	12,870 \$	1,073 \$
38	Venezuela	12,780 \$	1,065 \$
39	Poland	12,710 \$	1,059 \$
40	Croatia	12,430 \$	1,036 \$

41	Turkey	10,930 \$	911 \$
42	Romania	9,970 \$	831 \$
43	Malaysia	9,650 \$	804 \$
44	Russia	9,230 \$	769 \$
45	China	8,690 \$	724 \$
46	Mexico	8,610 \$	718 \$
47	Brazil	8,580 \$	715 \$
48	Kazakhstan	7,890 \$	658 \$
49	Bulgaria	7,760 \$	647 \$
50	Equatorial Guinea	7,060 \$	588 \$
51	Cuba	6,570 \$	548 \$
52	Thailand	5,960 \$	497 \$
53	Ecuador	5,890 \$	491 \$
54	Colombia	5,830 \$	486 \$
55	South Africa	5,430 \$	453 \$
56	Iran	5,400 \$	450 \$
57	Serbia	5,180 \$	432 \$
58	Bosnia and Herzegovina	4,940 \$	412 \$
59	Albania	4,320 \$	360 \$
60	Kosovo	3,890 \$	324 \$
61	Sri Lanka	3,840 \$	320 \$
62	Philippines	3,660 \$	305 \$
63	Indonesia	3,540 \$	295 \$
64	Egypt	3,010 \$	251 \$
65	Morocco	2,860 \$	238 \$
66	Ukraine	2,390 \$	199 \$
67	Vietnam	2,170 \$	181 \$
68	Nigeria	2,080 \$	173 \$
69	Syria	1,840 \$	153 \$
70	India	1,820 \$	152 \$
71	Pakistan	1,580 \$	132 \$
72	Ghana	1,490 \$	124 \$
73	Bangladesh	1,470 \$	123 \$
74	Kenya	1,440 \$	120 \$
75	Ethiopia	740 \$	62 \$
76	Afghanistan	570 \$	48 \$
77	Democratic Republic of the Congo	450 \$	38 \$
78	Madagascar	400 \$	33 \$

Дані: Average income around the world. WorldData.info. 2018. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.09. 2018).

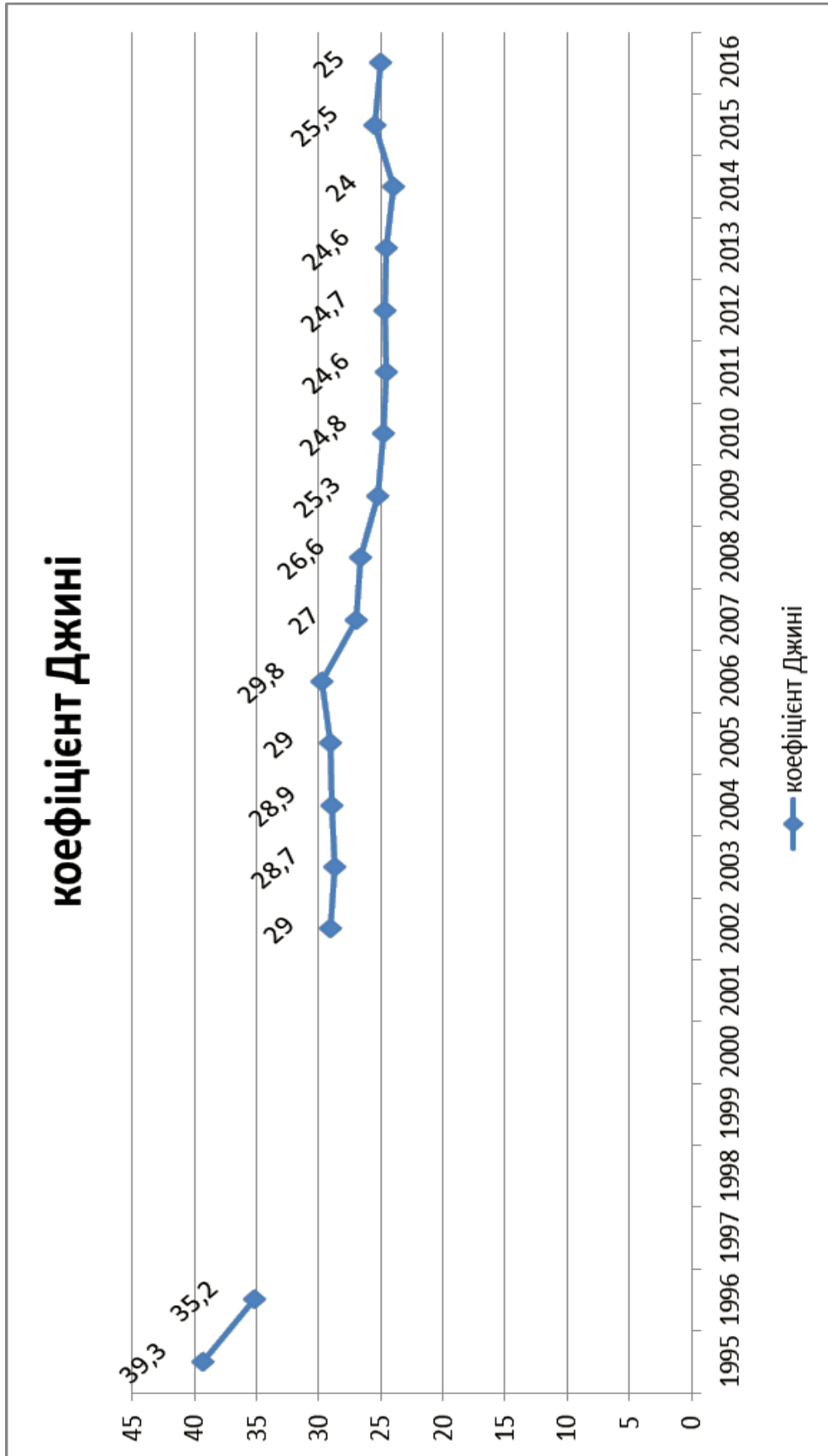
*Додаток К***Населення України у 1996–2018 рр. (тис. осіб)**

Період	Населення	ВВП на одного громадянина (дол. США)
на 1.01.1997	51297,1	868,67
на 1.01.1998	50818,4	986,85
на 1.01.1999	50370,8	831,43
на 1.01.2000	49918,1	632,64
на 1.01.2001	49429,8	632,41
на 1.01.2002	48923,2	776,93
на 1.01.2003	48457,1	874,79
на 1.01.2004	48003,5	1044,30
на 1.01.2005	47622,4	1362,38
на 1.01.2006	47280,8	1821,88
на 1.01.2007	46929,5	2296,00
на 1.01.2008	46646,0	3059,64
на 1.01.2009	46372,7	3881,38
на 1.01.2010	46143,7	2540,54
на 1.01.2011	45962,9	2959,13
на 1.01.2012	45778,5	3564,12
на 1.01.2013	45633,6	3851,99
на 1.01.2014	45553,0	4024,10
на 1.01.2015	45426,2	2938,83
на 1.01.2016	42928,9	2120,48
на 1.01.2017	42760,5	2181,22
на 1.01.2018	42584,5	2633,59
на 1.01.2019	42153,2	3025,0

Дані: Населення України. Минфин : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/> (дата звернення: 06.02.2019).

Додаток Л

Коефіцієнт Джині в Україні у 1995–2016 роках

Додаток М

Середні показники доходів та витрат у розрахунку на одне домогосподарство (у грн за рік)

Роки	Середній рівень річних доходів на одне домогосподарство в грн.	Середній рівень річних витрат на одне домогосподарство в грн.
1999	3984	5118
2000	5074,8	6495,6
2001	6249,6	7284
2002	7297,2	7899,6
2003	8503,2	8841,6
2004	10941,6	10842
2005	15856,8	14752,8
2006	19340,4	17313,6
2007	24145,2	20664
2008	34713,6	31084,8
2009	36183,6	33049,2
2010	41629,2	36872,4
2011	46100,4	41472
2012	49610,4	43101,6
2013	53450,4	45768
2014	54759,6	48586,8
2015	62780,4	59424
2016	74865,6	68644,8
2017	97982,4	85672,8

Дані: Структура сукупних ресурсів. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019).; Структура сукупних витрат. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019).

Додаток Н

Середні показники доходів та витрат у розрахунку на одне домогосподарство у 1997-2017 рр. (у дол. США за рік)

Роки	Середній рівень річних доходів на одне домогосподарство (дол.США)	Середній рівень річних витрат на одне домогосподарство (дол. США)
1999	764,68	982,34
2000	934,59	1196,24
2001	1181,40	1376,94
2002	1369,08	1482,10
2003	1595,35	1658,84
2004	2064,45	2045,66
2005	3139,96	2921,35
2006	3829,78	3428,44
2007	4781,23	4091,88
2008	4909,99	4396,72
2009	4534,29	4141,50
2010	5229,80	4632,21
2011	5769,76	5190,49
2012	6209,06	5394,44
2013	6689,66	5728,16
2014	3474,59	3082,92
2015	2615,85	2476,00
2016	2753,42	2524,63
2017	3491,89	3053,20

Дані: Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2017 роках. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 10.02.2019).; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).

Додаток П

Розподіл ВВП на одне домогосподарство та частка перерозподілу доходів та витрат домогосподарства у 1999–2017 рр.

Роки	Розподіл ВВП на одне домогосподарство (дол. США)	Частка доходів домогосподарства до ВВП (%)	Частка витрат домогосподарства до ВВП (%)
1999	1752,4	43,64%	56,06%
2000	1745,491	53,54%	68,53%
2001	2120,975	55,70%	64,92%
2002	2370,673	57,75%	62,52%
2003	2736,055	58,31%	60,63%
2004	3569,542	57,84%	57,31%
2005	4755,175	66,03%	61,44%
2006	5969,529	64,16%	57,43%
2007	7954,963	60,10%	51,44%
2008	10091,39	48,66%	43,57%
2009	6605,251	68,65%	62,70%
2010	7664,262	68,24%	60,44%
2011	9231,117	62,50%	56,23%
2012	9937,811	62,48%	54,28%
2013	10382,31	64,43%	55,17%
2014	7582,212	45,83%	40,66%
2015	5492,006	47,63%	45,08%
2016	5627,489	48,93%	44,86%
2017	6794,499	51,39%	44,94%

Дані: Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).; Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Додаток Р

**Розподіл ВВП за деякими ознаками кінцевого споживання
у 2002–2017 рр.**

Роки	Частка розподілу ВВП через сектор загального державного управління (%)	Частка розподілу ВВП через Валове нагромадження (%)	Частка розподілу ВВП через торговельне сальдо (%)
2002	18,40%	20,19%	4,38%
2003	19,01%	22,01%	2,57%
2004	17,56%	21,17%	7,67%
2005	18,24%	22,62%	0,84%
2006	18,44%	24,76%	-2,85%
2007	17,89%	28,21%	-5,71%
2008	17,84%	27,94%	-7,99%
2009	20,15%	17,06%	-1,67%
2010	20,32%	18,47%	-2,92%
2011	18,23%	20,74%	-6,22%
2012	19,52%	19,73%	-8,11%
2013	19,36%	15,70%	-8,51%
2014	18,67%	13,40%	-3,51%
2015	18,92%	15,93%	-2,61%
2016	18,60%	21,72%	-6,92%
2017	20,40%	20,75%	-7,66%

Дані: Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Додаток С

Частка сплачених податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску в розрахунку на одне домогосподарство у 2004–2017 роках

Роки	Частка сплачених податків домогосподарствами (у ГРН.)	Частка сплачених податків домогосподарствами (у дол. США)	Податкове навантаження на доходи домогосподарства (%)
2004	2277,45	429,71	21,01%
2005	3031,52	600,30	20,55%
2006	4270,58	845,66	24,67%
2007	6148,82	1217,59	29,76%
2008	8289,25	1172,45	26,67%
2009	8130,83	1018,90	24,60%
2010	9600,59	1206,10	26,04%
2011	11274,74	1411,11	27,19%
2012	12781,09	1599,64	29,65%
2013	13537,32	1694,28	29,58%
2014	13694,89	868,97	28,19%
2015	16280,97	678,37	27,40%
2016	15113,37	555,84	22,02%
2017	20877,01	744,01	24,37%

Дані: Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.12. 2018).; Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

Додаток Т

Видатки Зведеного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації (у млн грн)
та їх частка у ВВП у 2004–2018 рр.

Роки	Видатки Зведеного бюджету України на освіту	Видатки на охорону здоров'я Зведеного бюджету України	Соціальні видатки Зведеного бюджету України	Видатки Зведеного бюджету України на оборону	Видатки Зведеного бюджету України утримання правоохоронних органів	Видатки Зведеного бюджету України на державне управління	Капітальні видатки Зведеного бюджету України	Погочні видатки Зведеного бюджету України
2004	18320	12129	10007	6186	7852	9072	17855	80582
2005	26745	15462	11123	6041	10208	12164	18111	123427
2006	33784	19720	14438	6401	12716	16485	24430	150804
2007	44332	26715	22511	9415	18445	20592	38683	187352
2008	60955	33551	31390	11733	27073	26580	41179	268037
2009	66770	36558	28283	9654	24351	23390	19978	287334
2010	79789	44765	37366	11347	28825	28565	30664	347210
2011	86254	48962	43781	13242	32638	25926	41947	374907
2012	101561	58454	57027	14487	36681	29399	40745	451709
2013	105539	61569	57799	14844	39409	28530	29380	476464
2014	100110	57150	58192	27365	44865	27411	20200	502926
2015	114193	71001	76753	52016	54963	31470	46753	633119
2016	129435	75409	110719	59357	72057	38028	73028	762561
2017	177756	102392	145534	74360	88480	55671	99612	957148
2018	210029	115848	151423	97024	118025	75454	171174	1267223

Продовження додатку Т

Роки	Видатки Зведеного бюджету України на освіту у % до ВВП	Видатки на охорону здоров'я Зведеного бюджету України у % до ВВП	Соціальні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України на оборону у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України утримання правоохоронних органів у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України на державне управління у % до ВВП	Капітальні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП	Поточні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП
2004	5,3%	3,5%	2,9%	1,8%	2,3%	2,6%	5,2%	23,3%
2005	6,1%	3,5%	2,5%	1,4%	2,3%	2,8%	4,1%	28,0%
2006	6,2%	3,6%	2,7%	1,2%	2,3%	3,0%	4,5%	27,7%
2007	6,2%	3,7%	3,1%	1,3%	2,6%	2,9%	5,4%	26,0%
2008	6,4%	3,5%	3,3%	1,2%	2,9%	2,8%	4,3%	28,3%
2009	7,3%	4,0%	3,1%	1,1%	2,7%	2,6%	2,2%	31,5%
2010	7,4%	4,1%	3,5%	1,0%	2,7%	2,6%	2,8%	32,1%
2011	6,6%	3,8%	3,4%	1,0%	2,5%	2,0%	3,2%	28,8%
2012	7,2%	4,1%	4,0%	1,0%	2,6%	2,1%	2,9%	32,0%
2013	7,3%	4,2%	4,0%	1,0%	2,7%	2,0%	2,0%	32,7%
2014	6,3%	3,6%	3,7%	1,7%	2,8%	1,7%	1,3%	31,7%
2015	5,7%	3,6%	3,9%	2,6%	2,8%	1,6%	2,4%	31,8%
2016	5,4%	3,2%	4,6%	2,5%	3,0%	1,6%	3,1%	32,0%
2017	6,0%	3,4%	4,9%	2,5%	3,0%	1,9%	3,3%	32,1%
2018	5,9%	3,3%	4,3%	2,7%	3,3%	2,1%	4,8%	35,6%

Дані: Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).; Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Наукове видання

Маршалок Тарас Ярославович

**ФІСКАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ
ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ**